II-1084

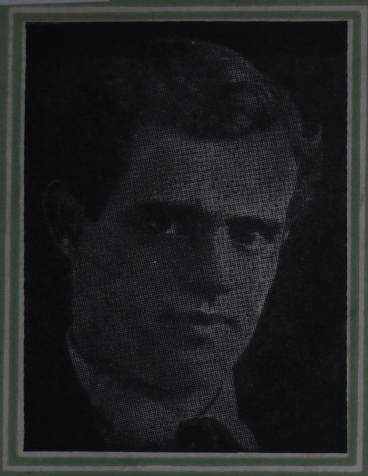

XHEK LONDON

THEMBRA E HEKURT

XHEK LONDON

THEMBRA E HEKURT

„RILINDJA"
Prishtinë — 1958

Titulli i origjinalit

THE IRON HEEL

by

JACK LONDON

First published 1907

Published in Penguin Books January 1945

Reprinted 1945

Përkthyes
HILMI THAÇI

Redaktorë
N. DINO dhe S. DRINI

1087

Ilustrator
MIOMIR ZUBIQ

„Kjo tokë, mâ së pari, âsht sqenë e nji pikllimi aq të zi
Saqë deshprohesh me ndërrimin e sqenave.
Por, durim! Poeti ynë ndoshta do të na tregojë
Diku n'aktin e pestë kjo dramë e egër çka don me thanë".

PARATHANJE

nga

Anatol Fransi

Thembra e hekurt âsht nji emën fort i fuqishëm me të cilin Xhek Londoni tregon plutokracin. Libri me këtë titull qe botue në vjetin 1907. Autori në 'te na përshkruen betejën e cila — nëse lejojnë Parket[1]) me furin e tyne — do të shpërthejë nji ditë midis plutokracis dhe popullit. Sa keq! Xhek Londoni pati at veçori gjeniale të jashtëzakonshme ,e cila i jep mundsi njeriut me pa se çka mshifet në turmën e zakonshme dhe zotnoi nji dijeni të veçantë, e cila i ka aftsue me parapa ardhshmënin. Ai ka parapa at varg ngjarjesh që janë zhvillue shì para syvet tanë. Drama e tmershme në të cilën na fton në Thembrën e Hekurt ende nuk ka fillue si duhet dhe na nuk dijmë se kur do të njimendsohet ky profetizim i hatashëm i këtij dishepulli amerikan të Marksit.

Xhek Londoni ka qenë socialist, madje socialist revolucionar. Njeriu i cili në këtë libër na zbulon të vërtetën dhe parasheh ardhshmënin, zgjuetsin, forcën

---

[1]) Anglisht *Fates* — lat. *Parcae*, greq. *Moire:* simbas mitologjis romake dhe greke janë tri hyjneshat e fatit të njeriut — e para, *Kllota* mban furkën, e dyta *Llaheza* tjerr (penin e jetës) dhe e treta *Atropa* e pret me gërshanë. — Shënim i përkthyesit.

njeriun e mirë, quhet Ernest Everhard. Sikundër edhe autori, ai i përkiti klasës puntore dhe punoi me duert e veta; sepse, ju duhet ta dini, se ai që prodhoi pesëdhetë vëllime me përmbajtje revolucionare, plot me jetë e inteligjencë, dhe megjithate vdiq i ri, ishte i biri i njij farmeri dhe filloi me fitue mjetet e jetesës tue shitë gazeta qysh në moshën dhetëvjeçare.

Ernest Everhardi âsht i pajisun me plot trimni dhe zgjuetsi, me plot aftsi dhe fisniki, të gjitha këto karakteristika të përbashkëta si për të, ashtu edhe për autorin që e ka krijue. Që të jetë edhe mâ e plotë ngjajshmënija që egziston midis tyne, autori i imagjinon Everhardit nji grue të pajisun me nji shpirt fisnik dhe me nji inteligjencë të fuqishme, grue të cilen burri i saj e edukon në socializëm, poashtu sikundër dijmë se si Çermen Kitrixh Londoni bashkë me të shoqin e saj, Xhekun, kanë braktisë partin puntore porsa organizata kishte fillue me tregue shenja dobsije.

Të dy kryengritjet që përbâjnë landën e këtij libri, në të cilin jam tue udhzue lexuesin, janë aq të lame në gjak, ato, në planin e atyne që i kanë shkaktue, paraqesin aq shum trathtina dhe, në mënyrën e zbatimit të tyne, aq barbarizma sa njeriu pyet vetvehten nëse ato mund të jenë fare të mundshme n'Amerikë, n'Evropë; nëse mund të jenë të mundshme në Francë. Madje as vetvehtes nuk do të mund t'i besojsha se këto ngjarje do t'ishin të mundshme sikur të mos kisha parasysh shembullin e atyne ditve të qershorit kur âsht shtypë Komuna e vjetit 1871[1]), shembull i cili na flet se kundra të vorfunve âsht gjithçka e lejueshme. Asht vërtetue se proletariati i çdo vendi, qoftë n'Evropë ose n'Amerikë i ka shërbye Thembrës së Hekurt si nji gur sprovues.

Në Francë, si n'Itali dhe Spanjë, socializmi tash-për-tash âsht tepër i dobët që të ketë frigë prej Thembrës së Hekurt, sepse dobsija ekstreme âsht e vetmja garanci për të dobtin. Asnji Thembër e Hekurt nuk do t'i qesi vehtes telashe me shkelë nëpër këto pluhun të njij partije. E cili âsht shkaku i kësaj përuljeje? Në të vërtetë, përpakëzgjâ do të mbarojshin krejt së bashku në Francë ku proletariati âsht i vogël në numër. Lu-

fta e cila për shkaqe të ndryshme e tregoi vehten aq mizore ndaj shtresës s'ulët të klasës së mesme, tue e dërmue atê pa e bâ që të nxjerri asnji klithmë, sepse pjestarët e saj janë krijesa të pagojë, nuk ishte aq e egër ndaj puntorit që punon n'industrit e mëdha, sepse ai ka dalë në krye me jetue në çdo situatë ashtu si ka mujtë e dijtë mâ së miri, dhe mëditja e tij nuk ka qenë kurr fort e ulët, madje edhe kur ka mbarue lufta. Sundimtarët e asaj kohe e panë këtë gjâ! Tekembramja, mëditjet nuk ishin kurrgjâ tjetër veçse letër, me të cilën furnizoheshin pa vështirsi kryetarët e pasun industrialë, sepse ishin të lidhun ngushtë me krenët e pushtetit. Prandej, puntori jetonte në mënyrën me të cilën ia dilte në krye mâ së miri. Ai kishte ndëgjue aq shum rrena saqë asgjâ në botë nuk ishte në gjendje ta çuditte. Pikrisht tash kishte ardhë koha që kishte zgjedhë Partija Socialiste me rrezikue këtê dhe me ia bâ vorrin vehtes. Kjo qe për socializmin nji katastrofë tepër e madhe, katastrofë, e cila përfundoi pa asnji të vdekun e të plagosun! Si ndodhi kështu? Si ndodhi që të gjitha forcat e njij partije të madhe ranë në gjumë? Shkaqet që kam parashtrue këtu janë tepër të vorfuna për me e shpjegue këtê. Nji nga shkaqet, padyshim, âsht edhe lufta.

Por nji ditë do të fillojë përsëri që të qëruemit e hesapeve midis punës dhe kapitalit. Atëherë do të shohim dit të ngjashme me ato të kohës së revolucionit të San Franciskos dhe Çikagos, dit të cilat Xhek Londoni i parasheh me tmer të papërshkrueshëm. S'ka arsye me besue se ky çast do të vijë herët e vonë dhe se Thembra e Hekurt do ta dërmojë socializmin dhe do ta mbysë atê në gjak.

Më 1907 Xhek Londonit ia shihshin për të madhe se ishte pesimist i tepruem. Madje edhe socialistët e sinqertë e qortojshin se kishte futë tmer në radhët e partis. Ata nuk kishin të drejtë. Nuk kishin të drejtë ata të cilët kishin nji prirje të çmueshme e fort të rrallë profetizimi t'ardhshmënis, të cilët qysh sot janë në gjendje me zbulue rrezikun e nesërm. Mue më kujto-

[1]) Asht fjala për Komunën e Parizit — shën. i përk.

het se kam ndëgjue shpeshherë këto fjalë prej të madhit Xhorës: „Ende nuk jemi në gjendje me njoftë fuqin e luftës s'asaj klase kundër së cilës duhet të luftojmë. Ata janë të fuqishëm dhe, si thonë, me përvojë të madhe; kleri i saj ka heqë dorë prej moralit të kishës dhe ka përvehtsue moralin e fabrikës dhe kur pjestarëve të kësaj klase u kërcnohej rreziku, ata do të jenë kompakt." Ai kishte të drejtë, poashtu si kishte të drejtë edhe Londoni, i cili ka mbajtë para nesh pasqyrën profetike në të cilën janë reflektue gabimet dhe pakujdesít tona.

Mos na e rrezikoni ardhshmënin; ajo âsht e jona. Plutokracija do të humbasi. Pikrisht në fuqin e saj na venarojnë shenjat e rrenimit të saj. Ajo do të mbarojë, sepse çdo kastë sunduese âsht e dënueme me vdekje. Ajo do të mbarojë sepse âsht e padrejtë. Do të mbarojë sepse âsht frye me krenarí në kulminacionin e fuqis së saj, poashtu sikundër ka mbarue skllavnimi dhe feudalizmi. Qysh tash, nëse kundrojmë me vemendje, mund të shohim se ajo tashmâ e ka përjetue të vetën. Kjo luftë[1]), të cilën e kanë diktue interesat tregtare të të gjitha vendeve të botës, kjo luftë e cila ishte luft' e TYNE, kjo luftë në të cilën ata mbështetën shpresat e veta për begatí të reja, ka shkaktue rrenime kaq të gjana e të thella sa ka tronditë oligarqin ndërkombtare dhe po afrohet dita kur do të përplaset n'Evropën e rrenueme.

Unë nuk mund të ju them se oligarqija do të mbarojë menjiherë dhe pa luftë. Ajo do të luftojë. Lufta e saj e fundit ndoshta do të jetë e gjatë dhe fatlume herë për njanën, herë për tjetrën anë. Oh, ju trashëgimtarë të proletariatit! Oh, ju brezni t'ardhshmëniz; bij të ditve që po vijnë! Ju do të luftoni dhe kur të filloni me dyshue në suksesin e kauzës suej, ju do t'inkurajoheni prap e do të thoni bashkë me Everhardin fisnik: „Këtë herë e humbëm. Por jo përgjithmonë! Na kemi mësue shum gjana. Nesër çeshtja do të dali në dritë përsëri, mâ e fuqishme në zgjuetsi dhe disciplinë!"

---

[1]) Lufta e 1914—18-tës.

KAPTINA E I

SHQIPONJA IME

Nji erë e lehtë vere luhat kunorat e blerta të drujve, kurse Prroni i Egër valzon tue gurgullue anmbël përmbi gurët e mveshun me lëmyshk. Në rrezet e diellit sillen rreth e rrotull fluturat dhe nga të gjitha anët ndëgjohet zukatja, që të ven në gjumë, e bletëve. Asht qetsi dhe heshtje, ndërsa unë rri këtu e vras mendjen e shqetsueme. Kjo qetsi më shqetson. Duket se nuk âsht e vërtetë. Gjithë bota âsht në qetsi, por kjo âsht qetsi para stuhis. Ve veshin dhe ngreh tanë shqisat për me vu re farë shêji të kësaj stuhije të pashmangshme. Ah, vetëm mos të vijë shum para kohe! Mos të vijë shum para kohe![1])

Nuk âsht aspak çudi që jam e shqetsueme. Mendoj e mendoj dhe nuk mund të ndalem së menduemi. Kam qenë për nji kohë aq të gjatë në vorbullën e jetës, saqë tash më pengojnë qetsija dhe heshtja dhe nuk mund ta përmbaj vehten pa mendue vorbullën e çmendun të vdekjes dhe shkatrrimin që do të rrokushoh së shpejti. Ndëgjoj kukamën e të qëlluemvet; shoh dhe ashtu si shiqojsha edhe të kaluemen[2]) si bijshin dhe këputeshin trupat e njomë e të bukur dhe se si shkëputshin me përdhuni shpirtnat prej trupnave krenarë dhe hidheshin kah zoti. Kështu na qe-

Shif shënimet e fusnotave në fund të librit.

njet e mjera njerzore mbërrijmë qëllimet tona, tue mundue që, me anë gjakderdhjesh e rrënimesh të krijojnë në botë lumni dhe paqë të qëndrueshme.

Mandej, unë jam edhe e vetmueme. Kur nuk mendoj atê që do të vijë, mendoj atê që ka qenë dhe që nuk âsht, a — mendoj Shqiponjën time, se si fluturon me krah të palodhshëm n'ajri dhe ngrihet fluturim andej kah ka qenë gjithmonë dielli i saj, kah ideali i flakët i liris njerzore. Nuk mund të rrij duerkryq e të pres ngjarjen e madhe që âsht vepër e tij, sadoqë ai nuk âsht këtu me e pa. Ai i ka kushtue kësaj vepre gjithë moshën e burrnis së vet, për tê ka dhanë edhe jetën. Kjo âsht vepër e duerve të tija. Ai e krijoi[3]).

Kështu, në këto çaste pritjeje plot kujdese due me shkrue për burrin tim. Ka shum tipare të karakterit të tij, të cilat vetëm unë, midis njerëzve të gjallë, mund t'i ndriçoj e nji karakter i tillë fisnik nuk mundet me u ndriçue krejtsisht. Ai ishte nji shpirt i madh dhe, kur dashunija ime të çlirohet prej egoizmit, mue ma së tepërmi do të më vijë keq që ai nuk âsht mâ këtu me pa agimin e nesërm. Na nuk mund ta humbim luftën. Ai i vuni themele të shëndosha e të sigurta. Mjerë Thembra e hekurt! Së shpejti njerzimi do ta përplasi përdhe dhe ajo nuk do të ketë mâ fuqi të ngrihet. Kur të jepet kushtrimi, do të çohen miliona puntorë të mbarë botës. Nji gjâ e tillë kurr nuk ka ngja në historin e njerzimit. Solidariteti i puntorëve âsht i siguruem dhe për herë të parë do të plasi revolucioni i madh ndërkombtar anemanë botës.[4])

Si po shifni, shpirti im âsht i mbushun plot me atê që do të vijë patjetër. Unë kam jetue nat' e ditë, për nji kohë aq të gjatë vetëm për këtê, saqë kjo më ka mbetë gjithmonë e gjallë në trunin tim. Prandej nuk mund ta mendoj burrin tim pa e sjellë ndërmend edhe atê. Ai ishte shpirti i çdo gjâje; prandej si mund ta ndaj në mendje prej këtyne ngjarjeve t'ardhshme?

Si thash, ka shum vija në karakterin e tij që vetëm unë mund t'i ndriçoj. Dihet mirë se ai punonte me qëndresë dhe vuente shum për liri. Sa shum punonte dhe sa fort vuente vetëm unë e di; sepse kam qenë gjithmonë me tê gjatë këtyne njizet vejtëve të vështirë, dhe e

njoh durimin e tij, mundimin e tij të madh, besnikin e tij të pakufishme ndaj çashtjes për të cilën pak para dy muejve dha edhe jetën e vet.

Do të përpiqem me shkrue thjeshtë dhe me tregue se si u fut Ernest Everhardi në jetën time — si e takova për herë të parë, se si rritej derisa u bana edhe unë pjesë e tij, të tregoj ndryshimet e mëdha që shkaktoi ai në jetën time. Në këtë mënyrë edhe ju mund ta shihni nëpërmjet të syve të mij, ta shifni si e njofta edhe unë — në gjithçka me përjashtim të gjanave që janë për mue tepër sekrete dhe t'ambla me i rrëfye.

Ishte fruer i vjetit 1912 kur u takova për të parën herë, kur, ai si mysafir i tim et[5]) pat ardhë për darkë në shtëpin tonë në Berkli. Nuk mund të them se përshtypja e parë që më bani ai ishte e mirë. Ai qe nji nga të shumtët n'at darkë dhe sallon, ku ishin mbledhë dhe pritshin me ardhë të gjithë dhe dukej disi si i huej. Ishte kjo nji „mbramje predikimi", si e quente im at midis nesh, dhe Ernesti dukej me të vërtetë sikur nuk e kishte vendin në rrethin e priftënve.

Pikësëpari, teshat nuk i rrijshin mirë. Kishte veshë nji palë rrobe të bleme gati prej stofi të mbyllët, që nuk i rrijshin përputhun për shtat. Në të vërtetë, kurrfarë petkash të gatshme nuk mund t'i rrijshin përputhun shtatit të tij. Kurse at mbramje, si gjithmonë, stofi i ngrihej përmbi muskuj, ndërsa në setër, për shkak të shpatullavet fort të zhvillueme bâhej nji rrijetë e tanë rrudhash. Qafa e tij ishte e trashë dhe e fuqishme, si qafë boksjeri.[6]) Ky qenka — mendova unë — filozofi social dhe ish nallbani që paska zbulue im at. Dhe me të vërtetë i përngjante mbathtarit, e ata muskuj të çuem përpjetë dhe me at qafë si të demit. Menjiherë e dhashë gjykimin tim për te — njifarë përmbindshi, njifarë Tom Qorri[7]) i klasës puntore — mendova unë.

E lenema kur ma dha dorën! Ma shtrëngoi sa mujti dhe shiqoi krejt lirisht me ata sy të zez — m'u duk se më vështroi tepër me guxim. Si mund ta dini, kam qenë pjellë e rrethit tim dhe, n'at kohë, isha plot paragjykime klase. Nji liri e tillë nga ana e ndonji njeriu të klasës sime do t'ishte gati e pafalshme. Më kujtohet se m'u desht me palue syt dhe ndjeva njifarë lehtsimi kur

mbarova së përshëndetuni me te dhe u ktheva me u përshëndetë me episkopin Morhaus — me njeriun që e çmojsha shum, si njeri të butë e serioz, në moshë mesatare, shkenctar, dhe i përngjante Krishtit si nga pamja ashtu edhe nga mirsija.

Por, kjo liri e teprueme që unë e mora për kryenaltsi ishte pjesë jetsore e natyrës s'Ernest Everhardit. Ishte i thjeshtë, i drejtpërdrejtshëm, nuk tutej prej asgjaje dhe nuk pranonte me humbë kohë me sjellje konvencionale. „Ti më pate pëlqye", më thonte dikush shum humbë kohë me sjellje konvencionale. „Ti më pate pëlqye", më thonte dikur shum vonë, „dhe pse mos me e shique mirë ate që më pëlqen?" Thashë se nuk kishte frigë prej asgjaje. Ai ishte prej natyre aristokrat — në kundërshtim me faktin se ishte në kampin e jo-aristokratëvet. Ai ishte mbinjeri, nji bishë flokëverdhë e atillë si e përshkruen Niçeja[8]) dhe mbi të gjitha ishte i flakët për demokraci.

E zanun me mysafirët tjerë tue u përshëndetë me ta dhe për mbresën e papëlqyeshme që më la, e harrova krejt filozofin e klasës puntore, sadoqë e vuna re nja dy herë pranë tavolinës — sidomos qeshjen e syve të tij, ndërsa ndëgjonte priftënit që mbajshin ligjerata njeni mbas tjetrit. E ka njifarë humori — mendova — dhe gati ia harrova teshat e preme keq. Por koha kalonte dhe kaloi edhe darka e ai kurrsesi nuk çilte gojën me folë, ndërsa priftënit çajshin kopalla pajada për klasën puntore, për qëndrimin e saj ndaj kishës dhe ç'ka bâ dhe ç'ban kisha për klasën puntore. Vuna re se tim et i vinte randë që Ernesti nuk flitte kurrgjâ. Njiherë im at shfrytzoi nji heshtje dhe ftoi Ernestin me thanë edhe ai diçka. Ai vetëm rrudhi krahët dhe vazhdoi me ngranë bajama të krypuna e tha: „Nuk kam kurrgjâ me folë".

Por im at nuk hiqej qafet aq lehtë. Mbas pak kohe tha:

„Këtu, midis nesh, ndodhet nji pjestar i klasës puntore. Jam i bindun se ai mund t'i paraqitte çeshtjet nga nji pikëpamje e re dhe iteresante. E kam fjalën për zotni Everhardin."

Të tjerët, si njerëz t'edukuem mirë, treguen interesim dhe iu drejtuen Ernestit të shprehte pikëpamjet e

veta. Qëndrimi i tyne ndaj tij ishte aq shum tolerant dhe i njerzishëm sa me të vërtetë dukej që ishte sa për sy-e-faqe. Vuna re se Ernestit i ra në sy kjo dhe se i dukej qesharake. Hodhi nji shiqim të lehtë rreth vehtes dhe unë vuna re nji vizllim qeshjeje në syt' e tij.

„Unë nuk i njof mirë sjelljet fisnike të diskutimit teologjik", filloi ai dhe mandej u ndal, me përvujtni dhe në mënyrë të pavendosun.

„Vazhdoni", thanë ata tue ngulë kambë, kurse Dr. Hemerfildi shtoi: „Na nuk kemi kurrgjâ kundër së vërtetës, kahdo që të vijë ajo, nëqoftëse âsht e sinqertë" — shtoi ai.

„Atëherë, ju e dalloni sinqeritetin prej së vërtetës"! Ernesti tha tue qeshë me të shpejtë.

Dr. Hemerfildi këceu dhe menjiherë u përgjegj: „Edhe mâ, mirë midis nesh mund të gabojë, more djalosh, edhe mâ i miri."

Qëndrimi i Ernesit n'at moment ndryshoi. Ai menjiherë u bâ tjetër njeri.

„Shum mirë atëherë"u përgjegj ai, „më lejoni me ju thanë se ju të gjithë gaboni. Ju nuk dini kurrgja, madje edhe mâ keq se kurrgjâ në lidhje me klasën puntore. Sociologjija juej âsht po aq e gabueshme dhe pa vleftë sa edhe mënyra juej e të menduemit."

Nuk kishte randsi aq shum se çka flite, por si flitte. Diçka më tronditi tingulli i parë i zanit të tij. Zanin e kishte të guximshëm si edhe shiqimin. Kishte nji tingull zani si të buris, që më shtinte drithmën. Dhe e gjithë tavolina u zgjue si e tronditun dhe u ngjall prej asaj monotonije dhe dremitje.

„Ç'asht e gabueshme dhe pa vleftë në mënyrën tonë të të menduemit, djalosh" — pyeti Dr. Hemerfildi dhe në zanin e tij dhe në mënyrën e të folunit ndihej diçka jo e pëlqyeshme.

„Ju jeni metafizikanta. Ju mund të argumentoni gjithçka me anë të metafizikës, dhe kur veproni kështu, atëherë çdo metafizikant, tue i dhanë satisfaksion vehtes mund t'argumentojë se metafizikanti tjetër nuk ka të drejtë. Ju jeni anarkista në fushën e mendimit. Ju jeni krijues të marrë të kosmosit. Secili prej jush jeton në nji kosmos që e ka krijue vetë, krijue prej fantazive

dhe dëshirave vetiake. Nuk e njifni botën reale në të cilën jetoni dhe botëkuptimi juej nuk ka vend në botën reale, me përjashtim si fenomen të mbrapshtuem.

„A e dini se ç'më ka ra ndërmend ndërsa isha tue ndejtë pranë tryezës dhe ndëgjojsha se si bisedoni e bisedoni pajada? Më sollët ndërmend skolastikët e Mesjetës, të cilët diskutojshin me plot seriozitet dhe doktrinarisht sa engjuj mund të këcejnë në majën e nji gjylpane. Ndëgjoni, zotnij të dashtun, ju jeni aq larg jetës intelektuale të shekullit njizet sa ka qenë edhe falltari hindus, që para dhetëmijë vjetësh thërritte zotnat e pyjeve të stërlashtë".

Ndërsa flitte, Ernesti dukej se ishte nxehë mirë. Fytyra i ishte bâ prush, syt i vetojshin dhe i shkëlqejshin, kurse mjekrra dhe nofulla kishin marrë nji pamje shprehimisht agresive. Por, kjo ishte vetëm metoda e tij. Ai i nxitte vazhdimisht njerzit. Mënyra e tij e sulmimit, e fuqishme si çekan, mërrinte që njerzit gjithmonë të harrojnë vetëvehten. Ata edhe tash habiteshin e harrojshin vetëvehten. Episkopi Morhaus ishte krrusë përpara dhe ndëgjonte me vemendje. Fytyra e Hemerfildit i ishte skuqë prej inatit dhe idhnimit. Edhe tjerët i kishte kapë inati kurse disa qeshshin në nji mënyrë eprore dhe sikur e gjithë kjo vetëm sa izbavitte. Sa më përket mue, unë argtohesha së tepërmi me gjithë këtë punë. Ia hodha syt tim et dhe më zû friga se do të shkrihej në gaz për efektin e njij bombe të këtillë njerzore që ra midis nesh vetëm për faj të tij.

„Tezat tueja janë mjaft të papërcaktueme", ia preu fjalën Dr. Hemerfildi. „Thonje saktsisht, çka mendoni kur na queni metafizikanta?"

„Ju quej metafizikanta sepse gjykoni metafizikisht", vazhdoi Ernesti. „Mënyra e të menduemit tuej âsht kryekput në kundërshtim me mënyrën shkencore të mendimit. Konkluzionet tueja s'kanë asnji vleftë. Ju mund të vërtetoni gjithçka dhe as dy vetë prej jush nuk mund të pajtohen për nji send. Secili prej jush hyn vetëm në ndërgjegjen e tij për të spjegue vehten dhe rruzullimin. Me dashtë me spjegue botën me vetëdije, âsht njisoj si me dashtë me u çue nalt vetëm tue ngrehë përpjetë këpucët që ke në kambë.

„Nuk kuptoj", tha episkopi Morhaus. „Më duket se të gjitha gjanat e mendjes janë metafizike. Shkenca mâ ekzakte dhe mâ bindse e të gjitha shkencave, matematika, âsht metafizikë e vërtetë. Secili dhe çdo proces mendimi i shprehjes shkencore âsht metafizikë. Sigurisht do të pajtoheni me mue?"

„Si thatë vetë, ju nuk kuptoni", u përgjegj Ernesti. „Metafizikanti arsyeton deduktivisht nga subjektiviteti i tij vetiak. Shkenctari arsyeton induktivisht, në bazë të fakteve dhe t'eksperiencës. Metafizikanti arsyeton tue u nisë prej teoris kah faktet, ndërsa shkenctari prej faktesh kah teorija. Metafizikanti spjegon çdo gja me vetëvehten, shkenctari vehten me anë të gjithsis."

„Shyqyr zotit që nuk jemi shkenctarë", — murmuroi Dr. Hemerfildi i kënaqun në vedi.

„Po çka jeni atëherë?" pyeti Ernesti.

„Filozofë".

„Këtu pata", — tha Ernesti tue buzëqeshë. „Ju keni braktisë tokën e vërtetë dhe solide dhe jeni ngritë në qiell, tue hypë mbi fjalët tueja si mbi nji maqinë fluturuese. Kthehuni, ju lutem, në tokë dhe na thoni se ç'kuptoni me fjalën filozofi."

„Filozofija — (tha dr. Hemerfildi dhe u ndal tue u kollitë) — „âsht diçka që nuk mund të thuhet me disa fjalë, pos njerëzve dhe temperameteve që kujtojnë çka âsht filozofija. Shkenctari, me botëkuptime të ngushta, që nuk sheh përtej hundës së vet, nuk mund të kuptojë se çka âsht filozofija."

Ernesti nuk deshti me i vû re kësaj goditjeje. E kishte zakon me qëllue kundërshtarin e vet me armën e tij, dhe këte e bani edhe kësaj here, tue folë me nji ton vllaznor dhe me fytyrë të qeshun.

„Atëherë, ju padyshim do të kuptoni definicionin tim që do të jap për filozofin. Por, para se me dhanë këtë definicion, ju ftoj të më tregoni të metat e saj, ose të mbeteni metafizikant i heshtun. Filozofija âsht ma e gjana e të gjitha shkencave. Mënyra e saj e të menduemit asht e njillojtë si e çdo shkence tjetër dhe të gjitha shkencave tjera. Dhe me këtë mënyrë të njajtë gjykimi, me metodën induktive, filozofija shkrin në vehte të gjitha shkencat partikulare në nji shkencë të madhe.

Sikundër thot Spenseri, përfundimet e çdo shkence partikulare janë pjesërisht nji dijeni e unifikueme. Filozofija âsht shkenca e shkencave, shkenca kryesore, në daçi. Ai po ju pëlqen definicioni im?"

„Shum me vend, shum me vend," murmuriti si i humbun dr. Hemerfildi.

Por Ernesti ishte i pamëshirshëm.

„Mos harroni", — vërejti ai — „definicioni im âsht fatal për metafizikën. Nëqoftëse nuk i gjeni tash të metat e definicionit tim, humbni të drejtën e paraqitjes s'argumenteve metafizike mâ tutje. Në jetë duhet t'ecni tue kërkue këto të meta dhe duhet të heshtni metafizikisht deri sa t'i gjeni.

Ernesti pritte. Heshtja ishte e plotë. Dr. Hemerfildi nuk e ndjente vehten mirë. Nuk ishte mësue me nji mënyrë të këtillë, të thjeshtë dhe direkte diskutimi. Ai hodhi shqimin rreth-e-rrotull tavolinës, tue kërkue ndihmë , por kurrkush nuk e mori fjalën në vend të tij. Unë vuna re se si im at filloi me qeshë tue mbyllë gojën me picetë.

„Ka edhe nji mënyrë tjetër diskualifikimi për metafizikantët", tha Ernesti, mbasi prîti të mbrrijë kulmin turbullimi i dr. Hemerfildit. „Gjykojini në bazë të veprave. Ç'kanë bâ ata për njerzimin, pos tjerrje fantazinash të bujshme dhe që i kanë kuptue gabimisht si hyjni hijet e tyne. E pranoj që kanë kontribue për dëfrimin e njerzimit, por çfarë të mirë konkrete kanë bâ për te? Filozofojshin — në më lejofshi keqpërdorimin e kësaj fjale — për zemrën si qendër t'emocioneve, kur shkenctarët formulojshin qankullimin e gjakut. Deklamojshin për zin e murtajën si për denime të zotit, kur shkenctarët krijojshin drithnikë dhe kanalizojshin qytete. Krijojshin perendi simbas fytyrës dhe dëshirës së tyne, kur shkenctarët ndërtojshin rrugë dhe ura. Tokën e përshkrue jshin si qendër të rruzullimit kur shkenctarët zbulojshin Amerikën dhe çajshin hapsinat për të studjue yjt dhe ligjet e tyne. Shkurt me thanë, metafizikantët nuk kanë bâ kurrgjâ, absolutisht kurrgjâ për njerzimin, në përparimin e saj, hap mbas hapi, i ka lanë mbrapa. Po me at shpejtsi që faktet e vërtetueme shkencërisht hodhën poshtë spjegimet e tyne subjektive, po

me at shpejti zbuluen spjegime tjera subjektive, tue përmbledhë këtu edhe spjegimet e fakteve të konstatuem mâ së fundi. Dhe dyshoj, që ata në këtë mënyrë do të vazhdojnë deri në fund. Zotnij, metafizikanti âsht njisoj si magjistari indian. Ndryshimi ndërmjet jush dhe Eskimit, që krijon zotin mveshun me gëzof dhe ushqen me vjam peshkaqeni qëndron vetëm në kohën prej shum mija vjetësh, prej ditës së vërtetimit të fakteve. Kjo âsht gjithë puna.

„Megjithate, idet e Aristotelit zotnuen Europën dymbëdhetë shekuj rresht", tha dr Belingfort, si të kishte thanë ndonji gjâ të madhe. „Dhe, Aristoteli ka qenë metafizikant".

Dr. Belingfordi shiqoi rreth-e-rrotull tryezës, kurse të tjerët i shpërblyen fjalët e tija tue luejtë kryet dhe tue qeshë në shêj aprovimi.

„Shembulli juej âsht tepër fatkeq", u përgjegj Ernesti. „Ju mbështeteni në nji periodë fort t'errët të historis njerzore. Në të vërtetë, at periudhë ne nuk e thrrasim ndryshe veçse Periodë e errët. Kjo âsht perioda që metafizikantët e trajtojnë keq shkencën, periodë në të cilën kimija shëndrrohet n'alkimi. Dominacion fatkeq i ides s'Aristotelit!"

Në fytyrën e Dr Belingfordit këndohej idhnimi, por ai u këfill menjiherë dhe tha:

„E pranoj këtë figurë të tmershme që ravizuet, por ju duhet të pranoni se metafizika ka pasë aq fuqi të mbrendshme sa ta nxjerri njerzimin prej kësaj periudhe t'errshme në dritën e shekujve të mâvonshëm".

„Metafizika s'ka të bâjë aspak me këtë punë", u përgjegj Ernesti.

„Si", bërtiti Dr. Hemerfildi. „A nuk ishte të menduemit e spekulacioni që udhzuen njerzimin n'udhtime dhe mandej në zbulime?"

„Ah, i dashuni zotni", tha me buzë në gaz Ernesti, „Unë kujtova se ju u diskualifikuet. Ju ende nuk gjetët gabimin e definicionit tim të filozofis. Tash ratë në drrasë të kalbët. Veçse kjo âsht metodë e metafizikantëve, dhe unë ju ndjej. Megjithate, e përsëris, metafizika s'ka të bâjë aspak me këtë punë. Buka e tlyeni i freskët, mëndafshi dhe gurët e çmueshëm ari dhe argjenti dhe,

në të njajtën kohë, mbyllja e rrugës për në Hindi — janë shkaqet e udhtimeve dhe të zbulimeve. Kur, në vjetin 1453, ra Konstantinopoli, Turqit ua mbyllën shtegun karavaneve për në Hindi. Tregtarët e Europës u detyruen të gjejnë një rrugë tjetër. Ky âsht shkaku kryesuer i udhtimeve dhe i zbulimeve. Kolombi muer detin për të gjetë rrugë të re për në Hindi. Kështu gjindet shkruhet në të gjitha tekstet e historis. Rastësisht u mësuen edhe disa fakte në lidhje me natyrën, vëllimin dhe trajtën e tokës, kurse sistemi i Ptollomeut filloi të zbehet".

Dr. Hemerfildi fryni bulshijt.

„Nuk pajtoheni me mue?" pyeti Ernesti. Atëherë tregomëni, ku e kam gabimin?"

„Unë vetëm përsëris thanjen time", u përgjegj Dr. Hemerfildi në mënyrë therrse. „Do t'ishte histori e gjatë me e tregue tash."

„S'ka tregim të gjatë për shkenctarin" — tha me ambëlsi Ernesti. Ku âsht shkaku që ai mbërrin kudo, që arrin deri n'Amerikë."

Nuk po e përshkruej gjithë at mbramje, sadoqë për mue âsht gëzim të kujtoj çdo çast, çdo hollsi t'atyne momenteve të para të njohjes me Ernest Everhardin.

Lufta e përgjithshme u ndez, priftnit u skuqën dhe u trondítën, sidomos kur Ernesti i quejti filozofë romantikë, adhuruesa të hijes dhe me tjera këso epitetesh. Dhe u qitte vazhdimisht përpara fakte. „Fakti, bre burra, fakti i pathyeshëm!" — bërtitte triumfalisht kur mbështette ndokend në shpatulla për muri. Ishte i armatosun deri në dhambë me fakte. U vinte stërkambsen me anë faktesh, i sulmonte në pritë me fakte, i bombardonte me bateri faktesh.

„Duket që ju i faleni zotit të fakteve," u përpoq ta therri Dr. Hemerfildi.

„S'ka zot, por vetëm fakt, dhe zotni Everhardi âsht profeti i tij", tha Dr. Belingrfordi.

Ernesti e pranoi këte pa kundërshtue.

„Unë jam si ai njeriu i Teksasit", tha ai. Dhe kur kërkuen ta shpjegojë këte, vazhdoi: „Ai prej Misuri gjithmonë thot: „më lejoni ta shoh". Kurse ai prej Teksasi: „më lejoni ta prek me dorë." Prej kësaj shihet se nuk âsht metafizikant',.

Kaloi bukur do kohë qyshse Ernesti kishte thanë se filozofi metafizik nuk mund t'i qëndrojë kurr provës së vërtetës, kur Dr. Hemerfildi papritmas pyeti:

„Ç'asht kjo provë e së vërtetës, more djalosh? A kini me pasë mirsin me na spjegue atë që për nji kohë kaq të gjatë ka hutue edhe koka mâ të mëdha se e jueja?"

„Sigurisht", u përgjegj Ernesti. Vetëbindja e tij ata i zemronte. „Ato koka të mëdha mendojshin me aq vështirsi për të vërtetën, sepse ngjiteshin mbi rê për ta kërkue. Të kishin qëndrue mbi tokë, do të kishin gjetë shum lehtë. — Por, po, do ta kishin gjetë, sikur ta mbështetshin të vërtetën në çdo vepër të tyne praktike dhe me mendimin mbi jetën e tyne".

„Provën, provën", përsëritte Dr. Hemerfildi me padurim. „Leni ju hymjen. Na jepni ate që presim prej kaq kohe — provën e së vërtetës dhe na do të bâhemi si zotën".

Në fjalën dhe në qëndrimin e tij ndihej njifarë skepticizmi i panjerzishëm dhe shpotitës, i cili i shkonte përshtat shumicës s'atyne që gjindeshin rreth tryeze, sadoqë episkopit Morhaus i dukej sikur nuk i pëlqente.

Dr. Jordani[9]) e shpjegon këte shum qartë", tha Ernesti. „Prova e tij e së vërtetës âsht: A vepron kjo e vërtetë? A do të jepni jetën për te?"

„Eh"! tha Dr. Hemerfildi tue u zgërdhi. „Ju nuk e merrni parasysh episkopin Berkli.[10]) Ate askush nuk e ka hedhë pishtë".

„Mâ fisniku ndër të gjithë metafizikantët — tha me buzëqeshje Ernesti". Por shembulli juej âsht pa bazë. Si e pohon edhe vetë Berkli, metafizika e tij nuk ka pasë efekt"

Dr. Hemerfildi u zemrue, u zemrue me të vërtetë. Dukej si me pasë kapë Ernestin në vjedhje apo rrenë.

„More djalosh", bërtiti ai, „Kjo e thanmja jote ka të njajtën vleftë si të gjitha tjerat që folët sonte. Kjo âsht nji thanje e ulët dhe e kontrollueme".

„Por unë u dërmova krejt" — murmuroi Ernesti butsisht. „Vetëm s'di çka me dërmoi kështu. Duhet të më lejoni me prekë me dorë, doktor".

„Po sigurisht, sigurisht" ia ktheu Dr. Hemerfildi. „Ku e dini ju që episkopi Berkli pohoi se metafizika e tij nuk ka pasë efekt. Ju nuk keni prova. Djalosh ajo ka veprue gjithmonë".

Si provë që metafizika e Berklit nuk ka pasë efekt, „— këtu Ernesti pushoi për nji çast —" konsideroj se Berkli dilte gjithmonë nëpër derë në vend me dalë nëpër mur, sepse jetën e tij e ka mbajtë me bukë e tlyen e mish të pjekun, sepse rruhej me brisk të vërtetë rroje, i cili vepronte dhe rruente qimet e fytyrës së tij"

„Por këto janë sende konkrete", përtoti Dr. Hemerfildi, „kurse metafizika âsht çashtje e intelektit".

„Dhe, a vepron n'intelekt?" — pyeti Ernesti me të butë.

Të tjerët luejtën kryet në shêj aprovimi.

„Madje, edhe nji numër i madh engjujsh mund të këcejnë në majen e nji gjylpane — në mend", vazhdoi Ernesti tue mendue. „Edhe zoti mveshë në gëzof dhe ushqye me vjam peshkaqeni mund t'egzistojë dhe të veprojë — në mend; dhe prova të kundërta nuk ka, — në mend. Unë sypozoj, doktor, se ju jetoni në mend?"

„Mendja ime âsht mbretnija ime", qe përgjegja.

„Ju vetëm me fjalë tjera thatë se jetoni n'ajri. Por jam i bindun se kur vjen koha e bukës ose kur bje tërmet zbritni në tokë. Por, më thoni doktor, a nuk keni frikë që kur bje tërmet mund të bjerë ndonji tullë jomateriale e të qëllojë kryet tuej jomaterial?"

Papritmas dhe krejt inkoshient, Dr. Hemerfildi vû dorën në krye dhe preku nji shenjë, të çame, mëshefun nën flokë. Ndodhi që Ernesti rastsisht ia qëlloi me at shembull të kundërt. Dr. Hemerfildi gati pat vdekë nën tullat e nji oxhaku üë patën ra në kohën e tërmetit të madh[11]) — gjithë sa ishin rreth tryezës ia plasën nji gazi të bujshëm.

„Pra", tha Ernesti kur u fashit të qeshunit. „A kini prova të kundërta?"

Dhe qetsisht pyeti përsëri: „E pra?" Mandej shtoi: „Ani — mirë, por jo aq mirë sa argumentet tueja".

Dr. Hemerfildi u mund përkohsisht, mirëpo lufta flakronte në drejtime tjera. Ernesti i provokonte hap mbas hapi prifnit. Kur ata thojshin se e njohin klasën

puntore, ai u paraqitte të vërteta elementare që ata nuk i dijshin dhe i ftonte t'i rrëzojshin ato të vërteta. U paraqitte fakte, gjithmonë fakte, ua shkurtonte eskurzionet e tyne nëpër re dhe i kthente përsëri në tokën e ngurtë dhe në faktet e saj.

Sa mirë më kujtohet ajo sqenë! Më bâhet si me ndëgjue me at edhe tash tonin e tij luftarak në të folun, si u shtie tmerin me faktet e veta, me çdo fakt, si me të qëllueme kamxhiku, që të djegë e të përcëllon. Ishte i pamshirshëm. As nuk mëshironte e as nuk kërkonte mëshirë.[12]) Nuk mund të harroj kurr si ua ndreqi samarin në fund:

„Ju, sonte, edhe tue folë haptas, edhe tue folë pa kuptim, treguet shum herë se nuk dini gjâ për klasën puntore. Por ju nuk jeni fajtorë për këtê. Si mund të dini gjâ për at klasë? Ju nuk jetoni në të njajtën botë me klasën puntore, Ju dhe kapitalistët jini nji kope e njajtë dhe jetoni larg klasës puntore. Dhe pse jo? Klasa kapitaliste ju paguen, ju ushqen, madje, ajo ju ka dhanë edhe petkat që kini mveshun sonte. Si kundërshpërblim ju u predikoni punëdhansave tuej at gjedhe metafizike që u shkon mâ tepër përshtat; dhe ai lloj metafizike, jashtzakonisht i përshtatshëm, âsht i pëlqyeshëm, sepse nuk kërcnon rendin që egziston".

„Rreth tavolinës u ndie njifarë zemrimi.

„O, unë nuk po sulmoj sinqeritetin tuej", vazhdoi Ernesti. „Ju jini të sinqertë, ju predikoni ate që besoni. Këtu âsht fuqija dhe vlefta juej — për klasën kapitaliste. Por sikur të ndërroni besimin tuej me diçka që kërcnon rendin në fuqi, predikimi juej do t'ishte i papranueshëm për punëdhansat tuej, ju do të pushoheshit. Në çdo çast e në çdo kohë dikush prej jush pushohet kështu prej pune.[13]) A nuk kam të drejtë?"

Këtë herë nuk pat zemrim. Rrjishin të heshtun, tue pranue pa çelë gojën, me përjashtim të Dr. Hemerfildit i cili tha:

„Vetëm kur fillojnë të mendojnë gabim, kërkohet prej tyne që të japin dorëheqjen".

„Gjâ që don me thanë: kur âsht mendimi i tyne i papërshtatshëm", u përgjegj Ernesti, e mandej vijoi: „Prandej po ju them, vazhdoni kështu, predikoni dhe

fitoni rrogën tuej, por për hir të zotit, lenje klasën puntore rahat. Ju i përkitni kampit anmik. Nuk keni kurrgja të përbashkët me klasën puntore. Duert tueja janë të buta, sepse të tjerët punojnë për ju. Barku juej âsht i rrumbullakët se hani pamasë". (Këtu Dr. Belingford u trondit, dhe të gjitha shiqimet u drejtuen në stomakun e tij. Flitet se ai qysh prej vjetësh nuk i shihte kambët e veta.) "Kurse shpirti ju âsht mbushë me doktrina që janë shtylla mbështetse e rendit në fuqi. Ju jini gjithashtu mercenarë (po e pranoj, mercenarë të sinqertë) si edhe ushtarët e gardës zvicrane.[14]) Bahuni besnikë të krypës dhe të rrogës suej; me predikimet tueja rueni interesat e punëdhansave, por mos u ulni poshtë deri te klasa puntore dhe mos shërbeni si udhëheqsa të rrejshëm. Nuk mund të shërbeni me nder në dy kampe, në të njajtën kohë. Klasa puntore ka jetue pa ju. Besomëni, se klasa puntore edhe do të vazhdojë të jetojë pa ju. E, për mâ tepër, ajo e ndjen vehten mâ mirë pa ju se sa me ju".

KAPTINA E II

PROVOKIME

Mbasi shkuen mysafirët, im át u shtri në kolltuk dhe filloi të qeshi me të madhe Qysh prej vdekjes së nanës e këndej nuk e kisha ndëgjue asnjiherë që të qeshte me gjithë zemër si këtë herë.

„Mund të lidhem me kusht se Dr. Hemerfilldi kurr nuk ka përjetue nji gjâ të tillë", tha im át tue qeshë. „Sjellje njerzore e diskutimit teologjik! A e vune re që filloi si ndonji qingj — e kam fjalën për Everhardin — dhe si u bâ mandej si nji lua i egër? Ai âsht jashtzakonisht mendjempreftë. Do t'ishte nji shkenctar i mirë sikur ta shpenzonte energjin e vet n'at drejtim."

As nuk âsht nevoja me thanë se Ernest Everhardi m'interesonte. Jo vetëm që më interesonte si dhe çka flitte, por m'interesonte si njeri. Kurr nuk kam takue tjetër njeri si ai. Mendoj se ky ishte shkaku që ende nuk isha martue, megjithse i kisha mbushë njizet e katër vjetët. Ai më pëlqente dhe këtë gjâ isha e detyrueme t'ia pranoj vetëvehtes. Ky pëlqim mbështetej në çfaqje pa lidhje ne intelektin dhe argumentat. Pa marrë parasysh musklat e zhvilluem dhe qafën si të boksjerit, ai më kishte lanë mbresë të njij djaloshi të sinqertë, të çelun. E ndiejsha se nën maskën e intelektualit vetësundues mëshihej nji mendjempreftësi e rafinueme dhe

emotive. Ndiejsha kështu nji mënyrë të panjoftun për mue, vetëm me fuqin e intuitës sime femnore.

Në zanin e tij luftarak kishte diçka që më prekte në zemër. Ai zâ po ushtonte ende në veshët e tij. E ndiejsha se kisha me dashtë me e ndëgjue përsëri — dhe përsëri me pa át të qeshun t'atyne syve ku përgënjeshtrohej serioziteti apatik i fytyrës së tij. Kishte edhe shenja tjera ndjenjash të paqarta dhe të papërcaktueme, që silleshin në mbrendsin time. Atëherë pothuejse e dojsha, sadoqë jam e bindun se sikur mos ta shifsha mâ, ato ndjenja të papërcaktueme do të kalojshin edhe këtê do ta qitsha lehtë në harresë.

Por, nuk ishte e shkrueme mos me e pá mâ. Interesimi i zgjuem përsëri i tim et për sociologji dhe për mbramjet që organizonte nuk e lejojshin këtê gjâ. Im át nuk ishte sociolog. Martesa e tij me nanën teme ishte martesë plot lumni madje, edhe studimet e hulumtimet e tij fizike shkencore e bâjshin gjithashtu të lumtun. Por, kur më vdiq nana, puna nuk mundi me e plotsue shpraztin e jetës së tij. Mâ së pari filloi të merret ngapak me filozofi, mandej, mbasi i hyni interesi, u hodh edhe n'ekonomi e sociologji. Kishte nji ndjenjë të fortë ndaj drejtsis dhe me të shpejtë i leu dëshira e ndreqjes së padrejtsive. Këta shenja interesimi të ri për jetën i përshëndetsha me mirënjohje e sadoqë s'mâ merrte mendja aspak se si do të përfundonte kjo punë. Ai u hodh me nji enthuziazëm në këto punë të reja, pa marrë parasysh ku do ta shpijshin.

Ishte mësue gjithnji në laborator, dhe ky ishte shkaku që edhe sallën e ngranjes shpeshherë e kthente në nji laborator sociologjik. Këtu, çdo mbramje vijshin për darkë gjithfarëlloj njerzish, të çdo pozite, — shkenctarë, politikanë, bankierë, tregtarë, profesorë, udhëheqsa puntorije, socialistë dhe anarkistë. Ai i shtynte në diskutime dhe mandej analizonte mendimet e tyne rreth jetës dhe shoqnis.

Ai e pat takue Ernestin pak përpara asaj „mbramjeje predikuese" dhe mbasi patën shkue mysafirët, mora vesh si e kishte takue. Nji mbramje tue ecë nëpër nji rrugë, ishte ndalë me ndëgjue nji njeri që kishte hypë mbi nji arkë sapuni dhe po i flitte njij grupi puntorësh.

Njeriu hypun mbi arkë ishte Ernesti. Nuk ishte pra një gojtar rruge. Ai kishte pozita të nalta në këshillat e partis socialiste, ishte një prej udhëheqsave të saj dhe njihej si një nga krenët udhëheqës të filozofis së socializmit. Por dinte me i shpjegue disi qartë e me një gjuhë të thjeshtë edhe gjanat mâ të koklavituna. Ishte një interpretues dhe mësues i lindun dhe nuk i dukej gja e ulët as arka e shprazët e sapunit kur përdorej si mjet interpretimi problemesh ekonomike që u shpjegonte puntorëve.

Im ât ishte ndalë ta ndëgjonte, i kishte interesue dhe kështu kishte caktue një mbledhje me Ernestin. Mbas një njohje pak a shum të gjatë, e thirri për darkë bashkë me klerin. Mbas darke ndodhi që im ât të më tregojë ato pak sende që dinte për Ernestin. Ai kishte lindë në klasën puntore, sadoqë ishte mbasardhës i një dege t'Everhardëve, të cilët për mâ se dyqind vjet patën jetue n'Amerikë.[1]) Në moshën dhetëvjeçare shkoi me punue në një fabrikë, mandej mësoi zanat dhe u bâ mbathtar. Ishte autodidakt, mësoi vetë gjermanisht e frengjisht dhe n'at kohë jetonte tue përkthye vepra shkencore e filozofike për njifarë sipërmarrje botuese socialiste të Çikagos, e cila mezi mbahej. Përveç kësaj, t'ardhunat e tij shtoheshin edhe me shuma të vogla, që fitonte si artikullshkrues shkrimesh origjinale ekonomije dhe folozofije.

Kaq mujta të marr vesh për tê at mbramje para se me shkue në shtrat dhe ndejta ashtu për një kohë të gjatë pa fjetë tue ndëgjue me veshët e mendjes zanin e tij. Mendimet e mija më frigojshin. Ai ishte aq ndryshe prej njerëzve të klasës sime, aq i pazakonshëm dhe aq i fuqishëm. Sigurija e tij edhe më enthuziazmonte edhe më frigonte, sepse mendimet e mija luhateshin të lavjeruna, derisa e kapa vehten në vepër që po e parafytyrojsha si dashnor dhe si burr! Gjithmonë kam ndëgjue se fuqija mashkullore i tërheq pa masë grat, por ai ishte përsëtepërmi i fuqishëm. „Jo, jo!" — bërtita, „kjo âsht marrzi, kjo âsht e pamundun!" dhe kur u zgjova në mengjes ndjeva se kisha dëshirë me e pa përsëri. Dëshirojsha me e pa se sa me madhshti i zotnon njerzit në diskutim, me at tonin luftarak të zanit

të tij; me pa në tanë at siguri dhe fuqi të tij karakteristike me të cilën dërmon vetëknaqsin e tyne, si i flakron jashtë binarit të mendimeve të tyne. Çka do me thanë nëqoftëse mburrej? Kjo gjâ — të përdorë fjalët e tij — „vepronte" dhe bante efekt. Dhe, përveç kësaj, ishte kënaqsi me shique krenarin e tij. Ajo krenari vinte njeriun në lëvizje si sulmi në betejë.

Kaluen disa dit dhe gjat kësaj kohe unë lexojsha librat e Ernestit që merrte hua im ât. Fjala e tij e shkrueme ishte si edhe fjala e gojës: e qartë dhe bindse. Ishte thjeshtsija absolute e fjalës së tij që të bante më u bindë edhe atëherë kur njeriu dyshonte edhe mâ. Megjithatê, në kundërshtim me stilin e tij, në këto libra kishte shum gjana të cilat nuk më pëlqejshin. E kishte prirje qartsin .Ishte analitik i përsosun. E theksonte për së tepërmi atê që ai e quente luftë klasash — kundërshtimin dhe konfliktin e interesave ndërmjet punës dhe kapitalit.

Im ât ma kumtoi me gëzim gjykimin e Dr. Hemerfilldit në lidhje me Ernestin: „Nji klysh i njomë i pafytyrë e mburracak, që don diçka, por jo të plotë." Dr. Hemerfilldi, përveç kësaj refuzoi me u takue përsëri me Ernestin.

Por episkopi Morhaus dukej se interesohej për Ernestin dhe mezi pritte të shihej përsëri me 'tê. „Nji djalosh i fortë, djalosh i fortë" — tha ai, „dhe shum. shum i gjallë, por shum, shum i sigurt në vetëvehte"!

Nji ditë mbasdreke Ernesti erdhi bashkë me tim ât. Sa ia mbërrini edhe episkopi dhe u shtruen me pi çaj në verandë. Ernesti atëherë bananto në Berkli, sepse merrte pjesë në disa kurse speciale biologjije n'universitet dhe punonte seriozisht në nji libër të ri me titull „Filozofija dhe revolucioni".[2])

Kur ia mërrini Ernesti, veranda u bâ sikur u ngushtue menjiherë. Jo pse ishte tepër i madh — ishte vetëm nja 180 centimetra i gjatë, — por sepse dukej sikur lëshonte rreze të njifarë atnosfere madhështije. Kur u përkul me përshëndetë, shprehu njifarë ngathtësije të lehtë, e cila ishte në kundërshtim të çuditshëm me pamjen e tij guximtare dhe me dorën e tij të çelniktë e të sigurtë, që shtrëngoi për nji çast timen në

shej përshëndetjeje. Dhe pamja e tij ishte gjithaq e fortë e sigurtë. Kësaj herë, në pamjen e tij shprehej nji si farë pyetje, dhe ashtu si dhe mâ parë më shiqoi për nji kohë mjaft të gjatë.

„Lexova librin tuej „Filozofija e klasës puntore" i thashë, dhe në syt e tij vizlloi njifarë kënaqsije!

„Padyshim", u përgjegj ai, „se në lexim e sipër kini pasë parasysh lexuesat të cilëve u âsht kushtue ky libër."

„Po, dhe pikrisht pse i kam pasë parasysh, due të bisedoj diçka me ju", e provokova unë.

„Edhe unë, gjithashtu, kam, me u kapë pak me ju, zotni Everhard", tha episkopi Morhaus.

Ernesti rrudhi krahët dhe muer filxhanin e çajit.

Episkopi u përkul dhe më lejoi të flas unë e para.

„Ju nxitni urrejtjen e klasës" — thashë unë. „Jam e mendimit se nuk âsht mirë dhe se âsht krim me ngjallë me klasën puntore ate që âsht e shtrembët dhe brutale. Urrejtja e klasës âsht antisociale dhe po më duket, antisocialiste".

„Nuk e ndiej vehten fajtuer", u përgjegj ai. „Urrejtja e klasës nuk gjindet as në tekst as në „shpirtin" e shkrimeve të librave të mija".

„AH!" — bërtita unë në mënyrë gaztuese dhe librin e tij e hapa.

Ai pinte çaj dhe qeshte me mue, ndërsa unë shiqojsha fluturimthi faqet e librit.

„Faqja njiqind e tridhetë e dy, thashë — dhe lexova me zâ të naltë. „Lufta e klasës, pra, në gjendjen e soçme të zhvillimit socialist, paraqitet ndërmjet klasës që paguen mëditjen dhe asaj që i paguhet mëditja."

Dhe mandej shiqova ngadhnimisht.

„Këtu nuk përmendet askund urrejtja e klasës", buzëqeshi ai.

„Por", u përgjegja unë ,,ju thoni: lufta e klasave".

„Kjo ndryshon prej urrejtjes së klasave", u përgjegj ai. ,,Dhe, besomëni ne nuk nxisim urrejtje. Ne themi se lufta e klasave âsht ligj i zhvillimit shoqnuer. Ne nuk jemi përgjegjës për këtë punë. Nuk e bâjmë ne luftën e klasave. Ne vetëm spjegojmë atë, ashtu si spjegoi edhe Njutoni fuqin e gravitetit. Spjegojmë natyrën

e konfliktit t'interesave, prej të cilave buron lufta e klasave.

„Por nuk duhet të ketë konflikte interesash" — bërtita unë.

„Pajtohem krejtsisht me ju" u përgjegj ai". Kjo âsht ajo që duem me bâ na socialistat — zhdukjen e kundërshtimeve t'interesave. Më falni! Më lejoni t'ju lexoj disa fragmente". Mori librin dhe çfletoi disa faqe". Faqja njiqind e njizet e gjashtë: zinxhiri i luftës së klasës, i cili filloi me shkatrrimin e komunizmit fisnuer primitiv dhe me krijimin e pasunis private, do të përfundojë kur pasunija private të bâhet mjet egzistence shoqnore".

„Por unë nuk pajtohem me ju" — ndërhyni episkopi. Fytyra e tij e zbehtë dhe asketike, që kishte marrë nji ngjyrë pak si të kuqrrimtë shprehte fuqin e ndjenjave të tij. „Hipoteza juej e parë âsht e gabueshme. Nuk egziston konflikt interesash ndërmjet punës dhe kapitalit — ose, mâ mirë me thanë, nuk duhet t'egzistojë".

„Faleminderit", u përgjegj Ernesti seriozisht. „Me këthough tuej të fundit, në të vërtetë, aprovuet — hipotezën time".

„Por, pse të ketë konflikte" — pyeti gjallnisht episkopi.

Ernesti rrudhi krahët: „Sepse jemi krijue kështu, mendoj unë".

„Por na nuk jemi krijue kështu", u përgjegj episkopi.

„A mos flitni ju për njeriun ideal?" — pyeti Ernesti, për njeriun altruist dhe të ngjajshëm me zotin, për ato që janë kaq të paktë në numër, saqë praktikisht pothue se s'egzistojnë, apo për njeriun e zakonshëm e të thjeshtë?

„Për njeriun e zakonshëm e të thjeshtë", ishte përgjegja.

„Dhe që âsht dobët dhe i gabueshëm, prirun pë mëkate?"

Episkopi Morhaus luejti kryet në shêj aprovimi.

„Edhe cikrrimtar edhe egoist?"

Episkopi përsëri luejti kryet.

„Veni re!" tha Ernesti, „unë thashë: egoist."

„Njeriu i zakonshëm âsht egoist", u përgjegj episkopi me guxim.

„Don me marrë gjithçka që mund të shtijë në dorë."

„Don me marrë gjithçka që mund të shtijë në dorë — ashtu vërtet, fatkeqsisht!".

„Atëherë ju kapa." Nofullat e Ernesit mbylleshin si t'ishin kurtha". Me leje. Merrni nji njeri që punon në tramvaj."

„Ai nuk do të mund të punonte sikur të mos ishte kapitali", — ia preu episkopi.

„Ashtu âsht. Dhe duhet të pranoni se kapitali do të mbaronte sikur të mos ishte puna që i jep devidende".

Episkopi heshti.

„A doni mâ?", insistoi Ernesti.

Episkopi luejti kryet në shêj aprovimi.

„Atëherë pohimet tona shlyejnë njana tjetrën", — tha Ernesti me qetsi — dhe na jemi përsëri atje ku kemi fillue. Dhe tash të fillojmë përsëri. Puntorët e tramvajeve japin punën. Akcionarët japin kapitalin. Me përpjekjen e përbashkët të puntorëve dhe të kapitalit fitohen të hollat.[3]) Ata i ndajnë ndërmjet tyne të hollat e fitueme. Pjesa kapitaliste e këtyne të hollavet thirren dividencë, pjesa puntore thirret mëditje."

„Shum mirë", ia preu episkopi. „Dhe nuk ka arsye të mos bâhet fitimi në mënyrë miqsore."

„Ju gati harroni se në ç'pikëpamje jemi pajtue", u përgjegj Ernesti." „U pajtuem me faktin se njerzit e zakonshëm janë egoista. Të këtillë janë njerzit e soçëm. Ju jeni ngritë në qiell dhe po bani ndamje ndërmjet njerëzve „si duhet të jenë", por që nuk janë. Por të zbresim në tokë. Njeriu, tue qenë egoist, don që me ndamje të fitojë sa mâ tepër që mundet. Kapitalisti, tue qenë egoist, dëshiron që me ndamje të fitojë sa mâ tepër që mundet. Kur egziston kjo apo ajo shumë e kësaj apo asaj pasunije dhe kur dy njerëz shiqojnë që secili të marrë për vehte sa mâ tepër që të mundet prej asaj sasije, atëherë lind konflikt interesash. Ky âsht konflikti i interesave ndërmjet punës dhe kapitalit. Ky âsht nji konflikt i papajtueshëm. Derisa t'egzistojnë

puntorët dhe kapitalistat, ata do të vijojnë të grinden rreth ndamjes. Sikur të kishit qenë sot mbas dite në San Francisko, do t'ishin detyrue me ecë kambë. Asnji tramvaj nuk ka punue."

„Përsëri grevë?"[4]), pyeti episkopi me shqetsim.

„Po. Po grinden rreth ndamjes së fitimit të tramvajeve."

Episkopi Morhaus u shqetsue.

„Kjo s'âsht punë e mirë!", bërtiti ai. „Kjo âsht panjerzi nga ana e puntorëve. Si mendojnë se mund t'i ruejnë simpatit tona."

„Kur ne detyrohemi t'ecim më kambë", ia preu Ernesti me dhelpni.

Por episkopi Morhaus nuk i vuni re kësaj, dhe vazhdoi: „Pikëpamja e tyne âsht tepër e ngushtë. Njerzit duhet të jenë njerëz dhe jo shtazë. Do të ngjajnë përdhunime dhe vrasje, do të kemi vejusha fatkeqe dhe jetime. Kapitali dhe puna duhet të jenë miq. Duhet të punojnë bashkë, me dobin e tyne reciproke."

„Qe, tash hypët përsëri në qiell", vërejti trup e shkurt Ernesti. „Zbritni në tokë, mos harroni se u pajtuem që njeriu i zakonshëm âsht egoist".

„Por nuk duhet të jetë."

„Edhe këtu pajtohem me ju", u përgjegj Ernesti. „Nuk duhet të jetë, por ai do të jetë egoist derisa të jetojë në nji sistem shoqnuer që mbështetet n'etikë derri."

Episkopi u tmerue, kurse im at filloi me qeshë.

„Po, etiketë derri", vazhdoi Ernesti pa mëshirë." Ky âsht sistemi kapitalist. Për këtë gjâ orvatet kisha juej dhe këtë predikoni edhe ju sa herë që hypni në predikatore. Etikë derri. S'ka emën tjetër për këte."

Episkopi Morhaus ktheu kryet kah im at me nji shiqim lutës, por ai buzëqeshi dhe luejti kryet.

„Kam frigë se zotni Everhardi ka të drejtë", tha ai. „Laissez-faire", politika e duerve të lira dhe secili për vehte, i fundit le të paguejë llogarin. Si tha zotni Everhardi natën e kalueme, puna juej, e njerëzve të kishës, âsht ta mbani këtë rend shoqnuer të caktuem, dhe shoqnija mbështetet n'ato themele". „Por nuk âsht doktrina kjo e Krishtit" bërtiti episkopi.

„Kisha sot nuk predikon doktrinën e Krishtit", ia preu Ernesti me të shpejtë." Prandej puntorët nuk mund të kenë kurrfarë lidhje me kishën. Kisha e fal mënyrën e tmershme, brutale dhe t'egër, me të cilën sillet klasa kapitaliste kundrej klasës puntore".

„Kisha këte nuk e fal", tha tue u revoltue episkopi.

„Kisha nuk e ngreh zanin e saj kundër kësaj pune", u përgjegj Ernesti. „Dhe derisa kisha nuk proteston, dmth. toleron, dhe mos harroni se klasa kapitaliste e ndihmon kishën".

„Unë këte nuk e shof nga ky prizëm — tha episkopi me naivitet. „Ndoshta gënjeheni. E dij që ka shum gjana të vajtueshme dhe të këqija në botë. E dij që kisha e ka humbë ate që ju e queni proletariat"[5].)

„Proletariati kurr nuk ka qenë i jueji. Ai u zhvillue jashtë kishës dhe pa kishën."

„Nuk ju kuptoj", tha me qetsi episkopi.

„Më lejoni atëherë t'ju shpjegoj." Me futjen e maqinave dhe të sistemit fabrikuer në fund të shekullit XVIII, turma e madhe e popullit punues u shkëput prej tokës. Sistemi i vjetër i punës mëditse u shkatrrue. Populli punues u përzu prej katundeve të veta dhe u rras në qytetet e fabrikave. Nanat dhe fëmijt u vunë me punue në maqinat e reja. Jeta familjare mbaroi. Kushtet jetsore ishin të tmershme. Kjo âsht histori e përgjakshme".

„E dij, e dij", ia preu episkopi Morhaus me shprehje agonije në fytyrë. „Ishte kohë e tmershme. Por kjo ndodhi para nji shekulli e gjysëm."

„Dhe qysh atëherë, qysh para nji shekulli e gjysëm, zen fill proletariati modern, „vazhdoi Ernesti." Kisha nuk çau kryet aspak për te. Kur kapitalistat e çojshin popullin në kasaphane, kisha bante njanin sy të verbët dhe njanin vesh të shurdhët. Ajo nuk protestoi kurr, ashtu si nuk proteston as sot. Osten Lluj[6]), tue folë për ato kohna thot: ata, të cilëve iu dha urdhni: „kuptoni qingjat e tij" e shiqojshin pa bâ asnji protestë si shiteshin si skllavë dhe jepshin shpirt tue punue ata qingja. Kisha atëherë heshte. Dhe para se të vazhdoj mâ gjatë, kërkoj të deklaroni haptas a pajtoheni

apo nuk pajtoheni me këto që thashë. „A nuk ishte kisha ajo që nuk bëzante?"

Episkopi Morhaus luhatej. Ashtu si Dr. Hemerfilldi edhe ai nuk ishte mësue me këto „të qëllueme" t'ashpra, si e quente Ernesti këtë gjest.

„Historija e shekullit XVIII âsht e shkrueme" — tha si për t'i ndihmue Ernesti. „Nëqoftëse kisha nuk âsht shtie kinse âsht memece, në libra do të jetë e shkrueme se nuk ka heshtë."

„Kam frigë se kisha do të ketë ndejtë në heshtje," pohoi episkopi.

„Paj kisha edhe sot nuk po ban zâ".

„Këtu, nuk pajtohem" — tha episkopi.

Ernesti u ndal, i hodhi nji shiqim të kujdesshëm dhe e pranoi ndeshjen.

„Mirë" — tha ai — „të shohim. Në Çikago ka gra që për njizet centi bâjnë punë të randa gjithë javën. A proteston kisha për këte?"

„Kjo âsht nji gjâ e re për mue", u përgjegj tjetri: „Njizet centi në javë! Kjo âsht gjâ e tmershme!"

„A ka protestue kisha për këtê?" — insistoi Ernesti.

„Kisha nuk din", tha tue u mbrojtë me dëshprim episkopi.

„Mirëpo, urdhni i kishës thot: kullotni qingjat e mij, tha me buzëqeshje Ernesti, dhe mandej shtoi me të shpejtë: „Më falni për këtë qeshje time, episkop. Por a duhet të çuditeni pse na trathtoi durimi me ju? Kur u kini bâ ndonji herë protestë kongregatave tueja kapitaliste, në favor të fëmijve[8]) që punojnë në tjertoret jugore të pambukut? Protestë për fëmijt gjashtë-shtatëvjeçar që punojnë çdo natë në ndërrime dymbëdhetoreshe? Ata nuk shohin kurr dritë dielli, vdesin si mizat. Kurse me dividendet që nxirren prej gjakut të tyne ndërtohen kisha madhshtore në Nju Inglandë, dhe ju mandej u predikoni gjana të parandsishme, por t'ambla këtyne marrësave elegantë e barkmëdhej dividendesh.

„Nuk e kam dijtë", murmuroi episkopi me nji zâ që mezi u ndëgjue. Fytyra e tij ishte zbe dhe dukej se e ndiente vehten mirë.

„Atëherë, domethanë se nuk keni protestue?!

Episkopi luejti kryet.

„Pra kisha po hesht edhe sot ashtu si edhe në shekullin XVIII?"

Episkopi heshtte, dhe Ernesti dorë për dorë e mbajti vehten dhe nuk insistoi.

„Dhe mos harroni: sa herë që njerzit e kishës protestojnë, atëherë ata i pushojnë prej pune".

„Unë nuk mendoj se kjo âsht nji gjâ e drejtë", tha episkopi.

„A do të protestoni?" — pyeti Ernesti.

„Më tregoni disa fatkeqsi, që përmendët n'ambientin tonë dhe unë do të protestoj".

„Po ju tregoj", tha Ernesti qetsisht. „Jam në dispozicionin tuej. Po ku shpie nëpër ferr."

„Dhe unë do të protestoj". Dhe episkopi u drejtue në karrikën ku ishte mâ parë. Në fytyrën e tij të butë u çfaq nji vendosmëni luftarake. „Kisha nuk do të heshti mâ".

„Do t'ju nxjerrin prej pune", vërejti Ernesti.

„Unë do t'ju argumentoj të kundërten", u përgjegj ai. „Do t'ju argumentoj se nëqoftëse janë të vërteta të gjitha këto që po thoni ju, kisha ka gabue nga mosdija. Dhe përveç kësaj, jam i mendimit që gjithë kjo situatë e tmershme e shoqnis industriale ndodh për arsye se klasa kapitaliste këte nuk e din. Ajo, posa të marri vesh, do të ndreqi gjithçka që nuk vlen. Detyra e kishës âsht të mjaftojë gjithçka për këtë punë."

Ernesti qeshte, qeshte brutalisht dhe unë e ndjeva si detyrë me i ndihmue episkopit.

„Mos harroni", thashë, „se ju shihni vetëm njanën anë të medaljes. Te na ka mjaft sende të mira, sadoqë nuk na njifni asgjâ të mirë. Episkopi ka të drejtë. Padrejtsija n'industri, e tmershme si po e përshkrueni ju, vjen nga mosdija. Shtresat shoqnore janë nda shum njana prej tjetrës.

„As Indianët e paqytetnuem nuk janë aq brutalë dhe t'egjër si klasa kapitaliste", u përgjegj ai dhe n'at çast e urrejtja.

„Ju nuk na njihni", u përgjegja „na nuk jemi brutalë dhe t'egjër."

„Provoni — tha ai.

..Qysh t'jua provoj... Ju?" — Fillova që të zemrohem.

Ai nisi me luejtë kryet. „Unë nuk kërkoj të ma provoni mue këtë gjâ, kërkoj t'ia provoni vetëvehtes".

„E dij" — thashë unë.

Ju nuk dini kurrgja", u përgjegj ai ashpërsisht.

„Ah, ah more fëmij", tha im at tue na qetsue.

„Për mue njisoj — ", fillova unë me zemrim, por ma preu fjalën Ernesti.

„Si po ndëgjoj, ju keni të holla t'investueme në Tjerrtoren Siera."

„Ç'lidhje ka kjo me këte" bërtita.

„Nuk ka aq shum", filloi ngadalë, „vetëm se ai fustan që kini veshun âsht i stërpikun me gjak. Ushqimi që hani âsht gatue me gjak. Gjak fëmijsh të vegjël dhe burrash të fuqishëm pikon edhe nga vetë pullazi i shtëpis suej. Duhet vetëm me mbyllë syt dhe me ndëgjue se si pikon kudo rreth meje: pik, pik, pik..."

Dhe, tue veprue simbas fjalëve të veta, u rras në kulltuk dhe mbylli syt. Unë shpërtheva në vaj prej tmerit dhe sedrës së fyeme. Kurr në jetën time nuk ka veprue kush në mënyrë aq brutale me mue. Edhe episkopi, edhe im at ishin hutue e shqetsue. Ata përpiqeshin ta hedhin bisedimin në nji drejtim tjetër, ma të rrezikshëm, por Ernesti hapi syt, më shiqoi dhe ua bani atyne me dorë që të heshtin. Buzët i kishte të shtërngueme pamjen e ashpër dhe në fytyrën e tij nuk këndohej asnjifarë qeshjeje. Se çfarë deshti me thanë, se çfarë dënimi të tmershëm donte të më jepte, kurr nuk mujta me e marrë vesh, sepse pikrisht në këtë çast u ndal e shiqoi nga ana jonë nji njeri, që po kalonte nëpër trotoar. Ishte nji burrë shtatmadh, i veshun vorfnisht dhe mbante nji barrë të madhe në shpinë — kambza kallami, karrika dhe çadra për diell. Shiqoi kah shtëpija si me mendue a me hy e me provue me shitë ndonji send prej mallit të tij apo jo.

„Ai njeri e ka emnin Xhekson", tha Ernesti.

„Nji njeri kaq i fuqishëm duhet të punonte dhe jo me u sjellë me strajcë në krah",[9]) u përgjegja shkurt unë.

„Vini re mangën e dorës së tij të majtë", tha Ernesti me zâ të qetë.

Hodha syt dhe pashë se manga e tij ishte e shprazët.

„Nji pjesë e atij gjaku, që kam ndëgjue si pikon prej pullazit tuej, i përkitte asaj dore", vazhdoi me t'urtë Ernesti. „Ai e humbi dorën në Tjerrtoren Siera dhe ju e keni përzanë të vdesi rrugash si nji kalë i cofët. Kur them „ju", mendoj mbikqyrsin kryesuer dhe nëpunsat që ju dhe akcionarët tjerë pagueni për të drejtue fabrikën për llogari tuej. Ky ishte nji aksident. Kjo ndodhi se Xheksoni u orvat me shpëtue fabrikën nga nji dam disa dollarësh. Cilindri — kapës, dhambza — dhambza, i rrëmbeu dorën. Ai ka mujtë me lanë dhe me kalue at guralec, që pá midis dhambzave të cilindrit. Guraleci do të kishte thye vetëm radhën dyfishe të dhambzave të vogla, por ai shtrini dorën për të kapë guralecin dhe dhambzat i kapën krahun dhe ia banë cop'e grimë, prej majeve të gishtave e deri në shpatull. Kjo gjâ ndodhi natën. Fabrika punonte çdo natë jashtë orarit dhe pruni dividende të nalta at tremujuer. Xheksoni pat punue ashtu shum orë dhe muskujt e tij e patën humbë elasticitetin dhe energjin e tyne, pra edhe i ngadalsuen lëvizjet e veta. Në këtë mënyrë e rrëmbeu maqina. Ka gruen dhe tre fëmij".

„E ç'ka bani fabrika për te?" — e pyeta.

„Kurrgjâ. Aha, përsëri diçka banë: e refuzuen me plot sukses kërkesën e tij për damshpërblim, kur duel prej spitali. Fabrika, si e dini, ka nji avokat shum të rrafinuem".

„Ju nuk na e treguet gjithë ngjarjen", thashë me bindje. „Ose ndoshta nuk e dini gjithë ngjarjen. Ndoshta ai njeri ka qenë i pafytyrë".

„I pafytyrë! Ha, ha, ha!" qeshi ai, si t'ishte vetë Mefistofeli. „O i madh! I pafytyrë! Me dorë të preme! Jo, ai i ngratë ka qenë shërbtor i përvûjtë dhe nuk âsht ndëgjue kurr të ketë qenë i pafytyrë."

„E po gjyqet", insistova unë. „Padija nuk do t'ishte përfundue në damin e tij sikur të mos kishte edhe diçka tjetër, që ju nuk po e rrëfeni".

„Koloneli Imgrem âsht këshilltari kryesuer i Tjerrtores. Ai âsht nji avokat i rrafinuem." Ernesti më shiqoi me vemendje për nji çast, mandej vazhdoi. „Po ju tregoj ç'duhet të bani, zojushë Keninghem: hetoni çashtjen e Xheksonit".

„Pikrisht e vendosa ta baj këtë punë", u përgjegja unë me gjakftoftsi.

„Shum mirë", tha ai dhe i ndriçuen syt prej gëzimit Dhe po ju them ku mund ta gjeni, por frigohem për ju, për çka do të hasni në lidhje me dorën e Xheksonit."

Dhe kështu ndodhi që episkopi dhe unë pranuem nxitjen e Ernesit. Ernesti dhe episkopi shkuen bashkë tue më lanë në nji dhimbje të madhe padrejtsije kundrejt meje dhe klasës sime. Ai nuk ishte njeri por bishë. E urrejsha, por edhe ngushllohesha tue mendue se nji sjellje e tillë mund të pritej prej nji njeriu të klasës puntore.

KAPTINA E III

KRAHU I XHEKSONIT

As që ma merrte mendja rolin fatal që do të luente krahu i Xheksonit në jetën time. Vetë Xheksoni nuk linte ndonji mbresë të veçantë në mue kur e gjeta. E gjeta në nji shtëpi jashtzakonisht të shkallmueme,[1]) poshtë afër gjinit të detit. Rreth e rrotull shtëpis gjindeshin këneta t'ujit amull, sipërfaqet e tyne ishin të mbulueme me lëmashk të gjelbërt me nji pamje që ta çonte neverin. Prej tyne përhapej nji erë e qelbun e padurueshme.

Xheksoni me të vërtetë ishte nji njeri i qetë dhe i ngratë ashtu si ma kishin përshkrue. Bante diçka nga kallamat dhe punonte pa ndërpremje, ndërsa unë flitsha me te. Por megjithë qetsin dhe mjerimin e vet, m'u duk sikur ndëgjojsha fillimin e vnerit që vlonte në te, kur më tha: „Sidoqoftë, do të kishin mujtë me më emnue si roje".[2])

Pak gjâ mora vesh prej tij. Më duket budallë, por përsëri zhdërvjelltsija me të cilën punonte me nji dorë, nuk pajtohej me budallallëkun e tij. Ajo më solli nji mendim.

„Si ndodhi që ju kapi krahun maqina?" e pyeta.

Ai më shiqoi ashpër dhe mendueshëm. Mandej luejti kryet. „Nuk dij. Ndodhi."

„Nga pakujdesija", u orvata që t'i ndihmoj.

„Jo", u përgjegj ai, „s'kisha me thanë. Kam punue jashtë orarit dhe ndoshta kam qenë i lodhun. Kam punue shtatëmbëdhetë vjet nëpër tjerrtore dhe kam vu re se shumica e fatkeqsive ndodh pikrisht para se të bjerë sirena.[6]) Mund të lidhem me kusht se mâ tepër fatkeqsi ndodhin mbrenda asaj ore para se të bjerë sirena se sa gjithë ditën. Njeriu nuk âsht mâ aq i zhdërvjellë mbas punës së pandërpreme shumorshe. E dij, sepse kam pa shum prej tyne, të premë, të coptuem, me sy të gropuem."

„Shum?", e pyeta.

„Me qinda e qinda, edhe fëmij gjithashtu.

Tue përjashtue këto hollsi të tmershme, të treguemit e Xheksonit në lidhje me fatkeqsin e tij ishte i njajtë me ato që i kisha ndëgjue qysh përpara. Kur e pyeta se mos kishte thye ndonji nga rregullat në lidhje me përdorimin e maqinës, ai luejti kryet.

„Me dorën e djathtë kam heqë rrypin nga rrota", tha ai, „kurse me të majtën kam kërkue guralecin. Nuk jam ndalë të shoh nëse kam heqë rrypin. Kam kujtue se këtë punë e kishte bâ dora ime e djathtë — por nuk qe ashtu. E zgjata dorën me të shpejtë — dhe rrypi nuk ishte heqë krejtsisht. Dhe atëherë maqina ma këputi krahun."

„Duhet që t'ju ketë dhimbtë tmersisht", thashë me ngushllim.

„Kërcllimi i eshtnave ishte nji gjâ e tmershme", ishte përgjegjja e tij.

Përsa i përket padis për damshpërblim, këtu ishte mjaft i mjegullshëm. Nji gjâ e kishte të qartë, e kjo ishte se nuk kishte marrë damshpërblimin. I dukej se deklaratat e kryepuntorëve dhe drejtorit të përgjithshëm i kishin sjellë vendimin e disfavorshëm të gjyqit. Deklaratat e tyne, sikur e tha ai këtë, „nuk ishin t'atilla si duhej t'ishin". Dhe unë vendosa që t'i kërkoj edhe ata njerëz.

Nji gjâ ishte e qartë: gjendja e Xheksonit ishte e tmershme. Gruen e kishte të sëmundë, kurse ai me prodhimet që bante prej kallamave dhe me shitjen e cikrrimtë prej dere në derë, nuk mund të fitonte aq

ushqim sa i nevojitej për gjithë familjen. Ishte në borxh në pagimin e qiras, kurse i biri, djalosh nja njimbëdhetëvjeçar, kishte fillue të punonte në fabrikë.

„Kishin mujtë me më emnue si rojtës në fabrikë". Këto ishin fjalët e tij të fundit kur u ndava prej tij.

Mbas bisedimit me avokatin e Xheksonit, me dy kryepuntorë dhe me drejtorin e përgjithshëm në fabrikë, të cilët kishin dalë në gjyq si dëshmitar — fillova të ndiej se të thanunit e Ernestit nuk ishte i pabazë.

Avokati ishte nji njeri i dobët dhe me pamjen e vet nuk të bante përshtypjen e ndonji aftsije, dhe porsa e shiqova, nuk u çudita mâ pse e kishte humbë padin Xheksoni. Në çastin e parë kujtova se Xheksonit ashtu edhe i duhej që kishte marrë nji avokat t'atillë. Por, mandej menjiherë m'u kujtuen fjalët e Ernestit: „Fabrika ka shum avokatë t'aftë" dhe se „avokati Ingren âsht shum i rrafinuem". Fillova të mendoj me të shpejtë. M'u zgjue në vetëdije se fabrika, kuptohet, mund ta angazhojë nji jurist mâ të mirë se sa mund ta bajë këtë nji puntor si âsht Xheksoni. Por, ky ishte vetëm nji hollsi e imtë. Isha e bindun se do të egzistonte edhe ndonji shkak fort i madh që Xheksoni e kishte humbë padin.

„Pse e kini humbë ju këtë padi?", pyeta.

Avokati u hutue dhe u frigue për nji çast, ndërsa unë fillova të ndiej në shpirt nji keqardhje për këtë njeri të vogël e të mjerë. Mandej filloi t'i qajë hallet. Besoj se këtë qamje hallesh e kishte në natyrën e vet. Ishte nji nga ata njerëz të cilët e kanë fatin e zi njerkë qysh në vetë lindjen. Qante hallet dhe ankohej kundër dëshmitarëvet. Dëshmitarët kanë folë vetëm në dobi t'anës tjetër. Ai nuk ka mujtë me nxjerrë prej tyne asnji fjalë e cila do t'i ndihmonte Xheksonit. Ata dijshin se në cilën dorë gjindet copa e tyne e bukës. Xheksoni âsht budallë. E hutonte avokati Ingren. Ovokati Ingren ka qenë i shkëlqyeshëm në pyetjet e kryqzueme. E ka detyrue Xheksonin të përgjigjet në damin e vet.

„Si ka mujtë të përgjigjet në damin e vet, nëse e drejta ka qenë n'anën e tij?", e pyeta.

„Çfarë lidhje ka e drejta me këtë punë?", pyeti ai nga ana e vet. „I shihni të gjitha këto libra". Ai shtrini dorën drejt nji vargu vëllimesh në muret e zyrës së vet të vogël. „Të gjitha leximet dhe studimet e mija që u kam bâ këtyne librave më kanë mësue se ligji âsht nji gjâ, kurse drejtsija nji gjâ tjetër. Pyetni çdo avokat, cilin të doni. Njeriu shkon në shkollën e së drejtës për mësime besimi që të mësojë se çka âsht drejtsija. Kurse këto libra e lexon që të mësojë... ligjin."

„A mos doni me thanë me këte se Xheksoni ka pasë të drejtë dhe megjithate e ka humbë?" e pyeta sikur dojsha me e sprovue!. „A don me thanë me këte se në gjyqin e gjyqtarit Klladvell nuk ka drejtsi?"

Avokati i vogël më kqyri egër, dhe mandej luftaraksija e vet u zhduk menjiherë nga fytyra.

„Unë nuk kam pasë kushte të nderës", filloi ai përsëri të qajë hallet. „Ata kanë bâ budallë Xheksonin, madje edhe mue. Çfarë shpresash kam pasë unë? Koloneli Ingrem âsht nji avokat i madh. Sikur të mos jetë i madh, nuk do t'ishte përfaqsuesi jurist i Tjerrtores Siera, i sindikatit nacional t'Erstonit, i sipërmarrjeve të shoqnueme të Berklit, i shoqnis s'elektrikut Ouklend. San Leonardo, Pleznton. Ai âsht nji avokat i shoqnive akcionare, dhe shoqnit nuk i paguejnë avokatët pse ata nuk dijnë kurrgja.[4]) Çka mendoni ju, pse atij vetëm tjerrtores Siera i paguejnë njizet mijë dollarë në vjet? Sepse ai u vlen njizet mijë dollarë, qe ky âsht shkaku. Unë nuk vlej aq. Sikur të vlej, nuk do t'isha anash, nuk do të vuejsha ûje dhe nuk do të punojsha gjana sikur âsht rasti i Xheksonit. Çka mendoni ju se sa do të kisha fitue sikur t'ia kisha dalë në krye me padin e Xheksonit?"

„Ju do ta kishit plaçkitë me siguri", iu përgjegja unë.

„Kuptohet", bërtiti ai me zemrim. „Unë duhet të jetoj, pse jo[5])?"

„Ai ka grue dhe fëmij", e qortova unë.

„Edhe unë kam grue e fëmij", u përgjegj ai. „Dhe në gjithë botën nuk ka njeri pos meje i cili ka këtê në shpirt dhimbjen a duhet të vdesin uje ata fëmij a jo".

Fytyra e tij u zbut menjiherë dhe hapi orën e vet e ma tregoi fotografin e vogël të grues me dy çupa të vogla të ngjituna në faqen e mbrendshme të kapakut.

Qe, kqyrni. Kemi përjetue dit të vështira, shum të vështira. Kam pasë shpresë që t'i dërgoj për verim nëse do të fitojsha padin e Xheksonit. Për ta nuk âsht klima e shëndoshë këtu, por nuk kam mundsi që t'i dërgoj."

Kur u nisa, ai përsëri ia filloi t'ankohej.

„Nuk kam pasë asnji fije shprese. Avokati Ingrem dhe gjyqtari Klladvel janë miq të ngushtë njani me tjetrin. Nuk mendoj të them se miqsija do ta vendoste padin dhe se dëshmitarët me pyetjet e kryqzueme të kishin dëshmue si duhet. Por, megjithate, duhet të them se gjyqtari Klladvel më dukej sikur pengonte shum deklarata të këtilla të dëshmitarëvet. Mandej gjyqtari Klladvel dhe avokati Ingrem i përkasin të njajtës shtresë dhe të njajtit klub. Ata banojnë në të njajtin vend në pjesën mâ të shtrejtë të qytetit. Kurse grat e tyne janë vazhdimisht njana te tjetra. Luejnë vazhdimisht me letra, etj."

„Po ju a mendoni se Xheksoni ka pasë të drejtë?" e pyeta, tue u ndalë për nji çast në prag.

„Jo, nuk mendoj, por e dij" — u përgjegj ai. „Edhe në fillim kam kujtue se edhe Xheksoni ka dishka shpresë. Por nuk i kam thanë kurrgja të shoqes. Nuk kam deshtë që ta dëshproj. Ajo me gjithë shpirt dëshiron:e këtë verim, sado i vështirë që t'ishte."

„Pse nuk keni vû në dukje faktin se Xheksoni ka deshtë të ruejë maqinerin?" — e pyeta unë Pjetër Donelin, nji nga kryepuntorët dhe dëshmitarët në gjyq.

Ai u mendue për nji kohë të gjatë para se të më përgjigjej. Mandej shiqoi me vërejtje rreth e rrotull e tha:

„Sepse kam gruen e tre fëmij të dashtun t'atillë të cilët nuk i kini pa kurr. Qe, kjo âsht arsyeja."

„Nuk ju kuptoj", thashë.

„Me fjalë tjera: sepse kjo nuk do t'ishte nji gjâ e shëndoshë", u përgjegj ai.

„Ju doni të thoni — ", fillova unë.

Por ai ma preu fjalën ashpërsisht.

„Duhet të them ate që thashë. Vjetë me rradhë punoj në fabrikë. Kam fillue në boshte qyshse si fëmi i vogël. Qysh atëherë punoj vazhdimisht. Me nji punë të vështirë kam mbërrijtë deri në pozitën e sotshme pak a shum të naltë. Unë jam, a dini, kryepuntuer. Nuk dyshoj se në fabrikë gjindet ndonji njeri i vetëm, i cili do ta zgjatte dorën të më shpëtojë sikur të bisha n'ujë. I kam takue shoqatës së puntorëve. Por, me rastin e dy grevave kam mbetë n'anën e pronarëve. Më kanë quejtë grevëthyes. Nuk gjindet asnji midis tyne i cili do të pranonte me pi nji gotë raki me mue. A i shihni këto shenja në kokën time ku më kanë qëllue me gurë. Nuk gjindet asnji fëmi në boshte në fabrikë, i cili të mos më mallkojë. Të vetmit miq të mij janë pronarët e fabrikës. Me ruejtë interesat e fabrikës nuk âsht vetëm detyra ime, por kafshorja ime e gojës, jeta e fëmijve të mij. Qe, kjo âsht arsyeja."

„A ka qenë Xheksoni fajtuer?"

„Asht dashtë që ta merrte damshpërblimin. Ka qenë nji puntor i mirë, nuk ka bâ kurr gjana të pamira."

„Atëherë ju nuk keni qenë të lirë ta thoni të gjithë të vërtetën sikur jeni betue se do ta thoni?"

Ai luejti kryet.

„Të vërtetën, të vërtetën e drejtë, dhe kurrgja tjetër veçse të vërtetën", ia thashë unë me solemnitet.

Në fytyrën e tij përsëri u çfaq nji tronditje dhe ai çoi fytyrën jo ndaj meje por drejt qiellit.

„Për fëmijt e mij do të lejojsha që edhe shpirti e trupi të më digjet në ferrin e amshuem," ishte përgjegjja e tij.

Henri Dalls, drejtori i përgjithshëm, kishte nji fytyrë dhelpne, më shiqonte paturpnisht dhe nuk deshti të fliste aspak. Prej tij nuk mujta me nxjerrë asnji fjalë të vetme në lidhje me gjyqin dhe dëshmimin e tij. Por me kryepuntorin tjetër pata fat mâ të mirë. Xhems Smit âsht nji njeri me nji fytyrë të vrazhdë, dhe më pikoi zemra gjak kur e pashë. Ai më la nji mbresë se nuk ishte njeri i lirë, dhe ndërsa flitshim, unë fillova të shoh se âsht me shpirt mâ i fuqishëm se sa njerzit mesatarë t'atij lloji. Pajtohesh me Pjetër Donelin se

âsht dashtë që Xheksoni ta marri damshpërblimin, dhe madje shkoi edhe mâ tutje dhe e quejti nji veprim të pamëshirshëm dhe të pashpirt i cili hodhi në rrugë të madhe nji puntor mbasi ky u bâ i paaftë në nji rast fatkeq. Më shpjegoi përveç kësaj se në fabrikë ndodhin fatkeqsina të shumta dhe se politika e pronarëvet synon që të refuzojë deri në fund të gjitha kërkesat për damshpërblime.

„Kjo don me thanë për akcionarët e qinda mija dollarëve në vjet" — tha ai, dhe ndërsa flitte, m'u kujtuen dividendet e fundit që i janë pague tim et, dhe fustanat e mrekullueshëm për mue dhe librat për të cilat janë ble nga këto dividende. M'u kujtuen akuzat e Ernestit se fustani im âsht i pikuem me gjak dhe filloi lëkura të më rreqethet.

„Kur keni dëshmue në gjyq, a nuk keni thanë se Xheksonit i ka ndodhë fatkeqsija për arsye se ka dashtë ta ruejë maqinën që t'mos prishet?" thash unë.

„Jo, nuk kam thanë", ishte përgjegja e tij, dhe goja e tij u mbyll me nji farë vneri. „Kam deklarue se Xheksoni âsht lëndue për shkak pakujdesije dhe ngthtsije, dhe se pronarët kurrsesi nuk janë fajtorë dhe përgjegjsa."

„A mos ka qenë kjo pakujdesi?" — e pyeta unë.

„Queni kështu ose ashtu, si të doni. Asht e saktë se njeriu lodhet mbas nji pune shum orësh."

Ky njeri filloi të m'interesoj. Nuk ka dyshim, ishte nji njeri me nji shkollim të naltë.

„Ju jeni mâ i shkolluem se sa shumica e puntorëve", thashë.

„Kam mbarue Shkollën e Mesme", u përgjegj ai. „Memzi kam vazhdue shkollën tue shërbye si portjer. Kam dëshirue të shkoj edhe n'univerzitet, por atëherë më vdiq baba dhe m'u desht të shkoj me punue përsëri në fabrikë.

„Kam dëshirue që të merrem me shkencat natyrore", më shpjegoi ai me pasiguri sikur të pohonte ndonji dobsi të vetën. „Por, kam shkue me punue në fabrikë. Kur jam gradue si kryepuntuer, atëherë jam martue. Mandej u bana shtëpi dhe... Sikur, të mos isha mâ zot i vetvehtes."

„Çka doni me thanë me këte?" e pyeta.

„Më shpjegonte pse kishte dëshmue n'at mënyrë në gjyq — pse kam dëshmue simbas udhzimit."

„Simbas udhzimit të kujt?"

„T'avokatit Ingrem. Ai në vija të përgjithshme më tha se çka duhet të dëshmoj."

„Dhe në këtë mënyrë Xheksoni për këtë shkak e ka humbë padin."

Ai luejti kryet dhe filloi gjaku t'ia ndezë fytyrën.

„Por Xheksoni ka për të mbajtë gruen me tre fëmij."

„E dij", tha ai heshtas, sadoqë fytyra i ishte bâ gjithnji e mâ e errët.

„Më thoni", thashë, „a ishte lehtë me shpëtue nga ajo që keni qenë, të themi, në Shkollën e naltë, për t'u bâ ky që jeni bâ për të dëshmue në gjyq diçka të tillë?"

Ai shpërtheu menjiherë sa unë u smbrapsa dhe u frigova. Shau brutalisht[6]) dhe shtrëngoi grushtat sikur të donte të më qëllojë.

„Më falni, ju lutem", tha mandej menjiherë. „Jo, kjo nuk ka qenë nji gjâ e lehtë. Dhe tash, kujtoj, se mund të shkoni. Ndëgjuet prej meje gjithçka që deshtët. Por, para se të shkoni, më lejoni t'ju them edhe këtë: kurrgjâ nuk do t'ju vlejë të përfolni çkado qoftë në lidhje me sa ju kam thanë. Do t'i mohoj të gjitha, dhe dëshmitarë nuk patëm. Do të mohoj çdo fjalë dhe, n'u detyrofsha, do të mohoj qoftë edhe nën kushtin e betimit në gjyq.

Mbas bisedimit me Smitin shkova në puntorín e tim et n'institutin kimik dhe atje e gjeta Ernestin. Kjo qe nji gjâ krejt e papritun, por ai më priti me nji shiqim të guximshëm me të shtrëngueme të fortë të dorës dhe me at përziemje ngathtësije dhe sigurije. Dukej sikur kishte harrue takimin tonë të bujshëm të fundit, por unë nuk isha në gjendje shpirtnore t'atillë sa të mujsha me harrue.

„U interesova për rastin e Xheksonit", thashë menjiherë.

Ai u shndërrue i tani në vëmendje, tue pritë që të vazhdojsha, sadoqë në syt e tij mujta të lexoj njifarë

sigurije se bindjet e mija kishin fillue të luhateshin.

„Duket se âsht veprue keq me ta", pranova unë. „Kujtoj — kujtoj se diçka nga gjaku i tij pikon edhe nga pullazi ynë."

„Kuptohet, u përgjegj ai. Sikur me Xheksonin dhe me gjithë shokët e tij të jetë veprue në mënyrë njerzore, dividendët nuk do t'ishin aq të mëdhej".

„Kurrmâ nuk do të gëzohem për fustanet e bukura", shtova unë.

E ndjiejsha vehten t'ulët dhe të shtypun dhe vuna re njifarë ndjenje t'ambël se Ernesti ishte njifarë rrëfyesi. Atëherë sikundër gjithmonë q'prej atëhere, fuqija e tij më tërhiqte. Dukej se prej saj lëshonte rreze premtimi i paqës dhe i mbrojtjes.

„Nuk do të mundeni me u gëzue as për fustanet prej materialit për thasë", tha ai me seriozitet. „Ka fabrika jute, e dini, dhe të njejtat gjana ndodhin edhe atje. Kjo ndodh kudo. Civilizimi ynë i shumlavduem âsht mbështetë në gjak, âsht i zhytun në gjak, dhe as ju as unë dhe askush prej nesh nuk mund t'u shmanget njollavet të gjakut. Ata njerëz me të cilët keni folë — kush kanë qenë ata?"

I tregova të gjitha se çka më kishte ndodhë.

„Dhe asnjeni prej tyne nuk ishte njeri i lirë", tha ai. „Të gjithë ata ishin të lidhun me maqinën industriale të pamëshirshme Dhe gjâja mâ e çuditshme dhe mâ e vajtueshme në gjithë këtê âsht fakti se ata për këtë maqinë janë të lidhun me zemrat e tyne. Fëmijt e tyne — gjithmonë krijesat e njoma të cilët ata i mbrojnë simbas instinktit. Ky instinkt âsht ma i fuqishëm se sa çdo moral tjetër i madh! Ka rrejt, ka vjedhë, ka bâ njimijë të zeza vetëm që të m'ushqej mue, vllaznit dhe motrat e mija. Ka qenë rob i maqinës industriale dhe ajo ia ka hangër jetën, ka vdekë prej punës për te".

„Po ju", bërtita, „ju jeni sigurisht njeri i lirë".

„Jo krejtsisht", u përgjegj ai. „Nuk jam i lidhun me lidhje zemre. Shpeshherë jam mirënjoftës që nuk kam fëmij, kurse i due shum fëmijt.

„Megjithatê sikur të martohesha, nuk do të guxojsha t'i kem.

„Kjo gjâ sigurisht âsht parim i keq", bërtita unë.

„E dij që kështu âsht", tha ai pikllueshëm. „Por âsht e dobishme. Unë jam revolucionar, dhe kjo âsht nji mjeshtri e rrezikshme".

Qesha me njifarë mosbesimi.

„Çfarë do të bânte baba juej sikur unë t'orvatesha natën me u futë në shtëpin tuej dhe me vjedhë dividendët e tij prej tjerrtoreve Siera?"

„Ai flen me revolver në tavolinë pranë shtratit dhe ndoshta do t'ju vriste".

„Po sikur unë dhe disa të tjerë të çojshim në kambë nji milion e gjysëm njerëz[7]) dhe të vërsuleshim të gjithë nëpër shtëpija të pasanikëve do të baheshin shum vrasje, apo jo?"

„Po, por ju nuk bani nji gjâ të tillë", vuna re unë.

„Kjo âsht pikrisht puna që bâj. Dhe ne kemi ndërmend që të marrim në dorë jo vetëm pasunin e shtëpive, por edhe të gjitha burimet e asaj pasunije, të gjitha minierat, hekurudhat, fabrikat, bankat, magazinat. Ky âsht revolucioni. Ky âsht me të vërtetë i rrezikshëm. Do të bahen shum vrasje. Kam frigë, madje edhe mâ tepër se sa kujtoj unë. Por, si thashë, sot kurrkush nuk âsht i lirë. Të gjithë ne jemi të rrëmbyem prej rrotave dhe dhambzavet të maqinës industriale. Thatë se jeni të kapun dhe se njerzit e kapun për të cilët keni folë ju. Folni me shum njerëz. Shkoni e flitni me avokatin Ingrem. Kërkoni gazetarë të cilët nuk kanë përmendë rastin Xhekson në gazeta dhe redaktorë të cilët i botojnë ato gazeta. Do të shihni se të gjithë ata janë skllevë të maqinave."

Pak mâ vonë në bisedim e sipër iu luta që të më thotë shkurtas dicka mbi përgjegjsin e puntorëvet për rastet e fatkeqsive, dhe ai m'u përgjegj me njifarë konference të tanë statistike.

„Kjo gjindet në të gjitha librat", tha ai. „Shifrat janë mbledhë dhe pa kurrfarë dyshimi âsht argumentue se fatkeqsit rrallëherë ndodhin n'orët e para të punës së mëngjezit, por se shifrat rriten shpejt n'orët vijuese kur lodhen puntorët dhe bahen mâ të ngathtë në punën fizike dhe të mendjes".

„Qe, a e dini se baba juej ka tri herë mâ tepër shpresë ta ruejë jetën, kambët e duert e shëndosha se sa mund të ketë ndonji puntuer. Kështu âsht. Shoqnit siguruese[8]) këte e dijnë. Sikur ai të sigurohet me nji mijë dollarë për raste fatkeqsije, shoqnija siguruese do të kërkonte prej tij nji pagesë katër dollarësh dhe njizet centësh, dhe po për at sigurim do të kërkojë prej nji puntori 15 dollarë."

„Po ju?" e pyeta, dhe në çastin kur e pyeta, ndjeva se fillova të ndiej merak për te, dhe madje jo pak.

„Ah, si revolucionar që jam, unë kam tetë herë mâ tepër rasa që të plagosem ose të vritem se sa ndonji puntuer", u përgjegj ai çkujdesshëm. „Shoqnit siguruese kërkojnë prej kimikëve profesionalista, të cilët punojnë me eksplozive, tetë herë mâ tepër se sa prej puntorëve. Nuk besoj se do të pranojshin aspak të më sigurojshin. Po pse pyetët?"

Nuk dijta se ku të shiqoj dhe ndjeva se si po më ndezej fytyra flakë prej gjakut. Jo pse më kapi se si bâhesha merak për tê, por sepse e kisha kapë vetvehten, dhe mû në pranin e tij.

Pikrisht në këtë çast hyni im ât dhe filloi të përgatitet me u nisë me mue. Ernesti ktheu disa libra të cilat i kishte marrë hua dhe shkoi. Por, pikrisht kur u nis, u kthye e tha:

„Ah po, ndërsa ju po prishni qetsin tuej shpirtnore, dhe unë t'episkopit, do të kishit bâ mirë sikur të kërkojshit zonjën Vikson dhe zonjën Pertovejt. Burrat e tyne, si e dini, janë akcionarët kryesorë të tjerrtoreve. Si kundër dhe të gjithë të tjerët, edhe këto dy gra janë të lidhuna me maqina, por në mënyrë t'atillë që rrijnë në majën e saj."

KAPTINA E IV

SKLLEVËT E MAQINËS

Sa mâ tepër që mendojsha për krahun e Xheksonit aq mâ tepër luhatesha. Isha gjetë ballë për ballë me realitetin. Për herë të parë shiqojsha jetën drejt në sy. Jeta ime n'univerzitet, studime dhe kultura nuk ishin reale. Mbi shoqnin dhe jetën nuk kisha mësue kurrgjâ përveç teorive të cilat dukeshin shum të bukura në libra, por tash kisha pa jetën lakuriqe. Krahu i Xheksonit ishte nji fakt jete. Fjalët e Ernestit: „Fakte, more burrë, fakte të parrëxueshme!", më tingllojshin në ndërgjegjen time.

Dukej nji gjâ e tmershme, e pamundshme që e gjithë shoqnija jonë të mbështetej në gjak. Por, qe, Xheksoni! Nuk mujsha me e largue prej mendjes. Mendimi im vazhdimisht kthehej te ai sikur gjyplana magnetike fushës. Me te kishin veprue tmersisht. Nuk i kishin pague gjakun vetëm që të mujshin me marrë dividende mâ të mëdha. Por, unë e njifsha nji varg të tanë familjesh fatlume dhe vetë të kënaquna të cilat merrshin dividende dhe kështu fitojshin në gjakun e Xheksonit. Nëse kishte mundsi të ndodhte që me nji njeri të veprohej kaq tmersisht dhe se shoqnija tue mos marrë parasysh këtë të vazhdonte rrugën e saj, vallë a nuk mund të ndodhi që të veprohet kështu edhe

me nji numër të madh njerzish? M'u kujtuen grat e Çikagos, për të cilat flitte Ernesti sa punojnë për 90 cente në javë, dhe fëmijt e skllevëve në tjerrtoret e pambukut në jug. Dhe pashë para syve duert e tyne të zbeta e të bardha prej të cilave ishte shtrydhë gjaku në punë për stofin e fustanave të mij. Dhe mandej më shkojshin ndërmend edhe tjerrtoret Siera dhe dividendet që paguejshin dhe shihsha në to fustanin tim dhe gjakun e Xheksonit. Nuk mund t'i shmangesha Xheksonit. Të bluemit me mend vazhdimish më çonte mbrapa drejt tij.

Në thellsin e shpirtit ndiejsha se qëndroj në buzën e greminës. Më dukej sikur më pritte nji zbulim i ri i tmershëm i jetës. Dhe kjo vetëm mue. Gjithë botën time e sillte rrotull. Qe, edhe im at. Mujsha me vû re se si ndikonte Ernesti në tê. Mandej episkopi. Kur e pashë herën e fundit i përngjante nji njeriu të sëmundë. Ishte shum nervoz, dhe në syt e tij shkëlqente njifarë tmeri i papërshkrueshëm. Simbas asaj që kisha ndëgjue diçka, dijsha se Ernesti kishte mbajtë premtimin e vet që ta çonte nepër ferr. Por se çfarë sqenash ferri kishin pa syt e episkopit këte nuk e dijsha, sepse dukej tepër i tmeruem që të mund të flitte për' to.

Nji herë, me nji ndjenjë të fortë se gjithë bota ime e vogël dhe gjithë bota në përgjithsi rrotullohej, mendojsha për Ernestin si shkakun e gjithçkafes rreth kësaj dhe atëherë mendojsha: „Na kemi qenë kaq të lumtun dhe të qetë para se të vinte ai!" Por, menjiherë mandej ndjejsha se ky mendim do të thonte trathti e së vërtetës, dhe Ernesti çfaqej në shpirtin tim i transformuem, si apostol i së vërtetës, me ballë të ndriçuem dhe me guximin e engjëllit të zotit, tue luftue për të vërtetën dhe drejtsin, tue luftue për ndihmë të vorfunve, të vetmuemve, të shtypunve. Dhe mandej m'u paraqit parasysh nji figurë tjetër — Krishti! Edhe ai ishte n'anën e të mjeruemve e të shtypunve, dhe kundër të gjitha fuqive të stabilizueme të klerit dhe të farisejve. Dhe m'u kujtue jeta e tij në kryq, dhe m'u ngurue zemra prej dhimbjes kur m'u kujtue Ernesti. Vallë a mos i âsht shkrue edhe atij kryqi — edhe atij i cili

fton në luftë, atij me tonin luftarak në zâ, me gjithë energjin e vet të hollë burrnore?

Dhe, në këtë çast, ndjeva se e due dhe se përvlohem prej dëshirës që ta ngushllojë. Mendojsha për jetën e tij. Ajo duhej t'ishte nji jetë e vështirë, e ashpër dhe e vorfun. Dhe m'u kujtue i ati i cili rrente dhe vidhte për te dhe vdiq prej punës. Por edhe vetë Ernesti kishte shkue në fabrikë qysh në moshën dhetëvjeçare! Më dukej sikur më pëlsitte zemra prej dëshirës që ta përqafojsha dhe ta lëshojsha kryet e tij në krahnorin tim — kryet e tij i cili duhej t'ishte i lodhun prej mendimeve të mëdha — dhe të jipsha qetsi, vetëm qetsi e prehje dhe harrim për nji kohë të shkurtë.

U pashë me avokatin Ingrem në nji pritje kishtare. Ate e njifsha mirë, e njifsha mirë qysh me vjet. E zuna ngushtë në nji qoshe të kopshtit midis hurmave dhe drujve të kauçukut sadoqë atij as që i shkonte ndërmend se e zuna ngushtë. Më përshëndeti me gëzimin dhe bujarín e zakonshme. Ishte gjithmonë nji njeri i gdhendun, diplomat, taktik, i sjellshëm. Dhe përsa i përket dukjes së jashtme ishte njeri i pamjes mâ të denjë në shoqnin tonë. Përveç tij madje edhe rektori i univerzitetit i denjë për nderim dukej si nji njeri i vogël dhe i stolisun.

Dhe, qe, pashë se avokati Ingrem ishte në të njajtën gjendje sikur kryepuntorët e pashkolluem në fabrikë. As ai nuk ishte njeri i lirë, edhe ai ishte i lidhun për maqinë. Kurr nuk do të harroj si u ndryshue në fytyrë kur ia përmenda rastin e Xheksonit. Qeshja e tij dhe natyra e tij e mirë u zhdukën si hija. Njifarë shprehje e papritun, e tmershme shtrembnoi fytyrën e tij të sjellshme. Ndjeva të njajtën frigë që ndiejsha kur Xhems Smi u zemrue ashtu papritmas. Por avokati Ingrem nuk shante. Ky ishte ndryshimi i vogël që ende kishte mbetë midis puntorit e atij. Ai ishte i njoftun si njeri mendjempreftë, por tashti nuk kishte mendjempreftsi. Këqyrte me pasiguri rreth vehtes tue kërkue rrugë që t'ikte. Por ishte i kapun midis hurmave dhe drujve të kauçukut.

Ah, tha, mjaft i del edhe kur ndëgjon emnin e Xheksonit. Pse ia fillova edhe bisedimit për këtë punë?

Atij nuk i pëlqente kjo mahi e imja. Kjo âsht nji gjâ e pashijshme dhe pa fytyrë nga ana ime. Vallë a nuk e dij unë se në profesionin e tij ndjenjat personale nuk luejnë kurrfarë roli. Kur shkon në zyrë, ai i len ndjenjat personale në shtëpi. Në shtëpi vlejnë vetëm ndjenjat profesionale.

„Asht dashtë që të merrte damshpërblimin Xheksoni?" e pyeta unë.

„Padyshim", u përgjegj ai. „Me fjalë tjera personalisht e ndjej se âsht dashtë që ta merrte. Por kjo gjâ me anën juridike të rastit nuk ka kurrfarë lidhje."

E mori vehten ngadalë.

„Me thoni", e pyeta unë, „drejtsija dhe ligji a kanë ndonjifarë lidhje?"

„Keni përdorë nji fjalë të gabueshme", u përgjegj ai tue qeshë.

„Mos thashë drejtsija në vend që të thojsha fuqija?" pyeta unë, dhe ai luejti kryet në shêj aprovimi. „Dhe, qe po e zamë se me anën e ligjit gjejmë drejtsin."

„Ky âsht ai paradoksi", u përgjegj ai. „Na e gjejmë drejtsin."

„Ju tash po flitni si avokat. A âsht kështu?"

Avokati Ingrem u skuq, u skuq me të vërtetë, dhe përsëri shiqoi hutueshëm rreth vehtes, mos po gjente ndonji rrugë ikjeje. Por rrugën ia pengova dhe nuk u përpoqa me u largue.

„Më thoni", thashë, „kur njeriu sakrifikon ndjenjat e veta personale për ndjenjat profesionale, nji veprim i këtillë a nuk mund të karakterizohet si nji mungesë shpirtnore?"

Nuk mora përgjegje. Avokati Ingrem iku turpnisht, tue rrëzue nji hurmë n'ikje e sipër.

Mandej u përpoqa me gazetarët. Shkrova nji artikull të qetë, të përmbajtun, të ftoftë në lidhje me rastin e Xheksonit. Nuk i ngarkova me faj njerzit me të cilët kisha folë, madje as që i përmenda. Paraqita faktet kryesore të të gjithë ngjarjes, përmenda vjetët e shumtë të cilët i kishte kalue Xheksoni tue punue në fabrikë, përpjekjet e tij që ta shpëtonte maqinën nga shkatrrimi dhe fatkeqsin që kishte rrjedhë prej kësaj, si dhe gjendjen e tij të soçme të mjerë dhe vuejtjen nga ûja.

Tri fletore të përditshme lokale e refuzuen artikullin tim, dhe gjithashtu edhe dy fletore të përjavshme.

Gjeta Persi Llejtonin. Kishte krye studimet n'universitet. Ishte dhanë mbas gazetaris dhe n'at kohë shërbente si reporter — fillestar në nji nga të tri fletoret mâ me influencë. Buzëqeshi kur e pyeta pse fletoret nuk dojshin të përmendin rastin e Xheksonit.

„Politika e redaksis", tha: „Na nuk kemi kurrfarë lidhje me këtê. Kjo âsht çashtje e redaktorit."

„Po pse âsht kjo politikë?" e pyeta unë.

„Ne jemi të gjithë solidarë me shoqnit akcionare. Nji gjâ të tillë nuk mundeni me e botue në gazeta madje edhe sikur të paguenì si paguhet për lajmrime."

„Si qëndron puna me politikën tuej personale?" pyeta unë. „Duket sikur puna juej âsht që të shtrembnoni të vërtetën simbas urdhnave të punëdhansave tuej, të cilët përsëri ndëgjojnë urdhnat e shoqnive akcionare."

„Unë nuk kam me këtê kurrfarë lidhje." Dukej për nji çast sikur nuk e ndiente vehten mirë, por përsëri u kthjell kur u kujtue se si ta nxjerrë vehten. „Unë personalisht shkruej gjana jo të vërteta. Jetoj mirë me ndërgjegjen time. Natyrisht ka shum gjana të pamira në punën tonë të përditshme. Por, qe, e gjithë kjo ban pjesë në punë", përfundoi ai si ndonji djalosh.

„Megjithate shpresoni se nji ditë do t'uleni në tavolinën e redaktorit dhe të ndiqni politikën."

„Deri atëherë do të bâhem zemërgur", u përgjegj ai.

„Meqenenëse ende jeni bâ zemërgur, më thoni çfarë mendoni në këtë rast mbi politikën e përgjithshme të redaksis."

„Nuk mendoj kurrgjâ", u përgjegj ai me të shpejtë. „Njeriu nuk ban me gri shum, po të dëshirojë të ketë sukses në gazetarí. Kaq gjâ sidoqoftë kam mësue."

Ai luejti kryet e vet djaloshar me urtsi.

„Po drejtsija?" insistojsha unë.

„Ju nuk e kuptoni çashtjen. Gjithçka âsht në rregull, kuptohet, sepse po merr fund mirë, a shihni?"

„Kjo âsht nji gjâ e mrekullueshme sa âsht e paqartë", murmurova, por shpirti më dhimbti për të rijt e

tij dhe ndjeva se më duhej ose të klithsha ose të shpërthejsha në vaj.

Kisha fillue të vejsha re nëpër levozhgën e jashtme të shoqnis në të cilën jetojsha dhe të shifsha realitetin e tmershëm nën te. Dukej sikur egzistonte njifarë komploti i heshtun kundër Xheksonit, dhe unë vuna re në vehte nji ndjenjë të gjallë për at avokat të mjerë, i cili ishte përpjekë me aq mjerim për çashtjen e Xheksonit. Por ky komplot i heshtun përhapej. Ai nuk ishte drejtue vetëm kundra Xheksonit. Ai ishte drejtue kundër çdo puntori të gjymtyem në fabrikë. Dhe nëse ishte drejtue kundër çdokujt në këtë fabrikë pse të mos ishte drejtue edhe kundër të gjithëve nëpër fabrikat dhe tjerrtoret tjera? Vallë nji gjâ e tillë a nuk vlente për gjithë industrin?

Dhe nëse puna ka qenë kështu, atëherë gjithë shoqnija ka qenë rrenë. U zbrapsa përpara përfundimit tim vehtjak. Kjo ishte përsëtepërmi e tmershme dhe e hatashme për të mujtë me qenë e saktë. Por, qe, Xheksoni dhe duert e Xheksonit, edhe gjaku në fustanin tim dhe në pullazin tim. Dhe Xheksona kishte plot, me qinda, vetëm në tjerrtore, si tha vet Xheksoni. Jo, Xhekso nin mâ nuk mujsha me harrue.

Fola me zotni Viksonin dhe zotni Pertonvejtin të cilët kishin mâ së shumti akcione në Tjerrtoret Siera. Por ata nuk mujta me i prekë në ndërgjegje sikundër kisha prekë puntorët e tyne. Pashë se ata kishin njifarë morali përmbi moralin e shoqnis tjetër. Ishte ky, të them kështu, nji moral[1]) aristokrat, moral zotnijsh. Ata folën në vija të përgjithshme mbi politikën dhe barazojshin politikën dhe drejtsin. Me mue flitshin në mënyrë atnore, mbrojtse, tue i theksue të rijt tim dhe mengesën e përvojës. Ishin mâ të randët nga të gjithë ata që kisha takue në të hetuemit tim. Besojshin absolutisht se veprimet e tyne ishin të drejta. Për këtë gjâ për ta as që mund të flitej e të diskutohej .Ata ishin të bindun se janë shpëtimtarë të shoqnis dhe se krijojshin lumnin për shum njerëz. Edhe ata paraqitshin sqena të prekshme të vuejtjes së klasës puntore të cilëve do t'ishte e detyrueshme t'u nënshtrohej sikur të mos ishte

puna të cilën ata, vetëm ata me urtin e tyne ia jipshin klasës puntore.

Menjiherë mbas takimit me ta pashë Ernestin dhe i tregova se çka më kishte ndodhë. Ai më këqyri me nji shprehje kënaqsije në fytyrë e më tha:

„Kjo âsht, me të vërtetë, mrekulli. Keni fillue me kërkue të vërtetën për vehte. Ky âsht përfundimi juej vehtjak i mbështetun në përvojë e fakte konkrete dhe ky âsht i saktë. Kurrkush në maqinën industriale nuk âsht njeri i lirë përveç kapitalistit të madh, madje edhe ai nuk âsht po të përjashtojmë Ajrishizmin.[2]) Shihni, pronarët janë krejtsisht të bindun se kanë të drejtë në veprimet e veta. Dhe kjo âsht marrzija kulminante në gjithë këtë punë. Ata janë kaq të lidhun me natyrën njerzore të tyne sa nuk mund të bâjnë kurrgjâ nëse nuk mendojnë se kanë të drejtë. Duhet të kenë sankcion për çdo veprim të vet.

„Kur duen të bâjnë diçka, në çashtjet e veta të punës, natyrisht, ata duhet të presin derisa në ndonji mënyrë në trunin e vet të mos lindi kuptimi religjioz ose moral, shkencuer ose filozofik se çashtja âsht e drejtë. Dhe mandej shkojnë përpara dhe bâjnë ate që kanë mendue, tue mos ndie se asht nji nga dobsit e shpirtit njerzuer se dëshira lind mendimin. Aq u ban se çka duen të mërrijnë, sankcioni âsht gjithmonë i gatshëm. Ata janë kazuista të përciptë. Janë jezuitë. Ata dijnë të bajnë edhe keq që të dali prej të keqes e mira. Nji nga idet mâ mirakandse dhe të parrëzueshme për ta asht se ata janë, përsa i përket urtis dhe aftsis, përmbi të gjithë njerzit tjerë. Prej këndej rrjedh e drejta e tyne që të disponojnë bukën e njerzimit tjetër. Madje kanë nxjerrë përsëri prej vorri teorin mbi të drejtën hyjnore të mbretënvet — të mbretënvet industrialë me rastin e tyne.[3])

Dobsija e pozitës së tyne qëndron në faktin se janë vetëm njerëz të punës. Nuk janë filozofë. Nuk janë biologë as sociologë. Sikur t'ishin, atëherë, kuptohet, gjithçka do t'ishte mirë. Njeriu i punës, i cili do t'ishte edhe biolog edhe sociolog, do të dinte kryesisht se çka duhet bâ për njerzimin. Por, jashtë fushës së punëve këta njerëz janë budallaj. Dijnë vetëm punët tregtare. Nuk

e njofin njerzimin, nuk e njofin shoqnin, dhe megjithatê e paraqesin vehten sikur gjykatsa suprem mbi fatin e miliona njerëzve t'ûnshëm dhe të milionave të tjerë rreth tyne. Historija nji ditë do të qeshi dhimbshëm në hesap të tyne."

Nuk më ka çuditë bisedimi me zojën Vikson dhe me zojën Pertonvejt. Ato ishin gra të shoqnis.[4]) Shtëpijat e tyne ishin pallate. Kishin shum shtëpija, të shpërndame kudo: në male, në liqej, në det. Atyne u shërbente nji ushtri shërbtorësh, kurse aktiviteti i tyne social ishte i jashtëzakonshëm. Ishin bamirse t'univerzitetit dhe të kishave dhe sidomos kleri thente shpinën tue u përulë në shej nderimi servil.[5]) Këto dy gra ishin fuqi, me forcën e të hollave të tyne. Kishin nji fuqi të jashtëzakonshme që të ndikojshin me të holla në mendimin e të tjerëve, si mujta me vû re së shpejti simbas udhzimit t'Ernestit.

Ato imitojshin si majmuni burrat e vet, dhe me të njajtat vija të përgjithshme flitshin për politikën dhe për detyrat e përgjegjsit e pasanikëve. Ishin nën ndikimin e po t'atij morali të cilit u nënshtroheshin edhe burrat e tyne — në ndikimin e moralit të klasës së vet, dhe ato shqiptojshin fraza të lëmueme e të rrjedhshme të cilat nuk i kuptojshin veshët e tyne.

Kur u fola për rrethanat e vështira të familjes së Xheksonit dhe kur shpreha çudin pse nuk janë kujdesë vullnetarisht për këtë njeri, ato u zemruen keq. Më thanë se nuk âsht nevoja që t'i mësojë kush se cilat janë detyrat e tyne sociale. Kur kërkova prej tyne haptas që t'i ndihmojnë Xheksonit, ato refuzuen në të njajtën mënyrë haptas. Por mâ tepër u çudita se këtë gjâ e refuzuen gadi me të njajtat fjalë sadoqë bisedova me secilën veç e veç, dhe asnjana prej tyne nuk e dinte se kam folë ose se do të flas me tjetrën. Përgjegja e tyne e përbashkët ishte se ndiejshin kënaqsi që kishin rastin me tregue pathyeshmënin e tyne se nuk duen të shpërblejnë pakujdesín, as që duen, tue i pague rastet e fatkeqsive, t'u lejojnë të vorfunve që të sprovojnë për të ra nga pakujdesija në maqina.[6])

Dhe këto dy gra ishin të sinqerta. Ishin të dejuna prej bindjes në superioritetin e klasës së vet dhe të ve-

tëvehtes. Në moralin e klasës së vet gjejshin sankcione për çdo veprim. Kur u ktheva prej shtëpis së madhe të zonjës Pertonvejt këqyra rreth e rrotull dhe mu kujtuen fjalët e Ernestit se këto dy gra janë të lidhuna për makinë, por se janë të lidhuna në mënyrë t'atillë që rrijnë në majen e saj.

KAPTINA E V

FILOMATËT[1]

Ernesti vinte shpesh te na. Jo vetëm për tim at dhe për mbramjet e diskutimit. Por n'at kohë i bâjsha lajka vehtes se ai vinte ngapak edhe për mue, dhe nuk shkoi shum kohë derisa u binda se kam të drejtë. Sepse kurr nuk ka pasë dashnor t'atillë si ka qenë Ernest Everhardi. Pamja e tij dhe të shtërnguemit e dorës prej tij bâheshin edhe mâ të hapta e mâ të forta, nëse kjo ishte fare e mundshme, dhe çashtja që ishte çfaqë qysh herën e parë në pamjen e tij bâhej gjithnji mâ e padurueshme.

Përshtypja që më kishte lanë Ernesti kur e kisha pá herën e parë nuk ishte e favorshme. Mandej ndjeva se po më tërhiqte. Ai më shtyni prej vehtes atëherë kur sulmoi ashpërsisht mue dhe klasën time. Mbas asaj kohe, kur pashë se ai sulm nuk ishte i pathemel, dhe se fjalët e ashpra e jo të mira që kishte thanë për klasën time ishin t'arsyeshme, përsëri fillova t'i afrohem. Ai u ba profeti im. Ai para syve të mij ia hoqi maskën fytyrës së shoqnis dhe më ndihmoi ta shoh realitetin, të vërtetën jomirakandse por të padyshimtë.

Si thashë, kurr nuk ka egzistue dashnor si Ernesti. Asht e pamundshme që nji vajzë të jetojë njizet e katër vjet në nji qytet me universitet dhe të mos ketë asnji

përvojë dashunije. Mue më kanë bâ komplimente studentat, të cilëve posa u ishte djersitë qimja e fytyrës, profesorat e thimë, atletët dhe yjt e futbollit. Po kurrkush si Ernesti. Jam gjetë në përqafimin e tij përpara se të vijsha në vehte. Buzët e tij ishin ngjitë me të mijat përpara se të mbrrijsha me kundërshtue dhe me u revoltue. Para seriozitetit të tij, dinjiteti vajznuer konvencional dukej qesharak. Më tërhoqi më vrullin e vet të shkëlqyeshëm dhe ngadhnjimtar. Nuk më propozoi për martesë. Më përqafonte, puthte dhe nuk ishte i mendimit se duhej të shpenzonte fjalë për çashtjen e martesës. Për këtë gjâ nuk ishte bâ fjalë. I vetmi bisedim — dhe ky u bâ mâ vonë — u bâ në lidhje me faktin se kur do të martohemi.

Kjo ishte nji gjâ e re, e pandëgjueshme deri atëherë dhe joreale. Por, megjithatë i përgjigjej provës së njimendsis s'Ernesit — ajo bante efektin e vet. Unë pranova që t'ia besoj jetën time. Dhe ky ishte nji vendim fatlum. Por, megjithatë, n'ato dit të para të dashunis sonë u fut në shpirtin tim friga e s'ardhmes tue mendue për ashpërsin dhe rrëmbyeshmënin e mënyrës me të cilën i bante ai komplimentet. Por, gjithë kjo frigë ishte e pathemeltë. Kurr ndonji grue nuk ka pasë burrë mâ bujar e mâ të butë. Butsija dhe ashpërsija te ai ishin të njajta të përzieme sikur ngathtsija dhe sigurija e tij në qëndrim. Ajo ngathtsi e lehtë! Kurr nuk ia mbërrijti që të çlirohej prej saj dhe ajo ishte diçka e mrekullueshme. Qëndrimi i tij në sallonin tonë të përkujtonte nji dem të kujdesshëm në nji dyqan prej qelqi.[2])

N'at kohë ishte zhdukë dyshimi im i fundit në tansin e dashunis sime ndaj tij (dyshim i nënvetëdijshëm). Ndodhi kjo në klubin e Filomatëve në nji mbramje të mrekullueshme, kur Ernesti u kap fyt më fyt me zotnijt mû në strofullin e tyne. Klubi i Filomatëve ishte klubi mâ i veçuem në gjithë Bregun e Oqeanit të Qetë. Kjo ishte vepër e zojushës Brendvud, jashtëzakonisht të pasun, vajzë në moshë; ky klub për te ishte edhe burrë, edhe familje, edhe kukëll. Antarët e tij ishin njerzit mâ të pasun në shoqni, mâ të vendosunit midis të pasunëve, kuptohet, me këtë apo at njeri të li-

brit, në mënyrë që klubi të kishte edhe njifarë karakteristike intelektuale.

Klubi i Filomatëve nuk kishte lokalet e veta. Nuk ishte nji klub i llojit të zakonshëm. Njiherë në muejt mblidheshin antarët e tij në ndonji nga shtëpijat private për të ndëgjue ndonji konferencë. Konferencierët, zakonisht, sadoqë jo gjithmonë, vijshin nga jashtë dhe paguheshin. Nëse ndonji kimist zbulonte në Njujork ndonji gjâ të re të themi në fushën e radiumit, klubi do t'i paguente të gjitha shpenzimet për ardhje nëpër gjithë kontinentin dhe nji shpërblim mbretnuer për kohën e humbun. Gjithashtu, ishte edhe rasti me gjurmuesit e poleve mbas kthimit të tyne, ose me letrarët dhe artistat të cilëvet u kishte dalë zani në kohën e fundit. Atyne që nuk ishin antarë, nuk u ishte e lejueshme hymja, dhe politika e Filomatëve nuk lejonte që asnji gjâ që diskutohej në klub të dilte nëpër gazeta. Kështu, njerzit udhëheqës politikë — dhe raste të këtilla ka pasë — mund të flitshin në klub krejt haptas.

Shtrina në tavolinë nji letër të ndrydhun të cilën ma pat shkrue Ernesti para njizet vjetësh dhe i kopjova prej saj këta rreshta:

„Yt at âsht antar i Filomatëvet, kështuqë edhe ti mund të vijsh. Prandej, eja të martën në mbramje. Të premtoj se do t'argtohesh si kurr në jetën tande. Në bisedimet e tua para do kohe me zotnijt, ti nuk ke mujtë me ia dalë në krye që t'i trondisish. Nëse vjen, unë do t'i trondis ata edhe për ty. Do t'i shtrëngoj që të zgurdhojnë dhambët si ujq. Ti ke folë vetëm për moralin e tyne. Kur flitet vetëm për moralin e tyne, ata janë atëherë gjithnji e mâ të vetëknaqshëm dhe e ndiejnë vehten gjithnji e mâ superiorë. Por unë do t'i mëshoj gjithmonë kuletës së tyne. Kjo gjâ do t'i trondisi deri në thellsin e natyrës së tyne primitive. Nëse do të mundesh me ardhë, do të shohish njerzit e shpellavet në tesha mbramjeje, se si therren e priten rreth kockave për lëpimje. Të premtoj shum ulurime dhe nji rast të mrekullueshëm për të pa vetë natyrën e bishës.

„Më kanë thirrë në klub që të më bâjnë cop'e grimë. Kjo âsht ide e zojushës Brendvud. Ajo, nga pangathtsija, kështu madje edhe e ka nënvizue me rastin

e thirrjes. Edhe përpara u ka organizue kënaqsina të këtilla. Ata kanë qejf të madh kur u bie në dorë ndonji reformator naiv dhe i urtë. Zojusha Bretvud beson se unë jam ndonji njeri i urtë si ndonji macë dhe me ndonji tabjat të mirë si lopa mbjelse. E pohoj se edhe unë i kam ndihmue ngapak që të fitojë nji përshtypje të tillë. Në fillim ishte fort e kujdesshme, derisa nuk përfundoi se isha njeri naiv. Unë do të fitoj nji honorar të mirë — dyqind e pesëdhetë dollarë — sikundër edhe i ka hije nji njeri i cili, sadoqë radikalë sikur ka qenë kandidat për guvernator. Përveç kësaj, at mbramje do të jem në tesha solemne. Kjo gja âsht e domosdoshme. Kurr në jetën time nuk jam veshë ashtu. Ndoshta do të gjej hua ndokund nji palë tesha të zeza. Por, do të bâjsha edhe shum mâ tepër se sa këte për nji rast të këtillë për të shkue te Filomatët".

At mbramje klubi u mblodh pikrisht në shtëpin e familjes e Pertonvejt. Në nji sallon të madh kishin futë edhe karrika tjera, dhe gjithsejt, duhet t'ishin të paktën dyqind njerëz të cilët kishin ardhë ta ndëgjojshin Ernestin. Me të vërtetë ishte mbledhë ajka e shoqnis. Unë argtohesha tue mbledhë në vehte pasunit e tyne: mbledhja dilte në disa qinda miliona. Dhe pronarët e këtyne milionave nuk ishin nga radhët e pasanikëve të papunë. Të gjithë këta ishin njerëz të punës të cilët merrshin pjesë në mënyrën mâ aktive në jetën industriale dhe politike.

Të gjithë ishin ulë, kur zojusha Brentvud e futi mbrenda Ernestin. Ata shkuen menjiherë në krye të dhomës prej kah do të flitte Ernesti. Ishte veshë me tesha të mbramjes dhe dukej madhështuer me shpatullat e gjana dhe me kokën inteligjente. Dhe mandej ajo ngathtsija e lehtë, që binte në sy në lëvizjet e tija. Më dukej se mjaftonte vetëm kaq që ta dojsha. Dhe kur e kqyra, ndjeva njifarë gëzimi të madh. Ndjeva përsëri dorën e tij të gjallë mbi t'emën, ndjeva prekjen e buzëve të tija me të mijat dhe ndjeva nji mburrje t'atillë sa më dukej se duhet të ngrihem e t'i bërtas të gjithë shoqnis së mbledhun: „Ai âsht i imi! Më ka marrë ngrykë të vet dhe unë ia kam kënaqë aq shum shpirtin

e tij, sa ia kam përzanë të gjitha idet e tij të shumta madhshtore!"

Në krye të dhomës, zojusha Bretvud ia prezentoi Ernestin kolonelit Van Xhilbert, dhe kështu kuptova se Van Xhilberti do ta kryesonte mbledhjen. Van Xhilberti ishte avokati i famshëm i kompanive të mëdha. Përveç kësaj, ai ishte nji pasanik i pamasë. Shpërblimi mâ i vogël që bante dinjitet me zanë ngoje ishte njiqindmijë dollarë. Ishte mjeshtër ligji. Ligji ishte nji kukull druni e cila luen ashtu si ia ngreh pêjt Van Xhilbertit. Gatuente ligjin si mellën e ndrydhte dhe e shtrydhte, i jipte trajtën që dëshironte. Në pamje, dhe në të folun ishte njeri i së vjetrës, por me fantazi, me dije dhe me mahina, ishte njeri i ri, shum i ri. Për herë të parë i duel zani kur anuloi testamentin e Shedvellit.[3]) Për këtë punë të vetme kishte marë nji shpërblim prej tetëqindmijë dollarësh. Mbas kësaj filloi të ngrihet nalt me nji shpejtsi rakete. Shpeshherë e quejshin avokatin mâ të madh në tanë vendin — avokatin e kompanive, kuptohet. Dhe sikur të mblidheshin tre avokatët mâ të mirë në Shtetet e Bashkueme, midis këtyne treve duhet t'ishte patjetër edhe ai.

Ai u ngrit dhe filloi ta prezentojë me fjalë të zgjedhuna Ernestin. Në fjalimin e tij ndihej, si nji notë sekondare, nji ironi e lehtë. Në hymjen e tij, avokati Van Xhilbert u tall në nji mënyrë që memzi binte në sy kundër reformatorit social dhe antarit të klasës puntore, dhe ndëgjuesat buzëqeshën pak. Kjo gjâ më zemroi dhe ia lëshova syt Ernestit. Kur e shiqova, u zemrova edhe mâ tepër. Dukej sikur ai nuk zemrohej për këtë përçmim të trilluem në mënyrë të rrafinueme. Dhe, çka ishte edhe mâ keq, dukej se këtë gjâ as që e vinte re. Rrinte atje, i heshtun, i qetë, i kotun. Dukej si budallë. Dhe për nji çast m'u kujtue: çfarë do të bâjmë nëse ai âsht frigue prej këtij legjioni impozant njerzish të fuqishëm dhe të mençëm. Por atëherë fillova me qeshë. Mue nuk mund të më masthronte. Mirëpo, mashtronte të tjerët poashtu si kishte mashtrue zojushën Bretvud. Ajo rrinte në karrikë në rreshtin e parë dhe shpeshherë kthente kryet ndaj këtij ose atij si vllau të

vet, tue tregue me buzëqeshje se i aprovonte vërejtjet e folsit.

Kur u ul Koloneli Van Xhilbert, Ernesti u ngrit dhe filloi të flasi. Filloi me nji zâ t'ulët, tue u mundue ngapak dhe përvujtshëm, si dhe me njifarë hutimi që bie në sy. Foli në lidhje me lindjen e tij në klasën puntore, në lidhje me ndytsin dhe mjerimin e rrethit të parë të tij në të cilin edhe trupi edhe shpirti vuejnë njisoj ûje dhe heqin keq. Përshkruente aspiratat, idealet dhe përfytyrimet e veta mbi parajsën në të cilën jetojnë klasat e nalta. Mandej tha:

„Përmbi mue, e dij, jeton nji shpirt altruist, nji mendim i pastër dhe bujar, nji jetë e zgjuet intelektuale. Të gjitha këto i kam dijtë sepse kam lexue romanet e „Bibliotekës së brengdetit[4] në të cilat me përjashtim të disa të pahajërve dhe aventuristave, gjithë burrat dhe grat mendojnë mirë, flitshin me nji gjuhë të mrekullueshme, bâjshin vepra të lavdishme. Thanun shkurt, sikur besoj në diellin, ashtu besojsha se gjithçka gjindet përmbi mue âsht e mirë, bujare dhe e hieshme se gjithçka i jep jetës sjelljes njerzore dhe dinjitet, gjithçka e ban jetën mirakandse për të jetue dhe që shpërblen njeriun për gjithë punën dhe gjith mjerimin".

Mandej vazhdoi tue përshkrue jetën e vet në fabrika, se si ishte takue për herë të parë me socialistat. Midis tyne, tha kishte hasë në mendje të mprehta dhe në shpirtna të shkëlqyeshëm, n'apostuj të Biblës, të cilët ishin përzanë sepse krishtenimi i tyne ishte tepër i gjanë për ata që i përulen viçit t'artë, dhe profesora të cilët i kishte dërmue rrota e servilitetit t'universitetit të klasës sunduese. Këta socialista ishin revolucionarë, përpiqeshin me rrëxue shoqnin e sotme joracionale dhe nga ky material me ndërtue nji shoqni të re racionale të s'ardhshmes. Tha edhe shum sende të cilat nuk mund t'i përshkruej të gjitha këtu, por nuk do ta harroj kurr se si përshkroi jetën midis revolucionarëvet. Në fjalimin e tij nuk kishte mâ të ndalme. Zani iu bâ gjithnji mâ i fuqishëm dhe i sigurtë, i merrte hov të

zjarrtë si vetë Ernesti dhe si ndezeshin flakë mendimet e tij. Mandej tha:

„Midis revolucionarëve kam hasë në nji vullnet dhe hesim edhe mâ të zjarrtë n'idealizmin e flakët njerzuer, n'ambëlsin e altruizmit, në mohim, në flijimin — në të gjitha vetinat e shkëlqyeshme dhe t'ashpra të shpirtit. Këtu jeta âsht e pastër, fisnike dhe e gjallë. Kam kontakt me mendje fort të mprehta, të cilat e çojshin edhe trupin edhe shpirtin përmbi dollarin dhe centet, për të cilët klithma e dobët e fëmis s'untë nga rrugët e të vorfunëve do të thonte mâ tepër se e gjithë lavdija dhe e gjithë vlefta e ekspansionit komercial dhe e imperatorive botnore. Gjithçka rreth meje kishte fisniki qëllimi dhe heroizëm orvajtjeje, ditt dhe nett e mija ishin plot dritë dielli dhe shkëlqim yjesh, gjithçka në zjarm e vesë, kurse para syve të mij, digjej përherë tue shkëlqye kupa e shejtë, kupa e Krishtit, jeton njeriu që ka vuejtë shum dhe âsht mundue, por i cili ma në fund do të dali në krye do të shpëtojë".

Sikundër ta kisha pa edhe mâ përpara të shëndrruem, kështu qëndronte edhe tash i shëndrruem përpara meje. Balli i ndriçonte nga mendimi hyjnuer në te, kurse syt i vizllojshin edhe mâ tepër midis shkëlqimit me të cilin dukej se ishte mveshë i tani si me ndonji mbulesë. Por, të tjerët nuk e shifshin at shkëlqim, dhe unë përfundova se ai vinte nga lott e gëzimit dhe të dashunis që kishin turbullue shkëlqimin tim. Sidoqoftë, zotni Viksoni, i cili ishte ulun mbas meje, nuk ishte prekë aspak, sepse ndjeva se si qeshi me zâ: „Utopist"! 5

Ernesti vazhdoi të flasi se si kishte përparue në shoqni, përparim i cili mâ në fund e kishte sjellë në kontakt me antarët e klasave t'epra dhe me njerzit të cilët zijshin vende të nalta. Mandej, erdhi dëshprimi, dhe këtë dëshprim ai e paraqiti me fjalë të cilat nuk ishin lajka për ndëgjuesat e tij. Ishte çuditë se si këta ishin njerëz të zakonshëm. Kishte marrë vesh se jeta nuk ishte e mirë dhe e bukur. E kishte tmerue egoizmi në të cilin kishte hasë, madje edhe mâ tepër e kishte çuditë mungesa e jetës intelektuale. Ardhun i freskët

prej gjinit të revolucionarëve ishte çuditë kur kishte hasë në topitjen intelektuale të klasës sunduese. E mandej, në kundërshtim me kishat jashtëzakonisht të bukura dhe me predikuesat e paguem mirë ishte bindë se zotnijt, burra dhe gra, në të vërtetë janë materialista brutalë. Asht e vërtetë se kanë llomotitë shum për ideale t'ambla dhe për moral, por në jetën e tyne me gjithë këto të foluna ka mbretnue materializmi. Dhe ata ishin pa moralin e vërtetë — për shembull pa at moral të cilin ka predikue Krishti, por i cili nuk predikohet mâ.

„Kam hasë në njerëz", tha ai, „të cilët në shkrimet e tyne kundra luftës janë mbështetë në zotin e paqës, kurse në fabrikat e veta u kanë dhanë Pinkertonëve[6] pushkë që t'i shprazin kundra grevistave. Kam hasë në njerëz të cilët e kanë dënue tmersisht brutalitetin e boksit, kurse në të njajtën kohë kanë marrë pjesë në falsifikimin e ushqimit, nga e cila gja kanë vdekë në vjet mâ tepër fëmij se sa ka mbytë Irodi gjakatar.

„Nji zotni fisnik, me tipare aristokrati, ishte sa për sy e faqe drejtor i njij fabrike dhe vegël në duer të shoqnivet akcionare të cilat plaçkitshin msheftas vejushat dhe jetimat. Nji zotni i cili mblidhte botimet luksoze të libravet, dhe ishte mbrojtës i letërsis, paguente shefin e fabrikës së vet, nji kriminel me bulshi të fryme dhe me pamje të mrrolët. Nji redaktor gazete i cili boton reklama për barna me patent[7] më ka quejtë hor demagog kur e kam ftue që në fletoren e tij të botonte nji të vërtetë mbi barnat me patent. Ky njeri i cili flet esull dhe seriozisht mbi bukurit e idealizmit dhe mirsin hyjnore, tash para do kohe ka mashtrue shokët e vet në nji punë tregtare. Nji njeri, shtyllë e kishës dhe bamirës i madh i misionarëve të krishtenë, i ka shtërngue vajzat në sipërmarrjen e vet që të punojnë nga dhetë orë në ditë me nji shpërblim me të cilin taman mund të vdesin ûje dhe në këtë mënyrë i ka ndihmue direkt prostitucionit. Ky njeri i cili i ka dhanë ndihma universitetit dhe ka ngritë kisha madhështore, ka bâ be rrejshëm në gjyq për disa dollarë dhe cente. Nji magnat hekurudhuer ka shkelë fjalën e vet si qytetar, si zotni, si i krishtenë, kur ka

dhanë nji koncesion të msheftë, dhe ka dhanë shum koncesione të mshefta. Nji senator ishte bâ vegël, skllav, kukëll e njij politikani arrogant dhe të pashkolluem[8], gjithashtu edhe ky deputet edhe ai gjyqtar i gjyqit suprem dhe që të tre kishin bileta gratis nëpër hekurudha; dhe ky kapitalist i gdhendun ishte zoti edhe i atij politikani edhe i hekurudhave të cilat jepshin bileta gratis.

„Dhe kështu ndodhi që unë në vend që të gjin desha në parajsë, u gjeta në shkretinën e shprazët të komercializmit. Kam hasë vetëm në topitje mendjeje, përveç kur ka qenë fjalë për punë. Askend nuk kam hasë fisnik të pastër dhe të gjallë, sadoqë kam hasë shum të cilët ishin krejtsisht të prishun. Kam hasë në nji egoizëm dhe pashpirtsi të tmershme dhe në materializëm t'egër grykës, të zbatuem dhe të përsosun."

Ernesti foli edhe shum sende për ata vetë dhe për dëshprimet e veta. Intelektualët ishin të mërzitshëm, moralisht dhe shpirtnisht ata e ndrydhshin. Dhe kështu memzi priti që të kthehej te revolucionarët e vet, të cilët ishin të pastër, fisnikë, të gjallë dhe gjithçka kapitalistat nuk janë.

„Dhe tash", tha, „t'ju them diçka në lidhje me këtë revolucion".

Por, mâ së pari duhet t'ju tregoj se kjo kritikë e tij e ashpër nuk i preku aspak. Vështrova rreth e rrotull vehtes fytyrat e tyne dhe pashë se kishin mbetë superiorë të vetëkënaqshëm ndaj asaj për të cilën i akuzonte Ernesti. Dhe atëherë m'u kujtue se çka më kishte thanë: se ata nuk mund t'i trondisi kurrfarë akuze e moralit të tyne. Në të vërtetë, mujta me pa se guximi i fjalimit të tij ndikoi në zojushën Brentvud. Ajo e vështronte e tronditun dhe e frigsueme.

Ernesti filloi të përshkruejë ushtrin e revolucionarëve, dhe kur flitte për fuqin e saj të madhe në numër (për votat që kanë fitue socialistat në vendet e ndryshme) njerzit e mledhun filluen të tronditen. Në fytyrat e tyne filloi të çfaqet brenga, buzët e tyne filluen të rrudhen. Dorza mâ në fund u hodh. Ernesti përshkroi organizatën ndërkomtare të socialistave e cila lidh nji milion e gjysëm socialista në Shtetet e Ba-

shkueme me njizet e tre milion socialista në botën tjetër.

„Nji ushtri e këtillë e revolucionit", tha ai, „prej njizet e pesë milionësh âsht diçka që i shtërngon sundimtarët dhe klasën sunduese të ndalen pak dhe ta vejnë gishtin në trû. Klithma luftarake e kësaj ushtrije âsht: nuk ka mëshirë! Na duem të gjithë ate që posedoni ju. Nuk do të kënaqemi me kurrgjâ mâ pak se sa me të gjitha ato që i posedoni. Dëshirojmë me marrë në duert tona timonin e pushtetit dhe fatin e njerzimit. Qe duert tona. Këto janë duer të fuqishme. Do t'ju rrëmbejmë qeverit tueja, pallatet tueja, komoditetin tuej të qeverimit, dhe që nga ajo ditë ju do të detyrohi me punue për kafshoren e gojës sikur punon katundari në fushë ose nëpunsi i vogël i untuem nëpër metrapolet tueja. Qe duert tona. Këto janë duer të fuqishme."

Dhe ndëresa flitte këto fjalë, ai shtrinte të dy duert e veta të mëdha nga shpatullat e mrekullueshme, dhe shuplakat e mëdha rrëmbejshin n'ajr si t'ishin kthetra të shqiponjës. I atillë si qëndronte atje, ishte mishnim i shpirtit të pushtetit puntuer me duer të shtrime për të pre e dërmue ndëgjuesat e vet. Vuna re se si ata memzi u tronditën pak para kësaj sqene të gjallë të revolucionit, reale, të mundshme, të rrezikshme. Mâ mirë me thanë, u tronditën pak grat dhe në fytyrat e tyne shihej njifarë frige. Burrat jo. Ata ishin pasanikë të punës jo ata që nuk punojshin, dhe ishin luftarë. Mandej, filloi nji poterë, nga thellsija e fytit, fluturoi për nji çast në sallë dhe mandej pushoi. Kjo zhurmë ishte paraardhse e ungrimit që pata rast me pa dhe me ndie shpeshherë at natë — shêj bishe në njeriun, shêj i pasioneve të tija të përnjimenta primitive. Dhe ata nuk ishin të vetëdijshëm se kishin lëshue kët zâ vetë. Ky ishte nji zâ i përbashkët i gjithë kopës dhe krejtsisht i pavetëdijshëm. N'at çast kur pashë se si në fytyrat e tyne po çfaqej ashpërsija dhe se si shkëlqejshin syt e tyne shkëndija luftarake, kuptova se ata nuk do të lejojnë lehtë që t'u shkëputet nga duert pushteti i botës.

Ernesti vijonte sulmin e tij. Që në Shtetet e Bashkueme ka nji milion e gjysëm revolucionarë, e spjegonte tu akuzue klasën kapitaliste se ka drejtue keq shoqnin. Paraqitte rrethanat ekonomike të njeriut të shpellës dhe të popujvet të soçëm primitivë tue theksue se ata nuk kanë pasë as vegla as maqina por vetëm aftsin natyrore të njeriut për prodhimin e fuqis. Mandej ravizoi zhvillimin e maqineris dhe t'organizatës shoqnore, kështuqë sot fuqija produktive e njeriut të qytetnuem âsht njimijë herë mâ e madhe se fuqija produktive e njeriut primitiv.

„Pesë njerëz", tha ai, „mund të prodhojnë bukë për njimijë njerëz. Nji njeri mund të prodhoj pelhurë pambuku për dyqind e pesëdhetë njerëz, pëlhurë leshi për treqind, çizme dhe këpucë për njimijë. Nga kjo mund të përfundohet se me nji qeverim t'aftë njeriu modern mund të jetojë shum mâ mirë se sa njeriu primitiv. Po a jeton? Të shohim. Sot në Shtetet e Bashkueme jetojnë pesëmbëdhetë milion njerëz në mjerim dhe me fjalën „mjerim" kuptohen ato kushte jete në të cilat, për shkak mungese n'ushqim dhe për shkak mospasjeje banese si duhet, nuk mund të mbahet as vetë aftsija e punës. Në Shtetet e Bashkueme, në kundërshtim me të gjithë t'ashtuquejtunit legjislacion puntorësh, ka tre milion fëmijë — puntorë.[10] Për dymbëdhetë vjet numri i tyne âsht dyfishue. Me këthough due t'ju pyes juve, udhëheqsa të shoqnis, pse nuk keni shpallë rezultatin e regjistrimeve të vjetit 1910. Por unë do të përgjigjem në vend tuej: sepse nuk keni guxue. Këto shifra mjerimi do ta kishin shpejtue revolucionin i cili po përgatitet pikrisht tash.

„Por të kthehem n'akuzën time. Nëse fuqija prodhuese e njeriut modern âsht njimij herë mâ e madhe se fuqija prodhuese e njeriut të shpellës, pse atëherë sot në Shtetet e Bashkueme ka pesëmbëdhetë milion njerëz pa banesë të përshtatshme dhe ushqim të duhun? Pse atëherë egzistojnë tre milion fëmij — puntorë? Kjo âsht akuza e vërtetë. Klasa kapitaliste ka udhëheqë keq. Tue marrë parasysh faktin se njeriu modern jeton mâ keq se ka jetue njeriu i shpellës, âsht i pamundshëm çdo përfundim tjetër nga përfundimi se

klasa kapitaliste ka udhëheqë keq, se ju zotnij keni udhëheqë keq, se keni punue gabim, në mënyrë egoiste dhe mizore. Dhe në këtë pikë t'akuzës ju sonte nuk mund të më përgjigjeni sy më sy, sikundër edhe gjithë klasa juej nuk mund t'i përgjigjet atij milioni e gjysëm revolucionarësh në Shtetet e Bashkueme. Ju nuk mund të përgjigjeni. Ju ftoj që të më përgjigjeni. Dhe, për mâ tepër, unë guxoj t'ju them tash se nuk mund të përgjigjeni se kur të përfundoj. Në lidhje me këtë çashtje gjuha juej do të jetë e lidhun, sadoqë për çashtjet tjera mund të flitni fare rrjedhshëm.

„Qeverimi juej nuk ka pasë sukses. Ju keni shkatrrue qytetnimin. Ju jeni të verbët dhe lakmuesa. Jeni ngritë paturpnisht sikundër ngriheni edhe sot n'ansamblet tona legjislative dhe kini deklarue se âsht i pamundshëm fitimi pa punën e fëmijve të vegjël. Këte mos ua besoni fjalëve të mija. E gjithë kjo gjindet në proçesverbalet kundër jush. Ju keni vû në gjumë ndërgjegjen tuej, tue folë kot mbi ideale dhe moral. Jeni bâ thuk prej pushtetit dhe pasunis, jeni të dejun prej sukseseve dhe nuk keni mâ shpresa në fitore kundra nesh sa mund të kenë brumbujt të grumbulluem rreth hojes së mjaltit kur sulmohen prej bletëve puntore që t'ua shkurtojnë jetën e tyne parazitse. Nuk ia keni dalë më krye me qeverisë shoqnin dhe ky qeverim do t'u rrëmbehet nga duert. Nji milion e gjysëm njerëz të klasës puntore thonë se do ta bâjnë për vehte pjesën tjetër të klasës puntore dhe t'u marri pushtetin nga duert. Ky âsht revolucioni, zotnij. Në mujshi ndaloni."

Edhe do kohë zani i Ernestit ushtonte në sallën e madhe. Mandej u ndëgjue nji bumbullimë e heshtun, të cilën e kisha ndëgjue edhe pak mâ përpara, dhe disa dheta njerëz kçyen në kambë, tue kërkue faljen prej avokatit Van Xhilbert. Vuna re se si supet e zojushës Brentven ngriheshin si të shtanguem, lëshoheshin dhe në çastin e parë u zemrova tue mendue se po tallej me Ernestin. Por mâ vonë pashë se nuk po tallej, por e kishte kapë histerija. Ishte tmerrue me ate që kishte bâ tue futë nji zjarm të gjallë në vendin e saj të shejtë, në klubin e Filomatëve.

Koloneli Van Xhilbert nuk u vinte re atyne njerëzve, të cilët të deformueme prej tmerit, përpiqeshin me marrë leje prej tij për të folë. Edhe vetë ishte deformue prej tmerit. Ai këceu në kambë, tue bâ me dorë dhe për nji çast vetëm bëlbzonte tue moş mujtë me folë asnji fjalë të tanë. Mandej fjalët filluen të rrjedhin. Por ky nuk ishte fjalim avokati i qinda mija dollarëve, as që ishte ndonji fjalim i modës së vjetër.

„Lajthime, përfundime të gabueshme!" bërtiti ai. „Kurr në jetën time nuk kam ndëgjue mbrenda nji ore kaq përfundime të gabueshme. Përveç kësaj, more djalosh, mue më duhet me ju thanë se ju nuk keni thanë kurrgja të re. Të gjitha këto i kam mësue në shkollë përpara se keni le ju. Zhan Zhak Ruso ka parashtrue teorin tuej socialiste gati para dy shekujsh të plotë. Kthimi në natyrë! Vërtet! Kthesë! Biologjija jonë na tregon absurditetin e saj. Bukur âsht thanë: rueju prej atij që ka lexue vetëm nji libër, dhe ju këtë e treguet sonte me teorit tueja të marra. Gabim mbas gabimi! Kurr në jetë nuk më ka ardhë kaq randë prej gabimeve të shumta si sonte. Vetëm kaq kam për t'ju përgjegjë përfundimeve tueja të papjekuna dhe botëkuptimeve tueja fëminore!"

Ai kërsiti me neveritje gishtat e vet dhe u përgatit t'ulet. Grat bërtitën në shej aprovimi, burrat aprovojshin me nji zâ mâ të thellë. Përsa i përket atij grupi njerzish që deshtën me marrë fjalën, gjysma e tyne filluen të flasin në të njajtën kohë. Alarmi dhe zhurma ishin të papërshkrueshme. Kurr ndonjiherë salloni i gjanë i zojës Pertonvejt nuk kishte pa nji sqenë të këtillë. Këta, pra, ishin udhëheqsat gjakftoftë t'industris dhe zotnijt e shoqnis, këta barbarë me tesha solemne, të cilët zgëdhiheshin dhe ulurojshin. Me të vërtetë, Ernesti i tronditi kur shtriu duert në kuletat e tyne, duer të cilat në syt e tyne dukeshin si duer të njij milioni e gjysëm revolucionarësh.

Por Ernesi kurr nuk e humbte kryet në çaste të tilla. Përpara se të mbërrinte me u ulë avokati Van Xhilbert, Ernesti u çue në kambë dhe u sul përpara.

„Nji nga nji", ju bërtiti ai atyne.

Zani i tij i dalun nga mushknit e tija të gjana, fashiti shtërgatën njerzore. Me vetë fuqin e përsonalitetit të tij ai mujti me kthye përsëri qetsin.

„Nji nga nji", përsëriti qetsisht. „Më lejoni t'i përgjigjem avokatit Van Xhilbert. Mandej do të mund të më qëlloni edhe ju të tjerët — por nji nga nji, mos harroni. Kurrfarë grumbulli. Nuk âsht kjo fushë loje fotbolli.

„Dhe përsa u përket juve", vazhdoi ai tue iu drejtue avokatit Van Xhilbert, „nuk jeni përgjegjë n'asgjâ qe kam thanë unë. Vetëm se keni paraqitë disa thanje të turbullueme dhe dogmatike mbi aftsit e mija mendore dhe mbi përgatitjen time. Kjo mund t'u shërbejë në punën tuej, por me mue nuk mund të flitni kështu. Nuk jam unë puntor, i cili ju lutet me kësulë në dorë, që t'ia shtoni mëditjen ose ta mproni prej maqinës me të cilën punon. Kur keni punë, me mue, nuk mund të flitni dogmatikisht mbi të vërtetën. Rueni ate për ndonji rast kur të flitni me skllavët tuej mercenarë. Ata nuk do të guxojnë që t'u përgjigjen, sepse në duert tueja mbani copën e bukës së tyne, jetën e tyne.

„Dhe përsa i përket atij kthimi në natyrë për të cilin thoni se keni mësue në shkollë për të para se me le unë, më lejoni të vej në dukje se shihet qysh në shiqimin e parë se qysh atëherë nuk keni mujtë me mësue kurrgjâ. Socializmi me gjendjen origjinare të natyrës së njeriut ka po aq lidhje sa ka llogarija diferenciale me ndonji kallxim të biblës. Thashë se klasa juej âsht e marrë, kur nuk flitet për punën. Ju, zotni, jeni nji shembull i shkëlqyeshëm për këto thanje time".

Kjo e qëllueme e tmershme me kamxhik kundra avokatit të njiqindmijë dollarëve ishte e tepërtë për nervat e zojushës Brentvud. Histerija e saj shtohej ashpërsisht, dhe mâ në fund, të lëshueme në gaz e në vaj, e nxorën prej dhomës. Kjo qe lul e dritë, sepse mbasandej erdhën gjana edhe mâ të këqija.

„Mos më besoni në fjalë", vazhdoi Ernesti mbas kësaj ndërpremjeje. „Autoritetet tueja vehtjake do t'u aprovojnë njizashëm se jeni të marrë. Liferantët tuej

vehtjakë mercenarë të dijes do t'u tregojnë se nuk keni të drejtë. Shkoni te profesori asistenti juej mâ i përvujtuni për sociologji dhe pyetni se ku âsht ndryshimi midis teoris së Rusoit mbi kthimin në natyrë dhe teoris së socializmit, pyetni ekonomistat politikë sociologët tuej borgjez mâ të mëdhej, dhe mâ rigorozë, kërkoni përgjegje në faqet e çdo teksti të sociologjis në bibliotekat të cilat pagueni ju — kudo dhe prej të gjithëve do të merrni përgjegje se nuk ka kurrgja të përbashkët midis kthimit në natyrë dhe socializmit. Nga ana tjetër, përsëri, përgjegja e njizâshme do të jetë pohuese se kthimi në natyrë dhe socializmi janë dy gjana krejt të kundërta. Marrzija juej âsht shkrue në librat tueja vehtjake të cilat nuk i lexoni kurr. Dhe përsa i përket marrzis suej ju vetë jeni nji shembull për klasën tuej.

„Ju njifni ligjin dhe punët, zotni Van Xhilbert. Dini se si duhet me u shërbye shoqnive akcionare dhe si të shtoni dividendet e tyne, tue shtrembnue ligjin. Shum mirë. Mbahuni kësaj pune. Ju jeni nji figurë e tanë. Ju jeni nji avokat shum i mirë, por nji historian i dobët, nuk dini kurrgjâ nga sociologjija, kurse në biologji jeni bashkëkohor me Plinin".

Këtu koloneli Xhilbert u struk në karrikën e vet. Në sallë mbretnoi heshtja e plotë. Të gjithë rrijshin të magjepsun, mâ mirë me thanë, të paralizuem. Nji sjellje kaq e tmershme me avokatin e madh Van Xhilbertin nuk ishte ndëgjue, nuk ishte marrë me mend, ishte e pamundshme, e pabesueshme, — me të madhin Van Xhilbert para të cilit dridheshin gjyqarët kur ngrihej ai në gjyq. Por Ernesti nuk kishte kurr mëshirë për anmiqt.

„Kjo, natyrisht, nuk âsht kurrfarë vërejtje që u bâj juve, tha Ernesti. „Çdo njeri le të kqyri zanatin e vet. Ju vetëm këqyrni punën tuej dhe unë punën time. Ju jeni specializue. Kur të bie puna për njoftjen e ligjit, se si të shtremnohet mâ së miri ligji, ose të hartohet nji ligj i ri në dobi të shoqnivet akcionare vjedhse, unë jam asgja në krahasim me ju. Por, kur âsht fjala për sociologjin — për zanatin tim — atëherë ju jeni asgja në krahasim me mue. Mbani në mend këte.

Mbani në mend gjithashtu se ligji juej âsht çâshtje e njij dite dhe se ju jeni udhzue në çâshtjet jo mâ tepër se për nji ditë. Prandej, thanjet tueja dogmatike dhe përfundimet e shpejta mbi çâshtjet historike dhe sociologjike nuk i vlejnë ato fjalë që i keni shpenzue për to.

Ernesti u ndal për nji çast dhe filloi ta kundrojë mendueshëm, tue ia kqyrë fytyrën të skuqun dhe të shtremnueme prej tmerit, tue ia kqyrë gjoksin e tij të dallgzuem, trupin e strukun, duert e tij të gjata e të bardha se si shtërngoheshin me nervozitet.

„Por, duket se keni fjalë për të shpenzue kot, dhe unë do t'u japë rast që t'i shpenzoni. Kam akuzue klasën tuej. Më jepni argumenta se akuza ime nuk asht e sakët. Ju paraqita mizerjen e njeriut bashkëkohuer — tre milion fëmij — skllavë në Shtetet e Bashkueme, pa punën e të cilëve profitet do t'ishin të pamundshme, dhe pesëmbëdhetë milion njerëz të paushqyem dhe të paveshun në shtëpija të mjera. Ju fola se fuqija produktive e njeriut bashkëkohuer — në saje t'organizimit dhe të përdorimit të maqinës — âsht njimijë herë mâ e madhe se sa fuqija produktive e njeriut të shpellës dhe ju thashë se këto dy fakte lejojnë vetëm nji përfundim: se klasa kapitaliste ka dështue. Kjo qe akuza ime dhe unë ju kam ftue në mënyrë të veçantë juve që të më përgjigjeni. Jo, kam shkue edhe mâ larg. Kam parapa se nuk do të mund të më përgjigjeni. Mbetet që fjalët tueja të dërmojnë profetizimin tim. Fjalimin tim e keni quejtë përfundime të gabueshme. Argumentoni këto përfundime të gabueshme, zotni Van Xhilbert. Përgjigjuni akuzës të cilën unë dhe nji milion e gjysëm shokë të mij bâjmë kundër jush dhe klasës suej".

Koloneli Van Xhilbert kishte harrue krejtsisht se ishte kryetar dhe se sjellja njerzore kërkon që t'i lejojë të tjerët që kërkojnë të flasin. Ai këceu nga karrika, tue bâ me duer dhe, tue braktisë artin e të folunit dhe çdo matuni, filloi ta sulmojë Ernestin herë për moshën e tij të re, herë për demogogji dhe ta sulmojë egërsisht klasën puntore, tue folë mbi paaftsin dhe asgjasin e saj.

„Nuk kam pa kurr avokat i cili mund t'i përmbâhet mâ vështirë landës së vet", filloi Ernesti përgjegjën e vet në bataren e Van Xhilbertit. „Me ato sende që kam paraqitë këtu, mosha ime e re nuk ka kurrfarë lidhje, as që ka ndonji lidhje me këte asgjasija e klasës puntore. Unë e kam sulmue klasën kapitaliste se ka dështue dhe âsht njollosë n'udhëheqjen që i ka bâ shoqnis.. Ju nuk jeni përgjegjë. As që jeni orvatë të përgjigjeni. Pse? Athue pse nuk keni përgjegj? Ju jeni pesonaliteti kryesuer i gjithë kësaj mbledhje. Të gjithë këtu, përveç meje, shiqojnë ngultas në buzët tueja, tue pritë përgjegjen. Ata presin me padurim, që të përgjigjeni se vetë nuk kanë se çka të përgjigjen. Përsa më përket mue, unë, si ju thashë tashma, dij se jo vetëm që nuk mund të përgjigjeni, por as që do t'orvateni me u përgjegjë."

„Kjo nuk mund të durohet"!, bërtiti Van Xhilberti, „kjo âsht fyemje!"

„Pse nuk mund të përgjigjeni kjo s'mund të durohet", u përgjegj Ernesti seriozisht. „Kurrkush nuk mund të jetë intelektualisht i fyem. Fyemja, simbas vetë natyrës së saj, âsht nji gjâ emocionale. Ejani në vehte. Më jepni nji përgjegje intelektuale n'akuzën time intelektuale se klasa kapitaliste e ka sjellë shoqnin në qorrsokak".

Van Xhilberti heshtte. Fytyra e tij kishte marrë nji shprehje t'errët të njeriut, i cili nuk don të zihet me nji mâ të keq se vehten.

„Mos u demoralizoni" — tha Ernesti. „Ngushllohuni me faktin se kurr deri tash, asnji antar i klasës suej nuk asht përgjegjë kësaj akuze". Ai iu drejtue atyne tjerëve që dëshiruen me folë." Qe, tash ju dha rasti. Folni dhe mos harroni se po ju ftoj këtu që të përgjigjeni n'ate çka nuk ia duel në krye të përgjigjet avokati Van Xhilbert."

— Do të jetë e pa mundshme t'ju përshkruej se çka u fol në këtë diskutim. Kurr mâ përpara nuk kisha kuptue se sa fjalë të shumta mund të thuhen mbrenda tri orëve. Sidoqoftë, qe nji mrekulli. Sa mâ tepër që tronditeshin kundërshtarët e tij, aq mâ tepër i ngacmonte me dashje Ernesti. Ai zotnonte dije enciklopedi-

ke dhe i therrte ata me fjalë të ndryshme dhe fjalina sikundër me të rame therse të shpatës së lehtë. Vuni në dukje disa detale të mungesës së tyne në logjikë. Ky âsht nji silogjizëm i gabueshëm, ky përfundim nuk ka lidhje me premisen, kjo premisë âsht e gabueshme, sepse mshef në vehte dhelpnisht përfundimin që ata përpiqeshin me e argumentue. Ky âsht nji lajthim, kjo âsht nji hipotezë, ndërsa ajo përsëri ishte nji thanje në kundërshtim me të vërtetën e përcaktueme se si kjo shtypet në të gjitha tekstet.

Dhe kështu kapërceu kjo. Ngandonjiherë ai shpatën e tij të lehtë e zëvendsonte me topuz dhe qëllonte fuqishëm majtas e djathtas kundër ideve të tyne. Dhe vazhdimisht kërkonte fakte dhe mohonte me diskutue mbi teorinat. Faktet e tij për ta ishin katastrofale. Kur ata e sulmojshin klasën puntore, ai u përgjigjej vazhdimisht: „Po e tall kusija tenxheren: pse je kaq e zezë!. Kjo nuk âsht përgjegje për akuzën se fëtyra juej âsht e ndytë" Njani prej tyne i tha: „Pse nuk përgjegjeni n'akuzën se klasa juej ka dështue? Folët mbi gjanat tjera dhe mbi gjanat që u përkasin sendeve tjera, por nuk keni folë. Vallë sepse nuk keni përgjegje?

Në fund të diskutimit, foli zotni Viksoni. Ai qe i vetmi që mbet gjakftoftë dhe Ernesti i drejtohej me nji nderim të cilin nuk ua bante të tjerëve.

„Nuk âsht e nevojshme kurrfarë përgjegje," tha zotni Viksoni ngadalë tue mendue. „Kam ndjekë gjithë diskutimin tuej me habitje të madhe dhe neveritje. Keni shkaktue në mue nji neveritje, ju zotnij, antarë të klasës sime. Jeni sjellë sikur t'ishit fëmij të vegjël, budallenj, pjesrisht tue futë etikë në diskutim, pjesrisht tue bërtitë si politikanë të rrugës. Ernesti ka dalë mâ mendjempreftë se ju dhe ju ka muejtë. Keni folë shum, por gjithçka që keni thanë ka qenë vetëm llomotitje. Keni zukatë si mushkajat rreth ariut. Zotni, qe ariun ku e keni atje" (ai kallxoi Ernestin), „dhe zukatja juej vetëm ka xiglue veshët e tij.

Besomëni, gjendja âsht serioze. Ariu sonte ka shtri kthetrat që të na dërmojë. Ai ka thanë se ka nji milion e gjysëm në Shtetet e Bashkueme. Kjo âsht e saktë. Tha se kanë ndërmend të marrin prej nesh pushte-

tin, pallatet tona, komoditetin tonë të sundimit. Dhe ky âsht fakt. Ndryshim, ndryshim i madh po përgatitet në Shoqni, por ndoshta, ky do të jetë ndryshimi që pret ariu. Ariu ka thanë se do të na bâjë copë e grimë. E ç'do të ndodhë nëse ne e bâjmë copë e grimë ariun?"

Në këtë sallë të madhe u ndëgjue nji gjëmim, thellsisht prej fytit. Njerzit këqyrshin njani tjetrin dhe luejshin kryet në shêj aprovimi dhe me vetëbesim. Fytyrat kishin marrë pamje të vendosun. Ishin luftarë, s'ka fjalë.

„Por ariu nuk mund ta dënmojnë me llomotitjen", vazhdoi Viksoni me gjakftoftsi dhe heshtas. „Na do ta ndjekim ariun. Nuk do t'i përgjigjemi me fjalë. Përgjegjen tonë do ta mbështjellim në plumb. Na jemi në pushtet. Këte nuk do ta mohojë kurrkush. Me anën e kësaj fuqije na do të mbetemi në pushtet".

Ai u kthye me të shpejtë kah Ernesti. Çasti u bâ dramatik.

„Kjo, kjo âsht përgjegjja jonë. Nuk kemi fjalë të shpenzojmë për ju. Kur të shtrini duert tueja lavduese e të fuqishme kah pallatet dhe komoditeti ynë madhshtuer, do t'ju tregojmë se çka don me thanë fuqi. Në fishkllimin e granatevet dhe të shrapnelave, në gërgëritjen e mitralozavet aty do të jetë përgjegjja jonë.[11] Do të dërmojmë me thembrën tonë revolucionin tuej dhe do të shkelim mbi fytyrat tueja. Bota âsht e jona, na jemi zotët e saj, dhe ajo do të mbetet edhe mbas tashit e jona. Dhe përsa i përket kopes së puntorëve ajo ka jetue në baltë ç'prej fillimit të historis, dhe unë lexoj historin rregullisht. Dhe në baltë do të mbetet derisa unë dhe njerzit e mij e ata që do të vijnë mbas meje të jenë në fuqi. Kjo âsht fjalë e vërtetë, mbretnesha e fjalës: fuqija. Jo zoti, jo ari, por fuqija. Shqiptoni dy tri herë derisa gjuha të mos ju dridhet prej saj: fuqija!"

„E mora përgjegjen", tha Ernesti qetsisht. „Kjo âsht e vetmja përgjegje që mund të jipej. Fuqija. Kjo âsht ajo që predikojmë na të klasës puntore. Na e dijmë mirë, e dijmë prej përvojës s'idhët se kërkesa e të drejtave, e drejtsis, e sjelljes njerzore juve nuk mund t'ju preki kurr. Zemrat tueja janë të ngurta si dhe

thembrat tueja me të cilat shkelni mbi fytyrat e të mjerëve. Dhe kështu kemi predikue edhe na fuqin. Me fuqin e votave tona në zgjedhje na do ta marrim pushtetin prej jush".

„Çdo të bâhet sikur ju të fitoni shumicën, shumicën dërmuese në zgjedhje?" ia preu fjalën zotni Viksoni. „Po e zamë se na refuzojmë t'ju dorzojmë pushtetin kur të fitoni në zgjedhje?"

„Kemi mendue edhe për këtë gjâ", u përgjegj Ernesti. „Dhe na do t'ju përgjigjemi me plumb. Fuqija, e thatë ju vetë, âsht mbretnesha e fjalës. Shum mirë. Le të jetë fuqija. Dhe at ditë kur të marrim shumicën e votave në zgjedhje e ju të refuzoni me na dorzue pushtetin të cilin do ta kemi fitue legjitimisht dhe në mënyrë paqsore, dhe ju pyetni se çka do të bâjmë atëherë — po ju them, na do t'ju përgjigjemi at ditë. Dhe përgjegja jonë do të jetë e mbështjellun në plumb, në fishkllimin e granatavet dhe të shrapnelave dhe në gërgëritjen e mitralozave.

„Nuk mund t'na ikni. Asht e vërtetë se keni lexue historin si duhet. Asht e vërtetë se klasa puntore ç'prej fillimit të historis ka jetue në baltë. Asht e vërtetë, gjithashtu, se derisa të jeni ju në pushtet, ju dhe njerzit tuej dhe ata që do të vijnë mbas jush, âsht e vërtetë se klasa puntore do të mbetet në baltë. Pajtohem me ju. Pajtohem me të gjitha ato që thatë ju. Fuqija do të jetë gjyqtari suprem si ka qenë gjithmonë deri tash. Kjo âsht lufta e klasave. Poashtu si ka rrëzue klasa juej fisnin feudale, poashtu do t'ju rrëzojmë na, klasa puntore juve. Sikur të doni me lexue biologjin dhe sociologjin po me aq vëmendje si keni lexue historin, do të kishit pa se fundi, i atillë si po e përshkruej unë, âsht i pashmangshëm. Nuk don me thanë kurrgja nëse kjo do të ndodhi mbas nji vjeti, dhetë vjetësh ose nji mijë vjetësh — klasa juej do të rrëzohet. Dhe kjo gja do të bahet me fuqi. Na të klasës puntore këtë fjalë e kemi llogaritë kaq shum saqë zemrat tona janë plot me te. Kjo âsht mbretnesha e fjalës".

Dhe kështu mbaroi kjo mbramje në klubin e Filomatëve.

KAPTINA E VI

HIJET E NGJARJEVE

Pak a shum n'at kohë kishin fillue të çfaqeshin gjithnji e mâ shpejt dhe gjithnji e mâ shpesh parashejat e ngjarjeve t'ardhshme. Ernesti tashmâ kishte parashtrue çashtjen nëse âsht e drejtë politika e tim et i cili në shtëpin e vet pranonte udhëheqsit socialiste dhe të puntoris dhe asistonte haptas në mbledhjet socialiste. Im at për këte vetëm qeshi. Përsa më përket mue, unë kisha mësue shum sende në këtë kontakt dhe udhëheqsat dhe mendimtarët e kalsës puntore. Kisha fillue të shiqoj edhe faqen tjetër të medaljes. Isha enthuziazmue me altruizmin dhe idealizmin e naltë në të cilin kisha hasë, sadoqë isha frigue prej literaturës së vëllimshme filozofike e shkencore të socializmit e cila ishte hapë para meje. Mësojsha me të shpejtë, por jo aq shpejt sa duhet për të kuptue atëherë rrezikun e gjendjes sonë.

Bâheshin edhe vrejtje, por unë nuk ua vejsha veshin. Zonja Vikson dhe zonja Pertonvejt, për shembull, kishin nji ndikim të madh në shoqni dhe në qarkun e univerzitetit, dhe prej tyne buroi mendimi se jam nji vajzë tepër e lirë, e guximshme dhe me prirje të keqe që t'imponohem e të përzihem në punë të hueja. Tue marrë parasysh rolin që kam luejtë me rastin e krahut

te Xheksonit, kam mendue se kjo ishte nji gjâ krejt e natyrshme. Unë pata nënçmue fuqin e njij mendimi të këtillë i cili rrjedh prej personalitetesh shoqnore kaq të fuqishme.

Në të vërtetë kisha vu re njifarë ftoftsije te miqt e mij të largët, por këtë gjâ ia kisha lanë faktit se rrethi im nuk aprovonte qëllimin tim të martohem me Ernestin. Vetëm do kohë mâ vonë Ernesti më tregoi qartsisht se ky qëndrim i përgjithshëm i klasës sime nuk vjen vetëvetiu, se mbas këtij qëndrimi mëshifen pejt e qëndrimit t'organizuem. „I ke dhanë strehim nji anmiku të klasës sate", tha ai. „Dhe jo vetëm strehim, por ia ke falë edhe dashunin tande, vetëvehten. Kjo don me thanë se ke trathtue klasën tande. Mos mendo se do të mund t'i shmangesh dënimit".

Por edhe para kësaj, kishte ndodhë dicka tjetër. Nji mbasdreke Ernesti kishte ardhë te unë kur ishte kthye im at në shtëpi, dhe na vumë re se ai ishte i zemruem — i zemruem filozofikisht. Ai zemrohej shum rrallë, por i lejonte vehtes njifarë mase të njij zemrimi të përkufizuem. Këte e quente mjet për fuqizimin e energjis. Dhe na vumë re se ishte i zemruem në këtë mënyrë kur hyni në dhomë.

„Merrni me mend", tha, „kam hangër drekë me Vilkoksin."

Vilkoksi ishte kryetar i univerzitetit në pension, kryet e të cilit tashma matuf ishte ende plot idena të cilat ishin moderne në vjetin 1870 dhe të cilat ai mâ vonë i kishte harrue që t'i shoshitte dhe përsëritte.

„Më thirri", tha baba, „dërgoi e me thirri."

Ai u ndal. Na pritëm.

„Ah, e pruni këtë punë me shum marifet, pranoj, por më dha mësim. Mue! Ajo mumje e vjetër!"

„Unë guxoj të lidhem me kusht se e dij që u ka dhanë mësim për shkak të jetës suej private".

„Kësaj gjâje nuk mund t'ia qëlloi as me të tretën herë" qesh im at.

„Do t'ia qëlloj menjiherë", u përgjegj Ernesti. „Por edhe kjo nuk do të jetë e qëllueme, por nxjerrje përfundimesh. Ju ka dhanë mësim për shkak të jetës suej private."

„Pikërisht kështu!" bërtiti im at. „Si ia qëlluet?"

„Ma ka marrë mendja se do të ndodhi kjo gjâ. Unë ju kam thanë për këte qysh mâ përpara".

„Po, më keni thanë qysh mâ përpara", tha im at mendueshëm. „Por këtê nuk mujsha m'e besue. Sidoqoftë, ky âsht nji argument i fuqishëm mâ tepër për librin tim."

„Kjo nuk âsht kurrgjâ përpara asaj që do të vijë", vazhdoi Ernesti, „nëse do të mbeteni në politikën tuej për të pranue në shtëpin tuej këta socialista dhe radikalë të llojeve të ndryshme, tue më përfshi këtu edhe mue."

„Pikërisht këte e tha edhe plaku Vilkoks. Pikërisht këtê! Tha se ky âsht nji shêj i nji shije të dobët, se nuk sjell, midis tjerash, kurrfarë dobije, dhe se kjo nuk pajtohet me traditën dhe politikën e universitetit. Foli edhe për shum sende tjera gjithashtu përcaktueshëm, kurse unë nuk mujta ta detyrojë që t'i përmbahet nji lande të caktueme. Nuk e lijsha të qetë, dhe ai vetëm mundte me përsëritë dhe me më folë se si me çmon shum, dhe se si gjithë bota më çmon si shkenctar. Detyrën nuk e kishte të lehtë. Pashë se nuk i vinte aq mirë."

„Ai këtê nuk e bante si nji njeri i lirë", tha Ernesti, „Dhe prangat[1] nuk mbahen gjithmonë me elegancë."

„Po. Kaq gjâ mujta me nxjerrë prej tij. Më tha se universitetit i lypen këto vjet shum mâ tepër të holla se sa ka dashtë t'i japi shteti, dhe se të hollat duhet të vijnë prej njerëzve të pasun të cilët përsëri nuk mund të mos fyhen nëse universiteti heq dorë prej idealit të tij të naltë të hulumtimit objektiv të shkencës objektive. Kur jam përpjekë që ta detyroj të më thot se çfarë lidhje ka jeta ime shtëpijake me devijimin e universitetit nga idealet e tij të nalta, m'ofroi dy vjet leje — pushimi me rrogë të plotë që të shkoi n'Europë në prehje dhe studime. Kuptohet, se nën këto kushte nuk mujta me pranue këtê ofertë."

„Do t'ishte mâ mirë sikur ta kishit pranue", tha Ernesti seriozisht.

„Po kjo do t'ishte njifarë ryshfeti", u revoltue im ât, kurse Ernesti luejti kryet në shej aprovimi.

„Përveç kësaj ai i ngrati më tha se flitet nëpër ndeje e tjetërkund se ime bijë po del haptas me njerëz kaq famëkeqij si jeni ju, dhe se kjo nuk âsht në pajtim me tonin dhe dinjitetin e universitetit. S'âsht kjo gjâ që ai ma sheh për të madhe personalisht — zoti na ruejtë, por kjo flitet dhe se unë ndoshta do të mundem me kuptue."

Ernesti u mendue pak në lidhje me këte, dhe mandej me nji fytyrë fortë serioze, të zemrueme dhe të mrroltë tha:

„Mbas kësaj mshifet diçka mâ tepër, jo vetëm ideali i universitetit. Dikush ka bâ presion në kryetarin Vilkoks."

„Ju a merr mendja?" pyeti im ât, dhe fytyra i tregonte gjithnji mâ tepër interesim se sa frigë.

„Do të dëshrojsha që të mund t'ju paraqitsha nji ide e cila po më krijohet paqartë në krye", tha Ernesti. Kurr në historin e botës, shoqnija nuk ka qenë në nji pështjellim kaq të tmershëm sa âsht me kët çast. Ndryshimet e shpejta në sistemin tonë industrial kanë shkaktue poashtu ndryshime të shpejta edhe në kuadrin tonë religioz politik dhe social. Njeriu mund t'i ndjejë vetëm në mënyrë jo të qartë këto sende. Por ato janë sot, qe tash n'atmosferë. Njeriu mund t'i ndjejë konturat e tyne jo të qarta — gjana vigane, të paqarta, të tmershme. Mendja ime tmerohet vetëm kur mendoj se çfarë trajte mund të marrin ato. Keni ndëgjue se si ka folë Viksoni para disa netsh. Mbas fjalëve të tij ka pasë të njajta gjana të paemnueme të patrajta të cilat edhe unë i ndjej. Ai ka folë nga friga tepër e ndërgjegjshme e këtyne gjanave."

„A thue...?" filloi im ât, por mandej u ndal.

„Po kështu mendoj se pikërisht tash po fillon në vendin tonë të bjerë hija e njij gjaje vigane e të tmershme. Queni hija t'oligarhis, po të doni. Nuk guxoj që të lëshohem në të çmuem mâ t'afërt të kësaj ngjarjaje. Se si do të jetë nuk due të mendoj.[2] Por deshta me thanë këtë gjâ: ju jeni në gjendje të rrezikshme — në rrezikun të cilin friga ime vehtjake po e shton sepse nuk jam në gjendje që këtë rrezik madje as të përcak-

toj. Ndëgjoni këshillimin tim dhe pranoni at leje-pushimi."

„Por kjo do t'ishte nji shêj qyqani", u revoltue im at.

„Aspak. Ju jeni njeri plak. Ju keni bâ tuejën në këtë botë, dhe keni bâ mjaft. Lenjau luftën e sotshme të rijve dhe mâ të fuqishëmve. Na të rijt porsa po japim kontributin tonë. Avida do të jetë me mue në ngjarjet e ardhshme. Ajo do të jetë në frontin e luftës."

„Por ata mue nuk mund të më bâjnë kurrgjâ", vuni re im ât. „Shyqyr zotit, unë jam i pamvarun. Ah, më besoni, e dij se sa tmersisht mund të përsekutoj në nji profesor i cili mvaret ekonomikisht prej universitetit të vet. Por unë jam i pamvarun. Unë nuk kam shërbye për rrogë. Mund të jetoj shum mirë prej t'ardhunave të mija vehtjake dhe rroga âsht gjithçka që mund të më marrin."

„Por ju nuk më kuptoni", u përgjegj Ernesti. „Nëse gjithçka âsht ashtu sikur kam frigë që âsht me të vërtetë, mund t'ju marrin edhe t'ardhunat private, madje edhe vetë kapitalin po aq lehtë sa edhe vetë rrogën."

Im ât heshti disa minuta. Mendohej thellë, dhe mujta me pa se si në fytyrën e tij ravizohej njifarë vendimi. Mâ në fund zû të flasi:

„Nuk due të marr leje-pushimin." Ai u ndal përsëri. „Do ta vazhdoj punën në librin tim.[3] Ndoshta gënjehi. Por sidoqoftë do të mbetem ne vendimin tim."

„Mirë", tha Ernesti. „Ju po ecni në të njajtin shteg në të cilin po ecë edhe episkopi Morhaus, në të njajtën greminë. Që të dy do të vdisni si proletarë."

Biseda u suell te episkopi dhe na kërkuem prej Ernestit të shpjegojë se ç'kishte bâ me te.

„Shpirti i tij âsht sëmundë prej shtegtimeve në të cilat e kam çue nëpër ferr. E kam dërgue nëpër shtëpijat e disa puntorëve tanë të fabrikave. Ia kam tregue skeletet njerzore të cilat i ka hedhë maqina industriale, dhe këto skelete i kanë folë mbi jetën e tyne. E kam dërgue nëpër pjesën e vorfun të San Franciskos, dhe ai kuptoi se pija, prostitucioni dhe kriminaliteti kanë shkaqe mâ të thella se sa âsht vetë prishja. Kjo gjâ e tro-

nditi thellsisht dhe, çka âsht edhe mâ keq, ai humbi fare. Asht tepër etik; tepër i tronditun. Dhe, si gjithmonë, jopraktik. Fluturon në qiell me llojet e ndryshme të lajthimeve etike dhe me plane e punë misionare midis të shkolluemëve. E ndjen si borxh të vetin dhe detyrë të veten që ta përtrijë misionin e vjetër të kishës dhe t'u shpalli zotnijvet porosin e saj. Asht i këputun prej punës. Heret a vonë do të dali në sqenë publikisht dhe atëherë do të bâhet katastrofa. Se në çfarë trajte, këtë nuk mund ta parashoh. Ai âsht nji shpirt i pastër, fisnik por shum jopraktik. Unë jam i dobët për te, nuk mund ta mbajë në tokë. Ai sulet nëpër qiell drejt Golgotës së vet. Dhe mbas kësaj vjen të gozhduemit e tij në kryq. Shpirtna të këtillë të naltë lejnë për t'u gozhdue në kryq." „Po ti?" e pyeta, dhe nën buzëqeshjen time mshifej nji frigë serioze, friga që e kishte burimin në dashuni.

„Unë jo", buzëqeshi ai. „Mue mund të më vrasin ose të m'egzekutojnë, por jo të më gozhdojnë në kryq. Unë jam përsëtepërmi dhe themelisht i ngulun në tokë."

„Po pse atëherë ta çojsh punën atje sa ta gozhdojnë në kryq episkopin", pyeta unë. „Duhet pohue se ti je fajtuer për këtë."

„Pse ta lâ në qetsi nji shpirt të qetë kur ka me miliona që vuejnë në mjerim?" pyeti ai nga ana e vet.

„Po pse atëherë i këshillove tim et që të pranojë leje-pushimin?"

„Sepse nuk jam nji shpirt i pastër, fisnik", përgjegji ai. „Sepse jam njeri, njeri indiferent dhe egoist. Sepse të due ty dhe se, sikur për Ruten e biblës, kushërijt e tu janë edhe kushërijt e mij. Kurse përsa i përket episkopit ai nuk ka bijë. Përveç kësaj sado e vogël që të jetë dobija, sidoqoftë britma e tij e vogël do të bâjë diçka për revolucionin, dhe çdo gjâ e vogël do të jetë e dobishme.

Nuk mujta të pajtohesha me Ernestin. E njifsha mirë natyrën fisnike t'episkopit Morhaus dhe nuk mund ta merrsha me mend që zani i tij, nëse do ta çonte n'emën të drejtsis, nuk do t'ishte kurrgja mâ tepër veçse nji klithmë e vogël, e dobët. Por, unë atëherë ende nuk njifsha në gishta faktet e ashpra të jetës

sikur i njihte Ernesti. Ai shihte qartë vleftën e vogël të shpirtit të madh t'episkopit, sikundër e treguen këte ngjarjet e ardhshme që ma banë të qartë edhe mue.

Disa ditë mâ vonë më tregoi Ernesti, si nji kallxim interesant, se qeverija i kishte ofrue që ta emnonte si komesar të puntorëve në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës. Isha tepër e lumtun prej gëzimit. Rroga ishte pakashum e madhe, dhe kjo gjâ do të na siguronte martesën tonë. Përveç kësaj kjo punë, padyshim, do t'i përgjigjej Ernestit dhe, mâ në fund, mburrja ime kontribuoi me përshëndetë këthough ofertë si nji pohim për aftësit e tija.

Dhe atëherë vuna re nji shkëlqim në syt e tij. Ai qeshi.

„Ndoshta... nuk do ta refuzojsh?" e pyeta unë me nji zâ të pasigurtë.

„Ky âsht nji ryshfet", tha ai. „Mbas këtij mëshifet dora e Vûksonit, dhe mbas tij mëshifen duer të njerëzve edhe mâ të fuqishëm se sa âsht ai. Ky âsht nji marifet i vjetër, i vjetër sa âsht edhe vetë lufta e klasave — me ua vjedhë udhëheqsin puntorëve. Mjerë puntorët e trathtuem! Sikur ta dijsh ti vetëm se sa udhëheqsa të tyne në të kaluemen janë ble në këto mënyrë! Asht mâ lirë, shum mâ lirë me ble nji gjeneral se sa me luftue me te dhe me gjithë ushtrin. Ishte njifarë — por jo, nuk due me përmendë emna. Edhe kështu âsht mjaft vështirë. E dashtuna ime, unë jam udhheqës i puntorëve. Nuk mund të shitem. Nëse për kurrgja tjetër të paktën për hir t'im ati të ngratë dhe për arsye të mënyrës me të cilën e kanë çue me punë në vdekje."

Syt e tij u mbushën me lot, syt e kryetrimit tim të fuqishëm e të madh. Ai kurr nuk mundte me harrue mënyrën në të cilën i ati i tij ishte detyrue të përdreqnohej — ishte detyrue me përdorë rrena të ndyta dhe me bâ vjedhje të vogla për të mujtë me ushqye fëmijt e vet.

„Im at ka qenë nji burr i mirë", më tha nji ditë Ernesti. „Shpirtin e ka pasë të mirë, megjithate të deformuem, sakat, të topitun prej jetës së stërvështirë. Zotnijt e tij, bisha mbi bisha, e banë ate nji bishë

sakate. Duhej t'ishte sot gjallë si babë. Ka qenë i shëndoshë dhe i fuqishëm. Por e rrëmbeu maqina, e shtrydhi në punë deri në vdekje për profit. Merre me mend këte: për profit. Gjaku i tij u shndërrue në nji mbramje të begatshme, ose në ndonji gurëstolisës të padobishëm ose në ndonji dehje të bujshme të pasanikëve të papunë dhe parazitë, zotnijve të tij, bisha mbi bisha."

KAPTINA E VII

VEGIMET E EPISKOPIT

„Episkopi e humbi vehten krejtsisht", më shkruente Ernesti. „Gjindet krejtsisht në qiell. Sonte do të fillojë ta ndreqi këtë botën tonë të mjerë. Don ta shpalli mesazhin e tij. Këtë më tha dhe unë nuk mujta ta ndaloj. Sonte kryeson I. P. H.[1] dhe në hymjen e fjalimit të tij do ta shpallë mesazhin e vet.

„A don me të çue për ta ndëgjue? Kuptohet se âsht i destinuem të falimentojë. Zemra do të plasi prej t'ardhunit keq — do t'i plasi edhe atij. Por për ty iky do të jetë nji mësim i mrekullueshëm në vetë shembullin. Ti e din, zemra ime, se sa mburrem që ti më don. Prandej dëshiroj që ta njofish vleftën time të plotë, dëshiroj që të përmirsoj në syt e tu, nji pjesë s'asgjasis sime. Prandej mburrja ime kërkon të dijsh se botëkuptimi im âsht i saktë dhe i drejtë. Pikëpamjet e mija janë t'ashpra: pavleftsija praktike e njij shpirti kaq fisnik si âsht shpirti i episkopit do të tregoj ty se si kjo ashpërsi e pikëpamjeve të mija âsht e pashmagshme. Prandej eja sonte. Sado vajtuese që të jenë çâshtjet që do të ngjasin sonte, ndjej se ato do të na ofrojnë edhe mâ tepër."

Organizata I. P. H.[2] mbante at mbramje nji mbledhje në San Francisko. Kjo mbledhje ishte thirrë për të shqyrtue çâshtjen e imoralitetit publik dhe të luftës

kundra tij. Mbledhjen e kryesonte episkopi Morhaus. Ishte shum nervoz ndërsa rrinte në tribunë dhe unë mujta me vështrue se sa i tronditun ishte. Pranë tij rrijshin episkopi Dikinson, H. H. Xhons, dekan i fakultetit teologjik t'universitetit të Kalifornis; zonja V. V. Herd, organizatorja e madhe bamirse; Filip Vord, gjithashtu filantrop i madh dhe disa yj të tjerë mâ të vegjël në qiellin e moralit dhe të mëshirës. Episkopi Morhaus u ngrit dhe filloi me ngutsi:

„Shkojsha me karrocën time nëpër rrugë. Ishte natë. Aty këtu shiqojsha nëpër dritare të karrocës dhe menjiherë m'u duk sikur m'u hapën syt dhe po shof gjana t'atilla si janë me të vërtetë. Në çastin e parë mbulova syt me duer që të zhdukë kët sqenë të tmershme, e mandej n'at errsinë pyeta: çka me bâ? Çfarë me bâ? Pak mâ vonë m'u paraqit po e njajta pyetje në nji trajtë tjetër: Çfarë do të bante Krishti? Dhe me kët pyetje sikur njifarë drite e fuqishme mbushi gjithë hapsinën, dhe unë pashë detyrën time të qartë si dielli ashtu sikur ka pa Sauli detyrën e vet në rrugën për në Damask.

„Ndala karrocën, zbrita dhe mbas disa çastesh bisedimi ua mbusha mendjen dy grave publike që të futen me mue në karrocë. Nëse krishti ka pasë të drejtë, atëherë edhe këto dy fatkeqe janë motra të mija, dhe shpresa e vetme që ato të kthehen në rrugën e vërtetë ishte në dashunin dhe në miratimin tim.

„Banoj në nji nga vendet mâ të bukura të San Franciskos. Shtëpija në të cilën banoj unë kushton 100 mijë dollarë, kurse mobiljet e saj, librat dhe objektet artistike kushtojnë edhe aq. Kjo âsht nji shtëpi e madhe. Jo, ky âsht nji pallat me shum shërbtorë. Nuk e kam dijtë kurr pse ndërtohen pallatet. Kam pasë kujtue se ndërtohen me jetue në to. Por tash e dij. I çova këto dy gra të rrugës në pallatin tim dhe ato do të mbeten me mue. Kam shpresë se do t'i mbushi të gjitha dhomat e pallatit tim me motra të fatkeqsis."

Ndëgjuesit filluen gjithnji e mâ tepër të tronditen dhe të lëvizin me nervozitet. Në fytyrat e atyne të cilët rrijshin në tribunë u ravizue gjithnji e mâ tepër neveritja dhe friga. Edhe në këtë çast u ngrit episkopi Dikin-

son dhe iku me shprehjen e neveritjes në fytyrë nga tribuna në pallat. Por episkopi Morhaus, tue harrue gjithçka, mbushun me vegimet e veta, vazhdoi:

„O motra dhe vllazën, në këtë veprim timin gjej zgjidhjen e të gjitha vështirsive të mija. Nuk e kam dijtë se bâhen automobilat luksozë, por tash e dij. Ata bâhen me udhtue në to të dobtit, të sëmundet dhe pleqt, ata bâhen për t'u tregue nderim atyne që kanë humbë madje edhe ndjenjen e turpit.

„Nuk e kam dijtë pse ndërtohen pallatet, por tash ua kam gjetë qëllimin. Pallatet kishtare duhet të jenë spitale dhe strehimore fëmijsh për ata të cilët kanë ra buzë rrugës dhe po mbarojnë."

I kapluem dukshëm nga mendimi i vet, ai heshti bukur do kohë tue kërkue me nervozitet se si të shprehet mâ së miri.

„Unë nuk jam i denjë, vllazën të dashtun, që t'ju flas ndonji send për moralin. Për nji kohë tepër të gjatë kam jetue në turp dhe hipokrizi që të mundem me qenë i aftë për t'u ndihmue të tjerëve, por veprimi im me këto gra, me motrat e mija më ka dhanë prova se âsht punë e lehtë me gjetë nji punë mâ të mirë. Për ata që besojnë Krishtin dhe engjujt e tij nuk mund të ketë tjetër marrëdhanje midis njeriut me njeriun përpos marrëdhanjes së dashunis. Vetëm dashunija âsht mâ e fuqishme se mëkati, mâ e fuqishme se vdekja. Prandej po ju them të pasunve midis jush se e kanë për detyrë të bâjnë ate që kam bâ dhe bâj unë. Secili prej jush le ta marri në shtëpin e vet ndonji vjedhës dhe le ta quejë si vllaun e vet, ndonji fatkeqe le ta quejë si motrën e vet, dhe në San Francisko nuk do të ketë nevojë për policí dhe pushtet; burgjet do të shndërrohen në spitale kurse kriminelat do të zhduken bashkë me krimet e tyne.

„Duhet të japim vetëvehten, jo vetëm të hollat tona. Duhet të bâjmë si ka bâ Krishti. Jemi largue shum prej mësimit të Krishtit. Kemi sharrue në jetën me komoditet. Në vend të Krishtit kemi vû viçin e artë. Kam këtu nji vjershë e cila na tregon të gjithë këtê. Dëshiroj t'ua lexoj. Këtê e ka shkrue nji shpirt mëkatnuer, por me pikëpamje[3] të qarta. Nuk duhet t'a

kuptoni si nji sulm kundra kishës katolike. Ajo në të vërtetë âsht sulm kundra të gjitha kishave, kundra luksit dhe shkëlqimit të të gjitha kishave, të cilat janë largue nga rruga e Krishtit dhe janë rrethue që të mos mund t'u afrohen qingjat e tyne. Qe vjersha:

T'argjentat trumpeta shurdhojnë nën kupë.
Pop'llin t'përvujtun dhe t'krrusun në gjunj;
Shoh njerëz që bajnë mbi krahët e tyne
T'Shejtin At t'Romës, si zot të madhnueshëm.

Porsi ndoj prift veshun n'petk bardh'si borë,
Porsi ndoj mbret veshun n'petk ngjyr' të purpurtë,
Me tri kunora të arta mbi kokë
N'drit' dhe n'shkëlqim shkon ai n't'vetën shtëpi

Mendimi më kthehet mbrapa n'për shekuj
Kah Ai që pat dal' pran' detit t'vetmuem
Më kot tue kërkue paq' dhe pushim

Çdo bish' ka strof'llin, çdo zog ka folén
Vetëm për mue kurrkund s'ka qetsi
Kambët përgjakun, bukën la n'lot.

Ndëgjuesit ishin shqetsue, por jo pse ndiejshin. Mirëpo, episkopi Morhaus këtë gjâ nuk e vinte re, por në mënyrë të palëkundshme vijonte rrugën e tij:

„Dhe kështu unë u them pasanikëve midis jush dhe gjithë pasanikëve tjerë se ata po ndrydhin keq qingjat e Krishtit. Ju keni mbyllë zemrat tueja, kini mbyllë veshët tuej për klithmat që lëshohen kudo rreth jush, klithmat e mjerimit dhe të dhimbjes të cilat nuk po doni me i ndëgjue, por të cilat nji ditë do t'i ndëgjoni. Dhe kështu ju them unë — ".

Por në këtë çast H. H. Xhons dhe Filip Vord, të cilët tashmâ ishin çue prej karrikave të veta, e muerën episkopin prej tribunës, ndërsa ndëgjuesat rrijshin pa frymë dhe të prekun në mënyrë jo të pëlqyeshme.

Kur duelëm në rrugë, Ernesti qeshi ashpërsisht dhe egërsisht. Qeshja e tij më bani nervoz. Zemra ime gadi që nuk pëlcitte prej lotsh memzi të mbajtun.

„Ai shpalli mesazhin e vet", tha Ernesti. „Sjellja njerzore dhe natyra thellësisht e hajthme dhe e mëshefun e episkopit duelën në pah, kurse ndëgjuesat e tij të krishtenë, të cilët e dojshin, përfunduen se ai âsht i marrë! A pe si e çuen me kujdes prej tribunës? Do të kenë qeshë me të madhe në ferr për këtë pamje."

„Megjithatê", thashë, „kjo që ka bâ dhe folë sonte episkopi do të bâjë përshtypje të thellë."

„A thue?" pveti Ernesti me nënqeshje.

„Do të shkaktojë sensacion", thashë unë. „Vallë a nuk ke pá se si shkruejshin si të marrë reporterët ndërsa ai flitte?"

„Asnji fjalë nga gjithë kjo nuk do të dalë në fletoret e nesërme."

„Këtê s'mund ta besoj!" bërtita.

„Vetëm prit se ke me pa. Asnji fjalë, asnji ide të cilën e ka shqiptue ai. Shtypi i përditshëm? Mshefje e përditshme!"

„Po reporterët", vuna re, „unë i pashë".

„Asnji fjalë e tij nuk do të shtypet. Ke harrue redaktorët. Ata marrin rroga për politikën që ndjekin. Politika e tyne âsht të mos botojnë asgjâ që kërcnon seriozisht rendin e stabilizuem. Fjalimi i episkopit ka qenë herezi. E çuen prej tribunës që ta pengojnë për të mos folë mâ tepër heretikisht. Gazetarët sjelljen e tij heretike do ta shërojnë tue lanë në harresën e heshtjes. Shtypi në Shtetet e Bashkueme? Ky âsht nji element parazitës i cili ka sukses në klasën kapitaliste. Detyra e tij âsht që t'i shërbejë rendit të stabilizuem, tue gatue mendimin publik, dhe shtypi e kryen mirë këtë detyrë.

„Më lejo të profetizoj. Shtypi i nesërm vetëm sa do të përmendi se episkopi âsht i sëmundë, se ka punue shum, se natën e kalueme âsht rraskapitë krejtsisht. Herën tjetër, mbas disa ditsh, do të përmendi se episkopi vuen prej stërlodhjes së nervave dhe se besnikët mirënjoftës i kanë dhanë leje-pushimi. Mbas kësaj do të ndodhi njena prej këtyne dy sendeve: ose episkopi do të shohi lajthimin e rrugës së vet dhe të kthehet prej pushimit si nji njeri i shëndoshë pa vegime, ose do të mbetet në manin e vet, dhe atëherë mund të presish me

pá nëpër gazeta, nji hajthmëni të prekshme e të mveshun në dorza, lajmin për çmendjen e tij. Mbas kësaj do ta lanë që t'u flasë murevet në çmendinë mbi vegimet e veta".

„E, tash e teprove!" bërtita.

„Në syt e shoqnis kjo do të jetë nji çmendje e vërtetë", u përgjegj ai. „Cili njeri i ndershëm, nëse nuk âsht i çmendun nuk do të sillte në shtëpin e vet grat e humbuna dhe vjedhsat që të jetojnë me ta si me motra e vllazën? Krishti, me të vërtetë, ka vdekë midis vjedhsave. por kjo âsht nji gjâ tjetër. Çmendje? Ajo që vlon në kokën e njeriut me të cilin nuk pajtohemi, ajo âsht gjithmonë gabim. Prandej, gabim âsht edhe koka e atij njeriu. Ku âsht kufini midis kokës gabuese dhe të marrë? Asht e pakuptueshme që ndonji njeri i shëndoshë nga mendja të mos pajtohet me përfundimet mâ të shëndosha të ndokujt.

„Në fletoret e mbramjes gjindet nji shembull i mirë për këte. Meri Meken jeton në jug të Market Street (Rruga e Tregut). Ajo âsht nji grue e vorfun, por e ndershme. Asht edhe atdhedashse, por ka disa idena të gabueshme në lidhje me flamurin amerikan dhe me mbrojtjen që besohet se jep ky flamur. Dhe qe se çka i ka ndodhë. Burrit të saj i kishte ndodhë nji fatkeqsi dhe ai kishte ndejtë i shtrimë tremuej në spital. Sadoqë ka punue dhe la tesha, kishte mbetë mbrapa me pagimin e qiras. Dje e kanë nxjerrë prej banesës. Por ajo, mâ përpara kishte ngritë flamurin amerikan, rrinte nën te dhe thonte se âsht ngulë n'at vend nën mbrojtjen e flamurit dhe se kurrkush nuk mund ta nxjerri në rrugë të madhe. Ç'kanë bâ? E kanë burgosë dhe deklarue për të çmendun. Sot e shiquen specialistat e vërtetë, psihiatrit. Konstatuen se âsht e çmendun. E dërguen në spital."

„Por ky nuk âsht nji shëmbull fort fatlum", vuna re unë. „Të themi se unë nuk pajtohem me askend në lidhje me stilin letrar të nji libri. Për këtë nuk do të më dërgojshin në çmendinë."

„Sigurisht", u përgjegj ai, „por nji divergjencë e këtillë mendimi nuk do t'ishte aspak e rrezikshme për shoqnin. Çdo të ndodhte sikur të gjithë njerzit e vorfun

t'Amerikës të zejshin vend nën flamurin amerikan dhe të mos paguejshin mâ qira? Do të rrëzohej sistemi i pronarëve të shtëpijave. Botëkuptimet e episkopit janë po aq të rrezikshme për shoqnin. Pra, në çmendinë!"

Por unë kurrsesi nuk dojsha me besue.

„Prit se do të shohish", tha Ernesti. Edhe unë prita:

Të nesërmen në mengjes dërgova që të blihen të gjitha fletoret. Përsa u përket fletoreve, Ernesti kishte të drejtë. Në fletore nuk kishte asnji fjalë prej atyne që kishte folë episkopi Morhaus. Vetëm dy fletore kishin përmendë se e kanë mbizotnue ndjenjat. Kurse fjalimet boshe të folsave tjerë ishin botue gjansisht.

Disa dit mâ vonë u botue nji shënim i shkurtë se episkopi Morhaus kishte marrë leje-pushimi që të shërohet prej lodhjes së madhe. Deri këtu gjithçka e saktë, por asnji fjalë për çmendje, madje as për nji lëshim nervash. As që mund ta merrsha me mend rrugën e tmershme e cila i ishte shkrue episkopit Morhaus — Golgotën dhe gozhdimin në kryq, për çka mendonte Ernesti.

KAPTINA E VIII

SHKATRRUESAT E MAQINËS

Pak përpara se sa të paraqitte kandidaturën Ernesti në listën socialiste për kongres, im át përgatiti nji darkë të cilën e quejti midis nesh „fitim dhe humbje". Ernesti ate e quejti mbramjen e shkatrruesave të maqinës. Në të vërtetë ishte kjo nji mbramje vetëm për njerzit e punës, për njerzit e vegjël të punës, kuptohet. Nuk besoj se asnji prej tyne të ketë marrë pjesë në ndonji punë e cila do të kishte tejkalue plotsisht kapitalizimin e dy-tre-qind mijë dollarëve. Ishin këtu me të vërtetë përfaqsuesat e njerëzve të punës së klasës së mesme.

Ishte këtu Ovën i Silverbergut, Ovën kompani — nji firmë e madhe koloniale me disa filiala. Dhe na blejshim te ata me mallin kolonial. Këtu ishin që të dy rivalët e drogeris së madhe Kauelt e Vozhbern dhe zotni Asmansen, pronar i gurorës së madhe të granitit në krahinën Kontra Kast. Përveç kësaj kishte shum njerëz të ngjajshëm, pronarë ose ortakë në fabrika të vogla, në punë të vogla, n'industri të vogla — me nji fjalë kapitalista të vegjël.

Ishin këtu njerëz interesantë, me nji fizionomí të mprehtë, dhe flitshin qartë e thjeshtë. Ankoheshin thjeshtë kundra kompanive të mëdha dhe trusteve. Parulla

e tyne ishte: „Shkatrro trustet!" E gjithë shtypja rridhte prej trustevet dhe këta njerëz të gjithë këndojshin kangë vajtimi. Ata përpiqeshin për nacionalizimin e trusteve të mëdha si janë hekurudhat dhe telegrafet dhe për taksat e mëdha në t'ardhunat, për caktimin e taksave pa mëshirë, për t'u shkatrrue pasunija e madhe. Gjithashtu, si nji ilaç kundra të këqijavet lokale porositshin që bashkít të merrshin përsipër pronat publike siç janë: uji, vojguri për ndriçim, telefonat dhe tramvajet.

Posaçrisht interesant ishte tregimi i zotni Asmansenit mbi vuejtjet e tija si pronar guroresh. Ai kishte deklarue se nuk fitonte kurrgjâ me guroret e veta, megjithë punët jashtëzakonisht të shkapërderdhuna, të cilat kishin ardhë si pasojë e shkatrrimit të San Fransiskos me rastin e termetit të madh. Tash gjashtë vjet që San Fransisko ndërtohej përsëri, punët e Asmansenit ishin katërfishue dhe tetëfishue, por gjendja e tij financiare nuk ishte përmirsue.

„Hekurudha i njeh punët e mija mâ mirë se sa unë", tha ai. „Ajo deri në të hollat e fundit i njeh shpenzimet e mija të rezhís, ajo i njeh kushtet e kontratave të mija. Se qysh e si i din ajo këto, unë mund ta marrë vetëm me mend. Sigurisht që do të ketë spiunat e vet te unë në punë dhe sigurisht që do të ketë lidhje me mushterijt e mij. Sepse, si shifni, posa të përfundoj unë ndonji kontratë punët e së cilës më japin kushte të mira për fitim, menjiherë shtohet tarifa e transportit prej gurores deri në treg. Pa kurrfarë spjegimi Hekurudha merr fitimin tim. Nën kushte të këtilla kurr nuk kam mujtë me shtërngue hekurudhën që të paksojë shtimin e tarifës. Nga ana tjetër, kur më ka ndodhë fatkeqsina, janë shtue shpenzimet e rezhís, ose kur kam lidhë kontrata nën kushte mâ pak të favorshme gjithmonë ia kam dalë në krye që hekurudha ta zbresi tarifën. E ku del e gjithë kjo? Qoftë fitimi im i vogël ose i madh, e merr hekurudha."

„Dhe ajo që ju mbetet juve përmbi të gjitha", ia priti Ernesti, „do t'i përgjigjej pak a shum rrogës suej si kryepunitues i gurores, sikur t'ishte pronare hekurudha".

„Pikrisht kështu", u përgjegj Asmanseni. „Pikrisht para disa kohe u kam hedhë nji sy regjistrave të mij mbrenda këtyne dhetë vjetëve të fundit. Kam konstatue se fitimi im gjatë kësaj kohe i përgjigjet rrogës së njij kryepuntori. Pikrisht sikur gurorja t'i përkitte hekurudhës, ajo do të më merrte mue nën rrogë që ta drejtoj këte".

„Por, më kët ndryshim", buzëqeshi Ernesti, „se n'at rast hekurudha do të kishte marrë mbi vehte gjithë rrezikun të cilin ju me kaq miradije e keni marrë mbi vehte në vend të saj."

„Taman kështu", tha zotni Asmanseni vajtueshëm. Mbasi lejoi që secili të flasi të vetat, Ernesti filloi t'u parashtrojë pyetje majtas e djathtas. Filloi me zotni Ovenin.

„Ju para gjashtë muejsh keni hapë nji filialë në Berkli?"

„Po", u përgjegj zotni Ovëni.

„Dhe mbasandej kam vû re se tri dyqane koloniale kanë pushue punën. A âsht ky rrjedhim i hapjes së filiales suej?"

Zotni Ovëni pohoi, tue qeshë me vetëkënaqsi. „Nuk mujtën që të luftojnë me mue."

„Pse jo?"

„Kapitali ynë ishte mâ i fuqishëm. Në nji punë mâ të madhe gjithmonë ka mâ pak shpenzime të vogla, kurse suksesi âsht mâ i madh."

„Dhe filiala juej ka nxjerrë fitimet e atyne tri dyqaneve të vogla. E kuptoj. Por, më thoni se ç'ndodhi me pronarët e atyne tri dyqaneve."

„Njani shërben te na si karrocier për transportimin e mallit. E si âsht puna me ata dy të tjerët, nuk e dij."

Ernesti iu suell me të shpejtë zotni Kaueltit.

„Ju shitni tepër nën çmimin e kushtimit.[1] Çka ndodhi me pronarët e drogerive të vogla, të cilat i keni detyrue që të falimentojnë?"

„Nji prej tyne, zotni Hasfarderi, drejton seksionin tonë të recepteve", u përgjegj ai.

„Po ju keni përfshi edhe fitimet e tyne të dikurshme?"

„Sigurisht. Pse jemi tregtar."

„Po ju", Ernesti iu drejtue me të shpejtë zotni Asmansenit, „ju revoltohi pse hekurudha merr fitimin tuej, a?"

Zotni Asmanseni luejti kryet aprovueshëm.

„Kurse vetë dëshironi me fitue?"

Zotni Asmanseni pohoi përsëri.

„Në llogari të tjerëve?"

Përgjegje nuk ka.

„Në llogari të tjerëve?" — ngulte kambë Ernesti.

„Kështu nxirret fitimi", u përgjegj shkurtaz zotni Asmanseni.

„Domethanë, atëherë se në punë çâshtja âsht që të nxirren fitime në llogari të të tjerëve, dhe jo t'u lejohet të tjerëve me nxjerrë fitime në llogari tonë. A âsht kështu?"

Ernesti iu desht ta përsërisë pyetjen përpara se u përgjegj zotni Asmanseni.

„Po, ashtu âsht, vetëm se na nuk kemi asgjâ kundër fitimit të huej përderisa ai të mos bâhet tepër jashtë masës."

„Jashtë masës, domethanë i madh, por ju nuk jeni aspak kundër fitimeve të mëdha për vehte?... Sigurisht jo?"

Dhe zotni Asmanseni pohoi butsisht këtë dobsi të vetën. N'at mbramje ishte edhe nji njeri të cilin tashti po e merrte në pyetje Ernesti. Njifarë zotni Kalvini, dikur pronar i njij bylmetorje të madhe.

„Para do kohe ju keni luftue me trustin e qumshtit, kurse tash bani nji politikë bujqsore.[2] Si âsht puna e kësaj?"

„Unë nuk e kam braktisë luftën", u përgjegj zotni Kalvini, dhe me të vërtetë dukej mjaft luftar. „Unë luftoj kundër trusteve në fushën ku âsht e mundshme me luftue kundër tyne — në fushën politike. Unë po ua spjegoj. Para disa vjetësh gjithçka ishte ashtu si dëshirojshim na bylmetorët."

„Po ju keni bâ gara midis jush", ia preu fjalën Ernesti.

„Po dhe kjo gjâ ka paksue fitimet. Jemi përpjekë që të organizohemi, por bulmetoret e pamvaruna na

kanë mujtë vazhdimisht. Dhe mandej ka ardhë trusti i qumshtit."

„I financuem me tepricën e kapitalit Standard Oil[3], tha Ernesti.

„Po, pohoi zotni Kalvini. „Por na këtë gjâ atëherë nuk e kemi dijtë. Agjentat e këtij trusti na kishin vû si të them thikën në fyt: bashkohuni me trustin dhe mos ndieni për at punë", thojshin ata, ose mos u bashkoni e falimentoni. Shumica prej nesh u bashkue me trustin. Ata të cilët mbetën anash, falimentuen. Ah, kishte hesap... në fillim. Çmimi i qumshtit rritej për nji cent në nji litër e gjysëm. Nji të katërtën e këtij centi e merrshim na, tri të katërtat trusti. Mandej, çmimi i qumshtit rritej edhe për nji cent, por na prej këtij centi nuk merrshim kurrgja. Ankesat tona s'kishin kurrfarë vlefte. Trusti kontrollonte gjithçka. Atëherë pamë se ishim vetëm kuklla në duer të tij. Mâ vonë na hoqën edhe at çerek centi. Mandej trusti filloi të na ndrydhi. Ç'mujshim me bâ? U zhdukën bylmetoret, mbeti vetëm trusti i qumshtit".

„Por mue po më duket se ju keni mujtë me i bâ konkurencë trustit, sepse ai ka shtue çmimin e tamblit dy centa", tha Ernesti me dhelpni.

„Na kemi mendue edhe për at gjâ. Jemi përpjekë."

Zotni Kalvini u ndal për nji çast. „Kjo gjâ na shkatrroi. Trusti mundte me dërgue tamël mâ lirë në tregje se sa na. Kur na filluem të shesim me humbje, ai ende mund të shitte qumshtin me nji fitim të vogël. Unë kam derdhë pesëdhetë mijë dollarë në këtë rrezik. Shumica jonë falimentoi. Bylmetoret u zhduken nga sipërfaqja".

„Dhe kështu trusti ua rrëmbeu fitimin, kurse ju u dhatë mbas politikës që të shkatrroni trustin me anën e ligjëvet dhe të nxirrni përsëri fitime?"

Kalvinit i shkëlqeu fytyra. „Qe' pikrisht kjo âsht ajo që u flas bujqve në fjalimet e mija; kjo âsht e gjithë ideja, e shprehun në mënyrën mâ të shkurtë."

„Dhe trusti prodhon tamël mâ të lirë se sa do të mund ta prodhojshin bylmetoret e pamvaruna?" e pyeti Ernesti.

„Pse jo, kur kapitali i tij i madh i lejon organizim të shkëlqyeshëm dhe maqina të reja?".

„Kështu âsht, s'ka fjalë", u përgjegj Ernesti. „Pse të mos jetë kështu, ai këte edhe e ban."

Këtu zotni Kalvini u lëshue në nji bisedë politike, tue paraqitë pikëpamjet e veta. Disa të tjerë e ndihmojshin përzemërsisht, kurse të gjithë kërkojshin asgjâsimin e trusteve.

„Të mjerët", më tha në vesh Ernesti. „Sa kohë shohin, shohin qartë, por mandej nuk shohin mâ larg se hunda e tyne."

Pak mâ vonë ai muer fjalën përsëri dhe e mbajti në nji mënyrë karakteristike për te deri në fund të mbramjes.

„Ju ndëgjova me vemendje", filloi ai, „dhe po shoh qartë se i ndiqni punët tueja në nji mënyrë të njianshme. Gjithë jeta juej përmblidhet në fitim. Besoni thellsisht dhe në mënyrë të paluhatshme se keni lindë vetëm që të fitoni. Por, këtu âsht nji vegëz që ju pengon. Në midis të fitimit tuej vjen trusti dhe ua rrëmben fitimin. Kjo çashtje disi ia ngatrron pejt atij qëllimi për të cilin keni lindë, dhe juve ju duket se e vetmja dalje prej gjithë kësaj âsht me shkatrrue trustin i cili ua rrëmben fitimin.

„Ju kam ndëgjue me vemendje dhe gjindet vetëm nji emën i cili do t'ju përfshijë bukur dhe do t'ju ravizojë saktsisht. Unë do t'ju thrras me at emën. Ju jeni shkatrruesat e maqinave. A dini se çka don me thanë shkatrrues maqine? Po ju kallxoj. Në shekullin XVIII burrat dhe grat endshin pëlhurë në vekë të dorës në shtëpijat e veta. Ky sistem prodhimi shtëpijak ishte nji mënyrë e ngadalshme, e ngathtë dhe e shtrejtë për bamjen e pëlhurave. Dhe mandej erdhi maqina e avullit dhe maqina për kursimin e mundimit. Me mija vekë, të mbledhun në nji fabrikë të madhe, të vumë në lëvizje nga nji maqinë e vetme, bâjshin pëlhurë shum mâ të lirë se sa puntorët e shtëpis në vekët e tyne të dorës. Këtu në fabrikë ishte krijue bashkimi i forcave, dhe me fabrikën nuk mund të baheshin gara. Burrat dhe grat të cilat përpara punojshin në vekët e dorës për vehte, kishin shkue tash në fabrika dhe punojshin në

vekët e maqinës, dhe jo mâ për vehte por për pronarët kapitalista. Përveç kësaj, fëmijt e vegjël shkojshin në fabrika të punojnë në vekë të maqinës për nji mëditje mâ të vogël se sa ajo që u paguhej njerëzve të rritun, dhe në këtë mënyrë nxirreshin burrat prej fabrikave. Për këtë shkak për burra erdhën kohna të vështira. Standardi i tyne jetsuer ra shum, ata filluen të vujnë ûje. Dhe thojshin se për gjithë këtë fajin e kanë maqinat. Prandej kishin fillue me shkatrrue maqinat. Nuk ia duelën në krye sepse qenë shum të marrë.

„Por megjithate, ju nuk keni nxjerrë mësim prej kësaj. Qe, ju nji shekull e gjysëm mâ vonë, po orvateni me shkatrrue maqinat. Keni pranue vetë se maqinat — trustet bajnë nji punë mâ të mirë e mâ të lirë se sa mund ta bani ju. Prandej, nuk mund të bani gara me ta. E megjithate dëshironi me i shkatrrue këto maqina. Jeni edhe mâ të marrë se sa puntorët mâ të marrë anglezë. Dhe ndërsa flitni jerm mbi stabilizimin e garave, trustet po ecin përpara tue shkatrrue juve.

„Të gjithë ju flitni të njajtën gjâ — flitni se si nuk ka mâ gara dhe se si janë krijue trustet. Ju zotni Ovën, keni asgjâsue konkurencën këtu në Berkly kur keni nxjerrë nga tregtija ata tre kolonialistat e vegjël. Shoqata juej ka qenë mâ e fuqishme. Kurse nga ana tjetër, tash ndieni shtypjen e shoqatave tjera, shoqatave trustiste dhe vajtoni. Vajtoni sepse ju vetë nuk jeni trust. Sikur t'ishit ju nji trust kolonial për të gjitha Shtetet e Bashkueme do të kishit këndue havaz tjetër. Ai havaz do t'ishte: Zoti i ruejtë trustet. Dhe mandej përsëri jo vetëm pse shoqata juej e vogël nuk âsht trust, por edhe vetë e ndieni se ajo nuk ka fuqi. Keni fillue me ndjellë mbarimin tuej vehtjak. Po e ndieni se edhe ju edhe filialet tueja janë vetëm kuklla në duer të hueja. Po shihni se si po paraqiten interesat e fuqishme dhe për çdo ditë po marrin fuqi gjithnji e mâ tepër; po e ndieni se si grushtat e tyne të hekurt po lëshohen mbi fitimin tuej, po e shkëpusin atê aty-këtu trusti hekurudhuer, trusti vojguruer, trusti i qymyrgurit, trusti i çelikut. Dhe e dini se ata do t'ju asgjâsojnë mâ në fund, do t'ua marrin edhe përqindjen e fundit të fitimit tuej.

„Ju zotni, jeni nji lojtar i dobët. Kur me fuqin e shoqatës suej mâ të madhe keni mujtë me nxjerrë tre kolonialista të vegjël këtu në Benklej, jeni mburrë, keni folë mbi aftsin dhe zhdërvjelltsín tuej dhe keni dërgue gruen tuej n'Europë me at fitim, të cilin e keni nxjerrë, tue kapërdi ata tre kolonialista të vegjël. Ky âsht parimi: peshku i madh e han peshkun e vogël, dhe ju ata i keni kapërdi. Tash, përsëri po ju kapërdin peshku i madh, dhe ju ankohi. Dhe kjo vlen për të gjithë ju këtu që jeni në tavolinë. Të gjithë ju ankohi. Të gjithë lueni pa kurrfarë shprese se do ta fitoni lojën, dhe të gjithë ankohi për këtë gjâ.

„Por, kur ankohi, nuk i paraqitni gjanat haptas sikur i paraqita unë. Nuk thueni se dëshironi me rrëmbye fitimin e të tjerëve, dhe se bani zhurmë vetëm sepse të tjerët ua rrëmbejnë juve fitimin. Jo, ju jeni për së tepërmi dinakë që të mund ta bani nji gjâ të këtillë. Mbani fjalime të vogla kapitaliste si zotni Kalvini. Çka tha ai? Qe nja dy-tri fjalí të tij të cilat i mbaj në mend: parimet tona origjinale janë të sakta... Çka i duhet para së gjithash vendit tonë, âsht që të kthehet në metodën e vjetër amerikane — n'akcionin e lirë për secilin... Shpirti i liris në të cilën âsht krijue populli ynë... Të kthehemi në parimet e paraardhsave tanë."

„Kur thot: akcioni i lirë për secilin, ai mendon n'akcionin e lirë për krijimin e fitimeve, por këtë liri tash ia përkufizojnë trustet e mëdha. Dhe në këtë gjâ mâ e çuditshmja âsht se këto fraza janë të përsërituna kaq shpesh sa tash edhe ju vetë u besoni. Kërkoni rast me grabitë bashkëqytetarët tuej në mënyrë t'imtë, por ia mbërrini me bindë vetëvehten se në këtë mënyrë kërkoni liri. Ju jeni egoista dhe grabitsa, por fuqija e frazave tueja ban që të besohet se jeni atdhedashsa. Dëshirën tuej për fitim, e cila âsht nji egoizëm i thjeshtë, e shndërroni në nji brengë humane për njerzimin e ngratë. Hajde, bâni njiherë midis nesh të ndershëm. Shiqoni sendet ashtu si janë dhe paraqitni në mënyrë të thjeshtë dhe të qartë."

Fëtyrat rreth e rrotull tavolinës kishin marrë pamje të zemrueme dhe ishin skuqë, por në to ndihej

njifarë nderimi e frige. Diçka ishin frigue prej këtij djaloshi ende të padjersitun në fytyrë, prej hovit dhe fuqis së fjalës së tij, prej aftsis së tij të papëlqyeshme që gjithçkafen ta quejnë me emnin e vërtetë. Zotni Kalvini u përgjegj menjiherë.

„Po pse jo?" pyeti ai. „Pse të mos kthehemi n'at mënyrë, në të cilën kanë punue stërgjyshët tanë kur kanë themelue këtë republikë? Ju thatë mjaft sende të vërteta, zotni Everhard, sadoqë jo mirakandse me i ndëgjue. Por tash, këtu midis nesh, të flasim haptas. Ta hedhim maskën dhe ta pranojmë të vërtetën ashtu si e paraqiti të thjeshtë zotni Everhardi. Asht e vërtetë se na kapitalistat e vegjël vrapojmë me turr për fitim dhe se trustet na e marrin fitimin tonë. Asht e vërtetë se dëshirojmë me asgjâsue trustet në mënyrë që fitimi të mbetet i yni. Po pse të mos mund ta bâjmë këtë gjâ? Po them pse, pse?"

„E, tash kemi mbërrijtë në thelbin e çashtjes", tha Ernesti me kënaqsi. „Do t'orvatem t'ju them pse nuk mundeni, sadoqë kjo nuk do të jetë e lehtë me u thanë. Kqyrni, ju e keni studjue tregtin e vogël, por nuk e keni studjue aspak zhvillimin shoqnuer. Tash gjindeni midis njij periudhe kalimtare t'evolucionit ekonomik, por këtë nuk e kuptoni, dhe kjo âsht ajo që ju krijon gjithë habín. Pse nuk mund të ktheheni në të vjetrën? Sepse, nuk mundeni. Mâ përpara do të mund ta çoni ujin të shkojë përpjetë, se sa mund të mbërrini që valën e evolucionit ekonomik ta ktheni n'at të njajtin kanal, në të cilin ka ardhë. Isus Navini e ka ndalë diellin mbi Gibeon, e ju do të dëshirojshit të bani nji gjâ kësisoj edhe mâ të pamundshme, do të dëshirojshi ta ktheni diellin mbrapa. Do të dëshirojshit që koha të kthehet nga mbramja drejt mëngjesit.

„Tash, kur egzistojnë maqinat që kursejnë kaq mund kur egziston prodhimi i organizuem, forca e shtueme e bashkimit, tash ju kishit me dashtë ta ktheni diellin ekonomik pak a shum për nji gjeneratë të tanë, ta ktheni në kohën kur nuk ka pasë kapitalista të mëdhej, maqina të mëdha, kur nuk ka pasë hekurudha — në kohën kur numri i madh i kapitalistave të vegjël kahej midis veti n'anarkín ekonomike, dhe kur pro-

dhimi ishte primitiv, jopraktik, jo i organizuem, i shtrejtë. Detyra e Isus Navinit, më besoni, ka qenë mâ e lehtë, dhe përveç kësaj atij i ka ndihmue edhe Jehovaj. Por juve, kapitalistave të vegjël ua ka kthye zoti shpinën. Dielli i kapitalistave të vegjël po perëndon. Ai nuk do të dali mâ kurr. As që do të mund ta ndaloni. Ju po falimentoni dhe jeni të denuem të zhdukeni krejtsisht nga faqja e shoqnis.

„Ky âsht ligji i evolucionit. Kjo âsht fjala e zotit. Bashkimi sjell shum mâ tepër fuqi se sa konkurenca. Njeriu primitiv ka qenë nji krijesë e vogël dhe âsht mshefë mbas gropavet të shkambijve. Ai âsht bashkue dhe ka luftue kundër anmiqve, bishavet gjakatare, të cilat luftojshin midis tyne. Njeriu primitiv ka qenë nji bishë shoqnore dhe për këtë arsye âsht ngritë përmbi shtazët tjera. Dhe qysh prej atëherë kanë fillue të krijohen shoqata gjithnji e mâ të mëdha. Kjo âsht lufta e shoqatave kundër konkurencës, lufta mija vjeçare, në të cilën konkurenca gjithmonë, ka pësue humbje. Kush pëlqen konkurencën — ai falimenton."

„Por edhe vetë trustet kanë rrjedhë prej konkurencës", e ndërpreu zotni Kalvini.

„Asht e vërtetë", u përgjegj Ernesti. „Por trustet përsëri kanë asgjâsue konkurencën. Prandej ju, si thoni vetë, nuk merreni mâ me punë bylmeti.„

Për herë të parë at mbramje u ndëgjue nji qeshje në tavolinë: qeshi edhe vetë zotni Kalvini në hesap të vetin.

„Po tash, kur âsht fjala mbi trustet", vazhdoi Ernesti, „më lejoni t'i spjegojmë dy-tri sende. Unë do të them disa gjana, dhe ju, nëse nuk pajtoheni, thoni. Nëse do të heshtni, do të konsideroj se pajtoheni me mue. Vallë, a nuk âsht e qartë se veku i maqinës do të bajë mâ tepër pëlhurë dhe mâ pak shpenzime se sa veku i dorës?" Ai u ndal pak, por kurrkush nuk e çeli gojën. „Vallë' a nuk âsht atëherë marrzi me shkatrrue vekun e maqinës dhe me kthye mënyrën e ngathtë dhe të shtrejtë t'endjes pëlhurë me vekun e dorës?" Ata vërtetuen fjalët e tij tue luejtë kryet. „Vallë, a nuk âsht e saktë se shoqatat, të njoftuna me emnin truste, prodhojnë shum mâ mirë dhe mâ lirë se sa do të mund

të prodhojshin me mija firma të vogla?" Përsëri kurrkush nuk tha asnji fjalë kundër. „E, atëherë a thue nuk âsht mâ zi me shkatrrue këto institute të lira dhe të mira?"

Për nji kohë të gjatë nuk u përgjegj kush. Mandej zotni Hauelti tha:

„Po çka të bâjmë atëherë?" pyeti ai. „Na nuk shohim kurrfarë mënyre tjetër që të çlirohemi prej trusteve përveç që t'i shkatrrojmë."

Ernesti menjiherë u bâ tym e flakë.

„Unë do t'ju tregoj nji mënyrë tjetër!" bërtiti ai. „Mos t'i shkatrrojmë këto maqina të mrekullueshme të cilat prodhojnë mall kaq të lirë e të mirë. T'i marrim nën kujdesin tonë. Të çfrytzojmë vleftën dhe lirsín e tyne. T'i shtypim pronarët e soçëm të këtyne maqinave të mrrekullueshme dhe t'i përvehtsojmë maqinat na vetë. Ky âsht, zotni, socializmi, nji bashkim mâ i madh se sa ai i trustave, nji bashkim ekonomik dhe social mâ i madh se ndonjiherë tjetër përpara në këtë vend, Kjo gjâ âsht në pajtim me evolucionin. Të luftojmë kundra shoqatavet me nji shoqatë edhe mâ të madhe! Në këtë mënyrë fitohet. Bashkohuni me ne socialistat dhe do të jeni n'anën ngadhnjimtare".

Tash u çfaq mospajtimi. Ata filluen ta luejnë kryet dhe të pëshpërisin.

„Mirë. Atëherë, domethanë mâ tepër doni me u orvatë që ta ndaloni diellin", buzëqeshi Ernesti. „Mâ tepër doni me shkatrrue maqinat si ata në shekullin XVIII. Atëherë jeni të dënuem për falimentim si të gjithë ata të cilët shkojnë kundra ligjit t'evolucionit. A keni pyetë ndonjiherë se ç'do të ndodhi me ju kur të çfaqen shoqata edhe mâ të mëdha se sa trustet e sotshme? A keni mendue ndonjiherë se ku do të jetë vendi juej kur edhe vetë trustet e mëdha të bashkohen në nji shoqatë përmbi shoqatat — në nji trust social, ekonomik dhe politik?"

Ai iu drejtue menjiherë dhe papritmas zotni Kalvinit.

„Më thoni, nëse nuk âsht e saktë kjo gjâ. Ju jeni të detyruem me krijue nji parti të re politike, sepse partit e vjetra politike janë në duert e trusteve. Penge-

sa kryesore që i bâhet propagandës suej bujqsore janë trustet. Mbas çdo pengese në të cilën do të hasni, mbas çdo të qëllueme që do t'u jepet, mbas çdo disfate që do të pësoni, mbas gjithë këtyne qëndrojnë trustet. A âsht kështu? Më thoni."

Zotni Kalvini rrinte pa qejf dhe heshtte.

„Thoni, thoni", i jepte zemër Ernesti.

„Asht e vërtetë", pohoi zotni Kalvini. „Na patëm mujtë me fitue asamblen legjislative n'Oregon dhe patëm aprovue ligje të mrekullueshme mbrojtse, por guvernatori, njeri i trusteve, vuni veton e vet. Patëm zgjedhë nji guvernator nga Kolorada, por asambleja nuk deshti që ta provonte. Dy herë kemi aprovue ligjin mbi taksat, por gjyqi suprem e ka refuzue si jolegjislativ. Gjyqet janë në duer të trusteve. Na, populli, nuk i paguejmë sa duhet gjyqtarët. Por, do të vijë koha..."

„Kur shoqatat e trusteve do të kenë në duer të veta gjithë legjislaturën, kur shoqatat e trusteve do të kenë gjithë pushtetin", ia preu fjalën Ernesti.

„Kurr, kurr!" u ndëgjuen klithmat. Të gjithë ishin të tronditun dhe në gjendje me luftue.

„Më thoni", pyeti Ernesti, „çfarë do të bani kur të vijë kjo kohë?"

Do të ngrihemi me të gjitha forcat tona", bërtiti zotni Asmanseni, dhe shum zane tjera iu bashkuen fjalës së tij.

„Kjo do të jetë lufta civile", vuni re Ernesti.

„Le të jetë", u përgjegj zotni Asmanseni, kurse klithmat e të gjithë atyne që ishin rreth tavolinës e ndihmuen përsëri. „Na nuk kemi harrue veprat e para-ardhsave tanë. Jemi të gatshëm me luftue e me vdekë për lirit tona."

Ernesti qeshi.

„Mos harroni", tha ai, „se jemi pajtue heshtas me faktin se liri në rastin tuej, zotni, domethanë liri që të nxirret fitimi prej njerëzve tjerë."

Njerzit rreth tavolinës ishin zemrue, ishin zemrue dhe kishin marrë nji pamje luftarake, por Ernesti ia doli në krye që ta fashisi zhurmën dhe të flasë.

„Edhe nji çashtje. Kur të ngriheni me të gjitha forcat tueja — mos harroni këtë gjâ — shkaku i kryengrit-

jes suej do të jetë se qeverija âsht në duer të trustevet. Dhe kështu kjo qeveri kundër forcave tueja do ta nxjerri ushtrin e vet të rregullt, marinën, milicin, policin — shkurtas gjithë fuqin luftarake t'organizueme të Shteteve të Bashkueme. Ç'do të ndodhi atëherë me forcat tueja?"

Në fytyrat e tyne u çfaq friga, dhe përpara se të mund ta përmblidhshin vehten, Ernesti filloi përsëri:

„A ju kujtohet — kjo nuk ka ndodhë para shum kohësh — kur ushtrija jonë e rregullt ka pasë vetëm pesëdhetë mijë njerëz? Ajo âsht shtue prej vjetit në vjet derisa në ditët e soçme âsht bâ nji ushtri prej treqindmijë njerzish."

Dhe ai filloi t'insistojë përsëri.

„Por kjo nuk âsht krejt. Ndërsa ju kini vrapue me zell për fitim dhe keni folë mbi hyjnin tuej të dashtun, të quejtun konkurencë, janë krijue shoqata edhe mâ të mëdha dhe institute edhe mâ të këqija. Milicija, për shembull."

„Milicija âsht e jona!", bërtiti zotni Hauleti. Me te do ta zbrapsim sulmin e ushtris së rregullt.

„Ju edhe vetë do të shkojshit në milici", ishte përgjegja e Ernestit, „dhe do të shkojshit në Majna, ose në Floridë, ose në Filipine, ose kush zotin e di se ku, për të shtypë në gjak luftën për liri të shokëve tuej. Kurse nga Kansasi, Teksasi ose ndonji shtet tjetër, shokët tuej do të merreshin në milici dhe do të vijshin këtu në Kaliforni për ta shue në gjak luftën tuej civile.

Tash ishin tronditë me të vërtetë dhe rrijshin pa gojë, derisa zotni Ovën nuk murmuroi:

„Na nuk jemi aq të marrë."

Ernesti qeshi me zâ.

„Ju nuk kuptoni se çfarë ka ndodhë. Ju nuk do të mund të veprojshit ndryshe. Do t'ju merrshin në milici."

„Egziston e drejta qytetare", insistoi zotni Ovën.

„Nuk egziston kur e heq qeverija. At ditë kur do ta çilshit gojën për ngritjen e të gjitha forcave tueja, fuqit tueja do të ktheheshin kundra jush vetë. Ju, dashtë e pa dashtë, do të detyroheshit me shkue në milici. Pikrisht tash ndëgjova se dikush përmendi emnin Ha-

beas Corpus[5]. Në vend të Habeas Corpus ju do të merrshit njifarë çertifikate vdekjeje. Sikur të refuzojshit me shkue në milici ose me ndëgjue kur të jeni atje, do t'ju dënojshin me anën e gjyqeve ushtarake të menjihershme dhe do t'ju vritshin si qejt. Ky âsht ligji".

„Nuk âsht ky ligj", thonte zotni Kalvini, „nuk ka ligj t'atillë, more djalosh. Ju e keni pa n'andërr. Pse folët për dërgimin e milicis në Filipinë. Kjo gjâ âsht kundër kushtetutës. Kushtetuta thot haptas se milicija nuk mund të dërgohet jashtë vendit".

„Ç'lidhje ka kushtetuta me këte?" pyeti Ernesti. „Gjyqet interpretojnë kushtetutën, dhe gjyqet, si tha zotni Asmanseni, janë në duer të trusteve. Përveç kësaj, si thashë, ky âsht ligji. Nji ligj i këtillë egziston ç'prej vjetësh, tash dhetë vjet, more zotni."

„Se mund të na marrin në milici?" pyeti zotni Kalvini. „Se mund të na vrasi gjyqi ushtarak i menjihershëm nëse na nuk duem?"

„Po", u përgjegj Ernesti, „pikrisht kështu".

„Po qysh nuk kemi ndie na për ligj të këtillë?" pyeti im at, dhe unë pashë se kjo gjâ ishte edhe për te e re.

„Për dy arsyena", tha Ernesti. „Së pari, nuk ka qenë nevoja që të zbatohet. Sikur t'ishte nji nevojë e këtillë, menjiherë do të kishit marrë vesh për nji ligj të tillë. Së dyti, ky ligj ka kalue nëpër Kongres dhe senat msheftas, gadi pa diskutim. Gazetat, kuptohet, nuk e kanë përmendë. Por na socialistat kemi dijtë për këtë gjâ. Këtë ligj e kemi botue në fletoret tona. Por, ju nuk i lexoni kurr fletoret tona."

„Unë ende kujtoj se ju jeni tue pa andërr", tha zotni Kalvini me kambëngulje. „Vendi ynë nuk do ta lejonte kurr nji gjâ të këtillë."

„Por ai e ka lejue", u përgjegj Ernesti. „Dhe përsa i përket andrrimit tim" — ai futi dorën në xhep dhe nxuer nji broshurë të vogël — „thoni vetë a i përngjan kjo andrrës!"

Hapi broshurën dhe filloi me lexue:

„Neni i parë. Legalizohet, e tjera e tjera, që milicija të përfshijë gjithë qytetarët e aftë mashkuj të shteteve, teritoreve dhe krahinave të ndryshme të Ko-

lumbis, të cilët janë më të vjetër se 18 vjeç, dhe më të rij se katërdhetë e pesë vjeç.

„Neni shtatë. Të gjithë oficerat dhe ushtarët e regjistruem — le të ju kujtohet, zotni, neni i parë: ju të gjithë jeni ushtarë të regjistruem — se të gjithë ushtarët e regjistruem të cilët refuzojnë thirrjen, si âsht parapa këtu, që t'i paraqiten komisionit të kontrollit, do të nxirren në gjyqin ushtarak dhe do të dënohen simbas dispozitave të këtij gjyqi.

„Neni i tetë. Gjyqi për gjykimin e oficerave dhe njerëzve të milicis përbâhet prej vetë oficerave të milicis.

„Neni nandë. Kur të thirret milicija në shërbimin aktiv në Shtetet e Bashkueme, për te vlejnë të njajtat rregulla dhe të njajtat ligje ushtarake që vlejnë për ushtrin e rregullt të Shteteve të Bashkueme.

„Që, zotni, qytetarë amerikanë dhe shokë milicë para dhetë vjetësh na socialistat kemi mendue se ky ligj âsht i drejtuem kundra puntorëve. Por, si duket, që, ai âsht i drejtuem edhe kundra jush. Villi, deputet i Kongresit, në nji diskutim të shkurtë që ka qenë i lejuem në lidhje me këte, ka thanë se ky ligj krijon nji fuqi rezerve e cila do ta shtërngojë për fyti turmën e njerëzvet — e ju zotnij, jeni turmë njerzish — dhe ta mbrojë jetën, lirin dhe pronën nga të gjitha eventualitetet. Dhe ju edhe në t'ardhmen kur të ngriheni me të gjitha forcat tueja, mos harroni se do të ngriheni kundra pronës së trusteve dhe liris legjitime të trusteve dhe se ato do t'ju shtërngojnë për fyti. Dhambët tuej janë nxjerrë, zotnij, brinat tueja janë thye. Dhe at ditë kur do të ngriheni me forcat tueja, pa dhambë e brina, ju do të jeni të parrezikshëm si nji tufë dhensh.".

„Unë nuk e besoj këte!" bërtiti zotni Hauleti. „Nuk egziston nji ligj i këtillë. Ky âsht ndonji manevër i juve socialistave".

„Ky ligj âsht paraqitë para Dhomës së kongresit me tridhetë korrik 1902", ishte përgjegja. „Referent ka qenë deputeti Dik i Ohajës. Ligji âsht shqyrtue me të shpejtë. Senati e ka aprovue me 14 kallnuer 1903. Dhe pikrisht shtatë dit më vonë e ka aprovue Presidenti i Shteteve të Bashkueme."[6]

KAPTINA E IX

MATEMATIKA E NJIJ ANDRRE

Midis tronditjes që shkaktuen fjalët e tij. Ernesti filloi të flasi përsëri:

„Thatë, shumkush prej jush tha sonte, se socializmi âsht i pamundshëm. Thatë se âsht i pamundshëm, e tash më lejoni t'ju argumentoj se ai âsht i pashmangshëm. Jo vetëm se âsht i pashmangshëm falimentimi juej — kapitalistave të vegjël, por âsht i pashmangshëm edhe falimentimi i kapitalistave të mëdhej dhe trusteve. Mos harroni se vala e evolucionit nuk kthehet kurr mbrapa. Ajo shkon mâ tutje e gjithnji mâ tutje, shkon prej konkurencës drejt shoqatave prej shoqatave të vogla drejt shoqatave të mëdha, prej të mëdhave drejt shoqatave kolosale e mâ tutje drejt socializmit, i cili âsht mâ e madhja shoqatë e të gjithave.

„Ju po thoni se po andrroj. Shum mirë. Do t'ju parashtroj matematikën e andrrës sime; dhe tash menjiherë, qysh përpara, ju ftoj që të më thoni se çka âsht e gabueshme në llogarín time. Do t'ju parashtroj paevitueshmënin e thyemjes së sistemit kapitalist dhe do t'ju argumentoj matematikisht se ai do të shkatrrohet. Të fillojmë, dhe mos ma shihni për të madhe, nëse do tju duket në fillim se nuk i përmbahem landës.

„Le të shqyrtojmë para së gjithash ndonji proces industrial, dhe më ndërpreni vazhdimisht, ju lutem, kur të them ndonji gjâ me të cilën nuk pajtoheni. Kemi, bie fjala, nji fabrikë këpucësh. Kjo fabrikë merr lëkura dhe ban këpucë prej saj. Merr, për shembull, njiqind dollarë lëkura. Lëkura kalon nëpër fabrikë dhe del prej saj në trajtën e këpucëvet me nji vleftë, fjala vjen, prej dyqind dollarësh. Çfarë ka ndodhë. Vleftës së kësaj lëkure i janë shtue edhe dyqind dollarë. Si i janë shtue? Le të shohim.

„Këtë vleftë prej dyqind dollarësh e kanë shtue: kapitali dhe puna. Kapitali ka dhanë fabrikën, maqinen dhe ka pague të gjitha shpenzimet. Puntorët kanë dhanë punën. Me përpjekje të përbashkta të kapitalit dhe punës âsht shtue vlefta për njiqind dollarë. A pajtoheni me këte që thashë deri tash?"

Të gjithë rreth tavolinës u pajtuen.

„Mbasi kanë prodhue këta njiqind dollarë, puna dhe kapitali tash fillojnë t'i ndajnë këto të holla. Pjesët e kësaj ndamjeje janë thyesa: prandej më lejoni, që t'na jetë mâ lehtë, ta njajtsojmë këte. Kapitali merr si pjesë të vetën pesëdhetë dollarë, puna merr si mëditje pesëdhetë dollarë. Nuk do të hyjmë në grindjet e tyne rreth ndamjes.[1] Pa marrë parasysh faktin se sa grindje ka pasë, ndamja âsht bâ simbas kësaj apo asaj përqindjeje. Dhe këtu keni mendjen se ajo aq vlen për këtë proces industrial, vlen edhe për të gjitha proceset tjera. A âsht kështu?"

Përsëri u pajtuen të gjithë me Ernestin.

„E tash po e zamë se puntorët, mbasi kanë marrë pesëdhetë dollarë, duen të blejnë këpucë. Mund të blejnë në nji vleftë vetëm prej pesëdhetë dollarësh. A âsht e qartë kjo!

„E tash le të kalojmë nga ky proçes partikular në shumën e përgjithshme të të gjitha proceseve industriale në Shtetet e Bashkueme, e cila përfshin si vetë lëkurën ashtu edhe landët e para, transportin, shitjen, me nji fjalë, të gjitha. Të themi, për hir të shifrave rrumbullake, se prodhimi i përgjithshëm i pasunive në Shtetet e Bashkueme, âsht katër bilion dollarë në vjet. Atëherë, puna merr për nji vjet dy bilion dollarë si

mëditje. Katër bilion dollarë janë prodhue. Sa mund të vlejë puna? Dy bilion. Në lidhje me këte sigurisht nuk ka diskutim. Përsa i përket kësaj, përqindjet e mija janë ende të mira. Për shkak të dallavereve të shumta të kapitalistavet, puna nuk mund të blejë gjysën e prodhimit total.

„Por le të kthehemi. Të themi se puna mund të blejë dy bilion dollarë mall. Atëherë âsht e qartë se puntorët mund të shpenzojnë mall vetëm për dy bilion. Mbetën edhe dy bilion të cilët puna nuk mund t'i blejë e t'i shpenzojë."

„Puna nuk shpenzon madje as dy bilionet e veta", u përgjegj zotni Kauleti. „Sikur t'i shpenzonte, nuk do të kishte asnji depozitë n'arkat e kursimit."

„Deponimet e puntorëve n'arkat e kursimit janë vetëm nji lloj rezerve, e cila shpenzohet me të njajtën shpejtsi me të cilën grumbullohet. Këto deponime derdhen në banka për pleqni, sëmundje dhe fatkeqsi dhe për shpenzime të nevojshme. Kursimet në të vërtetë janë nji kafshatë bukë e cila lihet sot që të hahet nesër. Jo, puna shpenzon prej prodhimit të përgjithshëm gjithçka që mund të blejnë mëditjet e saj.

„Dy bilion i mbeten kapitalit. Mbasi paguen të gjitha shpenzimet e veta, a shpenzon pjesën tjetër? A shpenzon kapitali gjithë mallin e prodhuem në nji vleftë prej dy bilion dollarësh?"

Ernesti u ndal dhe menjiherë ia drejtoi këtë pyetje disa mysafirëve. Ata filluen ta sjellin kryet.

„Nuk e dij", tha njani sinqerisht.

„E dini, e dini ju këte", vazhdoi Ernesti. „Rrini e mendoni pak. Sikur kapitali ta shpenzonte pjesën e vet, shuma e përgjithshme e kapitalit nuk do të mund të shtohej. Kapitali do të mbetej gjithmonë i njajtë. Nëse i lëshoni nji sy historis ekonomike të Shteteve të Bashkueme, do të shihni se shuma e përgjithshme e kapitalit âsht rritë vazhdimisht. Prandej, kapitali nuk shpenzon gjithë pjesën e vet. A ju kujtohet kur pjesa e madhe e akcioneve tona hekurudhore ka qenë në duert e Anglezëve? Ne na janë dashtë shum kohë që këto akcione t'i blejmë përsëri. Ç'do me thanë kjo? Akcionet i ka ble ajo pjesë e pashpenzueme e kapitalit.

Ç'ka don me thanë fakti se kapitalistat e Shteteve të Bashkueme mbajnë sot akcionet meksikane, ruse, italiane, greke, në nji vleftë prej shum qinda miliona dollarësh? Kjo don me thanë se këto qinda miliona dollarësh janë ajo pjesë e pjesës kapitaliste, të cilën kapitali nuk e ka shpenzue. Madje dhe mâ tepër, qysh prej fillimit të sistemit kapitalist, kapitali nuk e ka shpenzue krejt pjesën e vet.

„Dhe tash të vijmë ku qëndron puna. Në Shtetet e Bashkueme prodhohen katër bilion dollarë mallna. Puna blen dhe shpenzon dy bilionet e veta. Kapitali nuk i shpenzon dy bilionet e veta. Nji pjesë e madhe e mallit të prodhuem mbetet e pashitun. Si veprohet me këtë tepricë? Çfarë mund të bâhet me të? Puna nuk mund të blejë mâ kurrgjâ, sepse tashmâ i ka shpenzue mëditjet e veta. Kapitali nuk don të blejë me këtë tepricë, sepse simbas natyrës së tij, tashmâ ka ble gjithçka ka mujtë. Dhe teprica mbetet edhe mâ tutje. Çfarë mund të bâhet me këtë? Çka me bâ me te?"

„Shitet përjashta shtetit", tha zotni Hauleti.

„Po, kështu âsht", u pajtue Ernesti me te. „Ajo tepricë shkakton nevojën tonë për tregjet e jashtme. Ajo shitet përjashta shtetit. Ajo duhet të shitet atje. Kjo âsht mënyra e vetme që të çlirohemi prej saj. Dhe kjo tepricë e pashpenzueme, e cila shitet jashtë shtetit krijon t'ashtuquejtunit bilans të favorshëm të tregtis sonë. A u pajtuem?"

„Kjo me të vërtetë âsht nji humbje e thjeshtë kohe, kjo paraqitje e idenave mâ themeltare mbi tregtin", tha zotni Kalvini zemrueshëm. „Ne të gjithë e dijmë këtë".

„Dhe unë do t'ju hutoj pikrisht me këto idena themeltare të cilat i parashtrova me kaq kujdes", u përgjegj Ernesti. „Kjo âsht gjâja mâ interesante. Dhe menjiherë do t'ju hutoj me to. Qe.

„Shtetet e Bashkueme janë nji vend kapitalist, i cili âsht krijue me mjete të veta monetare. Për shkak të sistemit të vet kapitalist, industrija, ajo ka tepricën e pashpenzueme prej së cilës duhet të çlirohet, dhe këte e ban jashtë shtetit.[2] Ajo që vlen për Shtetet e Bashkueme t'Amerikës vlen edhe për të gjitha vendet

tjera me kapital të zhvilluem. Çdonjani prej këtyne vendeve kanë teprica të pashpenzueme. Mos të harrojmë se ato tashma kanë bâ tregti njana me tjetrën dhe se tepricat megjithate mbeten. Puna në të gjitha këto vende ka shpenzue mëditjet e veta dhe nuk mund të blejë asgja ma tepër prej tepricave. Kapitali, simbas natyrës së vet, ka ble në të gjitha vendet gjithçka që ka mujtë. Por tepricat mbeten edhe mâ tutje. Këto teprica ata nuk mund t'ia shesin njani tjetrit. Si të çlirohen prej tyne?"

„Ua shesin vendeve me kapital të pazhvilluem", tha zotni Kauelti.

„Po ashtu âsht. E shihni, shembulli im âsht kaq i qartë dhe i thjeshtë, saqë ju vetë po e zhvilloni. E tash të shkojmë mâ tutje. Po e zamë se Shtetet e Bashkueme dërgojnë tepricat e veta në ndonji vend me kapital të pazhvilluem, bje fjala në Brazili. Mbani në mend se këto teprica janë jashtë dhe përmbi tregtin, tepricat e atyne prodhimeve të cilat tregtija tashma i ka shpenzue deri në kufijt e mundsive. Çfarë fitojnë atëherë Shtetet e Bashkueme prej Brazilis si shpërblim?"

„Arin, tha zotni Kauelti.

„Por ar ka vetëm në disa sasina në botë, dhe kjo jo e shumtë", vuni re Ernesti.

„Ar në trajtë akcionesh, garancísh, e tjra", u përmirsue zotni Kauelti.

„Eh, tash thatë si duhet", tha Ernesti. „Shtetet e Bashkueme në shpërblim të tepricave të veta marrin akcione dhe garancina prej Brazilis. E çka don me thanë kjo? Kjo don me thanë se Shtetet e Bashkueme zanë pozita që në Brazili të posedojnë hekurudhat, fabrikat, minierat, vendin. E çka don me thanë tash kjo?"

Zotni Kauelti u mendue e mandej luejti kryet.

„Unë do t'ua them", vazhdoi Ernesti. „Kjo don me thanë se në Brazili zhvillohet kapitali. E tash të shkojmë mâ tutje. Kur Brazilija në sistemin kapitalist të zhvillojë mjetet e veta, ajo edhe vetë do të ketë teprica të pashpenzueme. A mundet ajo t'ia dërgojë ato Shteteve të Bashkueme t'Amerikës? Jo, sepse Shtetet e Bashkueme kanë vetë teprica. A munden Shtetet e

Bashkueme si edhe ma përpara t'i dërgojnë tepricat e veta në Brazili? Jo, sepse Brazilija tash gjithashtu ka tepricat e veta.

„E çfarë ndodh? Edhe Shtetet e Bashkueme edhe Brazilija duhet të kërkojnë vende tjera me kapital të pazhvilluem për të hedhë atje tepricat e veta. Dhe në vetë hedhjen e tepricave zhvillohet kapitali edhe në këto vende. Me të shpejtë edhe ato bâhen me teprica dhe kërkojnë vende tjera për tregje të veta. Tash, zotnij, ndëgjoni. Planeti ynë ka nji madhsi të caktueme dhe nji numër të caktuem vendesh. Çfarë do të ndodhi kur edhe vendi i fundit dhe mâ i vogli të ketë tepricat e veta si të gjitha vendet tjera?"

Ai u ndal dhe soditi ndëgjuesat e vet. Ishte mrekulli të shihshe çudín në fëtyrat e tyne. Në ta mbretnonte nji nderim me njifarë frige. Ernesti kishte mujtë me krijue prej gjanave të ndryshme jokonkrete nji figurë dhe t'ua tregonte atyne. Shiqojshin tash këtë figurë, dhe ajo ua shtinte të dridhmën.

„Filluem me gjanat themeltare", tha Ernesti me dinakri. „Tash ju kam dhanë edhe të tjerat që shkojnë me to. Kjo âsht ajo që na intereson. Sigurisht tashmâ keni përgjegjen e gatshme. Vallë, ç'do të bâhet kur çdo vend të ketë teprica? Çdo të bâhet atëherë në sistemin kapitalist?"

Por, zotni Kalvini luente kryet hutueshëm. Ai dukej haptas se kërkonte gabime në parashtresën e Ernestit.

„Të shiqojmë edhe nji herë shkurtas të gjitha" — tha Ernesti. „Filluem me nji proçes industrial të caktuem, në fabrikën e këpucëve. Pamë se u bâ ndamja e prodhimit të përbashkët, e njajtë me ndamjen që bâhet me shumën e përgjithshme në gjithë proçesin industrial. Pamë se puna me mëditjet mund të blejë vetëm nji pjesë të prodhimeve dhe se kapitali nuk shpenzon gjithë tepricën e prodhimeve. Pamë se mbetet teprica e pashpenzueme kur punë blen me mëditjet e veta gjithçka që mundet dhe kur kapitali blen aq prodhime sa dëshiron. U muerëm vesh edhe në faktin se kjo tepricë mund të shitet vetëm përjashta shtetit. U pajtuem gjithashtu edhe në faktin se për hjedhjen e këtyne tepricave në

vendet tjera zhvillojnë kapitalin edhe n'ato vende, dhe se mbrenda nji kohe të shkurtë edhe këto vende do të kenë teprica të pashpenzueme. Kemi zgjanue këtë proçes edhe në vendet tjera në botë, derisa çdo vend të ketë prodhue aqsa t'i mbeten teprica të pashpenzueme me të cilat nuk din se ku t'ia mbajë. E tash, unë po ju pyes përsëri se çka do të bajmë me këto teprica?

Ende kurrkush nuk përgjigjet.

„Zotni Kalvin?" pyeti Ernesti.

„Nuk dij se çka të ju them" — pohoj zotni Kalvini.

„Kur as që kam andrrue për këto gjana", tha zotni Asmansen· „dhe, qe, e gjithë kjo duket e qartë si të jetë libër."

Për mue kjo âsht herë e parë që ndëgjojsha teorin të përpunueme të Marksit[3]) mbi tepricën e vleftës, dhe Ernesti këte e bante kaq thjeshtas sa mbeta i hutuem dhe pa gojë.

„Do të ju· them se si çliroheni prej tepricave", tha Ernesti. „Hidhni në det. Për çdo vjet me qinda miliona dollarë vlefte këpucësh, gruni, teshash, malli tregtar hidhni në det. Vallë, a nuk do të zgjidhet çashtja në këtë mënyrë?"

„Sigurisht se po, tha zotni Kalvini, por âsht çudi që po flitni kështu".

Ernesti iu hodh si rrëfeja:

„Nuk âsht aspak mâ e çuditshme se sa kur predikoni ju, shkatrruesat e maqinave, metoda të parapërmbytjes së të parëve tuej. Çfarë propozoni ju për t'u çlirue prej tepricave? Do të dëshirojshit me ju shmangë çashtjes së tepricave tue mos prodhue. Po si e keni ndërmend me ju shmangë prodhimit të tepricave? Me kthimin në mënyrën primitive të prodhimit, n'at mënyrë të ngatrrueshme dhe pa sistem, pa logjikë, kaq shkapërderdhse dhe të shtrejtë sa do t'ishte e pamundshme me prodhue teprica".

Zotni Kalvini heshte. Ishte i mundun. Ai heshti dhe mandej u kollit.

„Keni të drejtë, tha." Pranoj se jam i mujtun. Asht e saktë se plani ynë âsht i pamundun. Por ne duhet të marrim masa tjera. Asht fjala për jetën e vdekjen tonë të klasës së mesme. Na nuk pranojmë që të falimentoj-

më. Na mâ parë do të pranojmë të bâhemi qesharak dhe të kthehemi në metodat primitive të paraardhsave tanë. Do ta kthejmë industrin n'at shkallë që ka qenë para Trusteve. Do t'i shkatrrojmë maqinat. Po ju çka do të bani?"

„More nuk do të mundeni me i shkatrrue maqinat, u përgjegj Ernesti." Nuk mund ta ktheni zhvillimin e evolucionit mbas. Kësaj i kundërshtojnë dy fuqina të mëdha prej të cilave secila për vehte âsht mâ e fuqishme se sa klasa e mesme. Kapitalistat e mëdhej ose, shkurtë me thanë trustet, nuk do të lejojnë që të ktheheni mbas. Ata nuk dëshirojnë që të shaktrrohen maqinat. Dhe mâ e madhe se trustët, edhe mâ e fuqishme âsht klasa puntore. As ajo nuk do të lejojë që t'i shkatrroni maqinat. Kush do të sundojë botën dhe maqinat, kjo çashtje i përket që ta diskutojnë trustët dhe klasa puntore në mes tyne. Kështu qëndrojnë frontet. Asnjana anë nuk dëshiron që të shkatrrohen maqina, por që të dy anët dëshirojnë që ti rrembejnë. Kjo âsht beteja në të cilën për klasën e mesme nuk ka vend. Ajo âsht shkurtabiqe midis dy vigajve. Vallë a nuk e shifni ju klasa e mesme e mjerë se jeni në buzën e gërminës se jeni kapë midis gurit të poshtëm dhe të sipërm të mullinit dhe se mullini ka fillue tashmâ të punojë?

„Unë ju paraqita matematikisht thyemjen e sistemit kapitalist. Kur çdo vend të ketë teprica, të cilat as që do të mund t'i hajë as që t'i shesi, sistemi kapitalist do të thehet nën piramiden e tmershme të profitit, piramidë të cilën e kanë ngritë vetë. Dhe në këtë mënyrë nuk do të bâhet shkatrrimi i maqinave. Lufta do të bâhet se kujt do t'i përkasin maqinat. Nëse klasa puntore do të fitojë juve do t'u bjerë mirë. Shtetet e Bashkueme, dhe mbarë bota do të hyjë në nji periodë të re madhshtore. Në vend që ta dërmojnë jetën, maqinat do ta bajnë jetën ma të mirë, mâ të lumtun dhe mâ fisnike. Ju të klasës së mesme të shpartalluem së bashku me klasën puntore — fundi i fundit, atëherë do të ketë vetëm klasë puntore — do të merrni pjesë në ndamjen e drejtë të prodhimit të të gjitha maqinave të mrekullueshe-

me. Dhe mâ nuk do të ketë teprica të pashpenzueme, sepse nuk do të ketë fitime".

„Por, po e zamë se në këtë luftë për botën dhe maqinat do të fitojnë trustet?" pyeti zotni Kauelti.

„Atëherë", u përgjegj Ernesti „atëherë edhe ju edhe klasën puntore dhe të gjithë neve do të na dërmojë Thembra e hekurt e Despotizmit, mâ e pamëshirshme, dhe mâ e tmershme se sa ka qenë ndonji despotizëm i cili deri më tash të ketë errsue paqën e historis njerzore. Ky emën, Thembra e hekurt, do t'i përgjigjet krejtsisht këtij despotizmi.[4])

U bâ nji pauzë e gjatë, dhe të gjithë që ishin rreth tavolinës filluen të mendojnë thellsisht dhe në nji mënyrë me të cilën nuk ishin mësue.

„Por, kjo âsht andërr, andërr âsht ai socializmi juej" tha zotni Kalvini dhe mandej përsëriti: „Andërr".

„Atëherë do t'ju tregoj diçka që nuk asht andër", u përgjegj Ernesti". Dhe këtë gjâ do ta quej oligarki. Këtë ju e queni plutokraci. Me të vërtetë edhe ju edhe na mendojmë për të njajtën gjâ, për kapitalistat e mëdhej dhe trustet. Të shofim në duert e të cilëve âsht sot fuqija. Që të shofim këtë, më lejoni që ta ndajmë shoqnin në pjesët e saja të klasës.

„Egzistojnë tri klasë të mëdha në shoqni. Së pari vjen plutokracija e përbahet prej bankjerëve të mëdhej magnatëve të hekurudhave, drejtorave të shoqnive të mëdha akcionare- magnatëve të trusteve. Mandej vjen klasa e mesme, klasa juej, zotnij. Atê e përbajnë farmerët, tregtarët, fabrikantat e vegjël dhe njerzit e profesjoneve të lira. Kurse e treta, dhe e fundit âsht klasa ime. proletariati. Ate e përbâjnë njerzit që punojnë me mëditjen."[5])

„Duhet të pohoni se sot në Shtetet e Bashkueme posedimi i pasunive don me thanë edhe fuqi. Dhe, si janë të ndame pasunit në këto tri klasë? Qe shifrat. Plutokracija mban 67 bilion dollarë vlefte në duer të veta. Nga numri i përgjithshëm i personave në punë në Shtetet e Bashkueme plutokracis i bijnë vetëm nandë të dheta (9/10) e të vetmjes përqindje, dhe megjithate plutokracija mban në duer të veta 67% të pasunis së përgjithshme. Klasa e mesme ka njizet e katër bilion. Nji-

zet e nandë përqind të njerëzve në punë i përkasin klasës së mesme dhe ajo mban njizet e pesë përqind të pasunis së përgjithshme. Na mbetet edhe proletariati. Pasunija e tij e përgjithshme âsht katër bilion. Nga gjithë njerzit në punë proletariatit i përkasin shtatëdhetë përqind, kurse proletariati ka katër përqind të pasunis së përgjithshme. Pra zotnij, në duert e kujt âsht fuqija?"

„Simbas shifrave tueja", vuni re zotni Asmanseni, „na klasa e mesme jemi mâ të fuqishmit se sa klasa puntore."

„Tue na quejtë mâ të dobët nuk do ta forconi fuqin tuej kundër plutokracis," ia ktheu Ernesti." Por, fundi i fundit, unë ende nuk kam krye punë me ju. Egziston nji fuqi mâ e madhe se sa pasunija, e mâ e madhe âsht sepse nuk mund të merret. Fuqija jonë, fuqija e proletariatit, âsht në musklat tona, në duert tona — që të qesin kokrrat votuese në gishtat tanë — që të gnrehim kambzën e pushkës. Këtë fuqi nuk mund të na marrin. Kjo fuqija jonë origjinale, kjo fuqija e pandashme nga jeta, kjo âsht fuqija mâ e fortë se pasunija, e cila nuk mund të rrëmbehet prej pasunis.

„Kurse fuqija juej âsht e ndame prej jush. Ate mund t'ua rrëmbejnë. Pikërisht tash plutokracija âsht tue e marrë prej jush. Mâ në fund do t'ua marri krejtsisht dhe atëherë nuk do të jeni mâ klasë e mesme, do të zbritni këtu poshtë te na. Do të bâheni proletarë, dhe nga të gjitha këto mâ interesante âsht se ju atëherë do të forconi fuqin tonë. Na do t'ju përshëndesim si vllazën dhe do të luftojmë për të mirën e njerzimit.

„Shihni se klasa puntore nuk ka kurrfarë pasunish reale nga të cilat mund të xhvishet. Ndihmesa e saj në pasunimin e vendit qëndron në teshat e trupit dhe mobilje me aty-këtu shtëpija të rralla të pafutuna në borxh. Po ju keni me të vërtetë pasuni, njizet e katër bilion, dhe plutokracija do t'jua rrëmbejë. Natyrisht, ka shum shpresë se proletariati do t'jua marri përpara plutokracis. Vallë, a nuk po shifni gjendjen tuej, zotni? Klasa e mesme âsht në mënyrë jo vendimtare qingj i vogël, midis luanit dhe tigrit. Nëse nuk e kapërdin luani do ta kapërdijë tigri. Nëse ju kapërdin mâ së pari plutokra-

cija, atëherë mbetet çashtje kohe se kur do ta kapërdijë proletariati plutokracin.

„Madje, as pasunija juej e soçme nuk âsht masë e vërtetë e fuqis suej. Fuqija e pasunis suej në këtë çast âsht nji lëvozhgë boshe. Prej këndej rrjedh klithma juej e dobët luftarake: të kthehemi në shtigjet e mbasaardhsave tanë! Ju jeni të vetëdijshëm për dobsin tuej. E dini se fuqija juej âsht nji lëvozhgë boshe. Dhe unë do t'ua tregojë boshllëkun e saj.

„Çfarë fuqije kanë farmerët? Tue marrë parasysh faktin se ata janë vetëm gjysmatarë ose borxhli, mâ tepër se gjysa e tyne janë skllevë. Dhe të gjithë janë skllelvë se tue marrë parasysh se trustët mbajnë në duert e veta dhe kontrollojnë (dhe kjo gjâ âsht e njajtë dhe vetëm pak mâ mirë), mbajnë në duert e veta dhe kontrollojnë të gjitha mjetet e tregtis së prodhimeve bujqsore: magazinat, hekurudhat siloset, vijat e anijeve. Edhe mâ tepër, trustët kontrollojnë tregjet. Në të gjitha këto farmerët janë të dobët. Përsa i përket forcës së tyne politike, për këtë do të flas mâ vonë, kur të vijë radha e fuqis politike të të gjithë klasës së mesme.

„Prej ditës në ditë trustët shtrydhin farmerët sikur i kanë shtrydhë edhe zotni Kalvinin dhe bylmetorët tjerë. Prej ditës në ditë shtrydhin ata edhe tregtarët në të njajtën mënyrë. A ju kujtohet se si trusti i duhaneve ka asgjasue për gjashtë muej në Njujork katërqind dyqane cigaresh. Ku janë pronarët e dikurshëm të burimeve të qymyrgurit. Ju e dini edhe pa mue se trusti i hekurudhave sot mban në duert e veta dhe kontrollon të gjitha burimet e antarasitit dhe bitumenit. A thue trusti Standard Oil[9]) nuk mban afër njizet vija të përtej oqenit? A thue ai nuk kontrrolon edhe bakrin që të mos flasim mbi faktin që si nji vijë sekondare ka edhe trustin e fonderive? Trusti Standard Oil sonte ndriçon me dheta mija qytete në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës me anën e kompanive të veta ose me anën e kompanive të cilat i kontrollon. Dhe po n'aq qytete ai mban edhe komunikacionin e elektrikut, komunikacionin e qytetit, komunikacionin midis qyteteve dhe me periferit. Kapitalistat e vegjël të cilët kanë qenë me

mija prej këtyne sipërmarrjeve nuk gjinden mâ. Ju e dini. Me këtë rrugë po shkoni edhe ju.

„Fabrikanti i vogël âsht sikur edhe farmeri dhe fabrikanti i vogël e farmeri janë sjellë sot në gjendjen e gjysëmtaris feudale në çdo pikëpamje. Përsa i përket kësaj, njerzit e profesionave të lira dhe artistat në këtë çast janë shërbtorë feudalë në çdo pikëpamje përveç me emën, kurse politikanët servila. Prandej, ju zotni Kalvin punoni nat' e ditë për t'organizue farmerët dhe klasën e mesme tjetër në parti politike? Sepse, politikanët e partive të vjetra nuk duen të ndëgjojnë për idet tueja ataviste, dhe nuk duen të ndëgjojnë sepse si thashë edhe ata janë: servila, vazalë të plutokracis."

„Kemi folë për njerzit e profesioneve të lira dhe për artistat si skllevë feudalë. Po çfarë janë tjetër? Të gjithë deri te i fundmi, profesorat, klerin, redaktorët e fletoreve, të gjithë ata qëndrojnë në vendet e veta tue i shërbye plutokracis, kurse shërbimi i tyne âsht që të predikojnë idena t'atilla të cilat për plutokracin janë të parrezikshme ose të favorshme. Porsa të fillojnë me predikue idena të cilat kërcnojnë plutokracin, humbin detyrat e veta, dhe atëherë, nëse nuk janë sigurue për dit të zeza, zbresin në proletariat dhe atje ose falimentojnë ose bâhen agjitatorët të klasës puntore. Dhe mos harroni se shtypi, predikatorja e kishës dhe universiteti krijojnë opinionin publik, japin rregullat se si duhet të mendojë kombi. Dhe përsa u përket artistave, ata mâ tepër se çdokuj i bâjnë komplimenta shijes së plutokracis.

Por, fundi i fundit, pasunija në vetëvete nuk âsht nji fuqi e vërtetë, pasunija âsht mjet me të cilin mbërrihet pushteti, kurse pushteti, asht qeverija. Kush mund ta kontrollojë sot qeverin? Proletariati me njizet milion puntorë? Madje edhe ju nuk guxoni me mendue për këtë gjâ. Mos po e kontrollon vallë klasa e mesme me tetë milionët e vet të njerëzve në punë? As për nji qime mâ tepër se sa proletariati. Po kush e kontrollon atëherë qeverin? Plutokracija me nji çerek milioni të pa konsiderueshëm antarësh. Por nuk e kontrollon ai çerek milioni njerzish qeverin, sadoqë ai ndihmon këtu. Qeverin e kontrollon thelbi i plutokracis, dhe thel-

bi përbahet prej shtatë[7]) grupesh të vegjël por të fuqishëm njerzish. Dhe mos harroni se këto shtatë grupe punojnë në të vërtetë si nji grup i vetëm.

„Me lejoni që t'ju përshkruejë fuqin vetëm të njanit prej këtyne grupeve, fuqin e grupit hekurudhuer. Ai paguen katërdhetë mijë advokatë që të luftojnë kundër popullit nëpër gjyqe. Ai jep me mija bileta treni gratis për gjyqtarë, bankjerë, redaktorë fletoresh, ministra, njerëz t'universitetit, antarë t'Asambles legjislative dhe të Kongresit. Ai mban lokale luksi për pritje[8]) në qytetet kryesore të të gjitha shteteve federale dhe në kryeqytetin federativ, dhe në të gjitha qytetet e shtetit paguen nji ushtri kolosale avokatësh të çdo lloji dhe politikanë të vegjël puna e të cilëve âsht që të jenë të pranishëm nëpër mitingjet e partive, të konvokojnë mbledhje, të ndikojnë në porotën, t'u japin gjyqtarëve ryshfet dhe që me të gjitha mënyrat e munshme t'u ndihmojnë interesave të këtij grupi.[9])

„Zotni, unë ravizova fuqin e njij prej shtatë grupeve që përbâjnë thelbin e plutokracis.[10]) Njizet e katër bilion të pasunis suej nuk u japin pjesëmarrjen në qeveri as për njizet e pesë cente. Pasunija juej âsht nji lëvozhgë boshe, dhe së shpejti do t'ua marrin edhe at lëvizhgë. Plutokracija, pra, sot mban gjithë fuqin në duer të veta. Ajo sot jep ligjet, sepse në duert e saja âsht senati, kongresi, janë gjyqet dhe legjislatura e shtetit. Dhe jo vetëm kaq. Mbas ligjeve duhet të mëshifet edhe fuqija për zbatimin e ligjeve. Sot plutokracija shkruen ligje dhe që t'i zbatojë ligjet, asaj i rrin në dispozicion në çdo kohë policija, ushtrija, marina dhe mâ në fund milicija, të cilën e përbajmë të gjithë na, edhe ju edhe unë.

Bisedimi zgjati edhe pak, dhe mandej mysafirët u shpërndanë. Të gjithë qenë të qetë të ndrydhun shpirtnisht dhe u përshëndeten në heshtje. Dukej sikur ishin frigsue prej figurës s'ardhshmenis të cilën po e shifshin.

„Gjendja âsht me të vërtetë serioze", i tha zotni Kalvini Ernestit. „Nuk kam kurrgja kundër kësaj rruge, të cilën e keni ravizue ju, vetëm nuk pajtohem me ju në lidhje me fatin e klasës së mesme. Na, do t'i mbijetojmë dhe do t'i shkatrrojmë trustet".

„Dhe të kthehi në metodat e paraadhsave tuej" përfundoi Ernesti në vend të tij.

„Pikrisht kështu", u përgjegj zotni Kalvini me seriozitet. „Unë e dij, se kjo âsht njilloj shkatrrimi maqinash dhe nji marri. Por, për shkak të dallavereve të plutokracis, sot edhe jeta duket e marrë. Sidoqoftë, mënyra e shkatrrimit të maqinave të paktën âsht e zbatueshme dhe e mundshme, kurse andrra juej nuk âsht. Andrra juej socialiste âsht... Po, natyrisht, andërr. Na nuk mundemi me shkue mbas jush".

„Do të dëshirojsha që të mësoni diçka të paktën pak mbi evulucionin dhe sociologjin", tha Ernesti me nji farë dëshire, kur ia shtrënguen dorën njeni tjetrit. „Kjo do të na shpëtonte prej shum fatkeqsinash".

KAPTINA E X

VORBULLA

Mbas kësaj mbramje me njerzit e punës erdhën ngjarje të tmershme si rrufét prej qiellit të kthjelltë. kurse unë, nji krijesë e vogël, që gjithë jetën e vet e ka kalue kaq heshtas në qytetin e qetë t'universitetit, unë me të gjitha çashtjet e mija personale, u gjeta në stuhin e ngjarjeve botnore. Çka më bani revolucionare, a thue dashunija ndaj Ernestit, apo pikëpamja e qartë të cilën ma bani të mundshme ai në shoqnin në të cilën jetojsha, nuk e dij. Unë u bana revolucionare dhe u hodha në tufanin e ngjarjeve të cilat pak para tre muejsh nuk do të isha në gjendje me i marrë me mend.

Kriza në jetën time personale erdhi në të njajtën kohë në krizën e madhe në shoqni. Para së gjithash im at u largue prej universiteti, ah, jo nuk e nxuerën. Kërkuen prej tij që të japi dorëheqjen, kjo ishte e gjithë puna. Kjo, në vetëvehte nuk donte me thanë shum. Im át me të vërtetë gëzohej. Gëzohej sidomos sepse libri i tij „Ekonomia dhe kultura" shpejtonte largimin e tij prej universitetit. Kjo gjâ vetëm vërtetonte tezën e tij, pohonte ai. Vallë a nuk mund të ketë provë mâ të mirë se klasa kapitaliste dikton kulturën?

Por nga kjo provë nuk më duel shum fitim. Askush nuk dinte se im at ishte detyrue që ta braktiste univer-

sitetin. Ai ishte nji shkenctar aq i dalluem sa që lajmi mbi dorëheqjen e tij, së bashku me arsyen e dorëheqjes së përdhunshme, do të shkaktonte nji tufan të tanë në gjithë botën. Fletoret e kishin mbushë me lavdrime dhe nderime dhe i kishin urue që ishte çlirue prej angaris së mësimdhanjeve për të mujtë me ia kushtue kohën hulumtimeve shkencore.

Im at në fillim qeshte. Mandej u zemrue — u zemrue për së tepri. Dhe atëherë u bâ ndalimi i librit të tij. Ky ndalim u bâ mësheftas aq mësheftas sa në fillim as nuk mundshin me e kuptue. Çfaqja e tij shkaktoi menjiherë nji tronditje të vogël në vend. Shtypi kapitalist e sulmonte sjellshëm tim at, tue shkrue se âsht dam i madh që nji shkenctar kaq i madh ta braktisi lamin e vet dhe të merret me sociologji për të cilën nuk din asgja dhe me të cilën e ka humbë vetëvehten. Kjo gjâ zgjati nji javë. Dhe atëherë, papritmas, shtypi i përditshëm dhe revistat kritike nuk shkruen fare për këtë libër. Përveç kësaj, gjithashtu menjiherë, libri humbi nga tregu. Askund nëpër librari nuk mund të gjejsh asnji kopje. Im at i shkroi botuesit dhe ky e lajmëroi se matricat ishin damtue rastsisht. Filloi nji korespondencë e papëlqyeshme. Kur mâ në fund nuk pat se ku t'ia mbarte botuesi deklaroi se nuk kishte mundsi me e botue librin përsëri por ishte i gatshëm që të hiqte dorë nga të drejtat e veta për tê.

„Nuk do të gjeni botues tjetër në gjithë shtetin i cili do të donte me pasë punë me librin tuej", tha Ernesti. „Dhe sikur t'isha në vendin tuej, unë do të kërkojsha menjiherë ndonji strehim. Kjo âsht vetëm nji provë e vogël se si duket „Thembra e hekurt".

Por im ât mbi të gjitha ishte shkenctar. Ai kurr nuk ka besue në përfundimet e shpejta. Eksperimentet në laboratorin e tij ai nuk i quente eksperimente sikur të mos i kishte shique të gjitha detalet e tyne. Dhe kështu vizitonte me durim botuesat. Ata jepshin arsyena të ndryshme, por asnji nuk donte me ia botue librin.

Kur im at u bind se libri i tij ishte ndalue me të vërtetë, u orvat që ta shpalli këtê në gazeta, por letrave të tyne nuk ia vijshin veshin. Nji miting socialistash, në të cilin merrshin pjesë edhe shum reporterë, e çfryt-

zoi im at si nji rast të mirë. Muer fjalën dhe tregoi rastin e ndalimit të librit të tij. Ditën tjetër qeshte kur fillon të lexojë gazetën, por mâ vonë u zemrue tej masës me zemrimin e tij filozofik. Gazetat nuk kishin përmendë aspak librin e tij, por e kishin shtrembnue fjalimin e tij. Kishin shkëputë fjalët dhe fjalit e tija prej tansis, kurse vërejtjejt e tija të matuna i kishin shnëdrrue në nji fjalim anarkist plot zhurmë. Dhe kjo gjâ ishte bâ me marifet. Më kujtohet nji shembull. Ai kishte përdorë shprehjen „revolucioni social". Reporterët ia kishin lanë vetëm fjalën „social". Agjensija gazetare e „Associated Press" këtê ua kishte dergue të gjitha gazetave të shtetit, dhe nga të gjitha anët kishte ngritë poterë. Babën e kishin karakterizue si nihilist dhe anarkist, kurse në nji karikaturë të shpërndame gjithkund e kishin paraqitë sikur gjoja valavitte flamurin e kuq në krye të njij grumbulli njerzish me flokë të gjatë, me pamje t'egër, me pishtare, thika dhe bomba dinamiti në duer.

Shtypi n'artikujt e gjatë kryesorë e sulmonte ashpërsisht për anarkin e tij. N'artikujt kërkohej msheftas të mbërrihej qëllimi se ai ishte turbullue nga mendja. Nji qëndrim i tillë i shtypit kapitalist nuk âsht gjâ e re, na tha Ernesti. Ky âsht zakon tha ai që të dërgohen reporterët në të gjitha mbledhjet socialiste me të vetmin qëllim që të shtrembnojnë dhe të shkruejnë jo saktsisht mbi ate për të cilën âsht folë, në mënyrë që klasa e mesme të frigsohet dhe të pengohet bashkimi i saj eventual me proletariatin. Dhe Ernesti përsëri i tha tim et që të largohet prej luftës dhe të rrijë me nji anë.

Por shtypi socialist i vendit i ishte përveshë luftës dhe publiku lexues puntor e dinte se libri ishte ndalue. Por, kjo dijeni nuk dilte jashtë rradhëve të klasës puntore. Mandej sipërmarrja e madhe botuese socialiste „Appeal to Reason" *(Rruga drejt arsyes)* kishte lidhë kontratë me tim at që t'ia botojnë librin. Im ât ishte gëzue si fëmij, por Ernesti ishte shqetsue.

„Unë po ju them se gjindemi në buzën e ngjarjeve të panjoftuna", thonte me kambëngulje. „Gjana të mëdha do të ndodhin mbas shpine kudo rreth nesh. Mund t'i ndjejmë. Nuk e dijmë se çka janë dhe çfare janë, por

ato janë këtu. Të gjitha indet e shoqnis sonë po dridhen prej saj. Mos më pyetni mue. As unë vetë nuk e dij. Por, nga ky dallgëzim diçka do të kristalizohet. Po kristalizohet tash. Ndalimi i librit tuej âsht vetëm nji fundrrinë në këtë kristalizim. Sa libra janë ndalue? Ne as që e marrim me mend. Jetojmë n'errsinë, nuk kemi rrugë dhe mënyrë se si ta marrin vesh, Vini re· tash e kanë radhën ndalimet e shtypit socialist dhe të sipërmarrjeve botuese socialiste. Kam frigë se tash këto e kanë radhën. Ne do të na shtypin".

Ernesti mâ mirë se sa socialistat tjerë ndiente damarin e ngjarjeve, mbas dy ditshe ra goditja e parë. Fletorja e përjavshme *„Rruga drejt arsyes* ka pasë shtatëqind e pesëdhetë mijë lexuesa në qarqet e proletariatit. Përpos kësaj, ajo ka botue shpesh botime të jashtzakonshme prej dy deri në pesë milion copësh. Këto botime të mëdha i paguente dhe i shpërndante nji ushtri e vogël puntorësh vullnetarë, të cilët ishin grumbullue rreth *Rrugës*. Goditja e parë ishte drejtue kundër këtyne botimeve të jashtzakonshme, dhe kjo goditje e parë ishte e tmershme. Me nji vendim arbitrar të postës këto botime të jashtzakonshme u nxuerën jashtë kategoris së fletoreve dhe nuk pranoheshin si të këtilla për impostime.

Nji javë mâ vonë drejtorija e gjeti t'udhës se fletorja ishte kryengritse dhe në këtë mënyrë e përjashtoi krejtsisht prej ekspedicionit. *Rruga* ishte në nji gjendje të vajtueshme. Ajo, mâ në fund, hartoi planin që t'ua dërgojë fletoren parapaguesave të vet me anën e agjensive eksprese por këto e refuzuen këtë punë. Kjo donte me thanë fund i *Rrugës*. Por jo krejtsisht. Ajo përgatitej me vijue botimin e librit. Njizet mijë copë të librit të babës ishin në libralidhse kurse maqinat shtypshin të tjerat. Dhe atëherë pa kurrfarë vërejtje nji mbramje u ngrit nji bandë, me flamurin amerikan në krye dhe, tue këndue kangë atdhetarije, ia vuni flakën puntoris së madhe, lokaleve të *Rrugës* dhe i asgjasoi krejtsisht.

Qyteti Xhirard, në Kanzas, ishte nji qytet i heshtun dhe i qetë. Atje kurr nuk ka pasë turbullime puntorësh. *Rruga* paguente mëditjet mâ të mëdha dhe ish-

te në të vërtetë shtylla kurrizore e qytetit, meqenëse u jepte punë me qinda burrave dhe grave. Dhe ky numër njerzish nuk përbâhej prej qytetarëve të Xhirardit. Ai sikurse kishte mbî prej dheut, dhe mbasi kreu punën e vet, përsëri sharroi në dhe. Ernesti në këtë ngjarje pá nji shêj shum të keq.

„Në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës organizohen Qindshet[1]) e zeza, tha ai. „Ky âsht fillimi. Mâ vonë do të ketë mâ shum. Thembra e hekurt po bâhet gjithnji mâ e guximshme".

Dhe kështu dështoi libri i tim et. Ishte shkrue që gjatë kësaj kohe të shifshim shum Qindshe të zeza. Javë për javë ndaloheshin fletoret socialiste nga ekspedicionet postare, dhe në gjithë këtë varg rastesh Qindshet e zeza shkatrrojshin shtypshkronjat socialiste. Natyrisht, shtypi i përditshëm ishte besnik i politikës reakcionare të klasës sunduese dhe paraqitte rrêjshëm dhe sulmonte shtypin socialist, kurse Qindshet e zaz i paraqitte si patriotë të vërtetë dhe shpëtimtarë të shoqnis. Gjithë kjo paraqitje e rrejshme ishte kaq bindse sa madje edhe kleri i ndershëm nga predikatoret e veta lavdonte Qindshet e zeza, tue u ankue pse duhej me iu përveshë forcës.

Historija punonte shpejt. Zgjidhjet e vjeshtës ishin në prag, dhe partija socialite i kishte dhanë kandidaturë për Kongres. Shpresat e tija që të zgjidhej ishin shum të favorshme. Greva e puntorëve në San Françesko ishte thye. E mbas kësaj ishte thye edhe greva e karrocjerëve. Këto dy humbje ishin shum të kobshme për puntorët e organizuem. Krejt Federata e limanit, së bashku me aleatët e vet në degën e ndërtimeve, u ndihmonte karrocjerëve dhe të gjithë dështuen në mënyrë të mjerë. Kjo ishte nji grevë e përgjakshme. Policija përgjaku me kërbaça shum koka, kurse lista e të vdekunve u shtue sepse dikush prej nji magazine të njij kompanije t'ekspedicionit gjuente me mitraloz kundër grevistave.

Për këtë arsye njerzit ishin tërbue dhe kërkojshin hakmarrje. Dojshin gjak dhe hakmarrje. Të mujtun në fushën e vet, ata ishin të gatshëm me kërkue hakmarrje me anën e akcionit politik. Ata mbajshin edhe mâ

tutje organizatat e tyne politike, dhe kjo u jepte forcë për luftën politike. Shpresat e Ernestit që të zgjidhet u rritën gjithnji e më tepër. Dita ditës gjithnji e më shum shoqata bashkoheshin me socialistat, derisa më në fund edhe Ernesti qeshi kur edhe puntorët e sipërmarrjeve vorrimi dhe sipërmarrjeve shpendësh u bashkuen me socialistat. Klasa puntore ishte bâ kryeneçe. Ndërsa me nji entuziazëm të marrë mbushte plot e përplot sallat për mbledhjet socialiste, për manevrat e politikanëve të partive të vjetra ishte e palejushme. Oratorët e partive të vjetra zakonisht përshëndetshin sallat boshe, sadoqë nga ndonji herë ndodhte që të hasshin në sallat boshe me të cilat veprohesh me te në nji mënyrë t'atillë saqë ishte e nevojshme me thirrë policin.

Historija punonte me të shpejtë. Ajri dridhej prej ngjarjeve, të cilat tashma kishin ndodhë dhe prej ngjarjeve prej të cilave po përgatiteshin. Vëndi ishte në pragun e kohnave të vështira,[2]) të shkaktueme nga nji varg vjetësh të pasuna në të cilat ishte shtue edhe më shum vështirsija rreth eksportimit të tepricave të panevojshme. Industria punonte me ditë pune të shkurtueme, shum fabrika të mëdha nuk punojshin tue pritë që të deshtojnë tepricat, kurse mëditjet ishin paksue nga të gjitha anët.

Ishte thye edhe greva e madhe e puntorëve t'industris së maqinave. Dyqind mijë prej këtyne puntorëve, së bashku me nji gjysëm milioni aleatësh të vet, puntorët të metalurgjis, u thyen në grevën më të përgjakshme, në të cilën u koritën Shtetet e Bashkueme t'Amerikës. U zhvilluen beteja të vërteta në çeta të vogla grevëthyesash t'armatosun,[3]) të cilët shoqatat e punëdhansave i dërgojshin në rruga. Qindshet e zeza, paraqitshin në të njajtën kohë në shum vende të ndryshme, shembshin e digjshin. Dhe më në fund u ftuen me qinda mija ushtarë nga trupat e rregullta të Shteteve të Bashkueme që në nji mënyrë të tmershme t'i jepshin të gjithë kësaj. U vranë shum e shum udhëheqsa puntorësh. Shum të tjerë u dënuen me burgim, nëdrsa me mija grevista të thjeshtë u futën nëpër shtalla kafshësh[4]), ku ushtarët silleshin me ta në mënyrë të tmershme.

Tash duhej me pague vjetët e mirëqenjës. Të gjitha tregjet ishin të ngieshme, çmimet kishin ra, kurse në ramjen e përgjithshme të çmimeve zejshin vendin e parë mëditjet e puntorëve. Vendi vuente shum prej mosëharmonis n'industri. Puntorët bâjshin greva aty-këtu, gjithkund dhe atje ku nuk bâjshin grevë kapitalistat nxirrshin prej fabrikës. Gazetat ishin plot raporte mbi dhunimin e gjakut. Dhe mbi të gjitha këto Qindshet e zeza bâjshin punën e vet. Çrregullimet, djegëjet, rrënimet e tërbueme të pasunive, kjo ishte puna e tyne dhe ato e kryejshin me sukses.E gjithë ushtrija e rregullt ishte në teren, ishte sjellë aty me veprat e Qindsheve të zeza[5]). Të gjitha qytetet u përngjajshin kampeve ushtarake, kurse puntorët vriteshin si qejt. Prej ushtris së madhe prej të papunëve rekrutoheshin grevëthyesat, dhe kur grupet e puntorëve përballojshin grevëthyesat, gjithmonë paraqitej ushtrija dhe asgjasonte puntorët. Mandej, këtu ishte edhe ushtrija rezerve. Deri më tash ende nuk ishte e nevojshme që të hypte në fuqi ai ligji i mësheftë për ushtrin rezerve. Vetëm ushtrija e rregullt ishte këtu, dhe ajo ishte kudo. Në këto kohna të tmershme qeverija kishte shtue ushtrin e rregullt edhe me njiqind mijë njerëz.

Puntorët nuk kanë pësue kurr humbje kaq të përgjithshme. Kapitenat e mëdhej t'industris, oligarkët, tash, për herë të parë, me gjithë fuqin që kishin shoqatat punëdhanse ishin hedhë në luftë. Këto shoqata kryesisht përbâheshin prej klasës së mesme, dhe tash, të shtrënguem prej kohnave të vështira dhe zbritjes së çmimeve në tregje, të ndihmueme nga ana e magnateve t'industris, ato shkatrrojshin tmersisht dhe me vendosmeni puntorët e organizuem. Kjo aleancë e kapitalistave të mëdhej dhe punëdhansave të klasës së mesme ishte e gjithfuqishme, por kjo ishte nji aleancë e ujkut me qingjin, si e pa këte së shpejti klasa e mesme.

Puntorët ishin përgjakë, ishin tërbue nga inati, por edhe ishin thye. Por thyemja e tyne nuk donte me thanë edhe fund i ditve të vështira. Bankat dhe vetë nji nga fuqit mâ të randsishme të oligarkis, vazhdojshin me tërheqë kredi. Nji grup bankash në Voll Strit[6] ka shndërrue bursen e akcioneve në nji vorbull, në të ci-

lën vlefta e tokës âsht shndërrue gati në zero. Dhe nga gjithë kjo thyemje dhe rrënim âsht çfaqë oligarkija e porsalindun, e paluhatshme indiferente dhe e sigurtë. Kthjelltsija dhe sigurija e saj ishin të tmershme. Ajo jo vetëm që përdorte forcat e veta të mëdha, por përdorte fuqin e vet të kasës së shtetit në Shtetet e Bashkueme për të realizue planin e saj.

Industrialistat e mëdhej ishin lëshue kundër klasës së mesme. Shoqatat e punëdhansave u kishin ndihmue industrialët e mëdhej për të shkatrrue dhe bâ copë e grimë klasën puntore. Tash ata i shkatrrojshin dhe i dërmojshin aleatët e tyne të dikurshëm. Dhe ndërsa kapitalistat e mesëm, njerzit e vegjël të punës dhe fabrikantat vijshin nga të gjitha anët, trustet qëndrojshin fort. Jo ata jo vetëm që qëndrojshin fuqishëm, por bâheshin edhe mâ aktivë. Ata rrihshin erë në havan, erë e gjithnji mâ tepër erë, sepse vetëm ata e dijshin se si me korrë stuhin dhe me fitue në këto mes. Dhe çfarë fitimesh! Jashtzakonisht fitime të mëdha. Mjaft të fuqishëm sa të përballojshin stuhin e cila ishte mâ tepër vepër e tyne vehtiake, ata ishin lëshue në plaçkitjen e skeletëve që notojshin rreth tyne. Vleftat kishin ra në mënyrë të mjerë dhe jashtzakonisht shum, ndërsa trustet kishin shtue tepër pasunin e vet, tue shpërngulë këto punë të tyne madje edhe në fusha tjera dhe të gjitha këto në kurriz të klasës së mesme.

Kështu, vjeti 1912 ishte dëshmitar se si klasës së mesme iu dha me të vërtetë nji grusht vdekjeje. Madje edhe Ernesti u çudit tepër me shpejtsin e madhe me të cilën ndodhi kjo. Tue ndjellë njifarë zije, ai luente kryet dhe pa shpresë pritte votimet e vjeshtës.

„Nuk vlen" thonte ai, „na jemi të mujtun. Thembra e hekurt ia mbërrini. Unë kam pashë shpresë në fitoren paqsore me anë votash. Jam mashtrue. Viksoni ka pasë të drejtë. Do të na rrëmbejnë edhe at pak liri që na ka mbetë. Thembra e hekurt po shkel nëpër fytyrat tona. Nuk na mbetet tjetër veçse revolucioni i përgjakshëm i klasës puntore. Na do të fitojmë, kuptohet, por unë po tmerohem kur mendoj për këtë gjâ.

Dhe qysh atëherë Ernesti e lidhi besimin e vet me revolucionin. Me këtë gjâ kishte shkue para partis së

vet. Shokët e tij socialista nuk mujshin me u pajtue me te. Ata ende kishin mbetë në pikëpamjen se fitorja mund të mbërrihet në votime. Nuk don me thanë kjo se kishin humbë kryet. Jo, ishin tepër gjakftoftë dhe të ftoftë që mund t'u ndodhte nji gjâ e këtillë. Me nji fjalë nuk besojshin, dhe kjo ishte gjithë puna. Ernesti nuk mundte me i bindë që të frigoheshin seriozisht prej ardhjes s'oligarkis. Pranojshin arsyet e tija, por ishin tepër të bindun në forcën e tyne vetiake. Në evolucionin e tyne social teorik nuk kishte vend për oligarkin, prandej, oligarkija as nuk mund të vinte.

„Na do të dërgojmë në Kongres, dhe gjithçka do të jetë në rregull", thojshin ata në njanën prej mbledhjeve të mëshefta.

„Dhe nëse më nxjerrin prej Kongresit, u përgjegj Ernesti", do të më mbështesin në ndonji mur dhe do të më pushkatojnë — e çka atëherë?"

„Atëherë do të ngrihemi ne me gjithë fuqin tonë", përgjigjeshin disa zane në të njajtën kohë.

„Atëherë do të shkrryhemi në gjakun tuej", u përgjegj ai. „Kam ndëgjue unë kët havaz prej klasës së mesme. Ku âsht tash gjithë shpresa e saj".

KAPTINA E XI

AVENTURA E MADHE

Zotni Vikson nuk dërgoi m'e thirrë tim at. Ishin takue rastsisht në vapor për në San Francisko, kështuqë ai ia kishte tërheqë vrejtjen tim et pa ndonji përgatitje të veçantë. Nuk mendoj me thanë me këte se rezultati do t'ishte tjetër, sikur të mos ishte kështu. Im at e kishte origjinën në kolonistat e parë anglezë n'Amerikë, të cilët kishin ardhë me anijë „Mayflower" (Lulja e Majit[1]) dhe në damarët e tij vlonte gjaku i tyne.

„Ernesti kishte të drejtë", më tha ai porsa erdhi në shtëpi. Ernesti nuk âsht aspak nji djalosh i zakonshëm, dhe unë mâ tepër kam dëshirë që të martohesh me te se sa me vetë Rokfellerin* ose mbretin e Anglis."

„Çka ndodhi?" e pyeta tronditun.

„Oligarkija po përgaditet me shkelë fytyrat tona, tandën dhe timen. Viksoni më ka thanë gadi fjalë për fjalë kështu. U suell shum njerzisht — tue marrë parasysh se i përket oligarkis. M'ofroi që të më kthejë përsëri n'univerzitet. Ç'thue për këte? Ai, Viksoni, nji lakmues i ndytë i pares, ai e ka këte në dorë që të vendosë a do të jap mësim unë n'univerzitetin e shtetit apo jo. Por më ka ofrue edhe diçka mâ tepër. Më ka ofrue që të më emnoj si kryetar i nji instituti të naltë për shkencat fizike, i cili po përgaditet, sepse dije, se

oligarkija duhet disi që të çlirohej prej tepricave të prodhimit.

„Më tha: a ju kujtohet se çka i kam thanë atij socialisti, dashnorit të bijës suej? I kam thanë se do të shkelin nëpër fytyrat e klasës puntore. Dhe kështu do të bâhet. Dhe përsa u përket juve, unë ju nderoj thellsisht si shkenctar. Por, nëse ju fatin tuej e lidhni me fatin e klasës puntore — atëherë duhet të kini kujdes për fytyrën tuej. Kjo âsht gjithë puna. — Dhe atëherë u kthye e më la."

„Kjo dmth. se duhet të martohem përpara se sa kam mendue", tha Ernesti kur ia tregova të gjithë këtë.

Nuk mujta me kuptue menjiherë arsyet e tij, por kuptova menjiherë mâ vonë. N'at kohë paguheshin dividentët tremujorë të tjerrtoreve Siera — ose të paktën duhet të paguheshin, sepse ia at nuk i kishte marrë. Mbasi priti disa dit, im ât iu drejtue me nji letër sekretarit. Përgjegja erdhi menjiherë se në regjistrat kurrkund nuk ishte shënue se im at kishte akcione në tjerrtoret, dhe se drejtorija i lutej për informatat mâ t'afërta.

„Do t'ia shpjegoj unë, e marrtë djalli, e marrtë", tha im ât dhe shkoi në bankë që të nxjerri akcionet prej kasës.

„Ernesti âsht nji djalosh interesant", tha im ât kur u kthye, ndërsa po i ndihmojsha që të hiqte palltën. „Po të them, ky djalosh âsht shum interesant."

E merrsha me mend se duhej të pritsha ndonji fatkeqsi derisa im at lavdonte Ernestin në këtë mënyrë.

„Ata tashmâ janë tue shkelë fytyrën time", më tha ai. „Nuk ka akcione. Kasa âsht e shprazët. Ti dhe Ernesti duhet të martoheni sa mâ parë."

Im ât u përmbahej metodave të veta në laboratori. Paditi tjerrtoret Siera në gjyq; por nuk mund të sillte edhe regjistrat e tyne në gjyq. Ai nuk kishte kurrfarë ndikimi në gjyq, kurse tjerrtoret po. Në këtë mënyrë shpjegohet e gjithë puna. Në gjyq pësoi humbje të plotë, ndërsa horrat fërkojshin duert prej gëzimit.

Sot gadi âsht qesharake kur më kujtohet se si âsht mujtë im at. E ka takue rasësisht Viksonin në nji rrugë të San Fraciskos dhe i ka thanë se âsht i pahajër. Atëherë e kanë burgosë nën akuzën se e ka sulmue

Viksonin, e kanë dënue me të holla në polici, dhe e kanë urdhnue që të rrijë urtë. E gjithë kjo ishte aq qesharake sa edhe ai vetë qeshte kur u kthye në shtëpi. Po, çfarë pluhuni u ngrit në fletoret lokale? Shkruhej seriozisht mbi farën e dhunimit me të cilën âsht cilido që pranon idet e socialistavet; dhe im at me jetën e tij të gjatë dhe t'urtë ishte vu në pah si nji shembull i shkëlqyeshëm se si vepron fara e dhunimit. Përveç kësaj, shum fletore shkruejshin se im at ka luejtë menç për shkak të studimeve shkencore plot përpjekje, dhe i rekomandohej që ai të dërgohej në ndonji çmendinë të shtetit. Dhe këto nuk ishin fjalë boshe. Ky ishte rreziku i drejtpërdrejtë. Por im ât ishte mjaft i zgjuet që ta shifte këthough rrezik. Kishte përvojën e episkopit si mësim, dhe këto mësim e çfrytzonte. Pa marrë parasysh padrejtsin që i bâhej, ai heshte, dhe kështu, besoi me të vërtetë hutoi anmiqt e vet.

Mandej egzistonte edhe çashtja e shtëpis sonë, e konakut tonë. Hipoteka, vû mbi shtëpin tonë, ishte shpallë si e skadueme, dhe ne duhej që të shpërnguleshim. Kuptohet, se hipoteka nuk egzistonte as atëherë as kurr mâ përpara. Toka ishte ble pa borxhe dhe ishte pague me pare në dorë, shtëpija ishte pague porsa ishte krye. Dhe as shtëpija as toka nuk ishin në borxh. Megjithate u paraqit hipoteka, e shkrueme pikërisht simbas ligjit dhe e nënshkrueme, me raportin për pagimin e interesave për nji varg të tanë vjetësh. Im ât heshte. Si ia rrëmbyen të hollat, kështu ia rrëmbyen tash edhe shtëpin. Dhe nuk kishte kurrfarë hilaçi. Maqina e shoqnis ishte në duert e atyne, të cilët kishin vendosë që ta dërmojshin. Ai ishte filozof në shpirt dhe tashma as që zemrohej.

„M'âsht shkrue që të dërmohem, por kjo nuk âsht arsye që të mos orvatem që të dërmohem sa mâ pak", tha ai. „Këta eshtna të mij të vjetër janë të dërmuem, dhe unë kam marrë mësim. Zotin e kam dëshmitar se nuk due të vdes në çmendinë."

Kjo më solli ndërmend episkopin të cilin ç'prej shum kohësh nuk e kam përmendë. Por t'ju flas mâ së pari për martesën time. Në këto stuhi ngjarjesh, mar-

tesa ime, e dij, nuk âsht aspak e randsishme, kështuqë vetëm sa do ta përmendi pak.

„Tash do të bâhemi proletarë të vërtetë", tha im at kur na përzunë prej shtëpije. „Shpeshherë ia kam lakmue Ernestit tand që e njef aq mirë proletariatin. Tash edhe vetë do ta shof dhe do ta mësoj."

Duhet të ketë egzistue në gjak të t'im et prirja e fuqishme për aventura. Fatkeqsin tonë ai e konsideronte si nji aventurë. Te ai nuk kishte zemrim e idhnim. Ishte tepër filozof, tepër i thjeshtë kështuqë nuk mund t'ishte ahmarrës, dhe merrej tepër me gjana intelektuale, kështuqë nuk e ndiente mungesën e komoditetit prej të cilit ishim detyrue me heqë dorë. Dhe kështu ndodhi, që ai, kur u shpërngulëm në San Francisko në katër dhoma të mjera në nji krahinë të vorfun në jug të --Market Street" *(Rrugës se tregut),* e lëshuem me njifarë gëzimi dhe enthuziazmi fëmije, shoqnue me nji pikëpamje dhe botëkuptimin shpirtnuer të qartë të nji mendjeje të jashtzakonshme. Ai me të vërtetë nuk ishte ngurrue kurr shpirtnisht. Nuk kishte idena të gabueshme mbi vleftat. Vleftat konvencionale dhe tradicionale nuk i çmonte. Të vetmet vlefta të cilat i pranonte ishin faktet matematike dhe shkencore. Im ât ishte nji njeri i madh. Kishte mendjen dhe shpirtin t'atillë që gjinden vetëm te njerzit e mëdhej. Në disa pika ishte madje mâ i madh se sa Ernesti, dhe unë nuk njof njeri mâ të madh se sa ishte Ernesti.

Madje edhe unë gjejsha njifarë lehtsimi në këtë ndryshim jetese. Nëse kurrgjâ tjetër, të paktën kisha shpëtue prej botëkuptimit t'organizuem të cilin e ndiejshin gjithnji e mâ tepër atje në qytetin e universitetit, qyshse filloi kundra nesh anmiqsija e oligarkis së lindun rishtas. Dhe ky ndryshim edhe për mue ishte si nji aventurë, por ky ishte mbi të gjitha nji aventurë dashunije. Ndryshimi i gjendjes sonë ekonomike shpejtsoi martesën time, dhe unë si nji grue e martueme erdha në këto dhoma në rrugën Pell në krahinën e të vorfunve në San Francisko.

Dhe nga të gjitha këto mbetet si e randsishme kjo: Ernestin e bana të lumtun. U futa në jetën e tij të stu-

hishme, jo si nji fuqi e re e cila këtë jetë të shqetsueme e ban edhe mâ të shqetsueme, por si qetsim. I jepsha qetsi. Ky ishte shpërblimi për dashunin time ndaj tij. Ky ishte nji shêj i sigurtë, i pagabueshëm se ia kisha dalë në krye. Me futë harresën dhe gëzimin në syt e tij të mjerë, të lodhun — çfarë gëzimi mâ të madh do të mund të pritsha se sa këte?

Syt e tij të bukur, të lodhun! Punonte si kanë punue pak njerëz, dhe gjithë jetën punonte për të tjerët. Dhe kjo punë ishte masë e sjelljes së tij njerzore. Ishte njeridashës dhe më donte shum. Dhe ai, i cili ishte luftarakija e mishnueme, me trupin e tij si gladiator dhe me shpirtin e shqiponjës — ishte fisnik dhe delegat ndaj meje si ndonji poet. Ai në të vërtetë ishte poet, poet në vepra. Gjithë jetën e vet këndonte kangën e njeriut. E këndonte me nji dashuni të pastër ndaj njeriut dhe për njeriun dha jetën e tij dhe u kryqzue në kryq.

Dhe të gjithë këte e bante pashpresë për shpërblim në t'ardhshmen. Si e kuptonte ai botën nuk kishte jetë t'ardhshme. Ai, shpirti i të cilit lëshonte rreze drite të pavdeksis, ia shkurtoi vehtes pavdeksin — dhe nji kontradiktë e këtillë egzistonte në qenjen e tij. Ai, i cili kishte nji shpirt kaq të flakët drejtohej në jetë simbas filozofis së ftoftë dhe rigoroze të monizmit materialistik. Kam diskutue me te, tue i folë se pavdeksin e tij e mas me krahët e mendjes së tij dhe se do të më duhej me jetue edhe shum shkekuj të pafund që ta mas plotsisht. Për këtë ai buzëqeshte, më përqafonte me të shpejtë dhe më thonte se jam metafizisjenja e tij e ambël. Dhe në syt e tij zhdukej lodhja, në ta çfaqej drita e lumnis dashunore, e cila vetvetiu ishte nji provë e re dhe e mjaftueshme e pavdekshmënis së tij.

Dhe më quente dualiste të vetëm, e më shpjegonte se si Kanti në bazë t'arsyes së thjeshtë ka heqë arsyen për të mujtë me iu falë zotit. Dhe atëherë më krahasonte mue dhe Kantin dhe m'akuzonte se edhe unë po veproj ashtu. Dhe sikur ta pranojsha fajin dhe të mbrojsha sjelljen time si nji sjellje rigorozisht t'arsyeshme, atëherë vetëm më përqafonte edhe mâ fuqishëm dhe qeshte ashtu si mund të qeshin vetëm dashnorët e vërtetë. E kisha zakon të mohoj se me traditë dhe ambient

nuk mund të shpjegohet origjinaliteti dhe gjenialiteti i tij më tepër se sa mund të kapin gishtat e ftoftë dhe hulumtues të shkencës, se sa mund t'analizojnë dhe të klasifikojnë at esencë jo të qëndrueshme në konstitucionin e vet jetës.

Konsiderojsha se hapsija âsht vepër e zotit dhe se shpirti âsht projektimi i karakterit të zotit; dhe kur më quente ai metafizisienën e tij t'ambël, unë ate e quejsha materialistin tim të pavdekshëm. Dhe kështu duheshim e ishim të lumtun; unë për arsye të veprës së tij të madhe në botë ia falsha materializmin e tij, për veprën që kryente tue mos më shkue ndërmend ndonji fitim menduer dhe për arsye të thjeshtsis së tij të madhe të shpirtit që nuk i lejonte që të mburret e të bâhet i vetëdijshëm si mbret i vehtes dhe i shpirtit të vet.

Por ai ishte krenar. Si mund t'ishte nji shqipe, e lene mâ krenar? thonte se mâ i lumtun âsht njeriu i vogël kur e ndjen vehten si zot se sa kur zoti e ndjen vehten si zot; kështu çonte nalt ate që e konsideronte si vdekshmëni të veten. Citonte me gjithë qejf pjesët e nji poeme. Këtë vjershë nuk e kishte pa kurr të plotë dhe përpiqej me e marrë vesh se kush e kishte shkrue. Po jap këtu at fragment vjershe, dhe këte jo vetëm pse e donte ai, por sepse kjo vjershë në nji trajtë përmbledhse jep kontradiktën e shpirtit të tij dhe mënyrën se si ai e kuptonte shpirtin. Sepse si mundet nji njeri me emocion, flakë dhe egzaltim me recitue këtë vjershë dhe megjithatê të jetë vetëm hî e pluhun i vdekshëm, nji lëvozhgë e përkohshme. Qe vjersha: .

Gëzim mbas gëzimi, fitim mbas fitimi
Këto janë të drejtat e njoftuna t'lindjes sime,
Dhe unë këndoj shkallën e ditve të mija të përgjakshme,
Kanga ime jehon deri n'skaj të botës.
Sadoqë po vdes me të gjitha llojet e vdekjes,
Me të cilat do të vdesin gjithmonë njerzit,
Unë e kam pi deri n'fund kupën e gëzimit
Në të gjitha kohnat dhe në të gjitha klimat —
Nektarin e mburrjes, nektarin e fuqis.
Nektarin e dashunis s'ambël!

Pikën e fundit po e pij në gjûj
Sepse, ah, nektari âsht i ambël.
Po dehem me jetë, po dehem me vdekje.
Dhe këndoj sepse kur të vdes
Do të vijë njeriu tjetër që ta kalojë kupën mâtutje.

„Njeriu, të cilin e ke nxjerrë prej parajse
Kam qenë unë, zoti im, kam qenë unë,
Dhe unë do të jem përsëri atje,
Kur të vijë dita e kijametit.
Sepse kjo âsht bota ime e mrekulleshme,
Bota e vuejtjeve të mija mâ t'ambla
Prej klithmës së parë të dobët të foshnjes
Deri te vuejtjet e vështira të grues kur lind nji jetë të re.

„Plot puls të njij race së palindun,
Thërmue me dëshira të mbarë njerëzis,
Vërshimi përvlues i gjakut tim djaloshar t'egër
Do të shuente zjarmin edhe të vetë ferrit.
Unë jam Njeri, Njeri, Njeri — q'prej frymës së parë
Deri në pluhun, në fund të rrugës së kësaj bote,
Prej prehnit të ngroftë dhe t'errët të nanës
Deri në shkëlqimin e shpirtit tim të pastër.
Asht i ashtit tim, mishi i mishit tim,
E gjithë bota ndëgjon fjalën time,
Dhe etja e pashueshme për jetën e parajsës
Do ta mundojë tokën, tue kërkue kupën e ambël.
O zot i gjithfuqishëm, kur ta derdh kupën e jetës
Dhe të gjitha bojnat e saja t'ylberit,
Nuk do të ketë mâ për mue vuejtje të gjata dhe net t'amshueshme
Sepse do t'andrroj andrrat e mija.

„Njeriu që ke përzanë prej parajse,
Kam qenë, unë zoti im, kam qenë unë.
Dhe do të jem përsëri atje,
Kur të vijë dita e kijametit.
Sepse kjo âsht bota ime, bota ime e mrekullueshme,

Bota e gëzimit tim
Prej shkëlqimit mâ të fuqishëm të dritës polare
Deri n'errsinat e ambla të netve t'mija të dashunis."[2]

Ernesti ishte shum i lodhun. Shëndeti i shkëlqyeshëm e mbante mirë, por as ai nuk mund të shmangte at pamje të lodhshme të syve të tij. Syt e tij të lodhun e të dashtun! Kurr nuk flente mâ se 4-5 orë në ditë, dhe megjithate kurr nuk mbrrinte me punue aq sa dëshironte. Kurr nuk pushonte që të merret me propagandë, dhe organizatat e puntorëve gjithmonë e angazhojshin, qysh përpara në planet e tija për ligjerata. Dhe mandej — fushata e sjelljeve. Vetëm në te bante punën e nji njeriu të tanë. Kur u ndaluen sipërmarrjet botuese socialiste, t'ardhunat e tij të dobta prej librave u shuen dhe ai u gjet në nji gjendje të vështirë për të fitue kafshatën e gojës, sepse përveç punës tjetër i duhej me punue edhe ate me të cilën do t'i duhej me jetue. Përkthente shum për revista nga lama e shkencës dhe e filozofis. Vinte natën vonë në shtëpi, i rraskapitun prej përpjekjes së madhe në luftën elektorale dhe atëherë shpërvilte duert për të përkthye dhe punonte randë deri n'orët e mëngjezit. Mbi të gjitha këto edhe mësonte. Mësonte deri në vdekje, studjonte jashtzakonisht shum.

Megjithate gjente kohë me më dashtë e me më bâ të lumtun. Por kjo ishte e mundshme vetëm sepse unë e kisha shkri gjithë jetën time me jetën e tij. Kisha mësue stenografin dhe të shkruemit në maqinë e isha bâ sekretarja e tij. Thonte se kisha mbrrijtë ta paksoj punën e tij gjysëpërgjysë. Kështu kisha mësue ta kuptoj punën e tij. Interesat tona ishin bâ të përbashkta dhe na kemi punue e luejtë sëbashku.

Dhe midis punës kemi pasë edhe çaste t'ambla, të vjedhuna — vetëm nji fjalë, nji ledhatim, nji shkëlqim flake dashunije, dhe këto çaste bâheshin mâ t'ambla pikërisht sepse ishin të vjedhuna. Sepse na jetojshim në naltsit ku ajri ishte i ashpër dhe i ndritshëm, ku punohej për njerzimin dhe ku ndyesija dhe egoizmi nuk mund të hyjshin. Na pëlqente dashunija, dhe dashu-

nin tonë kurr dhe kurrgja nuk e errsonte. Dhe mbi të gjitha gjaja mâ e randsishme âsht: unë plotsojsha detyrën time. Unë i jepsha atij çlodhje — atij i cili punonte kaq shum për të tjerët, atij kundërshtari tim të dashtun t'ides mbi pavdekshmënin, atij dhe syve të tij të lodhun.

KAPTINA E XII

EPISKOPI

Ishte aty disi mbas martesës sime kur e takova krej rastsisht episkopin. Por duhet të tregoj krejtsisht me radhë se si rrodhi puna. Mbas fjalimit të tij në mbledhjen e shoqatës I. P. H., episkopi, meqenëse ishte nji burrë i urtë e i qetë, kishte lëshue përpara presionit miqsuer që ishte bâ në te dhe kishte shkue në leje-pushimi. Nga leje-pushimi ishte kthye mâ i vendosun se kurr që të predikojë mesazhin e kishës. Për çudin e të besuemve të vet, ai predikimin e parë e mbajti krejtsisht të njillojtë në fjalimin e vet në mbledhjen e shoqatës I. P. H. Përsëri tha me detaje të gjana dhe t'ershme se kisha âsht këputë prej mësimit të Krishtit dhe se në vend të Krishtit âsht vu viçi i arit.

Dhe kjo në mënyrë të pashmangshme muer fund tue e çue episkopin në nji sanatorium privat për sëmundjet psihike, ndërsa gazetat shkruejshin prekshëm mbi thyemjen e tij shpirtnore dhe mbi karakterin e tij shejtnuer. E mbajshin të mbyllun në sanatorium. Shkova disa herë me e vizitue, por nuk më lejojshin me u futë te ai. Edhe në mue la nji përshtypje të tmershme tragjedija e këtij burri të shëndoshë, normal dhe të shejtë, të cilin e kishte ndrydhë vullneti brutal i shoqnis. Sepse, episkopi ishte i shëndosh, i pastër, fisnik.

Sikundër tha edhe Ernesti, e gjithë kjo kishte ardhë nga se episkopi nuk kishte botëkuptime të sakta në lidhje me biologjín dhe sociologjín dhe se për shkak të këtyne botëkuptimeve jo të sakta nuk hecte në rrugën e vërtetë për ti ndreqë sendet.

Më tmeroi gjendja e episkopit. Nëse qëndronte me insistim në të vërtetën, ashtu si e shehte ai, ishte i dënuem që të mbetej në çmendin. Dhe nuk mund të bânte kurrgjâ. Të hollat e tij, pozita e tij, kultura e tij nuk mund ta shpëtojshin. Pikëpamjet e tija kishin kërcnue shoqnin, dhe shoqnija nuk mund të merrte me mend që pikëpamjet e këtilla të rrezikshme mund të vijshin prej nji shpirti të shëndoshë. Ose të paktën më dukej mue se i këtillë ishte qëndrimi i shoqnis.

Por episkopi megjithë butsín e vet dhe pastërtin e shpirtit dinte me u orientue. Kishte pa qartë rrezikun në të cilin gjindej. Shihte se ishte kapë në rrjetën e marimangës dhe orvatej që të shpëtonte. Xhveshë prej ndihmës së miqvet, prej ndihmës të cilën im ât, Ernesti dhe unë, do të mund t'ia ipshim ishte lanë që të luftonte vetë për vehten. Në vetmín që i ishte imponue në sanatorium, kishte fillue që të përmirsohet. Ishte shëndoshë përsëri. Vegimet e tija kishin pushue. Truni i tij ishte shërue prej fantazis se âsht detyra e shoqnis që t'ushqejë qingjat e Krishtit.

Si thashë, ishte shëndoshë, ishte shëndoshë krejtsisht, dhe gazetat e kisha përshëndetshin me gazmend kthimin e tij. Nji herë shkova në kishën e tij. Flitte ashtu sikundër kishte folë edhe shum përpara se sa syt e tij të shihshin vegime. U dëshprova dhe u trondita. Vallë, shoqnija me të qëlluemet e veta a mos i kishte detyrue që të nënshtrohej? A âsht qyqan? Athue goditjet e kamxhikut e kanë shtërngue që t'i hedhë poshtë të gjitha? Apo përpjekja ka qenë tepër e madhe për te dhe ai i âsht përulë verbnisht rendit të stabilizuem të gjanave?

E vizitova në shtëpín e tij të bukur. Episkopi kishte ndërrue shum. Ishte mâ i thatë, dhe në fytyrën e tij kishte rrudha të cilat nuk i kisha pa përpara. Ardhja ime e tronditi dukshëm. Ndërsa bisedojshim ndukte me

nervozitet mangën, ndërsa shiqimi i tij sorollatej shqetsueshëm andej-këndej, tue ikë që të hasej me t'imin. Në të folun e ndërprente fjalën shpesh dhe jo si zakonisht, ndërronte landën e bisedimit me të shpejtë dhe flitte aq pa lidhje sa u hutova. Vallë, a mund të jetë ky ai njeri i sigurtë, i shtruem si Krishti, ai njeri të cilin e njifsha me nji pamje të butë e të pastër, të sigurtë dhe të palëkundshme si ishte edhe vetë shpirti i tij? Ate e kishin përdorë keq, ia kishin futë tmerin në palcë dhe e kishin detyrue që të bâhej servil. Shpirti i tij ka qenë tepër i hajthëm. Nuk ka qenë mjaft i fuqishëm që t'i përballonte kopes s'organizueme të shoqnís.

E pata të vështirë në mënyrë të papërshkrueshme. Ai flitte kaq pacaktueshëm dhe aq shum frigohej se çfarë do të fillojsha unë të flas, sa nuk pata zemër që ta pyes. Flitte në mënyrë të pacaktueshme për sëmundjen e vet, dhe mandej folëm pa lidhje mbi kishën, mbi ndërrimin e orguleve, mbi veprat e vogla bamirse. Kur u nisa, i erdhi lehtë aq fort sa do të kisha qeshë sikur të mos m'ishte mbushë zemra plot me lot.

I mjeri episkop! Sikur vetëm ta dijsha! Ai kishte luftue si nji vigan, po unë këtë gjâ as që e kisha marrë me mend. Vetëm, krejt vetëm ai kishte luftue midis miliona njerzish të tij t'afërt. Tue u tmerue prej çmendinës, besnik ndaj së vërtetës dhe drejtsis, ai mbahej në mënyrë stoike, por ishte kaq i vetmuem sa nuk guxonte madje as mue të më zinte besë. E kishte pague shtrejtë mësimin, shum shtrejtë.

Por shum shpejt erdhi koha që ta marrë vesh gjithë punën. Nji ditë episkopi u zhduk. Askujt nuk i kishte thanë se shkonte dhe si kalojshin ditët, ai nuk çfaqej kurrsesi, flitej shum se në nji krizë shpirtnore kishte bâ vetëvrasjen. Por, kjo hipotezë u hodh poshtë kur u muer vesh se kishte shitë të gjithë pasunin — shtëpin në qytet, vilën në parkun Menlo, figurat, kolekcionet, madje edhe librat e tij fort të dashtuna. Ishte e qartë se përpara se të nisej, kishte qërue hesapet në msheftsi me të gjithë dhe me gjithçka.

Kjo ndodhte pikrisht n'at kohë kur edhe neve na kishte ndodhë fatkeqsija, dhe vetëm mbasi u vendosëm në banesën e re, mbërrijtëm që të mendojmë pak mâ

tepër mbi episkopin dhe besimin e tij. Dhe atëherë papritmas gjithçka u bâ e qartë. Nji mbramje, herët, ende në muzg, kalojsha përtej rruge deri te kasapi, që t'i merrsha diçka Ernestit për darkë.

Pikrisht kur po dilsha prej kasapit, prej dyqanit fqij duel nji njeri. M'u duk disi i njoftun dhe e shiqova përsëri. Por ai ishte i kthyem dhe ecte me hapa të shpejtë. Vija e shpatullave të tij, skajet e flokëve të thimë midis kapeles dhe palltës, shkaktuen te unë nji kujtim jo të qartë. Në vend që ta kalojsha rrugën, fillova të ngutem mbas këtij njeriu. Shpejtsova hapin, tue u përpjekë me iu shmangë mendimevet që më vijshin në tru. Jo, kjo âsht e pamundun. Nuk mund të bâhet — në këto tesha të vjetrueme, me pantollona tepër të gjatë dhe të grisun.

U ndala, qesha me vetëvehten dhe përpak nuk hoqa dorë nga vrapimi. Por, ato shpatulla dhe ata flokët e thimë! Përsëri fillova të ngutem. Tash po kalojsha përbrij tij dhe e shiqova ashpër, u ktheva me të shpejtë dhe qëndrova fytyrë për fytyrë me — episkopin.

Edhe ai gjithashtu u ndal dhe hapi syt prej çudis. Nji qese e madhe letre i ra prej dorës në tokë, u shkye dhe rreth kambëve të tij dhe të mija u shpërnda nji vërshimë e tanë patatesh. Ai më kqyrte me habi dhe frigueshëm dhe, si dukej, krejt i lodhun. Shpatullat iu lëshuen dëshprueshëm dhe ai fshani thellsisht.

Ia zgjata dorën. Ai e rroku dhe unë ndjeva dorën e tij të ftoftë dhe të lagshme. Ai u kollit habitshëm dhe unë pashë se si po i djersitej balli. Ishte e qartë se frigohej së tepërmi.

„Patatet", murmuroi me zâ t'ulët. „Janë të çmueshme."

I mblodhëm dhe i vumë n'at qesen e grisun të cilën tash e mbante me kujdes në dorë. U orvata që t'i them se sa u gëzova që e takova, dhe se duhet të vijë tash me mue menjiherë.

„Babës do t'i vijë fort mirë që t'ju shohi", thashë. „Na banojmë këtu krejt afër."

„Nuk mundem", tha, „duhet të shkoj. Lamtumirë."

Kqyri me kujdes rreth vehtes sikur të kishte frigë se mos ta gjente ndokush, dhe atëherë u përpoq të hecte.

„Më thoni se ku banoni, dhe unë do të vij mâ vonë", tha kur pá se po shkoj me te dhe se nuk e kam ndërmend që ta humbë tashma kur njiherë e gjeta.

„Jo", u përgjegj me vendosmeni, „duhet të shkoj tash".

Ai kqyri patatet të cilat ishin derdhë prej qeses në dorën e tij dhe në paketa mâ të vogla në dorën tjetër.

„Me të vërtetë, nuk ka mundsi", tha ai. „Më falni që po ju refuzoj kështu. Vetëm sikur të kishit me e dijtë."

Më kqyrte sikur donte të rrëxohej tash, por e përmblodhi vehten.

„Përveç kësaj, edhe këto gjana ushqimore", vijoi. „Nji rast i vështirë. Tmerrsisht. Nji grue plakë. Duhet t'ia dërgoj këto menjiherë. Vuen uje. Duhet të shkoj menjiherë. Ju e kuptoni. Dhe atëherë do të kthehem. Po ju premtoj."

„A të vij edhe unë me ju", u ofrova unë. „A âsht larg?"

Ai fshani përsëri dhe u pajtue.

„Vetëm dy rrugë", tha. „Hajde shpejt."

Nën drejtimin e episkopit njofta pak fqijt e mij. As që ma merrte mendja se aty egzistonte nji mjerim dhe vorfni e atillë. Natyrisht, kjo vinte nga se nuk isha marrë me bamirsina dhe nuk isha futë në shtëpi vorfanjake. Kisha fillue të bindem se Ernesti ka të drejtë kur i merr në tallje akcionet bamirse tue i krahasue me vumjen e pllave të lagta në të thatë. Me pre të thatin, ky âsht ilaçi. Jipnu puntorëvet prodhimet e veta, jipnu si ushtarëvet që kryejnë shërbimin, pensione atyne të cilët plaken në punë dhe atëherë akcionet bamirse nuk do të jenë të nevojshme. E bindun se kjo gjâ âsht e saktë, punojsha me te në përgatitjen e revolucionit, dhe nuk shpenzojsha energjín time për zbutjen e të këqijave shoqnore, të cilat dilshin në pah pa pushim prej sistemit të padrejtë.

U futa mbas episkopit në njifarë dhome të vogël, dy e gjysëm me tri metra, në nji banesë n'oborr. Atje gjetëm nji grue plakë, Gjermane, gjashtëdhetë e katër vjeçe, si tha episkopi. Ajo u habit kur më pa, por luejti kryet njerzishëm dhe vazhdoi të qepte nji palë pantallona. Pranë saj në dysheme ishte nji grumbull i tanë pantallonash. Episkopi pa se në dhomë nuk kishte as qymyr as dru dhe shkoi të blejë e t'i bjerë në shtëpi.

Unë mora nji palë pantallona me i pa se si punonte ajo grue.

„Gjashtë cente, zojë", tha ajo, tue luejtë me urtsi kokën dhe vazhdoi të qepte. Qepte ngadalë, por nuk e ndërprente punën. Dukej sikur shpirtin e saj e sundonte vetëm ai mendim: me qepë!

„Për të gjithë kët punë?" e pyeta. „Sa ju paguejnë? Sa kohë ju duhet për këtë?"

„Po", u përgjegj ajo, „aq. Gjashtë cente për kryemje. Për çdo palë pantallone më duhen dy sahat."

„Por shefi këte nuk e din, shtoi me të shpejtë, tue tregue se kishte frigë se mos t'i shkaktojshin ndonji gjâ jo të mirë. „Unë jam e ngadalshme. Kam reumatizëm në duer. Vajzat punojnë shum mâ shpejt. Ato kët punë e bâjnë për nji sahat. Shefi âsht i mirë. Meqenëse jam plakë, dhe meqenëse zhurma e maqinave më pengon, më ka lejue që ta marr punën në shtëpi. Ato që punojnë në puntorí marrin tetë cente. Po çka me ba? Nuk ka mjaft punë as për të rejat. Për ne plakat nuk ka kurrfarë shprese. Shpeshherë nuk marr mâ tepër se nji palë. Ngandonjiherë, si sot, marr tetë palë dhe i kryej deri kur bie terri."

E pyeta se sa sahat punonte, dhe ajo më tha se kjo mvaret prej stinës së motit.

„Verës, kur ka mjaft porosina, punoj prej orës pesë të mëngjesit deri n'orën nandë të mbramjes. Por, dimnit âsht shum ftoftë. Më mërdhihen duert. Atëherë më duhet të punoj për nji kohë mâ të gjatë, ngandonjiherë edhe mbas mesnate.

„Po, kjo verë ka qenë e keqe. Këto kohna të vështira. Sigurisht Zoti do të jetë idhnueshëm. Kjo âsht puna e parë që ma pat dhanë shefi për nji javë. Asht e vërtetë. Njeriu nuk mund të hajë shum nëqoftëse nuk

ka punë. Unë jam mësue me këtê. Kam qepë gjithë jetën, edhe atje n'Europë, edhe tash këtu në San Fransisko. Tridhetë e tri vjetë.

„Nëse jini të sigurtë se mund ta pagueni qiran, atëherë gjithçka âsht në rregull. I zoti i shtëpis âsht shum i njerzishëm, por qiran duhet me ia pague. Kjo âsht edhe e drejtë. Për këtë dhomë më merr vetëm tre dollarë. Kjo âsht lirë. Por nuk âsht lehtë me i gjetë tre dollar për çdo muej."

Ajo pushoi së foluni dhe vazhdoi me qepë, tue luejtë kryet.

„Ju sigurisht duhet të kini kujdes se si duhet ta shpenzoni fitimin tuej", thashë.

Ajo luejti kryet me vendosmëni.

„Kur pagueni qiran, atëherë nuk âsht mâ aq gjâ e tmershme. Natyrisht, mish nuk mund të bleni. Dhe nuk ka tambël për kafe. Por, për çdo ditë kini me hangër nganjiherë, shpesh edhe nga dy herë."

Këto fjalët e fundit i shqyptonte me mburrje. Në fjalët e saja ndihej si nji mburrje suksesi. Por meqenëse qepte edhe mâ tutje, vuna re brengën në syt e saj t'ambël dhe në buzët e saja. Shiqimi i humbi. Ajo fshini me të shpejtë lot prej syve, sepse i pengojshin me qepë.

„Jo, nuk i dhemb njeriut zemra prej uje", spjegoi. „Mësohuni edhe me ù. Po qaj për vajzën time. E ka mbytë maqina. Asht e vërtetë se ka punue shum, por unë nuk mund ta kuptoj. Ka qenë e shëndoshë dhe e re — porsa kishte mbushë katërdhetë vjetët dhe ka punue vetëm tridhetë vjet. Ka fillue herët, kjo âsht e vërtetë, por burri im ka vdekë. Ka eksplodue kazani atje në fabrikë. E çka kemi mujtë me ba? Ishte në moshën dhetëvjeçare, por ishte shum e fuqishme. Edhe maqina e mbyti. Po. E mbyti dhe ajo ishte puntorja mâ e mirë në puntorí. Kam mendue shpesh për këte dhe e dij. Prandej nuk mund të punoj në puntorí. Maqina ma huton mendjen. E ndëgjoj gjithmonë si bërtet: unë e kam vra, unë. Dhe këte gjithë diten e lume. Atëherë mue më shkon mendja te vajza ime dhe nuk mund të punoj."

Në syt e saj u çfaqën përsëri lott, dhe iu desht me i fshi para se të vazhdonte me qepë.

Ndëgjova se si po vjen episkopi përpjetë shkallëve dhe ia hapa derën. Si dukej? Në shpindë mbante gjysëm thesi me qymyr dhe dru për ndezje nga poshtë. Pluhni i qymyrit ia kishte nxi fytyrën, dhe prej mundit i shkojshin djersët si kokrra groshe. Lëshoi barrën në nji qoshe afër koftorrit dhe fshini fytyrën me nji mendil t'ashpër. Memzi që mujsha me u besue syve të mij. Episkopi i zi si puntor qymyri, me nji këmishë të lirë puntorësh (pa pulla nën fyt) dhe në tesha pune puntorësh. Kjo gja nuk i kishte hije aspak, këto tesha pune. me pantallona të grisuna, të shtërngueme me nji rryp lëkure të ngushtë rreth brezi si i mbajnë puntorët.

Sadoqë episkopi kishte të nxehtë, duert e ngrata të ajuna të grues plakë tashma ishin shtangue prej të ftoftit, dhe para se të niseshim, episkopi ndezi zjarmin, ndërsa unë qërova patatet dhe i vuna që të zihen. Mâ vonë mora vesh se kishte raste të këtilla të shumta edhe shum mâ të zeza, të mshefuna në thellsít e tmershme të shtëpijave të këqija me qira në fqijsín time.

U kthyem. Ernesti ishte frigue për mue se ku isha. Kur u fashit habitja e takimit të parë, episkopi u ul në karrigë dhe u çlodh pak tue u kollitë. Na tha se na jemi të parët nga miqt e tij të vjetër që ka takue mbasi âsht zhdukë. Duhet që të ketë vuejtë mjaft randë disa javë për shkak vetmije. Flitte shum, sadoqë flitte mâ tepër për gëzimin që ndiente tue i ushqye qingjat e Krishtit.

„Sepse tash", tha, „me të vërtetë po ushqej qingjat e tij. Dhe kam mësue nji gja fort të madhe: shpirtit nuk mund t'i ndihmohet derisa të mos mbushet stomaku. Kingjat e tij duhet t'ushqehen me bukë, me patate dhe me mish. Mbas kësaj dhe vetëm mbas kësaj shpirtnat e tyne janë të gaçëm për nji ushqim mâ të mirë."

Darkoi shijshëm me ne. Me nji shije t'atillë kurr nuk kishte hangër te na përpara. Folëm në lidhje me këte dhe ai na tha se kurr nuk ka qenë kaq i shëndoshë sa tash.

„Tash gjithmonë po ecë kambë", tha dhe u skuq kur iu kujtue se n'at kohë shkonte me maqinë, sikur të kishte bâ ndonji mëkat i cili nuk mund të shlyhet lehtë.

„Prandej shëndeti po më shkon mâ mirë", shtoi me të shpejtë. „Dhe unë jam shum i lumtun, shum i lumtun. Mâ në fund jam me të vërtetë njeri."

Megjithatê, në fytyrën e tij shihej nji dhimbje e vazhdueshme, dhimbja e njerëzve tjerë, të cilën e kishte marrë edhe ai për vehte. Tash e shiqonte jetën aspak të zbukurueme, dhe kjo jetë ndryshonte prej asaj me të cilën ishte njoftë nga librat e shtypun të bibliotekës së tij.

„Dhe për të gjitha këto që kam, duhet t'ju jem mirënjohës juve, djalosh", ia tha drejtpërsëdrejti Ernestit.

Ernesti u hutue.

„Unë — unë jua kam heqë vërejtjen, murmuroi ai.

„Më keni kuptue gabim", u përgjegj episkopi. „Unë këtê nuk e them si qortim, por në shej mirënjohjeje. Juve duhet t'ju jem mirënjohës që ma keni tregue rrugën. Më keni nxjerrë prej teoris së jetës në vetë jetën. Keni heqë perden prej mashtrimit të shoqnis. Keni qenë dritë n'errsinën time, por tash edhe unë po e shoh dritën. Jam shum i lumtun, vetëm..." Ai hapi gojën me vështirsi dhe në syt e tij u çfaq nji frigë tmerri. „Vetëm... persekutimi! Kërkujt nuk i bâj keq. Pse nuk më lanë rahat? Por, nuk ka randsi kjo. Asht me randsi mënyra me të cilën më ndjekin. Sikur të më presin e të më bânë copa-copa, nuk do të thojsha kurrgjâ, ose sikur të më digjshin të gjallë ose të më gozhdojshin në kryq me krye teposhtë. Por, çmendinës i kam frigë. Mendoni këte! Unë — në çmendinë! Ky âsht tmer. Kam pá disa raste nat spital. Të sëmundë të tmershëm. Gjaku më bâhet akull kur më shkon mendja te ata. Dhe deri në fund të jetës të jem i mbyllun atje, të shiqoj tërbime, të ndëgjoj at klithmë! Jo! Jo! Këtê jo! Këte jo!"

Kjo ishte nji gjâ për t'ardhë keq. I dridheshin duert, gjithë trupi i dridhej dhe ngurrohej para sqenës që i shkonte ndërmend. Por, u qetsue shpejt.

„Më falni", tha në mënyrë të thjeshtë. „Fajin e kanë nervat e mij të mjerë. Dhe nëse vepra e Zotit më shpie atje, atëherë le të bâhet. Kush jam unë që t'ankohem?"

Tue kqyrë, më kapi nji dëshirë që të bërtitsha me zâ: „Episkopi i madh! Kryetrim! Trim i Zotit!"

Gjatë mbramjes muerëm vesh shum sende për te.

„Kam shitë shtëpin ose mâ mirë me thanë, shtëpijat", tha ai, „dhe gjithçka që kam pasë. E kam dijtë se të gjithë këtë punë duhet ta bâj msheftas, sepse përndryshe do të m'i merrshin. Kjo do t'ishte e tmershme. Shpeshherë mendoj këto dit se çfarë sasije e madhe patatesh, buke, mishi, qymyri dhe druni do të mund të blihet për dy ose treqindmijë dollarë." Ai iu kthye Ernestit. „Ju keni të drejtë, djalosh. Puntorët paguhen shum dobët. Kurr në jetë nuk kam punue, përveç kur u kam folë estetikisht farisejve — tue kujtue se po predikoj kristianizmin — dhe kam pasë nji gjysë milioni dollarësh. Unë kurr nuk kam dijtë çka don me thanë nji gjysë milioni dollarësh derisa nuk e kam kuptue se sa patate, bukë, tlyen dhe mish mund të blihet me ato pare. Dhe atëherë kam kuptue edhe diçka. Kam kuptue se të gjithë ato patate, ajo bukë, ai tlyen, ai mish janë të mijat, dhe se unë nuk kam punue që t'i krijoj. Atëherë kam kuptue se dikush tjetër ka punue për t'i krijue të gjitha këto, dhe se këto i janë rrëmbye. Dhe kur kam zbritë midis të mjerëve, kam gjetë ata të cilëvet u janë rrëmbye këto dhe të cilët vuejshin ûje e ishin të mbytun prej mjerimi, sepse gjithçka u ishte rrëmbye."

Por na e kthyem në kallximin e tij.

„Të hollat? I kam deponue nëpër banka të ndryshme nën emna të ndryshëm. Kurr nuk mund të m'i marrin, sepse nuk mund t'i gjejnë kurr. Dhe këto të holla kanë kaq vleftë. Mund të blej me to shum ushqim. Kurr përpara nuk e kam dijtë pse vlen kaq shum parja."

„Do të dëshirojsha që të marrim diçka prej tyne për propagandë", tha Ernesti me njifarë dëshire. „Do të na ishin tepër të dobishme."

„Jua merr mendja?" tha episkopi. „Unë nuk besoj shum në politikë. Në të vërtetë, kam frigë se unë politikën as që e kuptoj."

Ernesti ishte i përmbajtun në gjana të këtilla. Ai nuk e përsëriti mendimin e vet, sadoqë e dinte shum mirë se në çfarë gjendje të vështirë gjindej partija socialiste për shkak mungese në të holla.

„Flej në konaqe të lira", vazhdoi episkopi. „Por kam frigë dhe kurr nuk qëndroj për nji kohë të gjatë në nji vend. Përveç kësaj, kam marrë dy dhoma në shtëpijat e puntorëve në dy anë të ndryshme të qytetit. Ky âsht nji luks i madh, e dij, por i nevojshëm. Këte pjesërisht e plotsoj, sepse gatuej vetë sadoqë ngandonjiherë ha edhe në restorane të lira. Edhe diçka kam gjetë. Tamalet[1] janë nji lloj gjelle shum e mirë kur kap dimni vonë natën. Vetëmse janë shum të shtrejta, por kam gjetë nji vend ku i marr tri porcione me dhetë centa. Nuk janë aq të mira, si në vendet tjera, por megjithate nxejnë mirë.

„Dhe kështu e kam gjetë detyrën time në botë në saje tuej, djalosh. Kjo âsht detyra e Zotit." Ai më kqyri me buzëqeshje në shiqim." Ju më kapët se si po ushqejsha qingjat. Dhe, natyrisht, të gjithë ju nuk do t'i thoni kurrkujt gja."

Flitte mjaft ç'kujdesshëm, por në të vërtetë kishte frigë. Premtonte se do të na vizitonte përsëri. Por nji javë mâ vonë lexuem në gazeta rastin vajtues t'episkopit Morhaus· i cili ishte dërgue në çmendínë, por për të cilin megjithate egzistonte edhe pak shpresë...

Kot së koti u orvatëm që ta vizitojmë, që t'ia dalim në krye në mënyrë që rasti i tij të merrej në shqyrtim dhe të hetohej edhe njiherë. As që mujtëm me marrë vesh përveç se deklaratat e përsërituna se megjithate ka do shpresë që të shërohet.

„Krishti i ka thanë atij djaloshi që të shesi gjithçka ka", tha Ernesti helmueshëm. „Episkopi ka ndëgjue urdhnin e Krishtit dhe ka mbarue në çmendínë. Kanë ndryshue kohnat prej ditve të Krishtit. Njeriu i pasun, i cili sot u jep të vorfunvet çdo gjâ që ka, âsht i çmendun. Kjo gjâ âsht e padiskutueshme. Shoqnija e ka thanë fjalën e vet."

KAPTINA E XIII

GREVA E PËRGJITHSHME

Kuptohet se Ernesti ishte zgjedhë n'asamble me rastin e ortekut të madh socialist në vjeshten e 1912-tës. Për rritjen e votave socialiste kishte kontribue shum falimentimi i Herstit.[1] me e bâ që të falimentojë Hersti, për plutokracín kjo ishte nji gjâ e lehtë. Hersti paguente në vjeshtë tetëmbëdhetë milion dollarë për botimin e fletoreve të veta të shumta, dhe këto të holla, madje edhe mâ tepër, i merrte përsëri prej klasës së mesme për reklama. Burimi i fuqis së tij financiare ishte klasa e mesme. Trustet nuk shtypshin reklama.[2] Që të rrëxohej Hersti ishte e nevojshme vetëm që t'i merrej e drejta e reklamave.

Ende nuk ishte çrranjosë e gjithë klasa e mesme. Skeleti i saj qëndues kishte mbetë, por ky nuk kishte fuqi. Fabrikantat e vogjël dhe njerzit e vogjël të punës, të cilët kishin mbetë ende, i ishin dorzue plutokracis në mëshirën e saj. Ata nuk kishin ma as pamvarsi politike as ekonomike. Kur plutokracija urdhnonte, ata tërhiqshin reklamat e tyne prej fletoreve të Herstit.

Hersti luftonte me guxim. Botonte fletoret e veta me humbje prej nji milion e gjysëm dollarësh në muej. Vazhdonte shtypjen e reklamave pa të holla. Dhe megjithate, plutokracija tha fjalën e vet, dhe njerzit e pu-

nës dhe fabrikantat e vërshuen Herstin me lajmime se duhet të ndalonte shtypjen e reklamave të tyne të vjetra. Por, Hersti mbante qëndrimin e vet. I drejtoheshin urdhnesa. Ai mbante qëndrimin e vet. I dënuem me gjashtë muej burg për mospërfilljen e gjyqit, për mospërfilljen e urdhnesave, ai nga ana tjetër falimentoi financiarisht për shkak të padive të shumta për damshpreblim. Nuk kishte shpëtim. Plutokracija e dënoi. Gjyqet ishin në duer të plutokracís për të dhanë vendimin. Dhe me Herstin u shkatrrue krejtsisht partija demokratike të cilën ai porsa e kishte shti në dorë.

Me falimentimin e Herstit dhe të partis demokrate, antarëve të saj u kishin mbetë vetëm dy rrugë: ose në partin socialiste ose n'ate republikane. Dhe atëherë na socialistat korrëm frytet kinse të predikimeve socialiste të Herstit, sepse shumica dërmuese e antarëve të tij u bashkue me ne.

Marrja e tokës farmerëve, e cila u bâ n'at kohë, gjithashtu do të shtonte votat tona sikur të mos bâhej kryengritja e shkurtë dhe pa sukses e partis bujqsore. Ernesti dhe udhëheqsit tjerë socialistë luftuen me ashpërsi për të fitue farmerët, por asgjasimi i shtypit socialist dhe i sipërmarjreve botuese sociliste ishte bâ nji pengesë e madhe për mbërrijtjen e këtij qëllimi, kurse propaganda me gojë ende nuk ishte përsosë. Dhe ndodhi kështu që politikanët si zotni Kalvin, dhe vetë farmerët e dikurshëm të cilëve u ishte marrë toka, i banë për vehte farmerët dhe shkatrruen fuqin e tyne politike në nji luftë të kotë.

„Të mjerët farmerët", qeshi Ernesti njiherë me idhnim, „trustet bâjnë me ta çfarë të duen."

Dhe me të vërtetë, kështu ishte. Shtatë truste të mëdha, tue punue sëbashku, mblodhën tepricat e tyne kolosale dhe themeluen trustin e farmerëve. Hekurudhat me anën e kontrollit të tarifave, bankierët dhe borsistat me anën e kontrollit të çmimeve tashmâ qyshkur i kishin futë farmerët në borxhe. Bankierët, madje edhe trustët, gjithashtu, qysh prej kohësh u kishin dhanë hua farmerëve shuma të mëdha të hollash. Dhe kështu farmerët kishin ra në rrjetë. Kishte mbetë vetëm që

të mblidhet rrjeta. Dhe këtë gja e muer mbi vehte trusti i farmerëve.

Kohnat e vështira të vejtit 1912 tashma kishin shkaktue nji rrëxim të madh çmimesh të prodhimeve bujqsore. Tash çmimet ishin rrëxue me vetëdashje dhe me qëllim deri në badihava, ndërsa hekurudhat me tarifa t'egzagjerueme kishin thye krejtsisht farmerët. Në këtë mënyrë farmerët ishin të shtërnguem me marrë hua gjithnji e mâ tepër, ndërsa nga ana tjetër nuk mund të paguejshin borxhet e vjetra. Mandej, filloi tërheqja e madhe e hipotekave dhe mbledhja me përdhuni e borxheve. Farmerët atëherë ia dorzojshin tokën trustit. Nuk u kishte mbetë kurrgja tjetër. Dhe mbasi dorzojshin tokën, në fillim vazhdojshin me punue në te si drejtuesa mbikqyrsa, kryepuntorë ose puntorë të zakonshëm. Baheshin çifqi, të lidhun me tokën me anën e mëditjeve të veta të mjafta tamam sa me mbajtë jetën. Nuk kishin mujtë me lanë pronarët e vet, sepse pronarët e tyne përbajshin plutokracín. Nuk kishin mujtë me shkue në qytet, sepse edhe atje sundonte plutokracija. Ju kishte mbetë vetëm edhe nji rrugë: me braktisë tokën e me u ba shtegtarë, me fjalë tjera me vdekë uje. Madje edhe kjo u pengohej, sepse kundra shtegtimit të paqëllimtë ishin nxjerrë ligjet t'ashpra dhe viheshin në zbatim me rigorozitet.

Kuptohet se aty-këtu disa farmerë ose grupe të tana ia dilshin në krye me ruejtë tokën e vet, në saje të kushteve të veçanta. Por, këto ishin raste të rralla dhe nuk ndërrojshin figurën e përgjithshme. Madje edhe atyne në vjetin tjetër u erdhi radha.[3]

Kështu ndodhi që në vjeshten e 1912-tës udhëheqsat socialistë, të gjithë përveç Ernestit, mbërrijtën në përfundim se kapitalizmit i ka ardhë fundi. Kohna të vështira dhe ushtrija e madhe e të papunëve si pasojë e këtyne kohnave, asgjasimi i farmerëve dhe i klasës së mesme, humbjet vendimtare të aleatëve të puntorëve në të gjitha vijat — e gjithë kjo bante që socialistat të besojshin me arsye se kapitalizmit i ka ardhë fundi dhe se kishte ardhë koha që ata të kapeshin fyt për fyt me plutokracín.

Medet, se si kemi përçmue forcën e kundërshtarëve tanë! Socialistat kudo parashiqojshin fitoren e vet në zgjedhje, tue parashtrue gjendjen politike me fjalë të qarta. Plutokracija e pranoi këtë luftë. Ajo tue na matë dhe tue blue me mend, na rrahi, tue përça forcat tona. Çoi poterën me anën e agjentave të saj të msheftë se socializmi âsht blasfemues dhe i pazot. Bani për vehte kishën, sidomos kishën katolike, dhe në këtë mënyrë na rrëmbeu nji pjesë të votave të puntorëve. Me anë t'agjentave të vet të msheftë, kuptohet, ndihmonte partin bujqsore, madje e solli edhe në qytete në radhët e klasës së mesme gjysëm të vdekun.

Por megjithate, orteku socialist la gjurmë. Por, në vend të fitores vendimtare, e cila do të na siguronte pozitat kryesore në shumicën në të gjitha organet legjistative, na u gjetëm në pakicë. Në të vërtetë, fituem 80 deputetë n'asamble, por kur ata në pranverën e 1913-tës zunë vendet e veta, panë se nuk kishin kurrfarë fuqije. Megjithatê, patën fat mâ të mirë se sa bujqit, të cilët fituen disa qeveri federale, por në pranverë nuk u qe e lejueshme që të marrin pozitat e fitueme. Funkcionarët e hershëm t'atyne qeverive refuzuen që t'ua lëshojnë vendet, kurse gjyqet ishin në duert e oligarkis. Por, unë këtu u nguta shum përpara. Duhet mâ së pari të flas mbi kohnat tronditse të dimnit të 1912-tës.

Rrethanat e vështira në vend shkaktuen paksimin e madh të konsumit. Puntorët, të papunë, nuk kishin mëditje me anën e të cilave mund të blejshin. Rezultat i kësaj ishte se plutokracija u gjet në krizë se çka do të bante me tepricat mâ të mëdha se kurr ndonjiherë përpara. Ajo qe e detyrueme që të çlirohet prej këtyne tepricave përjashta shtetit, kurse për planet e saja të mëdha i nevojiteshin të holla. Në përpjekjet e veta energjike që të çlirohet prej tepricave në tregjet botnore, plutokracija kishte ra në konflikt me Gjermanín. Konfliktet ekonomike zakonisht tërhiqshin me vehte luftat, dhe këtu as ky konflikt nuk bante përjashtim. Mbreti i Gjermanis përgatitej, përgatiteshin edhe Shtetet e Bashkueme.

Rêt e luftës grumbulloheshin, të zeza dhe të kobshme. Sqena për katastrofën botnore ishte përgatitë, sepse rrethanat kudo ishin të vështira: turbullimet e puntorëve, ushtrít e të papunëve, konfliktet e interesave ekonomike në tregjet botnore dhe bumbullimat e heshtuna të revolucionit socialist.[4])

Oligarkija dëshironte luftën me Gjermanin. Ajo e dëshironte për shum arsye. Në rrëmujën e ngjarjeve që do t'i shkaktonte ajo luftë, oligarkija do të fitonte shum mâ tepër në përziemjen e kartave ndërkombtare dhe në krijimin e kontratave dhe aleancave të reja. Dhe, mâ tutje, lufta do të shpenzonte shum teprica nacionale, do të paksonte ushtrín e të papunëvet e cila kërcnonte në të gjithë vendin, dhe do t'i lente oligarkís kohë që të merrte frymë lirisht, që të plotsonte planet e veta, që t'i realizonte ato. Nji luftë e këtillë me të vërtetë oligarkis do t'ia shtinte në duer tregjet ndërkombtare. Përveç kësaj, nji luftë e këtillë do të krijonte ushtri të madhe e cila nuk do të duhej të shpërndahej mâ kurr, kunrse popullit do t'i futeshin në krye fjalët „Amerika kundër Gjermanis" në vend të fjalëvet „Socializmi oligarkis."

Dhe lufta me të vërtetë do t'i bante që të gjitha këto, sikur të mos ishin socialistat. Në katër dhomat tona të vogla në rrugën Pell u mbajt mbledhja e udhëheqsave të Perëndimit. Në këtë mbledhje mâ së pari u muer në shqyrtim qëndrimi që duhet të marrin. Nuk ishte kjo hera e parë që ngriheshin kundër luftës,[5]) por ishte hera e parë që këtê e bajshin në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës. Mbas kësaj mbledhjeje të msheftë hymë në lidhje me organizatën nacionale, dhe me të shpejtë shkojshin e vijshin telegramet në shifra përtej Oqeanit Atlantik. Aty e atje midis nesh dhe Komitetit ndërkombtar.

Socialistat gjermanë ishin të gatshëm me bashkëpunue me ne. Ata ishin mâ se pesë milion, shum prej tyne ishin n'ushtrin e rregullt, dhe përmbi të gjitha ishin në marrëdhanje të mira me organizatat puntore. Socialistat në të dy vendet nxuerën proklamata të guximshme kundër luftës dhe kërcnuen me greva të përgjithshme. Kurse ndërkohë, përgatiteshin për këtë grevë.

Përveç kësaj, partit revolucionare në të gjitha vendet paraqitshin parimin socialist që paqa ndërkombtare duhet të ruhet me çdo çmim, madje edhe me çmimin e revoltimit dhe të revolucionit në vendin e vet.

Greva e përgjithshme ishte nji fitore e madhe e socialistave amerikanë. Më katër dhetuer 1912 u thirr ambasadori amerikan që ta lajë Gjermanin. Ate natë flota gjermane sulmoi Honollullun, mbyti tre kryqzorë amerikanë, nji anije perandorake dhe bombardoi qytetin. Ditën tjetër që të dy vendet i shpallën luftë njana tjetrës, dhe n'orët e para të luftës socialistat e të dy vendeve shpallën grevën e përgjithshme.

Për herë të parë mbreti i Gjermanis u gjet ballë për ballë me njerzit të cilët kishin vû në lëvizje perandorín e tij. Pa ta ai nuk mund të sundonte vendin e vet. Në këtë gjâ ishte nji element i ri fakti se kryengritja ishte pasive. Puntorët nuk luftojshin. Nuk bâjshin kurrgja. Dhe pikrisht tue mos bâ asgja, ia kishin lidhë duert perandorit. Ai nuk dëshironte kurrgja mâ tepër se sa të lëshonte qejt e vet të luftës prej zinxhiri në proletariatin e vet kryengritës. Por kjo gja nuk mund të bâhej. Nuk mund t'i lëshonte qejt. As që mundte me mobilizue ushtrín me shkue në luftë, as që mundte me dënue qytetarët kryeneçë. Në perandorín e tij nuk lëvizte asnji rrotë e vetme. Asnji tren nuk ecte, asnji telegram nuk shkonte, sepse edhe hekurudhorët, edhe telegrafistat, sëbashku me të tjerët kishin braktisë punën.

Dhe si ishte në Gjermani, ashtu ishte edhe në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës. Mâ në fund puntorët e organizuem muerën mësimin e vet. Të rrahun keq në fushën e vet, ata braktisën këtë fushë dhe kaluen në fushën politike të socialistave, sepse kjo grevë e përgjithshme ishte nji grevë politike. Përveç kësaj, puntorët e organizuem ishin rrahë aq keq sa për ta ishte njisoj. Ata iu bashkuen grevës pikrisht nga dëshprimi i madh. Miliona puntorë hidhshin veglat dhe braktisshin punën e vet. Sidomos bijshin në sy puntorët e industris së maqinave. Kokat e tyne ende ishin të përgjakshme prej humbjesh, organizata e tyne ishte asgjâsue në më-

nyrë të dukshme, por ata megjithate braktisshin punën sëbashku me aleatët e vet — puntorët e metalurgjís.

Madje, edhe të gjithë puntorët e zakonshëm, të paorganizuem pushojshin së punuemi. Greva kishte lidhë në këtë mënyrë të gjithë, kështuqë askush nuk mundte me punue. Mbi të gjitha këto, grat u treguen si përkrahse mâ të fuqishme të grevës, ato u ngritën kundra luftës. Nuk dojshin që burrat e tyne të shkojnë e të vriten. Mandej ideja e grevës bani për vehte edhe popullin. Populli gjeti anën argtuese të grevës. Kjo ide ishte bâ infektuese. Fëmijt e pranuen në të gjitha shkollat, dhe ata mësimdhansa që shkojshin në shkollë, ktheheshin mbrapa nga sallat boshe të mësimit. Greva e përgjithshme i përngjante njij gëzimi populluer të përgjithshëm. Dhe mâ në fund ky gëzim tepër i madh nuk mund t'ishte i rrezikshëm. Si mund të dënohet dikush kur janë të gjithë fatjorë?

Shtetet e Bashkueme ishin paralizue. Kurrkush nuk dinte se çfarë po ndodhte. Nuk kishte gazeta, letra telegrame. Çdo vendbanimi ishte izolue aq shum sikur e ndajshin dhetëmijë kilometra shkretinë prej botës tjetër. Tue gjykue në bazë të lidhjes me botën, dukej se bota ishte zhdukë krejtsisht. Dhe kjo gja kështu zgjati nji javë.

Na në san Francisko nuk dijshim se çka po ndodh n'anët tjera të Golfit n'Ouklend ose Berkli. Përshtypja nga e gjithë kjo ishte e çuditshme dhe e vështirë. Dukej sikur kishte vdekë diçka e madhe, sikur damari i gjithë botës kishte pushue së rrahuni. Kombi me të vërtetë ishte ba i vdekun. Maqinat nuk ndiheshin që bâjshin zhurmë nëpër rrugë, nuk ndiheshin sirenat e fabrikave, nuk ndihej zukatja e elektricitetit n'ajr, nuk kishte tramvaja, nuk ndëgjoheshin shitsat e gazetave — asgjâ, vetëmse kohë mbas kohe kalojshin nëpër rrugë disa njerëz si hije të brengosun dhe jorealë në këtë heshtje.

Dhe gjatë kohës së kësaj jave heshtjeje oligarkija mori mësim. Dhe mori mësim të mirë. Greva e përgjithshme qe nji vërejtje. Kjo nuk guxon të ndodhi mâ.

Dhe që të mos ndodhi me të vërtetë mâ, për këtê tashmâ do të kujdeset oligarkija.

Kur kaloi nji javë, puntorët telegrafikë në Gjermani dhe në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës u kthyen në punë, siç ishte marrë vesh qysh mâ përpara. Me anë të tyne udhëheqsat socialista të të dy vendeve u paraqiten ultimatum klasave sunduese të veta: lufta të pushohet ose të vazhdohet greva. Marrëveshja u mbërrijt shpejt. Lufta u ndërpre, kurse populli i të dy vendeve u kthye në punë.

Kjo përtrimje e paqes solli aleancën midis Gjermanis dhe Shteteve të Bashkueme. Në të vërtetë, kjo aleancë ishte nji aleancë midis perandorit gjerman dhe oligarkis amerikane, lidhë me qëllim që të goditet anmiku i përbashkët, proletariati revolucionar i të dy vendeve. Këtë aleancë mâ vonë oligarkija e trathoi turpnisht kur socialistat gjermanë u ngritën dhe e rrëxuen perandorin prej froni. Sepse, kjo ishte pikrisht ajo që kërkonte të mbërrinte oligarkija me këtë lojë — asgjasimi e rivalit të vet të madh në tregun botnuer. Kur perandori gjerman do të hiqet, Gjermanija nuk do të ketë teprica për të shitë përjashta. Simbas vetë natyrës së shteteve socialiste, Gjermanija do t'i shpenzojë vetë të gjitha prodhimet. Ajo, kuptohet, do të bajë tregti me botën e jashtme me disa mallna, të cilët i prodhon, për të marrë mallna tjera, të cilat vetë nuk i prodhon, por kjo asht diçka tjetër nga tepricat e pashpenzueme.

„Unë mund të lidhem me kusht se oligarkija gjen arsyetim për veprimin e vet", tha Ernesti kur u muer vesh trathtija ndaj perandorit gjerman. „Si gjithmonë, oligarkija edhe tash do të besojë se ka veprue me të drejtë."

Dhe me të vërtetë, oligarkija âsht mprojtë publikisht se këte e ka bâ për dashní të popullit amerikan, interesat e të cilit ajo i mpron. Kishte hedhë rivalin e vet t'urejtshëm prej tregut botnuer dhe na kishte bâ të mundshme që në këtë treg të çirohemi prej tepricave tona.

Gjaja mâ e keqe mbi të gjitha âsht fakti se jemi kaq të pafuqishëm që idiotë të këtillë me të vërtetë ruejnë interesat tona," tha Ernesti. „Ata na bâjnë të mundshme që të shesim sa mâ tepër përjashta vendit, e kjo don me thanë se do të na duhet me shpenzue mâ pak këtu."

KAPTINA E XIV-të

FILLIMI I MBARIMIT

Qysh me 1913 Ernesti kishte pa se si po zhvilloheshin ngjarjet, por nuk kishte mujtë me detyrue shokët e vet udhëheqsa që të shifshin edhe ata fytyrën e Thembrës së hekurt e cila ishte çfaqë para syve të tyne. Ata ishin shum të vetëbesueshëm. Ngjarjet vrapojshin me të shpejtë drejt kulmit. Oligarkija amerikane praktikisht kishte zotnue tregun botnuer dhe nji numër i madh vendesh kishte nxjerrë prej tregut me tepricat të cilat nuk mund të shpenzoheshin as që të shiteshin. Vendeve të këtilla nuk u kishte mbetë gjâ tjetër veçse riorganizimi. Ato nuk mujshin me prodhue teprica edhe mâ tutje. Sistemi kapitalist, kur ishin këto vende në pyetje ishte shkatrrue në mënyrë të pashpresë.

Riorganizimi i këtyne vendeve ishte bâ me revolucion. Ishin këto kohë turbullimi dhe fuqije. Kudo shembeshin qeverit dhe institutet. Kudo përveç në dy-tre vende, zotnijt kapitalista të zemruem luftojshin për pronën e tyne. Por proletariati luftetar ua kishte marrë pushtetin. Mâ në fund ishin realizue fjalët klasike të Marksit: „Pronës kapitaliste private tashmâ i ka tingllue kumbona e vdekjes. Do të merret prona prej atyne të cilët ua kanë pasë marrë të tjerëve". Po me at shpejtsi me të cilën ishin shkatrrue qeverit ka-

pitaliste, po me at shprejtsi lindshin republikat e komonvelthit.

„Pse Shtetet e Bashkueme mbeteshin mbas?" „Marshoni, revolucionarë amerikanë!", „Ç'asht me Amerikën"? Kështu theksohej nëpër mesazhet e shokëve tanë të cilët mbërrijshin suksese në vendet tjera. Por na nuk mujshim me shkue hap për hap me ta. Oligarkija na mbyllte rrugën. Si ndonji përbindsh vigan shtrihej në rrugën tonë.

„Pritni derisa të vijmë në pozitat tona në pranverë", përgjigjeshim ne dhe do të shifni".

Kjo ishte mësheftsija jonë. Kishim bâ për vehte bujqit, dhe në pranverë disa shtete federale duhet të kalojshin në duer të tyne në bazë të rezultateve të zgjedhjeve të vjeshtës. Me nji gjest do të krijoheshin dhetë republika kooperative. Dhe mandej gjithçka do t'ishte mâ lehtë.

„Po çka do të bâjmë nëse bujqit nuk do t'ia dalin në krye me ardhë në pozitat e tyne? Pyeti Ernesti dhe shokët e quejtën ogurzi.

Por ky mosskuses në marrjen e pozitave nuk ishte rrezik mâ i madh për të cilin mendonte Ernesti. Ai parashifte kalimin e aleancave të mëdha puntore n'anën tjetër dhe parashifte krijimin e kastave.

„Genti kishte mësue oligarkët që të mbërrijshin këte", tha Ernesti. „Kisha me u lidhë me kusht se" feudalizmi[1]) i tyne qëllimmirë" u shërben si tekst".

Kurr nuk do ta harroj at natë kur mbas nji diskutimi të ashpër me disa udhëheqsa të aleancave puntore, Ernesti m'u kthye mue dhe më tha me zâ t'ulët: „Me këte u zgjidh puna. Thembra e hekurtë e fitoi betejen. Fundi tashma mund të shifet."

Ky bisedim i vogël në banesën tonë të vogël nuk ishte zyrtar, por Ernesti si dhe shokët tjerë të tij përpiqeshin që të sigurohet te udhëheqsi i puntorëve që me rastin e njij greve tjetër, edhe ata, me njerzit e vet, t'i bashkoheshin grevës së përgjithshme. Konori, kryetar i shoqatës së puntorëve t'industris së maqinave, ka qenë i pari udhëheqës nga të gjashtë udhëheqsat e pranishëm i cili ka refuzue që të premtojë nji sigurim të këtillë.

„Ju keni pa se çfarë dajaku hangrët me taktikën tuej të vjetër të grevave dhe të bojkotimit", insistonte Ernesti.

Konori dhe të tjerët luejtën krenët.

„Ju keni pá se çfarë mund të bâjë greva e përgjithshme", vazhdoi Ernesti. „Na ndaluem luftën me Gjermanin. Kurr solidariteti dhe fuqija e klasës puntore nuk janë tregue si atëherë. Klasa puntore mund të sundojë botën dhe do ta sundojë. Dhe ju vozhdoni të jeni me ne, na do t'i japim fund pushtetit të kapitalizmit. Kjo âsht e vetmja shpresë e jona. Dhe ajo që âsht edhe mâ me randsí, ju këte e dini. Nuk ka dalje tjetër. Çka do që të bani në taktikën tuej të vjetër, do të jeni të destinuem për katastrofë, nëse jo për tjetër gjâ, të pakten sepse gjyqet janë në duert e zotnijve kapitalista.[2]

„Po nguteni tepër", u përgjegj Konori. „Nuk i dini ju të gjitha daljet. Ka dhe nji dalje. Na dijmë se çka kërkojmë. Jemi ngie me greva. Me këtë mënyrë na kanë mujtë për faqe të zezë. Por, unë mendoj se mâ nuk do të jetë nevoja që t'i ftojmë njerzit tonë në grevë".

„Cila âsht ajo mënyra juej e daljes"? pyeti Ernesti ashpërsisht.

Konori qeshi dhe luejti kokën: „Mund të ju them vetëm kaq: nuk kemi fjetë dhe nuk flejmë as tash".

„Kam shpresë se këtu nuk ka kurrgja që mund të frigoheni ose të turpnoheni", e nxitte Ernesti.

„Mendoj se i dijmë vetë mâ së miri çâshtjet tona", ishte përgjegja.

„Meqenëse mëshifni diçka, duket se nuk janë punët në rregull", tha Ernesti edhe mâ i zemruem.

„Kemi pague me gjak përvojën tonë, kemi fitue gjithçka do të marrim", tha Konori. Njeriu mâ parë duhet të kujdeset për vehten".

„Nëse frigoheni me tregue at dalje tuej, atëherë do t'ua them unë." Ernesti ishte zemrue. „Ju po përgatitni me marrë pjesë në fitim spekulativ. Jeni marrë vesh me anmikun, këtë punë e keni bâ. E keni shitë çashtjen e puntorëve, çâshtjen e të gjithë puntorëve. Keni braktisë fushën e betejes si qyqana".

„Unë nuk po them kurrgja," u përgjegj Konori mrrolshëm. „Por, mendoj se na vetë dijmë pak mâ mirë se ju se ç'âsht mirë për ne."

„Po çka âsht mâ mirë për puntorët tjerë, kjo gjâ nuk u intereson aspak. Këtë gjâ po e shkilni me kambë."

„Unë nuk po them kurrgja", u përgjegj Konori," veçse jam kryetar i shoqatës së puntorëve të maqinave dhe se detyra ime asht që të kujdesohem për njerzit që përfaqsoj. Kjo âsht e gjithë puna".

Dhe kur shkuen udhëheqsat e puntorëve Ernesti me qetsin e dëshprimit ravizoi vijat e përgjithshme të ngjarjeve t'ardhshme.

„Socialistat kanë pasë për zakon që të parashofin me gëzim", vazhdoi ai, „ditën se kur puntorët, të shtypun në fushën industriale, të kalojnë fushën ekonomike. Pra, qe, Thembra e hekurt ka mujtë puntorët në fushën e industris dhe i ka përzanë në fushën politike. Dhe në vend që të gëzohemi, na bâhemi merak për këtë gjâ. Thembra e hekurt ka marrë mësim. Na, me rastin e grevës së përgjithshme kemi tregue forcën tonë. Ajo tash ka marrë masa që të pengojë nji grevë tjetër të përgjithshme".

„Po si?" e pyeta unë.

„Thjesht: tue pague shoqatat e mëdha të puntorëve. Grevës tjetër të prëgjithshme ata nuk do t'i bashkohen. Prandej nuk do të kemi grevë të përgjithshme.

„Por, Thembra e hekurt nuk mund të punojë gjithnji me nji plan kaq të shtrembët," thashë unë.

„Ah, nuk u ndihmon ajo të gjitha shoqatave. Madje, as që âsht e nevojshme. Qe se çka do të ndodhi. Do t'ua shtojë mëditjet dhe do të shkurtojë ditën e punës puntorëve të shoqatave hekurudhore, t'industrive së maqinave, t'industrive të çelikut. Në këto shoqata këto kushte të favorshme do të vazhdojnë. Me qenë antari i këtyne shoqatave, don me thanë me pasë vend në parajsë".

„Unë ende nuk po e kuptoj", vuna re unë. Çka do të ndodhi me shoqata tjera? Ka mâ shum jashtë këtij grupi se sa në të".

„Shoqatat tjera do t'i shkatrrojnë — të gjitha. Sepse, si po e shef, hekurudharët, puntorët e maqinave, puntorët e industris së hekurt dhe të çelikut, ata kryejnë

gjithë punën kryesore në civilizimin tonë të mekanizuem. E sigurtë në besnikin e tyne, Thembra e hekurt mund të tallet me shoqatat tjera. Hekur, çelik, qymyr, maqina, komunikacion — kjo âsht shtylla kurrizore e industris së përgjithshme."

„Po qymyri?" pyeta. „Ka gati nji milion puntorë nëpër minjerat e qymyr gurit.

„Këta janë kryesisht puntorë të pakualifikuem. Ata nuk kanë randsí. Mëditjet e tyne do të zvoglohen, dita e punës së tyne do të shtohet. Ata do të bâhen skllevë si edhe na të tjerët dhe do të bien në shkallën e kafshëve mâ tepër se na të gjithë të tjerët. Do të jenë të shtrënguem të punojnë si punojnë tash farmerët për zotnijt të cilët ua kanë rrëmbye tokën. Dhe kështu do të ndodhi me të gjitha shoqatat tjera jashtë këtij grupi. Shiqo se si po luhaten dhe po përçahen dhe se si antarët e tyne po bâhen skllevë të cilët po punojnë nën presionin e stomalkut bosh dhe nën presionin e ligjëve të vendit.

„A din se çka do të ndodhë me Farlin[3] dhe me grevëthyesat e tij? Po të tregoj. Grevëthyemja do të zhduket si profesion, sepse nuk do të ketë mâ greva. Në vend të grevave do të bâhen kryengritjet e skllevëve. Farli dhe banda e tij do të gradohen në grada zbutsa-skllevësh. Po jo, nuk do të thirren ashtu, por do të quhen egzekutuesa të ligjit të vendit të cilët do t'i detyrojnë puntorët me shkue në punë. Kjo trathti e shoqatave të mëdha vetëm që do ta zgjasi luften. Vetëm zoti din se kur dhe ku do të triumfojë revolucioni.

A ka mbështetje që të besohet fare se do të triumfojnë dikur kur egzekuton nji grup kaq i fuqishëm si janë oligarkija dhe shoqatat e mëdha të puntorëve" e pyeta. „Vallë a nuk do të mund të sundojë ky grup përgjithmonë"?

Ai luejti kokën. „Nji nga përfundimet tona të mbështetuna në përvojë âsht se çdo sistem, i mbështetun në klasa dhe kasta, mban në vetëvehte farën të falimemtimit të vet. Nëse ndonji sistem âsht i mbështetun në klasa, si mund të evitohet formimi i kastave? Thembra e hekurt nuk do të mund ta pengojë, dhe mâ në fund kasta do ta shkatrrojë Thembrën e hekurt. Oligarkët tashmâ kanë zhvillue kastën midis tyne, por prit deri

sa këto shoqata puntorësh të favorizuem që zhvillojnë kastën e vet. Thembra e hekurt do të përpiqet me të gjitha fuqit e veta që ta penojë këtë, por nuk do t'ia dalë në krye.

„Në këto shoqata të favorizueme gjindet lulja e puntoris amerikane. Këta janë njerëz të fuqishëm. Ata me anën e konkurencës së tyne janë bâ antarë të këtyne shoqatave. Çdo puntuer në Shtetet e Bashkueme dëshiron me u bâ antar i këtyne shoqatave. Oligarkija do t'u ndihmojë ambicjeve dhe konkurencave të këtilla. Dhe në këtë mënyrë do të bâjë për vehte njerëz të fuqishëm, të cilët për ndryshe do të bâheshin revolucionarë, dhe forca e tyne do t'u shërbejë për mbajtjen e oligarkis.

„Nga ana tjetër kasta puntore, antarët e shoqatave të favorizueme do të përpiqen që organizatat e veta t'i bâjnë korporata të fuqishme. Dhe do t'ia dalin në krye. Antarët e kastës puntore do të bâhen trashëgimtarë. Djali do ta trashigojë të jatin, dhe nuk do të ketë derdhje forcash të reja nga burimi i përhershëm i forcave, nga populli. Kjo don me thanë dobsim i kastave puntore, dhe ato mâ në fund do të bâhen gjithnji e mâ të dobta. Në të njajtën kohë si institute do të bâhen përkohsisht të gjithfuqishme. Do të bâhen si garda në pallatet e vjetra të Romës. Do të bâhen revolucione të pallateve me anën e të cilave kastat puntore do të grabisin pushtetin. Por do të ketë edhe kundrarevolucione pallatesh nga ana e oligarkis. Dikur njani dikur tjetri do të jenë në pushtet. Gjatë gjithë kësaj kohe dobsimi i kastave do të bâhet i paevitueshëm, kështuqë mâ në fund populli i gjanë do të fitojë të drejtat e veta."

Këtë evolucion social të ngadalshëm Ernesti e parashtroi nën gravitetin e përshtypjes së parë të besëthyemjes së shoqatave të mëdha. Nuk u pajtova me të në këtë pikëpamje dhe aq mâ pak pajtohem tash, ku jam tue i shkrue këta rreshta. Sepse pikërisht tash, sadoqë Ernesti nuk gjindet mâ, qëndrojmë në pragun e revolucionit i cili do t'i shlyejë të gjitha oligarkít. Megjithate paraqiti këtu profetizimin e Ernestit sepse âsht i tij. Sadoqë besonte në profetizimin e vet, ai megjithate luftonte si nji vigâ kundër tij, dhe mâ tepër se kurrkush

tjetër bante të mundshme këtë kryengritje e cila pret vetëm shêjin që të plasi[4].

„Por, nëse mbetet oligarkija", e pyeta at mbramje, „çka do të ndodhë me tepricat e mëdha të cilat i mbetet për çdo vjet?"

„Tepricat duhet të shpenzohen disi dhe më beso se oligarkija do të gjejë nji farë mënyre. Ajo do të ndërtojë rrugë madhshtore, do të ketë suksese të mëdha në shkencë dhe sidomos n'art. Kur oligarkët të sundojnë krejtsisht popullin, atëherë do të kenë mjaft kohë edhe për gjana tjera. Do të bâhen aderuesa të bukuris. Do të bâhen dashamirës t'artit. Dhe artista, të shpërblyem mirë, do të punojnë simbas udhzimeve të tyne. Nga kjo do të lindë nji art i madh, sepse artistat nuk do t'i bâjnë mâ lajka shijen borgjeze të klasës së mesme sikur deri më tash. Do të kemi nji art të naltë, po të them, do të lindin çudina qytetesh, simbas të cilave qytetet e kohëve të vjetra do të duken të stolisuna në mënyrë të lirë dhe pa shije. Dhe në këto qytete do të banojnë oligarkët dhe do t'i falen bukuris[5].

„Në këtë mënyrë tepricat do të shpenzohen vazhdimisht dhe puntorija do të kryejë punët. Ndërtimi i këtyne objekteve të mëdha dhe i qyteteve do t'u sjellin puntorëve të zakonshëm rastin që të mos vdesin urije, sepse tepricat e mëdha do t'i shtyejnë që të bâjnë shpenzime kolosale, dhe oligarkët do të ndërtojnë me mija — me dheta mija vjetësh. Ata do të ndërtojnë si Egjyptasit dhe Babilonasit as nuk kanë pa n'andërr që kanë ndërtue ndonjiherë dhe kur të kalojë koha e oligarkëve, rrugët e tyne madhshtore dhe qytetet e tyne të mrekullueshme do t'u mbesin puntorëve të vllaznuem që të shkelin në to dhe të jetojnë në ta.[6])

„Të gjithë këtê oligarkët do ta bâjnë sepse nuk do të munden me e bâ. Këto vepra madhshtore do të jenë mënyra për shpenzimin e tepricave poashtu si kanë bâ dikur klasa sunduese në kohna të lashta n'Egjypt tue ndërtue tempuj dhe piramida me shpenzimin e tepricave të cilat i kanë rrëmbye prej popullit. Nën oligarkët do të lulzojë jo klasa klerikale, por klasa e artistave. Kurse kastat e puntorëve do të zanë at vend të cilin në kohën e borgjezis e kanë pasë zanë tregtarët. Dhe nën të

gjitha këto do të jetë gremina, në të cilën do të kalbet, do të vuejë ûje dhe do të sharrojë e do të përtrihet pambarim populli i zakonshëm, pjesa mâ e madhe e popullsis. Dhe mâ në fund kush e din se kur do të dalë populli i zakonshëm prej greminës. Klasat puntore dhe oligarkët dalngadalë do të zhduken dhe atëherë, mâ në fund, mbas vuejtjes shekullore, do të vijë dita e njeriut të vogël. Kam pasë shpresë se do ta përjetojë këtë ditë, por tash po e shof se nuk do ta shof kurr."

„Ai u ndal, më shiqoi, mandej shtoi:

„Evolucioni social âsht jashtzakonisht i ngadalshëm, a nuk âsht kështu zemra ime?"

Unë e përqafova, koka e tij u lëshue në krahnorin tim.

„Më ven në gjumë me kangë", përshpëriti ai përmallshëm. „E pashë ardhshmënin dhe do të dëshirojsha me e harrue".

KAPTINA E XV

DITT E FUNDIT

Në fund të kallnorit të vjetit 1913 duel në shesh qëndrimi i ndryshuem i oligarkis ndaj shoqatave puntore të favorizueme. Gazetat shkruejshin për shtimin e pandëgjueshëm të mëditjeve dhe për shkurtimin e kohës së punës për puntorët e hekurudhave, për puntorët n'industrin e hekurit, të çelikut dhe maqinave. Por, nuk kishin thanë të gjithë të vërtetën. Oligarkët nuk kishin lejue që të thuhet e gjithë e vërteta. Në të vërtetë, mëditjet ishin shum mâ të mëdha, dhe ndaj tyne edhe privilegjet. E gjithë kjo ishte mësheftsi, por mësheftsija donte me dalë në dritë. Antarët e shoqatave të privilegjueme u tregojshin grave të veta, grat tregojshin mâ tutje, dhe kështu së shpejti gjithë bota puntore muer vesh se çka kishte ndodhë.

Krej kjo ishte vetëm nji zhvillim logjik i asaj që në shekullin XIX-të njifej nën emnin e pjesëmarrjes në fitim. Në luftimin industrial t'asaj kohe bâheshin orvajtje për ndamjen e fitimeve. Me fjalë tjera kapitalistat orvateshin me i marrë me të mirë puntorët, tue u lejue njifarë pjesëmarrje financiare në punë. Por, ndamja e fitimeve, si sistem, ishte qesharake dhe e pamundshme. Midis luftës industriale, sukses mund të kishte në raste fort të rralla, sepse sikur të gjithë puntorët dhe të

gjithë kapitalistat ta ndajshin fitimin do të sundojshin të njajtat kushte të cilat sundojshin edhe kur nuk ishte ndamja e fitimeve.

Dhe kështu nga ideja jopraktike për ndamjen e fitimeve-normale u zhvillue ideja praktike për ndamjen e fitimeve — spekulative. „Na jepni mëditje mâ të mëdha, dhe këtë barrë ngarkonja publikut" — ky ishte parimi i shoqatave puntore të privilegjueme. Kjo politikë egoiste pat sukses në dy anë. Kalimi i peshës në publikun do të thonte edhe kalim i peshës në masat e gjana të puntorëve të paorganizuem ose t'organizuem dobët. Këta puntorë paguejshin me të vërtetë mëditjet e shtuemе të vllazënve të tyne mâ të fuqishëm të cilët ishin antarë të shoqatave të privilegjueme, të monopoleve të puntorëve. Kjo ide, si thashë, ishte sjellë me të madhe vetëm në përfundimin e saj logjik me shkrimjen e oligarkis dhe të shoqatave puntore të privilegjueme.[1])

Porsa duel në shesh mësheftsija e besëthyemjes së shoqatave të privilegjueme, në botën puntore u ndëgjue prozhmimi dhe paknaqsija. Mbas kësaj shoqatat e privilegjueme u tërhoqen prej organizatës ndërkombtare dhe prenë të gjtiha marrëdhanjet me organizatat tjera. Dhe atëherë erdhën turbullimet dhe dhunimet. Antarët e shoqatave të privilegjueme u damkosën si trathtarë dhe nëpër pijetore, nëpër shtëpija publike, në rrugë, në punë, kudo, me nji fjalë, ata sulmoheshin prej shokëve të tyne të cilët i kishin braktisë trathtisht.

U shpartalluen krena të shumta, pat edhe shum të vdekun. Asnji antarë i shoqatave të privilegjueme nuk ishte i siguruem. Ata bashkoheshin në grumbuj për të mujtë me shkue në punë ose për të dalë prej pune. Dhe gjithmonë shkojshin për midis rrugës, sepse nepër trotuare mund të ndodhte që t'u hidhej ndonji gur ose tjegull nga dritaret ose kulmi dhe t'u binte në krye. Atyne u ishte e lejueshme që të mbajshin armë, dhe pushteti u ndihmonte në çdo mënyrë. Kundërshtarët e tyne dënoheshin me burgime për nji kohë të gjatë ku veprohej me ta shum ashpër. Joantarëve të bashkimeve të privilegjueme nuk u ishte e lejueshme mbajtja e armëve. Kundërvatja e këtij ligji ishte si nji kundërvajtje e madhe dhe dënohej ashpër.

Puntorët e revoltuem vazhdojshin të hakmerreshin kundër trathtarëve. Menjiherë, vetëvetiu, u krijuen kufijt midis kastave. Fëmijt e puntorëve të trathtuem ndiqshin fëmijt e puntorëve trathtarë, derisa këtyne mâ në fund nuk ishte mâ e mundshme që të luejshin në rrugë ose të shkojshin në shkollë. Edhe grat edhe familjet trathtare bojkotoheshin; bojkotoheshin edhe dyqanet që u shitshin atyne mallna.

Për shkak të gjithë kësaj trathtarët e familjet e tyne të dëbuem nga të gjitha bashksit dhe t'udhzuem në vetëvehten, krijuen bashksina speciale. Tue pá se nuk mund të mbesin mâ midis proletariatit të mashtruem, ata u shpërngulën në krahina tjera ku banojshin vetë përvehte. Për ta u ndërtuen banesa të reja, moderne dhe higjienike, të rrethueme me oborre të gjana, të ndame aty-këtu me parqe dhe me fusha loje për fëmij. Fëmijt e tyne shkojshin në shkollat e tyne speciale në të cilat u kushtohej kujdes i madh punëdores dhe shkencave natyrore. Antarët e bashkimeve të privilegjueme baheshin aristokraci puntorësh. Ata ishin ndá prej puntorëve tjerë. Kishin shtëpija mâ të mira, tesha mâ të bukura, ushqim mâ të mirë, trajtim mâ mirë. Merrshin pjesë në fitime spekulative me hakmarrje.

Mirëpo, me puntorët tjerë veprohej mâ keq se përpara. U ishin marrë shum privilegje të vogla, kurse mëditjet e tyne dhe standardi i tyne jetsuer binte vazhdimisht. Përveç kësaj, edhe shkollat e tyne bâheshin gjithnji mâ të këqija, të shkolluemit dalngadalë kishte pushue të bâhej i detyrueshëm. Shtimi i analfabetëve në të rijt kishte fillue të bâhet shum i rrezikshëm.

Me përvehtsimin e tregut botnuer, Shtetet e Bashkueme kishin tronditë botën tjetër. Gjermanija, Italija, Franca, Austria, Zelanda e Ré ishin të zanuna me formimin e republikave të veta. Imperatoria britanike po shkatrrohej. Anglija ishte e zanun me punë. Në Hindi kishte shpërthye kryengritja. N'Azi ndëgjohej klitha e përgjithshme: „Azija e Aziatikëve!" Dhe mbas kësaj klithme qëndronte Japonija tue nxitë dhe ndihmue vazhdimisht racën e verdhë dhe racën e murme kundër racës së bardhë. Dhe ndërsa Japonija andrronte për imperatorin kontinentale dhe orvatej për të realizue këtë

andërr të vetën, shtypte revolucionin e vet proletar. Kjo ishte me të vërtetë nji luftë kastash, kulija kundër samurajve, dhe kulët socialista vriteshin me dheta mija. Katërdhetë mijë janë vra në betejat e rrugës dhe në sulmin e kotë kundër pallatit të Mikados në Tokio. Qyteti Kobe ishte shndërrue në nji thertore. Masakrimi i puntorëve të fabrikave të pambukut bâ me mitraloza, kishte marrë famë si vepra mâ e tmershme e maqinës luftarake moderne. Nga të gjitha oligarkit, oligarkija japoneze ishte mâ brutalja. Japonija kishe mbizotnue në Lindje dhe kishte marrë për vehte gjithë pjesën aziatike të tregut botnuer, me përjashtim të Hindis.

Anglija ia kishte dalë në krye me dërmue revolucionin e vet proletar dhe me mbajtë Hindin, por kjo gjâ e kishte sjellë në buzë të greminës. Përveç kësaj, ishte detyrue të lejojë që kolonina të mëdha t'i shpëtojnë prej dore. Kështu ndodhi që socialistave t'u vijë përdore që Australin dhe Zelendën e Re t'i bajnë republika të Komonveltit. Në këtë mënyrë Anglija humbi edhe Kanaden, por Kanada me ndihmën e Thembres së hekurt përballoi revolucionin e vet social. Thembra e hekurt në të njajtën kohë ndihmoi Meksikën dhe Kuben që të përballojnë kryengritjen. Kështu Thembra e hekurt u forcue në Botën e Ré. Ajo farkoi gjithë Amerikën Veriore në nji tansi politike kompakte prej Kanalit të Panamas deri të Oqeani i Ngrimë.

Kurse Anglija, tue sakrifikue kolonit e veta të mëdha ia duel në krye të mbajë vetëm Indín. Madje edhe kjo ishte vetëm e përkoshme. Lufta me Japonin dhe me Azin tjetër rreth Hindis veçse ishte shty. Anglis i ishte e shkrueme që ta humbte Hindin së shpejti, dhe mbas kësaj ngjarjeje ravizohej jo e qartë lufta e Azis së bashkueme kundër botës tjetër.

Dhe ndërsa gjithë bota ishte përça në konflikte, as na në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës nuk kishim qetsi. Besëthyemja e shoqatave të mëdha kishte pengue kryengritjen tonë proletare, por turbullime kishte kudo. Përveç trubullimeve të puntorëve, përveç paknaqsive të farmerëve dhe pjesës tjetër të klasës puntore, papritmas u përplas vala e njij fije të ré. Menjiherë duel në

shesh nji grup adventistash të cilët filluen me predikue përmbytjen e botës.

„Në dreq të mallkuem me këtë rrëmujë!" bërtiti Ernesti. „Si mund të presim ndonji solidaritet kur kemi kaq qëllime të ndryshme dhe konflikte?".

Dhe me të vërtetë, përtrimja e fes zhvillohej deri në proporcione që nuk t'i merrte mendja. Njerzit, të mjerë dhe të dëshpruem në gjithçka që ishte e kësaj bote, ishin pjekë që të pranojshin me dëshirë të madhe iden e qiellit në të cilët tiranët e industris nuk do të mund të hyjnë, sepse nuk do të mund të futen nëpër birën e gjylpanës. I gjithë vendi ishte mbushë me predikuesa-shtegtarë të shpresave t'egra dhe në kundërshtim me ndalimet e pushtetit civil dhe në kundërshtim me ndjekjet e pandëgjueshëmve, mbledhjet e shumta në numër, nën qiellin e hapun nxitshin marrzin religjoze.

Këto janë ditët e fundit, thojshin ata, ky âsht fillimi i mbarimit të botës. Katër erna janë lëshue në liri. Zoti i ka nxitë njerzit në luftë. Kjo âsht koha e vegimeve, dhe çudinave, kurse numri i parashiquesave dhe i profetizuesave ishte nji legjion. Me qinda mija njerëz braktisshin punën e vet dhe ikshin në mal që të pritshin atje ardhjen e menjihershme të zotit dhe ngritjen në qiell të njiqind e katërdhetë mijë njerëzve. Mirëpo, zoti nuk zbriti, dhe ata vdisshin me shumicë prej uris. Në dëshprimin e tyne ata plaçkitshin farmat për të mujtë me sigurue ushqim, kurse turbullimet dhe anarshija provokue si pasojë e kësaj, vetëm se kishin shtue mundimet e farmerëve të pa tokë.

Kështu, edhe farmat edhe magazinat u banë pronë e Thembrës së hekurt. Me qinda mija ushtarë u dërguen në teren, dhe ata i kthyen nëpër qytete në punë me bajoneta këta fanatikë. Në qytete këta shkaktojshin turbullime dhe rrëmujë. Udhëheqsat e tyne për shkak se nxitshin popullin për kryengritje egzekutoheshin ose mbylleshin ndër çmendina. Ata që egzekutoheshin shkojshin në vdekje me entuziazmin e martirëve. Ishte kjo koha e marrzive. Shqetsimet përhapeshin. Në knetat dhe shkretinat dhe nëpër vendet e pabanueshme prej Floridës deri n'Alaskë, disa grupe Indianësh të cilat ende kishin mbetë gjallë luejshin vallet e tyne të shpirt-

nave të vdekun dhe pritshin ardhjen e zotit të tyne indian.

Dhe në të gjithë këtë çudi, oligarkija, përbindshe e shekujve vazhdonte të përparonte me nji siguri dhe kthjelltë të tmershme. Ajo përballonte milionat e shqetsuem me Dorën e hekurt dhe me Thembren e hekurt, stabilizonte rendin prej çrregullimit, kaosin e bante themel të vetin dhe shtëpi të vetën.

„Pritni vetëm deri sa të vijmë në pozita", thojshin bujqit, si na ka thanë edhe zotni Kalvini në banesën tonë në rrugën Pell. „Vështroni vetëm shtetet që kemi fitue në zgjedhje. Na, me ndihmën tuej, socialista, kur t'i zamë pozitat tona, do t'i detyrojmë zotni kapitalistat të këndojnë nji havaz tjetër."

„Milionet e këtyne njerëzve lakuriqë dhe të pakënaqun na përkasin neve", thojshin socialistat. „Bujqit janë bashkue me ne, farmerët, klasa e mesme dhe puntore. Sistemi kapitalist do të kapitulojë. Mbrenda nji mueji do të dërgojmë pesëdhetë deputetët tanë n'asamble. Mbrenda dy vjetsh prej ditës së soçme të gjitha pozitat do të jenë në duert tona, prej presidentit të Shteteve të Bashkueme deri te nëpunsi mâ i vogël i fundit."

Ernesti në të gjitha këto fjalë vetëm luente kryet dhe tha:

„Sa pushkë kini? A dini se ku do të gjeni mjaft municion? Kur të vijë koha për t'i qërue hesapet, atëherë mâ të fuqishëm janë ata të cilët janë të lidhun kompakt me nji interes të përbashkët se sa ata të cilët janë shoqnuer rastsisht, këte po ua them unë."

KAPTINA E XVI

FUNDI

Kur erdhi koha që të nisemi Ernesti dhe unë në Vashington, im at nuk erdhi me ne. Ai ishte dashunue në jetën e proletariatit. Krahina jonë vorfanjake për të ishte nji laborator i madh social dhe ai, si duket, ishte lëshue në gëzimin e pamasë të hulumtimeve. Shoqnohej me puntorët dhe u shkonte shum vetëve nëpër shtëpija si mik i vjetër. Punonte të gjitha punët e ndryshme. dhe këto punë e argtojshin poashtu si edhe hulumtimi shkencuer, sepse zbavitej në to dhe kthehej në shtëpi plot me shënime dhe i tejlumtun për aventurat e reja. Ishte nji shkenctar i përsosun.

Nuk kishte kurrfarë nevoje që të punonte ai, sepse Ernesti ia dilte në krye me përkthimet e veta të fitonte mjaft sa për ne të tre. Por im at nuk hiqte dorë nga të vrapuemit mbas fantazmës së vet miratuese, dhe tue gjykue simbas punëve që bante, kjo fantazmë ndërronte shpeshherë trajtën e vet. Kurr nuk do të harroj at mbramje kur pruni në shtëpi mallin e vet të blemë nga shitsat cikrrimtarë: lidhsa këpucësh, rrypa dhe sende tjera që bájnë shitsat shtegtarë, as që mund të harroj at mbramje kur shkova n'at dyqanin e vogël kolonial për të ble diçka dhe e gjeta ate mbas çepengut se si u shitte myshterijve, madje edhe mue. Mbas

kësaj here nuk çuditesha kur nji javë punoi si kamarier në nji pijetore për karshí. Punonte edhe si roje nate, shitte patate në rrugë, ngjitte etiketa në fabrikën e konzervave, punonte në kartonazhë si puntor për të gjitha punët, bante ujë për nji grup puntorësh që shtrojshin binarët e tramvajit dhe madje ishte futë edhe në Shoqatën e lamsave t'enëve pikrisht para se sa të shpërndahej kjo shoqatë.

Përsa i përket veshjes, këtu, më duket, shembulli i episkopit kishte ndikue në tim et, sepse edhe ai mbante këmishë të lirë puntore dhe tesha puntorësh me rryp të ngushtë rreth brezit. Megjithate, mbante nji zakon nga jeta e vjetër: në mbramje vishej gjithmonë në mënyrën mâ të kujdesshme

Me Ernestin unë mund t'isha kudo e lumtun, kurse lumnija e tim et në rrethanat tona të ndërrueme vetëm ishte nji plotsim për lumnin time.

„Kur kam qenë djal' i ri", thonte im at, „unë kam qenë shum kurioz. Kam dashtë me dijtë se pse janë krijue dhe për çka shërbejnë sendet. Prandej, edhe jam bâ fizikant. Jeta te unë edhe sot shkakton kurreshtje sikur kam qenë djalosh dhe kjo kurreshtje ban që të ketë vleftë me jetue njeriu."

Ngandonjiherë shkonte n'anën aristokrate të San Fransiskos, n'anën e tregtoreve elegante dhe të teatrave, ku shitte gazeta, kryente punë korieri, u hapte para lokaleve zotnijve aristokratë dyert e karrocave. Atje nji ditë, tue ia mbyllë derën, hasi në zotni Viksonin. Në mbramje na tregoi me nji kënaqsi fort të madhe këtë rast.

„Viksoni më kqyri ashpër kur ia mbylla derën mbasi hyni mbrenda dhe murmuroi: „Kqyre, të lutem! Pikrisht kështu tha: „Kqyre, të lutem! U skuq në fëtyrë dhe u hutue aq shum sa harroi me më dhanë bakshish. Por, duket se e mblodhi vehten me të shpejtë, sepse automobili ende nuk ishte largue as disa metra, kur ai u kthye dhe qiti kryet për dere.

„Ndëgjoni, profesor, tha, kjo nuk ka kuptim. Çfarë mund të bajë për ju?

„Unë mbasi u futët mbrenda, mbylla derën e automobilit u përgjegj ai. Simbas zakonit të vjetër, do të duhej të më kishit dhanë bakshish.

„Leni këte, u zemrue ai, unë mendoj për diçka serioze.

„Flitte me serjozitet. Ndoshta e ngacmonte ndergjegja e tij e ngurtë, ose diçka e ngjajshme, dhe kështu unë për pak kohë seriozisht rashë në mendime.

„Fytyra e tij u shndërrue e tanë në pritje, kur fillova përgjigjen time, por duhej ta shifshit kur e mbarova përgjegjen.

„Do të kishit mujtë të ma ktheni shtëpín", i thashë, „dhe akcionet e mija në tjerrtoret tjera."

Im at heshti.

„E çka tha për këte?" e pyeta me të shpejtë.

„Çfarë do të mund të thonte? Nuk tha kurrgja. Por atëherë unë i thashë: kam shpresë se jeni të lumtun. Ai më kqyri me dyshim. Përsëri i thashë: më thueni a jeni të lumtun?

„Ai i bërtiti karrocierit që ta nisi karrocën dhe mori rrugën, tue sha tmersisht. Dhe nuk më dha bakshish, kurse për shtëpin dhe akcionet as të mos flasim. Qe, loçka ime, kariera sarollatse e tyt et âsht plot me dëshprime."

Dhe kështu im at mbeti në banesën tonë në rrugën Pell, ndërsa Ernesti dhe unë shkuem në Vashington. Rendi i vjetër kishte kalue, kishte mbetë vetëm edhe pak që të luhej akti i fundit, dhe ky akt i fundit ishte mâ i afërt se sa e kisha marrë me mend. Në kundërshtim me pritjet tona, hymjes së socialistave n'ansamble nuk u banë kurrfarë pengesa. Gjithçka shkoi për faqe të bardhë, dhe unë qeshsha me Ernestin kur atij kjo gjâ i dukej si nji shêj i keq.

Gjetëm shokët tanë socialista me plot besim dhe optimizëm në lidhje me forcat e veta dhe përsa u përket sukseseve që mendojshin me mbërrijtë. Forcën tonë e fuqizojshin disa bujq të cilët ishin zgjedhë n'asamble, dhe forcat tona të bashkueme kishin hartue nji program të stërholluem për gjithçka duhej bâ. Në të gjitha këto Ernesti merrte pjesë lojalisht dhe energjikisht sadoqë aty-këtu nuk mund të përmbâhej pa thanë, pa ndonji

shkak të veçantë: „Kur të vijë koha për me qërue hesapet, atëherë mâ të fortë janë ata që janë të lidhun në mënyrë solide me nji interes të përbashkët se sa ata të cilët janë shoqnue rastsisht, këtê po ua them unë."

E keqja filloi së pari me bujqit n'ato shtete federale në të cilat ata kishin fitue në zgjedhje. Ishin nja dhetë shtete të këtilla, por bujqvet nuk u lejohej që të zijshin pozitat e veta. Njerzit të cilët kishin qenë përpara në këto pozita refuzojshin me i braktisë. Kjo gjâ bâhej në mënyrë fare të thjeshtë. Ata gjetën pretekstin se zgjedhjet nuk janë bâ simbas ligjit, dhe ngatrruen të gjithë çashtjen në ligj dhe administratë. Bujqit ishin të pafuqishëm. Gjyqet duhet të thojshin fjalën e fundit, por gjyqet ishin në duert e anmiqve të tyne.

Këtu qëndronte rreziku. Nëse bujqit e mashtruem revoltoheshin, atëherë do të humbej gjithçka. Sa jemi përpjekë na sosialistat me i përmbajtë! Kishte dit dhe net kur Ernesti as që i mbyllte syt për nji çast me fjetë. Udhëheqsat kryesorë të bujqvet panë rrezikun dhe ishin me ne të gjithë deri te i fundit. Por, kjo nuk sillte dobi. Oligarkija dëshironte çrregullime, kurse agjentat e saj provokatorë kishin fillue punën. Nuk mund të bâhet fjalë mbi faktin se Kryengritja fshatare nuk ishte vepër e tyne.

Kryengritja mori flakë në nja dhetë shtete. Farmerët të cilët kishin mbetë pa tokë kishin zanë pozitat me forcë në qeverinat federale. Kjo, kuptohet, ishte kundra kushtetutës, prandej Shtetet e Bashkueme nxuerën ushtrin në teren. Agjentat provokatorë e provokojshin kudo popullin. Deputetët e Thembrës së hekurt maskoheshin mbas zanatlijve, farmerëve, puntorëve të fushës. Në Sakrament kryeqytetin e Kalifornis, bujqit dojshin me mbajtë rregullin. Me mija agjenta të msheftë ishin dërgue në këtë qytet destinue për falimentim. Në grumbuj, përbamë vetëm prej tyne, ata plaçkitshin dhe digjshin ndërtesa e fabrika. Provokojshin popullin deri n'at masë sa ai u shoqnue me ta në plaçkitje. Në krahinën vorfnjake, agjentat shpërndajshin pije alkoolike në sasina të mëdha, në mënyrë që të ndizshin njerzit. Dhe atëherë kur gjithçka ishte përgatitë, u çfaq ushtrija

e Shteteve të Bashkueme, në të vërtetë Thembra e hekurt. Njimbëdhetë mijë njerëz, gra e fëmij u vranë nëpër rruga dhe nëpër shtëpija të Sakramentit. Qeverija federative kishte marrë pushtetin dhe për Kalifornin gjithçka kishte marrë fund.

Dhe si ishte gjendja në Kaliforni, ashtu ishte edhe në vendet tjera. Çdo shtet federal bujqsor ishte shkretnue dhe la në gjak. Në fillim, agjentat e msheftë dhe Qindshet e zeza shkaktojshin çrregullime, dhe mandej thirrej ushtrija. Nëpër katunde përhapeshin çrregullime dhe pushteti i bandave. Nga dita në ditë qielli mbulohej me tymin e farmave të djeguna, e magazinave, katundeve dhe qyteteve. U çfaq edhe dinamiti. Shkatrroheshin ura dhe tunele hekurudhore, hidheshin n'ajr trenat. Farmerët e shkretë vareshin dhe egzekutoheshin në nji numër të madh. Ata hakmerrshin keqas, kështuqë vriteshin edhe shum plutokratë dhe oficera t'ushtris së rregullt. Njerzit vijshin vetëm për gjak dhe hakmarrje. Ushtrija e rregullt sillej me farmerët aq egër sikur t'ishte fjala për Hindianët. Dhe kishte arsye. Dymijë e tetëqind ushtarë humbën jetën në nji varg të tmershëm eksplodimesh të dinamitit n'Oregon, dhe në të njajtën mënyrë u asgjasuen disa trena me ushtarë në vende të ndryshme dhe në periudha të ndryshme. Dhe kështu edhe trupat e rregullta luftojshin për jetën e vet si edhe farmerët.

Përsa i përket milicis, kishte hy në fuqi ligji i milicis i vjetit 1903, dhe puntorët e njij shteti federal, nën kërcnimin e dënimit me vdekje, ishin detyrue me vra shokët e vet puntorë në shtetet tjera federale. Kuptohet se ligji i milicis në fillim nuk kishte hy në fuqi krejtsisht pa pengesa. Ishin vra shum oficera t'ushtris rezerve, pushkatue shum rezervista simbas vendimeve të gjyqit ushtarak të menjihershëm. Përsa i përket zotni Haueltit dhe zotni Asmansenit, profetizmi i Ernestit u plotsue pikë për pikë. Që të dy i përfshini ligji i milicis dhe që të dy ishin marrë me bâ pjesë n'ekspedicionin ndëshkimuer i cili prej Kalifornije ishte dërgue kundra farmerëve në Misuri. Që të dy kishin refuzue me shërbye në milici. Me rastin e tyne ishte zbatue nji veprim

i shkurtë: gjyqi ushtarak i menjihershëm, pushkatim mbas shpine.

Shum djelm të rij kishin ikë në male për t'iu shmangë shërbimit në milici. Ata ishin nxjerrë jashtë ligjit dhe u dënuen mâ vonë kur u stabilizue pak gjendja. Dënimet qenë të tmershme. Qeverija u kishte drejtue proklamatë gjithë qytetarëvet që respektojnë ligjin që mbrenda tre mujeve të kthehen prej mali. Kur skadoi ky afat, u dërgue nji gjysëm milioni ushtarë nëpër krahinat malore. Gjykime nuk bâheshin. Kudo që gjindeshin, vriteshin në vend. Ushtrija ishte e mendimit se në mal gjindeshin vetëm njerzit jashtë ligjit. Disa grupe të rezervistave t'ikun qëndrojshin në pozita të forta, luftojshin me trimni, por megjithate asnjeni prej tyne nuk mbeti i gjallë.

Mirëpo, nji mësim edhe mâ direkt për popullin ishte dënimi që u epej rezervistave në Kanzas. Kryengritja e madhe në Kanzais ishte bâ qysh në fillim t'operacioneve ushtarake kundër bujqve. Ishin revoltue gjashtë mijë rezervista. Ata disa javë qenë shum të padisiplinuem dhe të panënshtruem, dhe prandej mbaheshin në fushë përqëndrimi. Por, revoltimin e tyne të hapët padyshim e kishin nxitë agjentat provokatorë.

Natën e 22 prillit rezervistat u ngritën dhe vranë oficerat e vet. Vetëm nji pjesë e vogël oficerash ia doli në krye t'ikte. Kjo gjâ tashmâ kishte kalue n'anën e Thembrës së hekurt: agjentat provokatorë kishin bâ tepër mirë punën e vet. Megjithate, gjithë ky ujë shkonte në mullinin e Thembrës së hekurt. Ajo ishte e gatshme për kryengritje dhe vrasja e oficerave i jipte arsyetim për të gjithë ate që u bâ mâ vonë. Sikur të kishin ra prej qiellit, ushtarët e ushtris së rregullt, nja katërdhetë mijë, i rrethuen të pakënaqshmit në fushën e përqëndrimit. Rezervistat u mbërthyen në kurthë. Me të shpejtë vunë re se dikush ua kishte prishë mitralozat, se municioni që kishin nuk u përgjigjej pushkëve të tyne. Ata ngritën flamurin e bardhë në shej dorzimi, por për këte kërkush nuk qante kryet. Nuk mbeti askush gjallë. U asgjâsuen të gjashtë mijë rezervistat. I rrahën nga largsija me granata dhe shrapnela, dhe kur sulmuen ata në nji gjendje dëshpruese kundra trupave

që i rrethojshin, atëherë i kositën me mitraloza. Kisha bisedue me nji njeri që e kishte pa me sy këtë ngjarje dhe ai më kishte thanë se asnji rezervist nuk ia kishte dalë në krye t'i afrohej mitralozave mâ afër se 150 metra. Vendi ishte mbulue me të vdekun, dhe mâ në fund kalorsija me thundrat e kuajvet të vet, me shpata dhe revolvera mbyti të plagosunit dhe dërmoi ata në vend.

Në të njajtën kohë me kryengritjen e katundarëvet erdhi edhe kryengritja e puntorëve në minierat e qymyrgurit. Kjo ishte qëndresa për vdekje e puntoris s'organizueme. Tre çerek milioni puntorësh kishte shpallë grevë. Por ata ishin të shpërndamë së tepërmi nëpër gjithë vendin, për të mujtë me përdorë forcën e vet. I kishin përça, çdo grup në nji krahinë dhe iu kishin dhanë mend në mënyrën mâ të përgjakshme. Kjo ishte zbutja e parë e madhe e skllavëve. Pokokut[1]) i kishte dalë fama si zbutës skllavësh dhe ai kishte fitue urrejtjen e përjetshme të proletariatit. Shpeshherë, bâheshin atentate kundra tij, por dukej se ate nuk e kapte plumbi. Në saje t'udhzimeve të tij ishte futë në zbatim pasaporti rus për minatorët dhe përkufizimi i të drejtave të tyne që të qarkullojnë lirisht prej nji ane n'anën tjetër të shtetit.

Mirëpo, socialistat qëndrojshin fuqishëm. Ndërsa bujqit merrshin frymë në gjak dhe flakë, dhe puntorija e organizueme ishte shpartallue, socialistat qëndrojshin të qetë dhe perfeksionojshin organizatën e vet. Me të kotë bujqit u drejtoheshin atyne. Na kishim spjegue saktsisht se çdo kryengritje nga ana jonë praktikisht do të thonte vetëvrasje e revolucionit. Thembra e hekurt, në fillim e pavendosun se si të kapet fyt për fyt me të gjithë proletariatin, kish pa se âsht mâ lehtë se sa pritte, dhe tash nuk kishte dëshirë mâ të madhe se sa të ngriheshim edhe na në kryengritje. Mirëpo, na i shmangeshim kësaj pune sadoqë midis nesh kishte jashtëzakonisht shum agjenta provokatorë. N'ato dit të para agjentat provokatorë ishin të ngathtë. Kishin për të mësue shum, por ndërkohë i asgjâsuen guerrilet tona të luftës. Kjo qe nji punë e vështirë dhe e përgjakshme, por na luftuem për jetën e revolucionit dhe

duhej ta mujshim anmikun me armën e revolucionit. Megjithate, vepruem drejtësisht. Asnji agjent i Thembrës së hekurt nuk u vra pa gjyq. Ndoshta aty-këtu edhe kemi gabue, por edhe sikur të kishim gabue, kjo gjâ âsht bâ fort rrallë. Shokët tanë mâ trimat, mâ luftarakët, mâ të sakrifikuemit shkojshin në guerrilet luftarake. Njiherë, mbasi kishin kalue dhetë vjet, Ernesti në bazë t'informatave t'udhëheqsave të guerrileve luftarake kishte llogaritë se gjatsija mesatare e jetës së burrave dhe grave që shkojshin në guerrilet luftarake, ishte pesë vjet. Shokët e guerrileve luftarake ishin të gjithë trima, dhe ajo çka ishte interesante âsht fakti se në parim ishin të gjithë kundra vrasjeve. Ata vritshin kundër vetë natyrës së tyne, por dojshin lirin dhe nuk dijshin për sakrificë e cila ishte aq e madhe kur ishte puna për kauzën tonë.[2])

Na i kishim parashtrue vehtes nji detyrë trefishe. Së pari, që t'i asgjâsojmë agjentat e msheftë t'oligarkis në qarqet tona. Së dyti, t'organizojmë grupet luftarake dhe, jashtë këtyne grupeve, të zbatojmë organizimin e përgjithshëm të revolucionit. Dhe, së treti, të hedhim agjentat tanë në të gjitha degët e oligarkis — në kastën puntore, e sidomos midis njerëzve në telegrafa midis sekretarëvet dhe nëpunsavet, n'ushtri, midis agjentave provokatorë dhe midis zbutsave të skllavëve. Kjo ishte nji punë e ngadalshme dhe e rrezikshme, dhe shpeshherë përpjekjet tona shpërbleheshin me mossuksese të shtrejta.

Thembra e hekurt kishte korrë fitoren në luftën e hapët, por na mbajshim pozitat tona në kët mënyrë të re beteje të cilën e kishim imponue na, të çuditshme, të tmershme dhe nën rogozë. Asgja nuk shihej, shum sende as që merreshin me mend, lufta zhvillohej n'errsinën e plotë, por megjithate në kët punë kishte rregull, qëllim, kontroll. Depërtuem në agjentat tanë në të gjitha organizatat e Thembres së hekurt, ndërsa agjentat e Thembres së hekurt depërtojshin n'organizatën tonë. Ishte kjo nji luftë e errët dhe dinake, plot me ngatrresa e komplote, me plane e kundraplane. Dhe mbas të gjitha këtyneve, si nji kërcnim i përhershëm qëndronte vdekja, dhunimi dhe tmeri. Zhdukeshin burra dhe gra sho-

këtë tanë mâ t'afërt dhe mâ të dashtun. Sot i shifshim midis nesh, të nesërmen nuk gjindeshin, kurr mâ nuk i shifshim dhe e dijshim se kishin ra në luftë.

Nuk kishte kurrkund zanje besë dhe besim. Kush e din nëse ky njeri, i cili bashkë me ne harton plane, nuk âsht agjent i Themrës së hekurt. Minojshim organizatën e Thembrës së hekurt me anën e agjentave tanë të msheftë në vetë organizatën tonë. Po kjo ndodhte edhe n'organizatën tonë. Por megjithate në kundërshtim me mungesën e çdo besimi, duhej ta mbështetshim çdo përpjekje tonë në besim. Trathtinat ishin të shpeshta. Njerzit ishin të dobët. Thembra e hekurt mundte me dhanë të holla, pushim, gëzim dhe kënâqsi dëfrimi në qytetet e mrekullueshme. Na nuk mujshim me dhanë kurgjâ përveç kënaqsis që ka njeriu në shërbimin besnik që ban për idealin e naltë. Dhe përsa i përket shpërblimit të matejshëm besnikëve ai ishte në rrezikun e përhershëm, në vuejtje dhe vdekje.

Thashë se njerëzit ishin të dobët dhe na për shkak të kësaj dobsije të tyne ishim të detyruem të jepshim edhe nji shpërblim të cilin mund ta jepshim. Ky ishte shpërblimi i vdekjes. Nga e keqja na duhej me dënue trathtarët tanë. Për çdo njeri që na trathtonte dërgojshim nji ose mâ shum hakmarrsa besnikë. Mund edhe të mos kishim sukses në egzekutimin kundra anmikut, si ishte rasti bje fjala me Pokokun. Por, nuk mund t'i lejojshim vehtes që të mos ia dilshim në krye me dënue trathtarët e radhëve tona. Ndodhte që vetë t'u jepshim leje shokëve tanë të na trathtojshin, në mënyrë që t'u lejohej hymja nëpër qytetet e mrekullueshme, ku duhej t'egzekutojshin dënimet kundra trathtarëve të vërtetë. Me të vërtetë ishim bâ kaq të tmershëm, sa ishte mâ e tmershme me trathtue se sa me mbetë besnik.

Revolucioni në shum raste merrte karakterin e fés. Faleshim para olltarit të revolucionit, me fjalë tjera, para alltarit të liris. Kjo ishte shkëndija jonë hyjnore. Burra dhe gra ia kushtojshin jetën çashtjes sonë, kurse foshnjet i kushtoheshin revolucionit, sikur i kushtoheshin dikur kishës dhe shërbimit të Zotit. Na dojshim njerzimin.

KAPTINA E XVII

UNIFORMA BOJË-ALLI

Me shkatrrimin e shteteve bujqsore, u zhdukën edhe bujqit në kongres. Ata dënoheshin tash për trathti të naltë, dhe në vendet e tyne kishin ardhë njerzit e Thembrës së hekurt. Socialistat ishin në nji pakicë vajtuese dhe e dijshin se e kanë t'afërt fundin. Kongresi dhe Senati, këto ishin vetëm lëvozhga boshe, komedina. Diskutohej seriozisht për çashtjet publike dhe merreshin vendime simbas rendit të stabilizuem dhe të gjitha që bâheshin këtu bâheshin me qëllim që urdhnesave t'oligarkis t'u vihej vula e procedurës ligjore.

Kur erdhi fundi, Ernesti ishte në flakën e betejës mâ të madhe. Kjo gjâ ndodhi në kohën e shqyrtimit të ligjit për ndihmë të papunëvet. Kohna të vështira të vjetit të kaluem kishin sjellë masat e mëdha të proletariatit në gjendje që të vuejshin ûje, kurse turbullimet e vazhdueshme në krahinat e gjana shtojshin edhe mâ tepër mjerimin. Miliona njerëz vuejshin uje ndërsa oligarkët dhe ndihmsat e tyne notojshin në bollëk.[1]) Na këta të mjerë t'unshëm i quejshim njerëz të greminës,[2]) dhe për t'u zbutë vuejtjet e tyne të tmershme, socialistat kishin parashtrue para Kongresit Ligjin për ndihmë të papunëve. Por, Thembrës së hekurt kjo gjâ

nuk i shkonte përshtat. Ajo përgatitte në mënyrën e vet të futte në punë këta miliona njerzish t'unshëm, por mënyra e saj nuk na përgjigjej neve, dhe kështu ajo urdhnoi që projekt-ligji ynë të hidhet poshtë në Kongres. Ernesti dhe shokët e tij e dijshin se çdo përpjekje ishte e kotë, por tashmâ ishin ngî me gjendje të dyshimtë. Dëshirojshin që të ndodhte diçka. Nuk ia dilshin në krye me mbërrijtë asnji sukses. dhe mâ së shumti që mujshin me pasë shpresë, ishte t'i jepshin fund kësaj komedije legjislative, në të cilën edhe ata kundra vullnetit të vet kishin luejtë rolin e tyne. Nuk dijshin se si do t'ishte fundi, por kurr nuk pritshin nji fund t'atillë si ai që erdhi.

Unë at ditë isha ulë në galeri. Të gjithë na e dijshim se do të ndodhte diçka e tmershme. Kjo ndihej n'ajr, dhe mund të shihej edhe në faktin se nëpër koridore qëndrojshin rreshta ushtarësh, dhe në dalje të Kongresit nji grup oficerash. Oligarkija ishte matë me dhanë grushtin e vet. Ernesti flitte. Përshkruente vuejtjet e të papunëvet sikur pritte me prekë në ndonji mënyrë zemrat dhe ndërgjegjet e këtyne njerëzve, por republikanët dhe demokratët e tallën, dhe në sallë u bâ zhurmë dhe shqetsim i madh. Ernesti menjiherë ndërroi taktikën.

„Nuk e dij se çfarë do të mundem me thanë që të mund të ndikoj në ju", tha ai. „Ju nuk kini shpirt që të mund të ndikoj në ju. Ju jeni krijesa të mjera, të pakarakter. E queni vehten me mendje të madhe republikanë dhe demokratë. Nuk egziston partija republikane, as ajo demokratike. Në këtë Kongres nuk ka as republikanë as demokratë. Ju jini sahanlëpisa dhe lajkatarë, kuklla të plutokracis. Flitni gjansisht dhe me fraza të vjetra për dashunin tuej ndaj liris, kurse gjatë gjithë kohës mbani uniformën e kuqe të lakejvet."

Këtu britma dhe klithmat „Në rendin e ditës! Në rendin e ditës!" shurdhuen zanin e tij, dhe ai pritte me neveritje derisa të fashitej pak zhurma. Me nji lëvizje të dorës përfshini të gjithë sa ishin u kthye drejt shokëve të vet dhe tha:

„Ndëgjoni si ulurit shtâza e majun."

Përsëri u bâ zhurmë. Presidenti i ra ziles që të vihet rendi dhe kqyri në shêj pritjeje oficerat te dera. U ndëgjuen klithmat: „Kryengritja!" Dhe nji deputet i trashë i Njujorkut filloi t'i bërtasi Ernestit: „Anarkist!" Nuk ishte gjâ e pëlqyeshme me kqyrë Ernestin. Çdo damar luftarak dridhej në tê, dhe fytyra e tij ishte bâ si fytyra e ndonji bishe në luftë, dhe në të njajtën kohë ky ishte gjakftoftë dhe i përmbledhshëm.

„Mos harroni", bërtiti ai me zanin që u ndëgjue përmbi zhurmën, „se proletariati nji ditë do të ketë po aq mëshirë ndaj jush se keni ju sot ndaj nesh."

Klithmat „Kryengritje!" dhe „Anarkist!" u dyfishuen.

„E dij se ju nuk do të votoni për këtë ligj", vazhdoi Ernesti. „Zotët tuej ju kanë urdhnue që të votoni kundër tij. Dhe megjithatê ju më queni anarkist. Ju, të cilët keni rrëxue pushtetin e popullit, dhe të cilët mburreni paturpsisht nëpër vende publike me turpin tuej bojë-alli, ju më queni anarkist. Nuk i besoj ferrit dhe mundimeve të ferrit, por në çaste të këtilla më vjen keq që nuk i besoj. Jo, në çaste të këtilla gati që i besoj. Sigurisht, duhet të ketë ferr, sepse nuk ka vend tjetër ku do të mund të dënoheshit sa duhet për krimet tueja. Përderisa t'egzistoni ju, egziston edhe nevoja e madhe për mundimet e ferrit diku në Kosmos."

Në dyer u ndie njifarë lëvizjeje. Ernesti, presidenti dhe të gjithë deputetët u kthyen që të shofin.

„Pse nuk po i thirrni ushtarët tuej mbrenda, zotni president, dhe t'i urdhnoni që të bâjnë punën e vet?" — pyeti Ernesti. „Duhet që ta kryejnë me të shpejtë planin tuej."

Ata janë këtu për disa plane tjera, „ishte përgjegja.

„Sigurisht, për disa plane tona", buzëqeshi Ernesti. „Ndoshta po përgatitemi për ndonji vrasje ose diçka të tillë?"

Por, te fjala „vrasje" përsëri u shkaktue zhurmë. Ernesti nuk mujti me e mujtë zhurmën me zâ, por qëndronte edhe mâ tutje, tue pritë heshtjen. Por në këtë çast ndodhi ajo që parandiejshim në mënyrë jo të qartë dhe me frigë. Nga vendi ku isha ulun në galeri pashë vetëm flakën e eksplodimit. Bumbullima e eksplo-

dimit më shurdhoi veshët dhe unë e pashë Ernestin se si u fut në ren e tymit, dhe se si vrapojshin ushtarët nëpër kalimet midis rreshtave të karrigave. Shokët e Ernestit ishin çue në kambë, të tërbuem dhe të gaçëm për gjithçka. Por Ernesti u drejtue për nji çast, lëvizte me duer për me fashitë zhurmën.

„Ky âsht kompllot!", ua hoqi vërejtjen zani i tij shokëve. „Mos lueni vendit, përndryshe mbaruet!"

Mandej ra ngadalë, dhe ushtarët e kapën. Në çastin tjetër ushtarët përzunë publikun prej galerive dhe unë nuk pashë mâ gjâ tjetër.

Sadoqë ai ishte burri im, nuk më lejojshin që t'i afrohesha. Posa thashë se kush jam, më burgosën menjiherë. Në këtë kohë u burgosën të gjithë deputetët socialista në Vashington, madje edhe fatkeqi Simpson, i cili i sëmundë prej tifos, ishte i shtrimë në hotelin e vet.

U gjykuem menjiherë dhe shkurtas. Çudi e madhe se si nuk e egzekutuen Ernestin. Ky ishte gabimi i randë i oligarkis dhe i kushtoi shtrejtë. Por oligarkija ishte tepër e vetëbindun për këto ditë. Ishte dejë nga suksesi dhe as që i shkonte mendja se ky grusht i vogël trimash ka mjaft fuqi sa të trondisi temelet e saj: Nesër kur të plasi Revolucioni i madh dhe kur të jehojnë hapat e milionave, oligarkija do ta kuptojë, po asht vonë, se deri në ç'masë ka bâ që të rriten forcat e këtyne herojve.[3])

Edhe vetë revolucionari, nga mesi i grupit i cili njifte shpresat, planet friksuese dhe të mëshefta të revolucionarëve, unë, dhe nji numër fort i vogël tjerësh mund t'i përgjigjem akuzës se gjoja na jemi fajtorë për bombën e cila ka eksplodue në Kongres. Dhe mund të them me siguri, pa kurrfarë ngurrimi dhe pa kurrfarë dyshimi se socialistat në Kongres dhe jashtë tij nuk kanë pasë kurrfarë lidhjeje me te. Nuk e dijmë se kush e hodhi bombën, por atê që e dijmë me siguri âsht se nuk e kemi hedhë na.

Nga ana tjetër, përsëri, egzistojnë rrethana të cilat ia hedhin përgjegjsin Thembrës së hekurt. Natyrisht, na këtê mund ta argumentojmë. Përfundimi ynë âsht i mbështetun mâ tepër në supozime. Por, qe faktet të

cilat i dijmë. Presidenti i Kongresit ishte informue nga ana e agjentave të msheftë të qeveris së deputetët socialista po përgatitshin që të përdorin terorizmin dhe se kanë caktue ditën në të cilën do ta zbatojnë këtë takim. Kjo ditë ishte dita e eksplodimit. Për këtë arsye në pallatin e Kongresit ishte pru qysh më përpara ushtrija. Meqenëse na nuk dijshim kurrgjâ për bombën dhe bomba eksplodoi me të vërtetë, dhe meqenëse autoritetet ishin përgatitë qysh përpara për këtë eksplozion, mund të përfundohet me të drejtë se Thembra e hekurt e dinte gjithë këtë punë. Përveç kësaj, na akuzojmë Thembrën e hekurt për këtë krim, e akuzojmë se ka trillue dhe e ka bâ këtë krim për të na hedhë fajin neve dhe për të na asgjasue në këtë mënyrë.

Vërejtja e presidentit iu drejtue të gjithë shërbtorëve t'uniformuem në Kongres. Ata, ndërsa flitte Ernesti, e dijshin se po përgatitet njifarë dhunimi. Por, të jemi të drejtë edhe ndaj tyne, me të vërtetë besojshin në mënyrë të ndershme se ky akt dhunimi do të bâhej prej nesh. Në gjyq, disa prej tyne, ende nën bindjen e ndershme, deklaruen se kanë pa se si Ernesti po përgatitej ta hidhte bombën, porse bomba ka eksplodue para kohe. Kuptohet se ata nuk kishin pa gjâ. Nga friga e tyne e tmershme u dukej se kishin pa, dhe kurrgjâ tjetër.

Ernesti në gjyq tha: „A ka ndonji logjikë se unë, sikur ta hidhsha bombën, do të zgjidhsha ndonji bombëz të vogël si ajo që âsht hedhë? Në të nuk kishte eksploziv të mjaftueshëm. Ajo nxuer shum tym dhe nuk plagosi kurrkend veç mue. Eksplodoi afër kambëve të mija dhe nuk më mbyti. Besomëni se do të ketë mâ tepër dam kur të hedh unë bomba. Në bombat e mija nuk do të ketë tym."

Për këte akuza përgjigjej se dobsija e bombës vjen vetëm si gabim i socialistave, si edhe eksplodimi i saj i parakohshëm, âsht shkaktue sepse Ernesti âsht frigue dhe e ka lëshue bombën, kjo ka qenë vetëm gabim. Dhe që ta argumentojnë këte paraqiteshin disa nga ata deputetë të cilët thojshin se kishin pa Ernestin se si përdorte bombën në mënyrë jo t'aftë dhe se e kishte lëshue prej dorës.

Përsa na përket neve, askush prej nesh nuk kishte pá se si âsht hedhë bomba. Ernesti më kishte thanë se nji sekondë përpara eksplodimit kishte pa dhe ndëgjue se si po binte bomba pranë kambëve të tija. Këtê e deklaroi edhe në gjyq, por kurkush nuk i besonte. E gjithë çâshtja ishte nji „kurdisje kurthe", si do ta thojshim në mënyrë popullore. Thembra e hekurt kishte vendosë që të na asgjasojë, dhe kjo gjâ nuk mund të shmangej.

Proverbi populluer thot se çdo vepër del në dritë. Fillova të dyshoj edhe në këtë proverb. Kaluen nandëmbëdhetë vjet, por në kundërshtim me përpjekjet tona të palodhshme, nuk mujtëm me gjetë njeriun që ka hedhë bombën. Nuk ka dyshim se ky do të ketë qenë ndonji agjent i Thembrës së hekurt, por ia ka dalë në krye që të mshefet. Kurr nuk kemi mujtë me marrë vesh për te as shënimin mâ të vogël. Dhe tash, mbas nandëmbëdhetë vjetsh, nuk mbetet gjâ tjetër veçse që edhe ky rast të radhitet në sekretet e pashpjegueshme të historis.[4])

KAPTINA E XVIII

NË HIJEN E MALEVE SONOMA

Nga kjo kohë për vetëvehten nuk kam shum se çfarë të flas. Mbeta gjashtë muej në burg, por nuk isha e akuzueme për krim. Isha e dyshimtë — fjalë e tmershme, të cilën gati të gjithë revolucionarët e njifshin mirë. Por, shpejt filloi të veprojë shërbimi ynë i msheftë i krijuem rishtas. Nga fundi i muejit të dytë të burgimit tim ma çeli zemrën nji nga rojtarët si revolucionar në lidhje me organizatën. Disa javë mâ vonë u muer vesh se edhe Xhozef Parkhersti, mjek i ri i burgut, ishte antar i njanit prej grupevet luftarake.

Kështu, n'organizatën e oligarkis futeshin pa u vû re rrjetat e marimangës s'organizatës sonë. Dhe kështu hyna në lidhje me të gjitha ngjarjet në botën e jashtme. Mbi të· gjitha këto gjithë udhëheqsat tanë të burgosun ishin në kontakt me shokët tanë trima të cilët punojshin nën maskën e Thembrës së hekurt. Sadoqë Ernesti dergjej në burg në bregun e Oqeanit Pacifik, tri mijë milja larg meje isha në lidhje të vazhdueshme me te dhe letrat tona shkojshin e vijshin rregullisht.

Udhëheqsat në burg dhe udhëheqsat jashtë burgut mujshin me marrë në shqyrtim çashtjet e luftës dhe të drejtojshin luftën. Mbas disa muejsh u bâ e mundshme

me organizue ikjen e disa udhëheqsave prej burgut, por meqenëse burgu nuk pengonte aktivitetin tonë, u vendos që të evitohen hapat tepër të ngutshëm. Në burg ishin pesëdhetë e dy deputetë të Kongresit dhe treqind udhëheqsa të tjerë. Ishte hartue plani që të dilshin në liri që të gjithë në të njajtin çast. Sikur t'ikte vetëm nji pjesë, oligarkija do të mund ta shtonte vemendjen dhe të pengonte ikjen e të tjerëve. N'anën tjetër konsiderohej se ikja e njikohëshme e të gjithëvet prej burgut do të bante nji përshtypje të madhe në proletariatin an'e mb'anë vendit. Kjo do të tregonte forcën tonë dhe do ta mbushte me besim.

Dhe kështu, kur u lirova unë mbas gjashtë muejsh, u muerëm vesh që të zhdukem dhe të përgatis nji strehim të sigurtë për Ernestin. Me u zhdukë, kjo në vetëvehte nuk ishte gjâ e lehtë. Por sa dola në liri, filluen spiunët e Thembrës së hekurt me më ndjekë hap për hap. Duhet t'jua hupsha gjurmën dhe të dilsha në Kaliforni. Asht interesante se si i duelëm në krye kësaj pune.

Tashmâ ishte zhvillue sistemi i pasaportavet simbas modelit rus. Nuk guxojsha që të nisem me emnin tim përtej kontinentit. Ishte nevoja që të zhdukesha krejtsisht nëse dojsha me pa Ernestin edhe njiherë, sepse mbas ikjes së tij, sikur të më zbulojshin gjurmën, do ta kapshin përsëri edhe ate. Nga ana tjetër, përsëri, nuk mujsha të maskohem si proletare dhe t'udhtoj kështu. Mbeti që t'udhtoj si pjestare e oligarkis. Ndërsa oligarkë të mëdhej kishte shum pak, të vegjël me nji vleftë prej disa milionash, si, bje fjala, zotni Viksoni, të cilët ishin të bashkuem me të mëdhejt, kësi oligarkësh të vegjël kishte tepër shum. Gra dhe vajza të tyne kishte me mija, kështuqë u vendos t'udhtoj si nji prej tyne. Disa vjet mâ vonë kjo gjâ nuk ishte e mundshme, sepse sistemi i pasaportave u bâ aq i përsosun sa asnji njeri, asnji grue, asnji fëmi, nuk ishte i paregjistruem dhe askush nuk mund të qarkullonte pa kontroll.

Kur erdhi koha, spiunët e humbën gjurmën time. Mbas nji ore Avis Everhard nuk egzistonte mâ. N'at kohë njifarë Felicija Van Verdigani e shoqnueme prej dy vajzash dhe nji qeni të vogël,[1]) dhe prej nji vajze të

tretë e cila ishte e ngarkueme që të kujdeset për qenin, hyni në një vagon salloni të Pulmanit[2]) dhe mbas disa minutash udhtonte me të shpejtë drejt Perëndimit.

Ato tri vajzat që më shoqnojshin ishin revolucionare. Dy prej tyne u përkitshin grupeve gurrile, kurse e treta Grejs Holbruh, një vjet mâ vonë iu bashkue një grupi guerrilesh dhe gjashtë muej mâ vonë e mbyti Thembra e hekurt. Nga ato dy tjera, Berte Stoul u zhduk para dymbëdhetë vjetësh, ndërsa Ana Rojlston jeton ende dhe luen një rol gjithnji e mâ të randsishëm në revolucion.[3])

Kaluem Shtetet e Bashkueme deri në Kaliforni pa kurrfarë pengimi. Kur u ndal treni në stacionin e rrugës Gjashtëmbëdhetë n'Ouklend, na zbritëm dhe atje u zhduk përgjithmonë Felica Van Verdigand, me të dy vajzat e veta, me këlyshin e saj dhe me guvernanten e këlyshit të saj. Shokët e sigurtë i muerën vajzat, ndërsa disa shokë të tjerë u kujdesuen për mue. Gjysë ore mâ vonë u gjeta në një lundër të vogël peshkatarësh n'ujnat e gjiut të San Fransiskos. Erën e kishim kundra dhe pjesën mâ të madhe të natës e lundruem pa qëllim, andej-këndej. Por, shihsha dritat e Alkatrazit ku ndodhej Ernesti dhe më ngushllonte ideja që ishim aq afër njani tjetrit. N'agim, në saje të vozitjes së peshkatarëve, mbërrijtëm n'Ishujt e Marinarëvet. Këtu gjithë ditën e lume ndejtëm shtritë mshefun, kurse natën tjetër, të bajtun prej baticës dhe erës së favorshme, kaluem për dy orë në gjiun e San Pablos dhe u futëm në prronin Petaluma.

Këtu na pritte një shok me kuaj dhe na, nën dritën e yjve, u nisëm menjiherë mâ tutje. Kah veriu pashë figurën jo të qartë të Maleve Sonome drejt të cilavet shkojshim kaluer. Në të djathtë lamë qytetin e vjetër Sonoma dhe ecshim kaluer nëpër një grykë midis thepash mali. Rruga e qerreve nëpër të cilën shkojshim me kuaj, u shndërrue në rrugë mali, rruga e malit në shteg dhish, kurse shtegu i dhive humbej nëpër kullosat e rrafshnaltave. Ecshim kaluer drejt përtej malit. Kjo ishte rruga mâ e sigurtë, nuk kishte njeri që të na shihte.

Agimi na zuni në pjerrsinën e Veriut dhe na u lëshuem nëpër therra manash në grykat me pishnaja, të thella dhe të ngrohta nga ajri i verës së vonshme. Për mue kjo ishte nji krahinë e vjetër të cilën e njifsha dhe e dojsha, dhe unë fillova vetë të prij. Strehimi ishte i imi, unë vetë e zgjodha. Kapërcyem shtegun dhe kaluem përtej nji rrafshnalte. Mandej kaluem përtej njij shpati të vogël të mveshun me dushk dhe zbritëm në nji livadh të vogël. Përsëri iu ngjitëm kreshtës, tue ecë kaluer nën drujt e me degë t'errta dhe të kuqe të çelta. Ndërsa ngjiteshim, dielli perëndonte mbas nesh. Nji tufë shkurtzash fluturoi në nji prozhëm, tue rrahë krahët. Nji lepur i madh na e preu rrugën, tue shkapërcye heshtas dhe me të shpejtë si drenushë. Mandej nji kaprull me brina të degzueme, me shkëlqim dielli të kuqrrimtë në qafë e në shpinë, iku prej shpatit para nesh dhe u zhduk.

Ecshim do kohë mbas gjurmave të tija, mandej u lëshuem në nji shteg gjarpnuer, të cilin nji kapruell e kishte lanë e futë në nji rresht drûjsh të bukur e të naltë që qëndrojshin rreth knetës me ujë të turbullt nga mineralet malore të shkrime. Këtu njifsha çdo pllambë rruge. Dikur kjo tokë i përkitte njij miku tim letrar. Mirëpo, edhe ai ishte bashkue me revolucionarët, por me mâ pak lumni se unë, sepse tashmâ kishte vdekë e zhdukë dhe kurrkush nuk dinte për te se ku e qysh kishte mbarue. Vetëm ai, derisa ishte gjallë dinte sekretin e strehimit në të cilin po shkojsha unë tash. Ai këtë tokë e kishte ble për hir të bukuris së saj dhe e kishte pague bukur shtrejt, megjithë pakënaqsin e madhe të farmerëve rreth e rrotull. E kishte zakon që të flitte me kënaqsi se si luejshin kryet me keqardhje farmerët për çmimet e nalta të tokës, llogaritshin përmendsh me seriozitet dhe mandej thojshin: „Po ju nuk mund të nxirrni prej kësaj toke as gjashtë përqind".

Por ai tashma kishte vdekë, dhe toka nuk u përkitte fëmijve të tij. Tash s'i përkitte kurrkujt tjetër veçse pikrisht zotni Viksonit, të cilit i përkitshin shpatet e veriut dhe të lindjes së Maleve Sonoma prej pasunis Strekellsit deri te mullini i Fushës së Benetit. Gjithë këtë tokë Viksoni e kishte shndërrue në nji pyll kaprojsh

të mrekullueshëm ku në mija dynyme rrahesh të mrekullueshëm livadhesh dhe grykash vrapojshin sorkadhet gati në nji egërsin të paprekun. Pronarët e mâparshëm të kësaj toke ishin përzanë, ishte rrënue madje edhe nji spital shtetnuer për të çmendunit, vetëm që t'u sigurohej vend sorkadhëve.

Dhe mbi të gjitha mâ e bukura ishte shtëpija e gjuetis së Viksonit, e cila gjindej nji kilometër larg strehimit tim. Kjo në vend që t'ishte rrezik, ishte vetëm nji sigurim mâ tepër. Ishim mëshefë në vetë prehnin e oligarkëve të vegjël. Kjo, simbas vetë natyrës së pozitës, bante që mos të dyshohej. Pylli i Viksonit ishte vendi i fundit në botë që u kishte ra ndërmend spijunëve të Thembrës së hekurt me më kërkue mue dhe Ernestin, kur erdhi edhe ai.

Kuajt i lidhëm për lisa afër uji. Mbas nji trupi të kalbun dhe bosh, bashkudhtari im nxuerr nga nji gropë plot gjana — nji thes të vogël me miell, konzerva të ndryshme ushqimi, takamin për gatuemje, batanije, nji mushema, libra dhe material shkrimi, nji grumbull të madh letrash, vojguri, nji stufë vojguri, dhe mâ në fund ate mâ të randsishmen mbi të gjitha, nji litar të madh e të fortë. Këto gjana ishin kaq të shumta sa ishte nevoja me i transportue disa herë në strehimin tjetër.

Por strehimi ishte fare afër. Mora litarin dhe shkova përpara që t'ua prijë rrugën. U nisa nëpër rrah midis dy kodrave të vogla të rrumbullakta, të mveshuna me pyll. Rrahu ishte plot me hardhí t'egra dhe me kaçuba. Qëndronte në bregun e thepisun të njij lumi. Ky lum ishte i vogël, vinte drejt prej burimi dhe nuk shterej as në ditët mâ të nxehta të verës. Në të gjitha anët kishte brigje të nalta të mveshuna me pyje, nji grup i tanë brigjesh, sikur t'i kishte mbjellë atje dora jo e qetë e ndonji titani. Në rranzat e tyne nuk kishte shkambij. Ngriheshin me qinda pllambë në naltsí dhe ishin të tokës së kuqe vullkanike, të tokës së famshme për vneshta të Maleve Sonoma. Nëpër to nji lumth kishte gërrye e bâ shtratin e vet të thellë dhe të rrëpishëm.

Ishte nji punë e tanë me zbritë poshtë deri në shtratin e lumit dhe kur zbritëm ecëm pak përposhtë ujit dhe mbërrijtëm në nji gropë të madhe. Kurrgjâ nuk

ipte shêj se këtu egzistonte ndonji gropë, as që ishte kjo ndonji gropë me kuptimin e zakonshëm të fjalës. Njeriu duhet të depërtonte nëpër ferra dhe degë të shpeshta e stërthurruna, dhe atëherë do të gjindej në vetë buzën e kësaj grope, tue shique poshtë nëpër perden bleroshe. Gropa ishte e gjatë, e gjanë dhe jo aq shum e thellë. Ishte bâ si duket nga ndonji gabim me rastin e krijimit të brigjeve dhe sidoqoftë me ndihmën e ndonji erozioni të çuditshëm. Kjo gropë gjatë shekujve ishte zgjanue prej ujit. Kurrkund nuk shifej toka e xhveshun. Anët ishin të mveshuna me bimë, me lëmashk të hollë dhe me fier bojë ari deri në drujt e dëllënjat e kuqe të fuqishme. Lisat vigaj e të kuq. Dhe këta lisa vigaj ishin rritë buzës së gropës. Ndonji lis ishte krrusë nën qoshe prej dyzet e pesë gradësh, ndërsa shumica ishin gati fare të drejtë nga anët e buta dhe gati vërtikale të gropës.

Ishte ky nji strehim i përsosun. Atje kurr nuk kishte ardhë kush, madje as fëmija nga Glen Eleni, katundi mâ i afërt. Sikur kjo birë t'ishte në ndonji grykë mali të gjatë nji jardë të tanë ose mâ shum jarda, do të njifej fare mirë. Por, kjo nuk ishte grykë mali. Prej burimi e deri te gryka e lumit nuk kishte asnji gjysëm jarde. Burimi ishte pak përmbi gropën, në fundin e nji livadhi të rrafshtë. Pak mâ poshtë gropës, lumi dilte në nji fushë të hapët, rridhte nëpër kullosa zikzake dhe derdhej në lumin e madh.

Bashkëudhtari im lidhte litarin rreth nji lisi, kurse me anën tjetër të litarit më lidhi mue e më lëshoj poshtë. Për nji çast u ndodha në fund. Mandej bajti të gjitha gjanat nga strehimi dhe m'i lëshoi poshtë mue. Atëherë ngriti litarin, e mëshefi dhe u përshëndet gëzueshëm me mue para se të nisej.

Përpara se të vazhdojë tregimin tim dëshiroj të iu them disa fjalë për këtë shok. Xhon Karllson ishte nji person i vogël në revolucion, nji nga luftarët e tij të shumtë besnik. Punonte te Viksoni në shtalla afër shtëpis për gjueti të Viksonit. Me kuajt e Viksonit kishim mbërrijtë deri këtu. Tash Karllsoni âsht ç'prej njizet vjetsh rojtës i strehimit tonë. Jam e bindun se gjatë gjithë kësaj kohe në kokën e tij kurr nuk âsht çfaqë

mendimi për ndonji jolojalitet. Me trathtue ate që i ishte besue, këtë gja ai as mund ta merrte me mend. Ishte kaq flegmatik dhe indiferent sa njeriu nuk mund ta kuptonte se revolucioni donte të thonte diçka për te. Megjithatê në shpirtin e tij t'errtë ndizej në mënyrë jo të dukshme dhe të mjegullt dashunija ndaj liris. Nga disa pikëpamje ishte madje edhe gjâ e mirë që ishte kaq i ngathtë dhe pa fantazi. Kurr nuk e humbte kokën. Dinte me ndëgjue dhe nuk ishte aspak kureshtës dhe llafazan. Nji herë e pyeta se si ishte bâ revolucionar.

„Kur kam qenë i rí kam shërbye n'ushtri," u përgjegj ai „kam shërbye në Gjermani. Atje gjithë djelmt duhet ta kryejnë ushtrin. Kështu edhe unë kam shkue n'ushtri. Me mue ka qenë edhe nji djalosh tjetër. I ati ishte asi që ju i queni agjitatorë, dhe kishte qenë në burg pse kishte fye madhnin e tij — si thuhet kur ndokush flet të vërtetën për perandorin. Dhe ky djalosh flitte shum me mue për popullin, për punën, për plaçkitjen e popullit nga ana e kapitalistave. Më tregoi gjana në nji dritë të re, dhe unë u bana socialist. Flitte shum bukur dhe unë këte nuk e kam harrue kurr. Kur erdha në Shtetet e Bashkueme kërkova socialistat. U bana antar i njij seksioni — kjo ndodhi në ditën e partis puntore socialiste. Mâ vonë kur u bâ përçamja, iu bashkova Partis socialiste. Atëherë punojsha në nji shtallë për dhanjen me qéra kuajve në San Françisko. Kjo ishte para tërmetit. Kam pague antarsin prej njizet e dy vjetsh. Tash jam antar, paguej edhe tash antarsin sadoqë tash e mëshef këtê. Gjithmonë do të paguej antarsin edhe kur të bâhet republika e komonvelthit, dhe do të më vijë shum mirë për këtê".

E mbetun vetëm, iu përvesha punës për përgatitjen e mëngjesit në stufën me vojguri dhe në rregullimin e shtëpis së re. Shpesh, herët në mëngjes ose vonë mbasi binte muzgu vinte Karllsoni mësheftas dhe punonte nga dy-tri orë. Në fillim banojsha nën çadër. Mâ vonë u ngrit nji çadër e vogël, kurse edhe mâ vonë kur u bindëm se ky vend âsht krejtsisht i sigurtë, ngritem nji shtëpizë. Kjo shtëpizë ishte krejtsisht e mbrojtun nga çdo vështrim i rastit nga buza e gropës. Gjelbrimi i bujshëm i këtij vendi të mësheftë kishte krijue nji

mbrojtje të natyrshme. Shtëpiza përveç kësaj ishte ngritë përngjitë nji muri vertikal kurse në vetë murin ishin gropue dhe bâ dy dhoma të vogla, tue sigurue mirë muret e tyne dhe tavanin me landë, të thame mirë dhe me rrymë të mirë ajri. Kishim krijue për vehte mjaft komoditet, më besoni. Kur mâ vonë mëshifej me ne Bidenbahu, nji terorist gjerman, ai gjeti mënyrën për mëshefjen e tymit, kështu në nett e dimnit mujshim me ndejtë afër votres së gëzueshme.

Këtu duhet të them disa fjalë në lidhje me mbrojtjen e këtij teroristi zemërbutë, i cili ishte kuptue tmersisht gabim si asnji tjetër shok në revolucion. Atê nuk e vranë shokët tanë, si mendohet zakonisht. Këtë prrallë e kanë përhapë agjentat e oligarkis. Shoku Bidenbah ka qenë matuf dhe i harrueshëm. Atê e ka vra nji nga rojtsit tonë pranë strehimit të shpellës, në Karmell, sepse Bindebahu kishte harrue parollat e njohjes. Kjo ishte nji mosmarrëveshtje vajtuese. Se Bindenbahu kishte trathtue grupin e vet gueril, kjo ishte nji rrenë e plotë. Kurr, askush nuk ka punue mâ besnikisht dhe mâ lojalisht për çashtjen tonë se sa Bidenbahu.[4]

Ky strehim që zgjodha unë âsht i banueshëm tash nandëmbëdhetë vjetë, dhe gjatë gjithë kësaj kohe ndodhi që vetëm nji herë ta gjente dikush nga të panjoftunit. Dhe ky strehim âsht larg nga shtëpija e gjuetis së Viksonit mâ pak se nji kilometër, dhe diçka mâ tepër prej katundit Glen Elen. Gjithmonë kam mujtë të ndëgjoj ardhjen dhe shkuemjen e trenave të mbramjes e të mëngjesit, dhe orën time e kam ndreqë simbas sirenës së fabrikës së tullave.[5])

KAPTINA E XIX

TRANSFORMIMI

„Duhet të ndrrohesh përsëri", më shkruente Ernesti. „Duhet të pushojsh së qenuni. Duhet të bâhesh nji grue tjetër, dhe këte jo vetëm me fustana, por edhe nën lëkurë në fustana. Duhet të ndrrohesh në mënyrë t'atillë saqë as unë të mos mundem me të njoftë — duhet ta ndrrojsh zanin, të ndërrojsh lëvizjet, mënyrën e qëndrimit dhe t'ecjes dhe të gjitha".

E ndëgjova këtë urdhnesë. Çdo ditë orë të tana bâjsha ushtrim që për tanë jetën ta vorrosi Avis Everhardin nën lëkurën e nji grueje tjetër, të cilën do ta quej vehten time të dytë. Nji gjâ e këtillë mund të mbërrihej vetëm me nji ushtrim të gjatë. Në vetë hollsit e zanit tim kam ushtrue deri sa zani i vehtes sime të dytë nuk ishte hâ i përhershëm dhe automatik. E gjithë kjo ishte nji lojë automatike e rolit që duhej të luejsha. Njeriu duhet të zhvillohet aq sa të mund të mashtrojë edhe vetëvehten. Kjo i përngjante mësimit të ndonji gjuhe të huej, të themi frengjishtes. Të folunit e nji gjuhe të huej në fillim bâhet me dashje, me vullnet. Njeriu mendon në gjuhën e vet, mandej këtê e transmeton në gjuhën frengjishte, ose lexon frengjisht dhe përkthen në gjuhën e vet përpara se të jetë në gjendje me kuptue. Kurse mâ vonë tue fitue nji themel gjithnji

mâ të shëndoshë, njeriu lexon automatikisht, shkruen dhe mendon frengjisht tue mos e lidhë këte për gjuhën amtare.

Kështu, ndodhi edhe me maskimin tonë. Ishte e nevojshme me ushtrue derisa roli nuk u bâ nji realitet, derisa të mos bâhej mjaft i vemendshëm dhe përpjekje e fortë e vullnetit që të bahemi t'atillë siç kemi qenë në fillim. Kuptohet se në fillim e gjithë kjo ishte vetëm nji përpjekje me shum gabime. Krijuem nji art të ri dhe patëm me mësue shum. Por kjo veprohej kudo, n'at art krijoheshin mjeshtrit, grumbullohej nji numër i madh manevrash dhe mjetesh. Kjo ishte bâ si njilloj teksti, si njilloj lande mësimi në shkollën e revolucionit.[1])

Në këtë kohë u zhduk edhe i madh. Pushuen s'ardhuni letrat e tija të cilat më vijshin rregullisht deri atëherë. Nuk duhej mâ në banesën tonë në rrugën Pell. Shokët tanë e kërkojshin kudo. Nëpërmjet të shërbimit tonë sekret e kërkuem në të gjitha burgjet e shtetit. Por, ai ishte zhdukë n'at mënyrë sikurse ta kishte kapërdí dheu, dhe deri në ditën e soçme nuk âsht sqarue puna se si mbaroi ai.[2])

Në strehim kalova gjashtë muej në vetmi, por nuk ndejta duerkryq. Organizimi ynë përparonte me të shpejtë, dhe gjithmonë nji punë e madhe pritte me u bâ. Ernesti dhe shokët e tij në burg vendosshin se çka duhet bâ, kurse na jashta burgut duhej të bâjshim at gjâ. Duhej organizue propaganda me gojë, duhej bâ organizimi i shërbimit tonë të spijunazhit me të gjitha degët e veta, duhej themelue shtypshkronjat tona të mshefta, duheshin ndërtue hekurudhat e nëntokës, don me thanë me lidhë të gjitha strehimet tona dhe me krijue strehime të reja atje ku paraqitesh shpraztsina në rrjetën të cilën e kishin shtrie në gjithë shtetin.

Kështu, them, puna kurr nuk ishte e gatshme. Dhe kur kaluen gjashtë muej vetmija ime u ndërpre me ardhjen e dy shoqeve. Ishin këto vajza të reja zemra trime, të dhanuna me pasion mbas liris: Lora Peterson, e cila ishte zhdukë në vjetin 1922 dhe Kata Birsë mâ vonë u martue me Dibon,[3] dhe e cila qysh se ishte me ne me sy të ngritun ndaj diellit të nesërm lajmtarit t'erës së re.

Këto dy vajza mbërrijtën të shqetsueme, të frigueme prej rrezikut dhe prej njij aventure jo të pëlqyeshme. Midis antarëve të ekuipazhit të lundrës së peshkimit, e cila i kishte sjellë përtej golfit të San Pablos, ishte nji spiun. Mercenar i Thembrës së hekurt ai ishte maskue me sukses si nji revolucionar dhe kishte dëpërtue thellë në sekretet e organizatës sonë. Padyshim ndiqte gjurmat e mija, sepse q'prej kohe, kishim marrë vesh se zhdukja ime kishte shkaktue mosknaqsi të madhe në rradhët e antarëve të shërbimit sekret t'oligarkis. Fatbardhsisht si u konstatue mâ vonë kurrkujt nuk ia kishte besue zbulimet e veta. Raportin e vet e kishte shty, ndoshta tue konsiderue se âsht mâ mirë me pritë deri sa t'ia dalin në krye krejtsisht, derisa të gjejë strehimin tim dhe të më kapin mue. Informacioni i tij vdiq bashkë me te. Kur zbritën vajzat në Prronin Petallum dhe muerën kuajt, ai në nji farë preteksti ia duel në krye që ta braktiste lundrën.

Kur kaluen nji pjesë të mirë të rrugës përbri Maleve Sonoma, Karlsoni i la vajzat që të ecin mâ tutje vetëm dhe ai u kthye në kambë. Te ai ishte zgjue dyshimi. E kapi spiunin dhe çka kishte bâ me të, këtë na e tha copë.

„E kapa", përshkruente Karlsoni pa e zbukurue tregimin „E kapa", përsëri ai ndërsa në syt e tij ndriçonte nji flakë e errtë kurse duert e tij vigane të deformueme prej pune hapeshin dhe shtërngoheshin zhdërvjelltas. „As që e hapi gojën. E kam mëshefë dhe sonte do të shkoj që ta vorrosi thellë".

N'at kohë çuditesha për shndërrimin tim vehtijak. Kohëmbaskohe më dukej e pamundshme se dikur kisha bâ nji jetë të heshtun e të qetë në nji qytet universiteti ose se isha bâ revolucionare dhe isha mësue në sqenat e dhunimit të vdekjes. Ose njana ose tjetra âsht e pamundshme. Nji ishte e vërteta, nji ishte andrra, por çka ishte e vërtetë dhe çka ishte andërr? A thue kjo jetë e soçme e revolucionares, mëshefun në gropë, âsht vetëm nji farë ankthi? Ose, ndoshta, unë jam revolucionarja e cila dikur ka andrrue disi se ka jetue dikur në Berkli dhe se nga jeta nuk ka njoftë kurrgjâ mâ tronditse se sa janë ndejat e çajit, vallet, klubet e debatës dhe

konferencat? Por besoj se kjo ishte nji përvojë e përgjithshme e të gjithë neve të cilët ishim grumbullue nën flamurin e kuq të vllaznimit njerzuer.

Shpesh më kujtohej personaliteti i asaj jete tjetër, dhe, me të vërtetë për çudi, disa prej tyne edhe në jetën e re time çfaqeshin dhe zhdukeshin. Kështu, episkopi Morhaus. Mbasi u zhvillue organizata jonë, e kërkojshim kot së koti. Ate e çojshin prej spitali në spital. Ndiqshim gjurmën e tij prej spitalit të shtetit për sëmundjet psihike në Napa deri në Stokton, prej Stoktoni deri në fushat e Shën Klarës, dhe këtu na humbte gjurma. Nuk ishte shënue se kishte vdekë. Siguisht do të kishte ikë në ndonji mënyrë. As që më shkonte ndërmend se në çfarë kushtesh të vështira do ta shifsha përsëri — vetëm për nji çast në stuhin e tmershme të kasaphanes së Komunes së Çikagos.

Xheksonin, i cili e kishte humbë dorën në tjertoret Sijera dhe ishte shkak i kalimit tim në revolucionare, nuk e kisha pa mâ kurr. Por të gjithë na e dijmë se çka bani ai para se të vdiste kur nuk u bashkue me revolucionarët. I zemruem nga fati i vet, tue mendue për padrejtsin që i ishte bâ, ishte bâ anarkist dhe këte jo teorikisht, por nji bishë e vërtetë e tërbueme prej urrejtjes dhe dëshirës për hakmarrje. Dhe ishte hakmarrë mirë. Ia kishte dalë në krye me mashtrue rojtsat dhe, ndërsa të gjithë flejshin natën, kishte shkatrrue me eksploziv deri në temel pallatin e Pertonujtëve. nuk kishte mujtë me nxjerrë krye, madje as rojtsat. Në burg, tue pritë gjykimin e kishte mbytë vehten nën batanije.

Fati i Dr. Hemerfildit dhe i Dr. Bellingfordit ishte krejtsisht ndryshe prej atij të Xheksonit. Ata i kishin qëndrue besnik bukës së vet dhe kështu, edhe ishin shpërblye me pallate në të cilët jetojnë në paqë me botën. Qe të dy mbrojtsat e oligarkis, që të dy ishin trashë së tepërmi. „Dr. Hemerfildi ia ka dalë në krye", tha Ernesti në nji rast, „që ta ndërrojë metafizikën e vet në mënyrë që të fitonte bekimin hyjnuer të Thembrës së hekurt dhe që në metafizikën e vet të futte shum respektim bukurije, dhe deri në nji fantazmë të padukshme të zvoglonte kurrizorin mjegullues të Hegelit —

kurse ndryshimi midis Dr. Hemerfildit dhe Dr. Bellingfordit ishte se ky i dyti zotin e oligarkis e kishte bâ edhe mâ të mjegullshëm e mâ të pakarakter".

Pjetër Doneli, grevëthyes dhe kryepuntuer në fabrikën Siera, të cilin e pata njoftë kur pata marrë në hetim rastin e Xheksonit, ky njeri me 1918 kishte qenë i pranishëm befas në nji mbledhje të Sanfranceskanëve të Kuq. Nga të gjitha grupet tona të guerileve ky ishte mâ i tmershmi dhe mâ i pamëshirshmi. Ai as që ishte pjesë e organizatës sonë. Antarët e këtij grupi ishin fanatikë dhe të tërbuem. Këtë gjâ nuk duhet ta aprovojshim. Nga ana tjetër përsëri me ta mbajshim marrëdhanje miqsore, sadoqë nuk na përkitshin neve. Shkova te ata at mbramje për nji punë me randsi jetsore. Vetëm unë midis njizet njerëzve nuk kisha maskën në fytyrë. Kur kryem punën, për të cilën kisha ardhë më përcuell nji prej tyne. Në nji koridor t'errtë njeriu që më printe ndezi shkrepsen dhe tue mbajtë afër fytyrës së vet, hoqi maskën. Mbrenda nji çasti pashë se ishte para meje fytyra e Pjetër Donelit, e deformueme prej urrejtjes, mandej shpresa u fik.

„Deshta vetëm që të shifni se unë jam", tha ai në terr. „A ju kujtohet mbikqyrsi kryesuer i Dallsit?"

Unë luejta kokën, tue m'u kujtue fytyra dhelpnake e mbikqyrsit kryesuer.

„Dhe, atê e zhduka të parin", tha ai me mburrje. Mandej u bashkova me të kuqët."

„Po qysh ju këtu!„ e pyeta. „Po grueja juej e fëmijt?"

„Kanë vdekë", u përgjegj. „Qe sepse. Jo", vazhdoi ai me të shpejtë, „jo nuk ua marr hakun unë atyne. Kanë vdekë në qetsi në shtretnit e tyne. Sëmundja e dini, tash njeni mandej tjetri. Derisa jetuen, iu patën lidhë duert. Dhe tash, kur nuk janë mâ, hakmerren për jetën time të falimentueme. Dikur kamë qenë Pjetër Doneli, grevëthyes — kryepuntuer. Por sonte unë jamë numër njizet e shtatë i Sanfranceskanëve të kuq. Hajde tash t'iu nxjerr prej këndej".

Ma vonë ndëgjova edhe gjana tjera për te. Në mënyrën e vet kishte thanë të vërtetën kur më kishte tregue se i kishin vdekë që të gjithë. Por, nji djalë, To-

mi ishte gjallë, mirëpo, i jati e kujtonte të vdekun sepse kishte shkue si mercenar e shërbimit të Thembres së hekurt[4]). Çdo antar i Sanfranceskanëve të kuq merrte angazhim që të bante dymbëdhetë egzekutime dënimesh në vjet. Nëse nuk ia dilte në krye, dënohej me vdekje. Antari, i cili nuk e plotësonte numrin e vet, duhej të bante vetëvrasje. Egzekutimet e dënimit nuk ishin arbitrare. Ky grup fanatikësh mblidhej shpesh dhe u ipte dënime të shumta antarëve dhe shërbetorëve të paskrupll t'oligarkis. Egzekutimet e dënimeve ndaheshin me llotari.

Pikërisht me rastin e njij gjykimi të këtillë at mbramje shkova atje. Nji nga shokët tanë, i cili vjetë me radhë mbahej si sekretar në nji zyre të vendit të shërbimit sekret të Thembrës së hekurt kishte shkaktue dyshimin e Sanfranceskanëve të kuq dhe ata e gjykuen. Natyrisht ai nuk ishte i pranishëm, dhe gjyqtarët nuk dijshin se âsht nji nga njerzit tanë. Detyra ime ishte që të dëshmojë identitetin e tij dhe lojalitetin e tij. Ndoshta ndokush do të çuditet se si e muerëm vesh na punën e këtij gjyqi. Spjegimi âsht i thjeshtë nji nga agjentat tanë sekret ishte Sanfranceskan i kuq. Na kishim për detyrë që të vështrojshim syhapët edhe miqt edhe anmiqt, dhe ky grup i njerëzve të furishëm meritonte vemendjen tonë.

Por të kthehemi te Pjetër Doneli dhe i biri i tij. Me Pjetër Donelin qëndronte puna mirë deri sa vjetin e ardhshëm nuk u gjet në listën e dënimeve që duhej t'egzekutoheshin edhe emni i Tom Donelit. Dhe atëherë besnikija ndaj familjes, e cila te ai ishte tepër e fuqishme duel në shesh. Për ta shpëtue të birin, trathtoi shokët. Për këtê u pengue pjesërisht, por u vranë nja dhetë Sanfranceskanë të kuq, dhe grupi gati u asgjasue. Ata që mbetën të gjallë e dënuen Donelin me vdekje, dënim të cilin e kishte meritue për trathti.

As Tom Doneli nuk jetoi për nji kohë të gjatë. Sanfranceskanët e kuq u zotnuen që ta vrasin. Oligarkija bani çmos që ta shpetonte. U hodh prej nji ane n'anën tjetër t'atdheut. Tre të kuq humbën jetën tue u orvatë në të kotë që t'ia hanë kryet. Grupi i tyne përbâhej vetëm prej burrash. Mâ në fund iu drejtuen nji grueje

nji shoqes sonë dhe pikërisht Anës Rojldston. Komiteti ynë qendruer ia ndaloi egzekutimin e kësaj vepre, por ajo gjithmonë ishte krye në vehte dhe nuk respektonte disiplinën. Përveç kësaj, ishte gjeniale dhe simpatike, dhe na kështu kurrsesi nuk mujshim me disiplinue. Ishte nji krijesë e njij lloji të veçantë jo e papërshtatshme për rregullat e zakonshme të revolucionarëve.

Sadoqë refuzuem me ia dhanë lejen për këtë punë, ajo muer mbi vehte që ta kryejë egzekutimin e dënimit mbi Tom Donelin. Ana Rojldston ishte nji grue entuziaste. Ua kishte mbushë mendjen shum shokëve tanë dhe shum të tjerë kishte bâ për vehte dhe kish sjellë n'organizatën tonë. Por gjithmonë refuzonte martesën. Donte për së tepërmi fëmijt, por konsideronte se fëmijt do ta largojshin prej çashtjes sonë të cilës ia kishte kushtue gjithë jetën.

Ana Rojldston e kishte të lehtë me e bâ për vehte Tom Donelin. Ndërgjegja nuk e brente, sepse pikrisht n'at kohë ishte bâ masakrimi në Nesvill ku mercenarët, nën komandën e Tom Donelit kishin masakrue në kuptimin e fjalës tetëqind puntorë të vekut. Por, ajo nuk e mbyti Donelin. Ua dorzoi Sanfranceskanëve të kuq. Kjo gjâ ndodhi në vjetin e kaluem dhe tash ka marë emën të ri të gjithë revolucionarët e quejnë „Virgjinesha e kuqe."[5])

Koloneli Ingrem dhe koloneli Xhilbert janë dy figura të njoftuna të cilat i pata takue mâ vonë. Koloneli Ingrem ishte ngritë për së tepërmi n'oligarki dhe ishte bâ ambasador në Gjermani. Proletariati në të dy vendet e urrente me gjithë zemër. E takova në Berlin, ku isha dërgue si spiune ndërkombtare zyrtare e Thembrës së hekurt, dhe ku ai mâ pranoi dhe më ndihmoi shum. Po përmendi për rrëshqit se në rolin tem të dyfishtë ia dola në krye që të kryej edhe nja dy-tri punë të randsishme për revolucionin.

Van Xhilbertit i kishte dalë zani si Van Xhilbert „idhnak". Ai luente nji rol të randsishëm në hartimin e projektit për nji ligj mbas Komunes së Çikagos. Por, edhe përpara kësaj, si gjyqtar me shpirtin e keq satanik kishte meritue dënimin me vdekjen. Isha nji prej

atyne të cilët e kishin gjykue dhe dënue. Dënimin e egzekutoi Ana Rojldston.

Çfaqej edhe nji figurë tjetër nga jeta e vjetër — avokati i Xheksonit. Mâ së pakti pritsha që ta takoj këtë njeri, Xhosef Herdin. Ishte ky nji takim i çuditshëm. Vonë natën, dy vjet mbas Komunes së Çikagos, Ernesti dhe unë mbërrijtëm në strehim në Benton Harber. Ndodhi kjo në Miçigem, nanën tjetër të liqenit për kundruell Çikagos. Mbërrijtëm pikërisht në fund të gjykimit nji spiuni. Ishte dënue me vdekje dhe po e dërgojshin. Hasëm në nji sqenë të tillë. Në çastin tjetër ky njeri i mjerë u shkëput prej rojtsave dhe u hudh mue para kambëve, më kapi për gjuj si me dana dhe filloi të më lutet për mëshirë. Kur e ktheu fytyrën kah unë, njofta Xhozef Herdin. Nga të gjitha gjanat e tmershme që kisha pá, kurrgjâ nuk më kishte tronditë si ky njeri i marrë me lutjet e tij për t'i falë jetën. Ishte i çmendun për të jetue. Kjo ishte nji gjâ e mjerueshme. Nuk donte të më lëshonte, sadoqë e tërhiqshin duert e dheta shokëve. Kur e tërhoqëm mâ në fund, ndërsa lëshonte klithma, unë rashë e fiktë në dysheme. Asht mâ lehtë me pá se si vdesin njerzit trima se sa me ndëgjue sesi lutet për jetë nji qyqan.[6])

KAPTINA E XX

NJI OLIGARK I HUMBUN

E rrëmbyeme prej kujtimevet, unë kam shkue shum larg në tregimin tim. Çlirimi i përgjithshëm i shokëve tanë prej burgut u bâ me 1915. Sado e komplikueme të ketë qenë kjo punë, âsht zbatue pikëpërpikë simbas planit dhe, si nji vepër e madhe, na ka dhanë për së tepërmi zemër për punën e mâtejshme. Prej Kubës deri në Kaliforni, nga burgjet e shumta në numër, nga burgjet dhe kështjellat ushtarake, nxuerën mbrenda nji nate së vetme pesëdhetë e nji shok nga pesëdhetë e dy deputetet e Kongresit dhe nja treqind udhëheqsa të tjerë. Nuk pat asnji rast mossuksesi. Jo vetëm që ikën prej burgut, por të gjithë, pikrisht simbas planit, mbërrijtën nëpër strehime. Ai shoku deputet, të cilin nuk mujtëm me e nxjerrë, ishte Artur Simson, sepse mbas torturave të randa tashmâ kishte vdekë në Havanë.

Tetëmbëdhetë muejt e ardhshëm qenë ndoshta koha mâ e lumtun në jetën time me Ernestin. Në këtë kohë nuk jemi nda kurr njani prej tjetrit. Mâ vonë, kur jemi kthye në botë, ndaheshim shpesh. Asnji klasë e revolucionit të nesërm nuk pres me nji padurim t'atillë siç kam pritë at natë ardhjen e Ernestit. Nuk e kisha pa për nji kohë aq të gjatë dhe mendimi për ndonji pengesë ose ndonji gabim në planet tona, për shkak të të

cilit ai do të mbetej edhe mâ tutje në burg n'at ishull, me shpinte deri në çmendje. Orët më bâheshin shekuj. Isha krejtsisht vetëm. Bidenbahu bashkë me tre djelm, të cilët ishin tash në strehim, ishin armatosë mirë dhe të gaçëm për gjithçka, ishin nisë përtej malit. Besoj se at natë shokët kurrkund nuk kishin qëndrue nëpër strehime.

Pikrisht kur filloi të zbehet qielli, n'agimin e parë, ndjeva shejin nga nalt dhe u përgjegja. N'at errsinë përpak nuk përqafova Bidenbahun i cili zbriti i pari, por menjiherë në çastin tjetër u gjeta në përqafimin e Ernestit. Dhe në këtë çast pashë se sa isha transformue në mënyrë themelore, sepse vetëm me nji përpjekje të vetëdijshme të vullnetit mujta të bâhem ajo Avisa Everhard e vjetër me at qëndrimin dhe buzëqeshjen e vjetër me të folmet dhe zanin e vjetër. Vetëm me nji përpjekje të fortë vullneti mujta të bâhem unë, ajo e vjetra; nuk guxojsha as për nji çast me harrue, sepse personaliteti im i ri ishte bâ automatikisht aq i fuqishëm.

Por vetëm mbasi hymë në shtepi, pashë Ernestin në dritë. Me përjashtim të njij zbehtsije t'errtë, në te nuk kishte ndonji ndryshim, ose të paktën jo shum. Ishte po ai dashnori — burri dhe trimi i im. Megjithatê, fytyra i ishte zgjatë disi në mënyrë asketike. Por kjo i kishte hije, sepse dukej sikur kjo t'i jipte fytyrës së tij, përherë plot jetë, njifarë fisnikije elegante. Ndoshta dukej edhe mâ seriozе se sa përpara, por në syt e mij ishte ende ajo qeshja e vjetër. Kishte humbë nja dhetë kilogram, por kishte shëndet fare të mirë. Nuk kishte pushue ushtrimet e veta gjimnastikore gjatë gjithë kohës së burgimit, dhe muskujt i kishte si hekuri. Fizikisht në të vërtetë, e ndiente vehten mâ mirë tash se sa atëherë kur kishte ra në burg. Orët kaluen para se sa të binte dhe para se e vuna në gjumë. Por, për mue nuk pat gjumë. Isha tepër e lumtun, dhe nuk më kishte lodhë ikja prej burgu dhe ecja në kalë.

Ndërsa flente Ernesti unë ndërrova fustanin, rregullova ndryshe flokët dhe u ktheva në unin tim automatik. Dhe atëherë, kur u zgjuen Bidenbahu dhe shokët tjerë, me ndihmën e tyne përgatita nji komplot të vogël. Gjithçka ishte e gaçme. Kur hapi derën Ernesti dhe u

fut mbrenda, ishim n'at dhomën e gropueme e cila na shërbente si kuzhinë dhe dhomë ndeje. N'at çast Bidembahu më thirri më emnin Marija dhe unë e ktheva kryet e iu përgjegja. Mandej kqyra Ernestin me kurreshtjen e cila ishte e natyrshme te nji shoqe e re, e cila për herë të parë sheh nji hero kaq në zâ të revolucionit. Por, shiqimi i Ernestit kaloi përbrî meje dhe kërkonte vazhdimisht nëpër dhomë. Atëherë më prezentuen me te si Marija Holms.

Që mashtrimi t'ishte mâ i plotë, vumë edhe nji pjatë në tavolinë, dhe kur u ulëm me hangër, nji karrigë ishte e lirë. Më vinte me bërtitë prej gëzimit kur pashë se si Ernesti ishte gjithnji mâ i shqetsueshëm dhe mâ i padurueshëm. Mâ në fund, nuk mujti ta përmbâjë vehten.

„Ku âsht grueja ime? — pyeti padurueshëm.

‚Ende po flen", iu përgjegja.

Ky ishte nji çast kritik. Por zani im ishte zâ i huej, Ernesti nuk zbuloi në te asgjâ të njoftun. Hangrëm edhe ma tutje. Unë fola shum dhe me entuziazëm, si flasin ata që adhurojnë herojt, dhe ishte e qartë se ai ishte heroji im. U entuziazmova deri n'ekstrem, dhe përpara se sa të mund të kuptonte qëllimin tim e përqafova dhe e putha. Ai më shtynte dhe më kqyrte hutueshëm e me mërzi. Ata katër shokët filluen të qeshin me të madhe dhe mâ në fund gjithçka u bâ e qartë. Ernesti në fillim dyshonte. Më kundronte ashpër dhe ishte bindë përgjysëm, por mandej luejti kryet dhe refuzoi të besojë. Dhe për derisa nuk u bana përsëri Avisa Everhard e vjetër dhe përderisa nuk i fola në vesh disa sekrete të cilat nuk i dinte kurrkush përveç atij dhe Avises Everlard, deri atëherë nuk më pranonte si gruen e vet reale dhe të vërtetë.

Mâ vonë, gjatë ditës, më përqafoi, ishte hutue shum dhe pohoi se ka prirje për poligami.

„Ti je Avisa ime", tha, „dhe ti je edhe nji grue tjetër. Në ty gjinden dy gra, prandej ti je haremi im. Sidoqoftë, tash jemi të sigurtë. Nëse në Shtetet e Bashkueme do ta ndiejmë vehten shum keq, kemi kushte të bâhemi qytetarë të Turqis."[1])

Jetojsha fort e lumtun në strehim. Asht e vërtetë se kemi punue randë orë të tana, por kemi punue sëbashku. I përkitshim njani tjetrit plot tetëmbëdhetë muej dhe nuk ishim vetëm, sepse këtu vijshin e shkojshin udhëheqsa e shokë — lajme të çuditshme nga bota e nëndheut e intrigavet dhe revolucionit — sillshin tregime edhe mâ të çuditshme për betejat dhe luftën nga i gjithë fronti ynë. Por, kishim edhe mjaft mahina dhe gazmende. Na nuk ishim komplotista t'errët. Punojshim shum dhe vuejshim shum, mbushëshim shprazit në radhët tona dhe ecshim mâ tutje dhe, në gjithë këtë punë dhe lojë të stërthurun të jetës a të vdekjes, gjejshim kohë të bâjshim dashuni dhe të qeshëshim. Midis nesh kishte artista, shkenctarë, njerëz shkolle, muzikanta, poetë. Dhe në këtë gropë në tokë kultura ishte mâ e naltë dhe mâ fisnike se sa në pallatet e qyteteve të mrekullueshme t'oligarkis. Në të vërtetë, edhe shum shokë tanë punojshin në zbukurimin po të këtyne pallateve dhe qyteteve të mrekullueshme.[2])

Dhe nuk ishim të përkufizuem vetëm në strehim. Shpeshherë natën shetishim me kuaj të Viksonit nëpër mal. Vetëm sikur ta dinte se sa revolucionarë kishin bajtë kuajt e tij! Shkojshim madje edhe në piknik në vende të vetmueme, të cilat i njifshim. Shkojshim para agimit, qëndrojshim gjithë ditën, ktheheshim në mbramje natën. Hajshim djathin dhe tlyenin[3]) e Viksonit kur se Ernesti nuk ngurronte me vra shkurtzat dhe lepujt e Viksonit dhe, nganjiherë, ndonji nga kaprojt e tij të vegjël.

Strehimi ynë ishte me të vërtetë i sigurtë. Kam thanë se ishte gjetë vetëm njiherë dhe kjo gjâ më kujtoi që të spjegoj sekretin e zhdukjes së Viksonit të ri. Tash kur ai nuk gjindet mâ, tash mund të flas. Në fund të gropës sonë të madhe ishte nji qoshe në të cilën dielli ndriçonte për shum kohë dhe e cila ishte e mbulueme nga nalt. Na këtu kishim mbështjellë shum ranë prej lumthit, dhe ajo tashti ishte e thatë dhe e ngrohtë, e përshtatshme për banjë dielli. Këtu rrijsha nji mbasdite, gjysëm e përgjumshme me librin e Mendenholit[4]). E ndiejsha vehten aq të lirë e të sigurtë sa as lirika e tij e zjarrtë nuk kishte mujtë me më bâ për vehte.

Më zgjoi nji bricë dheu, që ra pranë kambëve të mija. Mandej ndëgjova se si dikush po lëshohej poshtë nepër degë. Nji çast mâ vonë nji djalosh i ri u lëshue pranë kambëve të mija, tue rrëshqitë përposhtë bregut të lumthit i cili rrenohej. Ky ishte Filip Viksoni, sadoqë atëherë nuk e njifsha. Ai më kqyri i qetë dhe fishkllloi me zâ t'ultë prej habis.

„Kqyre", tha, por menjiherë mandej, hoqi kapelen dhe vazhdoi: „Më falni. Nuk e kam dijtë se ka njeri këtu."

Unë nuk isha aq e qetë. Përsa i përket qëndrimit në çastet kritike, këtu isha ende axhami. Mâ vonë, kur u bana spiune ndërkombtare, isha sigurisht mâ pak e ngathtë. Por atëherë këceva në kambë dhe thirra për kushtrim.

„Pse e batë këtë punë?" pyeti ai tue më kqyrë ashpër.

Dukej qartë se nuk dinte për ne kur kishte zbritë. Kur u konstatue kjo, m'u bâ mâ e lehtë.

„Çka mendoni pse e kam bâ këtë punë?" e pyeta. Me të vërtetë atëherë isha e ngathtë.

„Nuk e dij", u përgjegj tue e lujetë kryet. „Përpos nëse nuk keni miq këtu afër. Sidoqoftë, do të shpjegoni. Nuk po më pëlqen kjo punë. Ju gjindeni edhe në tokë të huej. Ju gjindeni në pronën tim et dhe — "

N'at çast Bidenbah, gjithmonë i butë dhe i sjellshëm, tha me nji zâ të heshtun mbas shpinës së tij? „Duert nalt, zotni i ri."

Djaloshi Vikson ma së pari ngriti duert e mandej u kthye kah Bidenbahu, i cili mbante nji pushkë automatike e drejtueme kundra tij. Viksoni ishte i qetë.

„Kqyre, kqyre", tha, „folé revolucionarësh — dhe kjo folé grejzash, si duket. Nuk do të mbeteni shum kohë këtu, po ju them unë."

„Ndoshta ju do të mbeteni për nji kohë të gjatë këtu që ta veni gishtin në trû se çka keni thanë", tha Bidenbahu me të qetë. „Por ndërkohë duhet t'ju lutem që të vini me mue mbrenda."

„Mbrenda?" Djaloshi u habit shum me të vërtetë. „A mos kini ndonji katakombë këtu. Kam ndëgjue për gjana të këtilla."

„Ejani e shihni", u përgjegj sjellshëm Bidenbahu.

„Por kjo gjâ kundra ligjit", protestoi Viksoni.

„Po, simbas ligjit tuej", u përgjegj seriozisht Bidenbahu. „Por simbas ligjit tonë, më besoni, kjo âsht krejt në rregull. Duhet të mësoheni se tash jeni në nji botë tjetër, jo në botën e shtypjes dhe të tiranis, në të cilën keni jetue.".

„Në lidhje me këtê mund të bisedohet", murmuroi Viksoni.

„Atëherë qëndroni këtu me ne që të bisedojmë".

Djaloshi buzëqeshi dhe shkoi mbas Bidenbahut në shtëpi. E çuen në dhomën e mbrendshme të gropueme dhe nji nga shokët e rij mbeti që ta ruente, ndërsa na të tjerët flitshim në guzhinë.

Bidenbahu me lot në sy, ishte i mendimit se duhej vra Viksoni medoemos dhe ishte i lumtun kur e mujtëm me vota. Nga ana tjetër, as që na shkonte ndërmend me e lëshue që të shkojë.

„Do t'ju them se çka duhet me bâ", tha Ernesti. „Do ta mbajmë dhe do ta edukojmë."

„Atëherë, ju lutem të më lejohet që unë t'i jap mësim mbi drejtsin,", bërtiti Bidenbahu.

Dhe kështu tue qeshë zgjidhëm këtë çashtje. Na do ta mbajmë Filip Viksonin si rob dhe do ta edukojmë në moralin dhe sociologjin tonë. Por në ndërkohë patëm punë. Duhej të shlyejshim të gjitha gjurmët e oligarkut të ri. Kishin mbetë gjurmat kur kishte zbritë teposhtë murit të vjetër të gropës. Këtë detyrë e mori përsipër Bidenbahu. Kacavjerrë nga nalt për litari, ai punonte me aftsi deri në mbramje, derisa shlyejti edhe gjurmën e fundit. U shlyen edhe të gjitha gjurmët nga mbrapa në grykët e hymjes në gropë. Mandej, në muzg, erdhi Karlsoni dhe kërkonte këpucët e Viksonit.

Viksoni nuk donte me i dhanë këpucët, madje donte me u rrahë, derisa nuk ndjeu forcën e dorës mbathtare t'Ernestit. Karlsoni mâ vonë ankohej për plagët dhë për lëkurën e xhveshun në kambë prej këpucëve të vogla. Por, ia duel në krye me bâ nji punë të dobishme me to. Prej hymjes në gropë, ku ishin shlye gjurmët e djaloshit Vikson, Karlsoni me këpucët e Viksonit kishte marrë rrugën në të majtë. Kishte ecë kilometra të tana rreth brigjeve, mandej kodrave, nëpër grykë, dhe mâ në

fund e kishte ndërpre gjurmën n'ujë të nji prroni. Këtu kishte xhveshë këpucët e Viksonit dhe tue mshefë gjurmën edhe do kohë, mâ në fund kishte veshë këpucët e veta. Në këtë mënyrë, Viksoni muer përsëri këpucët e veta mbas nji jave.

At mbramje zagarët ishin në veprim, dhe në strehimin tonë nuk mund të flihej prej tyne. Ditën tjetër shum herë u ndëgjue ulurima e qejvet përposhtë grykës, shkonte majtas mbas gjurmës të cilën e kishte lanë Karlsoni dhe humbej në grykat nalt përbri malit. Gjatë gjithë kësaj kohe njerzit tanë pritshin në strehim me armë në duer — me revolvere dhe pushkë automatike, që të mos përmend disa bomba me sahat të fabrikimit Bidenbah. Sikur shpëtimtarët e Viksonit të kishin guxim me u futë në strehimin tonë, do të habiteshin sikur nuk janë habitë kurr kurrfarë shpëtimtarësh.

Qe, tregova historin në lidhje me zhdukjen e Filip Viksonit, oligarkut të dikurshëm e mâ vonë shokut të revolucionit, sepse na mâ në fund mbërrijtëm ta bâjmë për vehte. Shpirti i tij ishte i freskët dhe i elastikshëm, kurse në natyrë Viksoni djalosh ishte shum moralist. Disa muej mâ vonë e dërguem me kalë, me kalin e t'jatit, përtej maleve Sonoma deri në Prronin Petallum dhe atje e imbarkuem në nji anije të vogël peshkatarësh. Mandej nëpër shtigje të shkurta e dërguem msheftas me hekurudhën tonë të nëntokës në strehimin Karmell.

Ai mbeti atje tetë muej dhe mandej nuk donte ma të ndahej prej nesh për dy arsyena: së pari ishte dashunue në Anën Rojlston, dhe së dyti, ishte bâ nji nga njerzit tanë. Vetëm kur u bind se nuk kishte shpresë në dashunin e vet, pranoi që t'i përkulej dëshirave tona e t'i kthehet të jatit. Sa për sy e faqe oligark deri në vdekje, ai ishte nji nga agjentat tanë mâ të mirë. Shpeshherë, Thembra e hekurt tmerohej prej habis kur i pengoheshin planet dhe ndërmarrjet e saja kundra nesh. Sikur të dinte se sa antarë të saj punojshin me ne, do ta kuptonte këtë gja. Djaloshi Vikson kurr nuk luhatej në besnikín e vet ndaj çashtjes sonë. Madje vdiq për shkak të zbatimit besnik të detyrës së vet. Në stuhin e madhe të vjetit 1927 në nji mbledhje t'udhëheqsave tanë u ftof në mushkni dhe vdiq.[5])

KAPTINA XXI

BISHA E TËRBUEME E HUMNERËS

Mbrenda asaj kohe të gjatë, ndërsa ishim në strehim, ishim informue mirë se ç'ndodhte në botën e jashtme dhe studiojshim me themel fuqin e oligarkis me të cilën ishim në luftë. Nga turbullimet e periudhës kalimtare dilshin institute të reja me trajta, të caktueme dhe tregojshin gjithnji e mâ tepër aspektin dhe cilsit e institutevet të përhershme. Oligarkët ia kishin dalë në krye të krijojnë nji aparat të ri administrativ të komplikuem e të madh, i cili punonte në kundërshtim me të gjitha përpjekjet tona që ta pengojmë dhe ta ndalim.

Kjo gjâ habiti shum revolucionarët. Nuk besojshin se kjo âsht e mundun. Por megjithate, vendi vazhdonte punën e vet. Njerzit punojshin randë nëpër miniera dhe fusha — me zor si t'ishin skllavë të vërtetë. Përsa i përket degëve kryesore t'industris, gjithçka lulzonte. Antarët e kastave të mëdha puntore ishin të kënaqun dhe punojshin me gëzim. Për herë të parë në jetë ia ndienë shijen se çka don me thanë qetsi industriale. Nuk i shqetsojshin mâ kohnat e vështira, grevat, mbylljet e fabrikave dhe ndjekjet. Kishin institute mâ konforte në qytete të bukura vetëm për vehte, të bukura në krahasim me krahinat vorfanjake, në të cilat banojshin përpara. Kishin ushqim mâ të mirë, ditë pune mâ të

shkurtë, mâ tepër ushqim dhe mâ tepër argtime dhe kënaqsina të shumllojshme. Dhe për vllaznit dhe motrat e tyne me fat mâ të vogël, për puntorët e paprivilegjuem, për martirët e humnerës, nuk ndiejshin asgja. Njerzimi hynte në shekullin e egoizmit. Por, kjo nuk âsht krejtsisht e qartë. Kastat puntore ishin bâ laramane prej agjentave tanë — prej njerëzve syt e të cilëvet, përtej nevojave të barkut, shifshin fytyrën e shkëlqyeshme të liris e të vllaznis.

Instituti tjetër i madh i cili merrte nji trajtë të caktueme dhe funkcionone shum mirë, ishin mercenarët. Kjo trupë, e cila ishte zhvillue në radhët e ushtris, tash numronte nji milion njerëz, pa fuqit koloniale. Mercenarët ishin nji racë në vehte. Banojshin në qytete të veta të pastra, kishin në të vërtetë vetëqeverisje dhe u ishin dhanë shum privilegje. Ata shpenzojshin nji pjesë të madhe tepricash, me të cilat s'dijshin se çka me bâ. Kontakti dhe mirëkuptimi midis tyne dhe botës tjetër dobsoheshin, dhe ata krijojshin moralin e vet të klasës dhe botën e vet të klasës. Por megjithate na kishim me mija agjenta tanë midis tyne.[1])

Edhe vetë oligarkët zhvilloheshin në nji mënyrë interesante dhe duhet me thanë në nji mënyrë të papritshme. Disiplinoheshin si klasë. Çdo antar i oligarkis kishte nji punë të caktueme në botë, dhe kjo punë duhej të kryhej. Nuk kishte mâ pasanikë të rij të ngeshëm. Forca e tyne çfrytzohej për krijimin e forcave të bashkueme t'oligarkis. Shërbejshin si udhëheqsa trupash, si njerëz udhëheqës të vegjël e të mëdhej n'industri. Merreshin me shkencat e aplikueshme dhe shum prej tyne bâheshin krijuesa të mëdhaj. Kishin hy në degët e shumta të pushtetit, shërbejshin nëpër kolonina dhe dheta mija punojshin në shërbime të ndryshme sekrete. Mund të them, përgatiteshin për profesione të ndryshme, për profesionin edukues, për kishën, për artin, për shkencë, për letërsin, dhe kishin në këto lami nji punë të randsishme për të drejtue opinionin publik të kombit dhe për ta drejtue me anën e mbajtjes së përhershme t'oligarkis.

Ata mësoheshin prej tjerëve, dhe mâ vonë ata mësojshin të tjerët, se gjithçka bâjnë âsht e drejtë. Me

përshtypjet e para të jetës, tashmâ si fëmij të vegjël, përvehtsojshin iden e aristokracis. Ideja e aristokracis ishte thurë në edukatën e tyne, derisa nuk u futej në gjak. Konsiderojshin se duhej të sundojshin bishat e egra, të zbutshin shtazët e egra. Sepse, nën kambët e tyne ndihej gjithmonë bumbullima e kryengritjes së nëntokës. Vdekja e dhunueshme vazhdimisht qarkullonte midis tyne: bomba, thika dhe plumbi konsideroheshin si thoj të bishës së tërbueme të humnerës, të cilën ata duhet ta sundojshin, nëse duhet t'egzistonte njerzimi. Ata ishin shpëtimtarët e njerzimit, e konsiderojshin vehten si luftarë trima dhe të sakrifikueshëm për të mirat mâ fisnike.

Si klasë, besojshin se vetëm ata e mbajnë qytetnimin. Besojshin se, sikur të lëshojshin pe mejherë, bisha e egër e humnerës do të kapërdinte me nofullat kolosale dhe të zhlyeme me baltë edhe ata edhe gjithçka të bukur e të mrrekullueshme e të gëzueshme. Pa ta do të vinte anarkija dhe njerzimi do të shkonte mbrapa n'errsinën origjinare nga e cila kishte dalë me kaq mundime. Sqenë e tmershme t'anarshís ia paraqitshin vazhdimisht fëmijve të vet, kështuqë edhe ata, të ngrimë nga ky tmer artificial, ua paraqitshin po këtë sqenë fëmijve të vet. Kjo ishte ajo bishë të cilën duhet ta shkelshin me kambë, dhe detyra mâ e naltë e aristokracis ishte me e shkelë me kambë. Me thanë shkurt, vetëm ata, me përpjekje të veta të palodhshme dhe me sakrifikime, vetëm ata mprojshin njerzimin e dobët prej kësaj bishe kapërdijse. Dhe besojshin se kështu âsht puna, besojshin me ngulm.

Nuk mund të theksoj sa duhet këtë bindje të thellë t'oligarkëvet se kishin të drejtë në moralin e tyne. Kjo ishte forca kryesore e Thembrës së hekurt dhe shum prej shokëve tanë kuptojshin me ngadalë ose nuk dojshin me kuptue fare. Shum prej tyne këtë forcë të Thembrës së hekurt ia mbathshin sistemit të saj të shpërblimit dhe të dënimit. Ky âsht gabim. Parajsa dhe ferri janë ndoshta faktorët kryesorë në zellin fetar të ndonjij fanatiku, por për shumicën dërmuese të besimtarëvet, parajsa dhe ferri i përgjigjen drejtsis dhe padrejtsis. Dashunija ndaj drejtsis, dëshira për drejtsi, moskënaq-

sija nga gjithçkafja që âsht e padrejtë — shkurtas qëndrimi i drejtë, ky âsht faktori themeltar në fé. Dhe kështu ishte edhe me oligarkín. Burgjet, persekutimet, dhunimet, gostitjet, qytetet e mrrekullueshme — këto ishin gjana sekundare. Fuqija e madhe e kthesës s'oligarkis ishte bindja e saj se ajo vepron si duhet. Nuk kanë randsi përjashtimet, nuk kanë randsi shtypjet dhe padrejtsija në të cilën kishte zanë fill Thembra e hekurt. E pranojmë të gjithë këte. Por këtu ka randsi fakti se forca kryesore e oligarkis buron prej botëkuptimit të saj të kënaqshëm për drejtsit e veta.[2])

Gjithashtu, edhe forca e revolucionit për këta njizet vjet të tmershëm nuk buronte prej kurrgjâ tjetër veçse prej vetë ndjenjës së drejtsis. Sakrifikimi ynë, martirizimi ynë nuk mund të spjegohen ndryshe. Ky âsht shkaku që Rudolf Mendenholli dogji shpirtin e vet për çâshtjen tonë dhe këndoi kangën e tij të mjellmës në natën e fundit të jetës së vet. Kjo i dha forcë Halbertit që të vdesi në tortura, tue mos trathtue shokët e vet. Për këtë arsye Ana Rojlston hoqi dorë nga bekimi i nanës. Për këtë arsye Xhon Karlson ishte nji rojtës besnik i strehimit në Gleh Elen pa kurrfarë shpërblimi. Nisoj âsht nëse âsht fjala për ndonji njeri të ri apo të vjetër, për burrë, apo grue, për ndokend me origjinë të naltë apo t'ulët, për ndonji gjeni apo budallë — kudo që të shiqojmë midis shokëvet të revolucionit, do të shohim se fuqija motorike kudo âsht nji: aspirata e madhe dhe e qëndrueshme për drejtsi.

Por, u largova prej tregimit tim. Përpara se sa ta braktisim strehimin, Ernesti dhe unë kuptuem mirë se si zhvillohej forca e Thembrës së hekurt. Kasta puntore, mercenarët, banda e madhe e agjentave të msheftë dhe e policëve të të gjitha llojeve, të gjithë këta i mbante oligarkija. Këta njerëz nëse nuk marrim parasysh lirin e tyne të humbun, kryesisht, jetojshin mâ mirë se përpara. N'anën tjetër, masa e madhe e pandihmë e popullit, njerzit e humnerës, zhyteshin në mospërfilljen shtazore të pajtimit me mjerimin. Por sa në këtë masë të çfaqeshin njerëz të fuqishëm, oligarkija i bante për vehte, ua përmirsonte kushtet e jetës, tue i kalue në kastën puntore ose në mercenarë. Kështu, pakënaq-

sija vihej në gjum, kurse proletariatit i rrëmbeheshin udhëheqsat e tij të natyrshëm.

Pozita e njerëzvet në humnerë ishte vajtuese. Edukimi i përgjithshëm shkolluer për ta kishte pushue. Ata jetojshin si kafshët në periferít e mëdha të ndyta puntore, kalbeshin në mjerim dhe poshtnim. Kishin humbë të gjitha lirit e veta të vjetra. Ishin bâ skllavë të punës. Nuk kishin të drejtë me zgjedhë punën. Gjithashtu, nuk kishin të drejtë që të qarkullojshin lirisht prej nji vendi në vend tjetër, as të drejtën me bajtë armë, nuk ishin skllavë toke si farmerët, por skllevë maqinash skllevë pune. Kur paraqitej nevoja e jashtëzakonshme për ta si me rastin e ndërtimit të rrugëve të mëdha dhe të hekurudhave, kanaleve, tuneleve, urave, fortifikimeve, atëherë në zonat puntore të qytetit angazhoheshin në masë dhe me dheta mija skllevë dashtë e pa dashtë dërgoheshin në vende pune. Ushtri të mëdha skllevësh punojnë pikrisht tash në ngritjen e qytetit Ardis. Këta skllevë janë vendosë në kazerma të mjera, ku nuk mund të ketë jetë familjare dhe ku në vend të marrëdhanjeve mirakandse njerzore sundon shtâzërija e vrazhdë. Asht e saktë: atje në kuartjeret puntore të mjera jeton bisha e tërbueme e humnerës, të cilës oligarkija ia ka aq shum frigën — por kjo bishë âsht vepër e saj. Në këtë bishë oligarkija me dashje mban në jetë primitivitetin dhe etjen për gjak origjinare.

Dhe pikrisht tash po ndëgjohet se po përgatiten sulme të reja kundra skllevëvet për ndërtimin e Azgardit, qytetit madhështuer të projektuem, i cili duhet të jetë shum mâ i bukur se sa Ardisi, kur të bâhet gati.[3]) Na revolucionarët do ta vazhdojmë këtë vepër të madhe, por jo me skllevët e mjerë. Muret dhe, pyrgjet dhe tymtoret e këtij qyteti të bukrr do të ndërtohen me kangë, dhe në bukurín e qytetit do të thuren jo fshamjet e klithmat, por muzika dhe qeshja.

Ernesti ishte shum i padurueshëm që të dilte sa mâ parë në botë dhe të punonte, sepse Revolucioni ynë i parë, i cili u dërmue në komunen e Çikagos, u poq me të shpejtë. Por, e zotnonte vehten padurueshëm, dhe gjatë kohës, kur Herdlli, i cili kishte ardhë vetëm për këtë qëllim nga shteti Illinois, me ndihmën e operacio-

neve të ndryshme, i dha nji formë të re fytyrës[4]), ai merrej me plane të mëdha për organizimin e puntorëve të kualifikuem në proletariat dhe për zbatimin të paktën t'edukatës themelore të popullit të humnerës — e gjithë kjo, kuptohet, nuk pat sukses me rastin e Revolucionit të parë.

Strehimin e braktisëm në kallnuer të vjetit 1917. Gjithçka ishte bâ gati. Menjiherë zumë vend si agjenta provokatorë n'organizatën e Thembrës së hekurt. Unë isha bâ si motra e Ernestit. Oligarkët dhe shokët tanë, të cilët ishin n'organizatën e oligarkis, na gjetën vende, muerëm dokumentat e nevojshme mbi të kaluemen tonë. Me ndihmën e vetë organizatës s'oligarkëvet, kjo gjâ nuk ishte e vështirë, sepse në këtë botë t'errët personat e shërbimit sekret ishin të mjegullshëm. Agjentat hyjshin e dilshin si lugett, ndëgjojshin urdhnat, kryejshin detyrën, ndiqshin gjurmat, paraqitshin raportet shpesh edhe superiorëve të cilëve përpara nuk i kishin pa kurr, ose bashkë — punojshin me agjentat tjerë, të cilët nuk i kishin pa kurr përpara as që do t'i shihshin kurr mâ.

KAPTINA XXII

KOMUNA E ÇIKAGOS

Si agjenta provokatorë, jo vetëm se kemi mujtë me udhtue mjaft, por neve vetë puna jonë na shpinte në lidhje me proletariatin dhe me shokët tanë revolucionarë. Kështu, në të njajtën kohë ishim në të dy kambët, zyrtarisht tue i shërbye Thembrës së hekurt, tue punue msheftas me të gjitha fuqit tona për çâshtjen tonë. Kemi qenë shum në shërbime të ndryshme sekrete t'oligarkis, në kundërshtim me spastrimet dhe riorganizimet sekrete, oligarkija nuk mundte kurr me na çrranjosë të gjithëve.

Ernesti kishte punue bukur shum planin për Revolucionin e parë, dhe si fillim i tij ishin caktue ditët e para të pranverës së vjetit 1918. Në vjeshtën e vjetit 1918 nuk kemi qenë gati. Shum sende kishin mbetë pa u punue dhe kur u shpejtsue revolucioni, ai, kuptohet, ishte destinue të falimentojë. Plani duhej t'ishte në mënyrë të pashmangshme fort i komplikuem, dhe çdo ngutsi do të pengonte sigurisht zbatimin e tij. Këtë gjâ e kishte parapa Thembra e hekurt, prandej kishte hartue planet e veta.

Simbas planit tonë, duhej që goditja jonë e parë të qëllonte sistemin nervoz t'oligarkis. Oligarkija sillte ndërmend grevën e përgjithshme dhe sigurohej kundër

trathtis nga ana e personelit të telegrafave, tue ngritë stacione telegrafash pa tela dhe i kishte vû këto nën mbikqyrjen e mercenarëvet. Nga ana jonë, na kishim marrë masa kundra kësaj. Në shêjin e dhanun duhej që nga të gjitha strehimet an'e mb'anë vendit, nga qytetet dhe kazermat, të ngriheshin në kambë shokët besnikë, të niseshin e të lidhshin n'ajr stacionet e telegrafeve pa tela. Në këto mënyrë goditja do ta hidhte Thembrën e hekurt për toke dhe do ta dërmonte me të vërtetë.

Në të njajtën kohë duhej që grupet tjera shokësh të hidhshin n'ajr dhe tunelet dhe të bâjshin të paaftë gjithë rrjetën hekurudhore. Mandej, mâ tutje, duhej që shokët tanë të kapshin oficerat e mercenarëvet dhe të policis si dhe oligarkët me aftsina mâ të mëdha dhe në pozitat e randsishme. Kështu, udhëheqsat e anmikut do të shmangeshin nga fusha e betejave lokale, të cilat do të fillojshin patjetër an'e mb'anë vendit.

Duhej që me rastin e shejit të dhanun, të zhvilloheshin shum sende në të njajtën kohë. Patriotët meksikanë dhe kanadezë, të cilët ishin shum mâ të fuqishëm se sa mendonte Thembra e hekurt, duhej të veprojshin saktsisht si na. Mandej, kishte shokë (gra, sepse burrat ishin të zanun në punë tjera), të cilët kishin për detyrë me shpërnda dhe me ngjitë proklamata të shtypuna nëpër shtypshkrojat tona të mshefta. Na, që ishim në pozita të nalta në shërbimin e Thembrës së hekurt, kishim për detyrë me shkaktue menjiherë tollovinë dhe turbullime në të gjitha degët tona. Në radhët e mercenarëvet kishte me mija shokë tanë. Detyra e tyne ishte të hidhshin n'ajr magazinat dhe të shkatrrojshin mekanizmin e perfeksionuem të të gjithë maqinës luftarake. Në qytetet e mercenarëvet dhe të kastave puntore duhej të shkaktoheshin turbullime në të njajtën mënyrë.

Shkurt me thanë, duhej dhanë grushti i papritun, i fuqishëm, i tmershëm. Përpara se sa oligarkija e hutueme të mund t'orientohej, do t'i vinte fundi. Kjo donte me thanë ditë të hatashme dhe shum të vdekun, por skrupullat e këtilla nuk e ndalin asnji revolucionar. Na, me planet tona, ishim udhzue madje edhe në popullin e paorganizuem të humnerës. Duhej të lëshohej

edhe ai me sulmue pallatet dhe qytetet e zotnijve kapitalista. Kurrgjâ nuk don me thanë shkatrrim i pronës dhe asgjasim jete. Le t'ulurojë bisha e humnerës, le të vrasin policija dhe mercenarët. Bisha edhe ashtu do t'uluronte, mercenarët dhe policija edhe përndryshe do të vritshin. Kjo vetëm do të thonte që dy bisha të rrezikshme për ne të haheshin midis vedi, pa na damtue neve. Ndërkohë na do të kryejshim punën tonë kryesisht të papenguem dhe do të futshim në dorë kontrollin mbi aparatin e përgjithshëm shtetnuer.

I këtillë ishte plani ynë. Çdo hollsi e tij duhej mbajtë sekret dhe, meqenëse dita e caktueme po afrohej gjithnji e mâ tepër, duhej kumtue njij numri shokësh gjithnji mâ të madh. Kjo ishte nji pikë kritike, ky zgjanim i komplotit. Por, kjo pikë kritike nuk u mbërri kurr. Me anën e shërbimit të vet të shpiunazhit, Thembra e hekurt muer vesh për revolucionin dhe u përgatit që të na japi edhe nji nga mësimet e veta të përgjakshme. Ky mësim duhej të na jipej në Çikago dhe na e mësuem mirë.

Çikago[1]) ishte qyteti mâ i pjekun nga të gjithë të tjerët — Çikago, i cili q'prej kohnave të lashta ishte qytet gjaku dhe i cili përsëri duhej ta meritonte këte. Atje, shpirti revolucionar ishte i fuqishëm. Shum greva të përgjakshme janë shue atje që të munden puntorët me i harrue dhe me i falë. Në këtë qytet, madje, edhe kastat puntore ishin revolucionare. Krena të shumtë ishin shpartallue në grevat e hershme. Sadoqë rrethanat e antarëve të kastës puntore ishin ndryshue dhe përmirsue, urrejtja e tyne ndaj zotnijve kapitalista nuk kishte vdekë. Kjo frymë revolucionare kishte kalue edhe në mercenarët, sidomos tri regjimente të tyne ishin gadi me kalue në tansi n'anën tonë.

Çikago gjithmonë ka qenë qendra e stuhis për ndeshje midis punës dhe kapitalit, qytet i betejave të rrugës, i vdekjes së dhunshme, me organizimin koshient të klasës kapitaliste dhe me organizimin koshient të klasës puntore, qytet në të cilin në kohë të vjetra madje edhe mësuesat e shkollave fillore ishin organizue në shoqata puntorësh dhe shoqnoheshin me hamajt e horasanit dhe të tullave në Federatën amerikane të punës.

Dhe kështu Çikago u bâ qendra e stuhis në Revolucionin e parë të filluem para kohe.

Turbullimet i shpejtsonte Thembra e hekurt. Kjo bahej me marifet. Thembra e hekurt në disa raste të herëmbasëhershme sillej keq kundra gjithë popullsis, tue përfshi këtu edhe kastën puntore. Shkelte premtimet e kontratat dhe dënonte madje edhe kundravajtsat e vegjël me dënime të tmershme. Njerzit e humnerës i bante që të ndezeshin në zemrim dhe i nxirrte prej apatis së tyne. Thembra e hekurt në të vërtetë donte me nxitë bishën e humnerës që t'ulurojë. Kurse në të njajtën kohë në masat e sigurimit në Çikago ishte jashtëzakonisht e pakujdesëshme. Shum regjimente mercenarësh u tërhoqën nga Çikago dhe u dërguen në vise të ndryshme dhe midis tyne të cilët kishin mbetë në Çikago disiplina u bâ e luhatshme.

Për zbatimin e këtij programi nuk duhej shum kohë. Na revolucionarët kishim ndëgjue do lajme të pacaktueme për gjendjen por nuk e dijshim me siguri se ça do të na ndihmonte edhe sikur t'i kuptojshim sendet. Kujtojshim se âsht fjala për frymën spontane të kryengritjes, të cilën duhej ta frenojshim. Nuk na merrte mendja se e gjithë kjo ishte krijue artificialisht, trillue aq msheftas në rrethin mâ të ngushtë të Thembrës së hekurt sa të mos mund të merrshim vesh gjâ. Kundraplani i tyne ishte vepër e aftë dhe u zbatue mirë.

Kam qenë në Njujork kur erdhi urdhni që të shkoj me njiherë në Çikago. Këtë urdhën ma kumtoi nji nga oligarkët. Këtë mujta me e përfundue simbas të folmes së tij, sadoqë nuk ia dijsha emnin as që ia pashë fytyrën. Udhzimet e tij ishin tepër të qarta që të mund të gabojsha. Lexova qartë midis rreshtave se plani ynë âsht zbulue dhe se Thembra e hekurt akcionit tonë i âsht përgjegjë me kundërakcion. Fuqija e barutit ishte përgatitë, duhej vetëm me e ndezë, dhe agjentat e shumtë të Thembrës së hekurt, dhe unë bashkë me ta, duhej që ta ndizshim. Vetëm që i bâj lajka vehtes se kisha mbetë e qetë nën pamjen e ashpër të këtij oligarku, por zemra më rrihte marrzisht. Më vinte me lëshue piskamën, me e kapë e coptue me thoj për fyti përpara se të më jepte udhzimet e fundit me gjakftoftsi.

Kur mbeta vetëm llogarita se sa kohë kisha. Deri te treni kisha pikrisht aq kohë, nëse kisha fat, sa me ardhë në kontakt me nji nga udhëheqsat lokalë. Tue vu re që të mos më ndjek kurrkush, vrapova në spital për ndihmën e parë. Pata fat, hyna menjiherë te shoku Galvind, kirurgu kryesuer. Fillova të flas me dihatje se çka kisha marrë vesh, por ai m'a preu fjalën.

„E dij", tha heshtas, sadoqë syt e tij lëshojshin shkëndija. „E dij pse keni ardhë. Gjithçka kam marrë vesh para nji çerek ore dhe kam lajmue mâ tutje. Do të bâjmë gjithçka me mbajtë qetsin te shokët tanë. Çikagon do ta sakrifikojmë, por vetëm Çikagon."

„A jeni përpjekë me i lajmue Çikagos?" — e pyeta.

Ai luejti kryet. „Nuk ka lidhje telegrafike. Çikagoja âsht shkëputë nga bota tjetër. Atje do të jetë si në ferr."

U ndal për nji çast, dhe unë pashë se si duert e tij të bardha po shtërngoheshin e bâheshin grusht. Mandej tha me zemrim:

„Ah, do të dëshirojsha të jem atje!"

„Ende ka shpresë që kjo të ndalet", thashë unë. „Nëse nuk ka ndodhë ndonji gjâ me trenin dhe unë mbërrij atje me kohë. Ose nëqoftëqë të tjerët shokë të cilët dijnë se si qëndrojnë punët, mund të mbërrijnë atje me kohë."

Ju të Komitetit qendruer kësaj here kini lejue që t'ju befasojnë ngjarjet", tha ai.

Unë tunda kryet me mërzi.

„Gjithçka bâhej në mënyrën mâ sekrete", u përgjegja. „Këtë gjâ deri sot mund ta kenë marrë vesh vetëm njerzit e vetë zemrës s'oligarkis. Kurse ne ende nuk jemi futë mû në zemër, dhe kështu s'kemi mujtë të marrim vesh. Ah, sikur të jetë Ernesti këtu. Ndoshta âsht në Çikago, atëherë gjithçka do të jetë në rregull."

Dr. Galvini luejti kryet. „Simbas raportit të fundit, ai ishte dërgue në Boston ose Njuhevn. Sigurisht që ky shërbim sekret për hesap t'anmikut i sillte shum pengesë, por kjo gjâ âsht mâ e mirë se sa me ndejtë në strehim."

U nisa, dhe Dr. Galvini ma shtërngoi dorën fuqishëm. „Vetëm trimnisht", tha në fund. „Ç'do të ndodhë sikur të falimentojë Revolucioni i parë? Do të vijë i dyti, dhe atëherë do të jemi mâ të mënçëm. Lamtumirë dhe fat të lumtun! Nuk e dij se a do të shihemi mâ kurr. Atje do të jetë si në ferr dhe unë do të jipsha dhetë vjet jete sikur të mujsha si ju me qenë atje."

„Shekulli i njizet²)" nisej prej Njujorku n'orën gjashtë të mbramjes dhe duhej të mbërrinte në Çikago n'orën shtatë të mëngjesit. Por at mbramje kishte vonesë. Shkuem mbas nji treni tjetër. Midis udhtarëvet në vagonin tim ishte edhe shoku Hartman, antar i shërbimit sekret të Thembrës së hekurt si dhe unë. Më tha se pse ai tren shkonte menjiherë para nesh. Ai ishte kopja e saktë e trenit tonë, por nuk kishte udhtarë. Kërkohej që ai ta pësonte grushtin, nëse ndokush orvatej me bâ diçka kundra „Shekullit njizet". Prandej, kishte pak njerëz në tren, gjithsejt katërmbëdhetë vetë në vagonin tonë.

„Sigurisht që do të ketë kabadaij të mëdhej në tren", përfundoi Hartmani. „Kam pa nji automobil privat përmbrapa".

Nata kishte ra kur ndërruem për herë të parë lokomotivën dhe unë kisha dalë që të marr pak ajr të freskët dhe të shof çfarë mund të shifej. Nëpër dritaren e atij automobili privat vuna re dhe njofta tre njerëz. Hartmani kishte të drejtë. Nji nga ata tre ishte gjenerali Altendorf, dy të tjerët ishin Masoni dhe Vanderboldi, trût e komitetit të përgjithshëm të shërbimit sekret t'oligarkis.

Nata ishte e qetë, me hanë të plotë, por unë rrotullohesha e shqetsueme dhe nuk mundsha me fjetë. N'orën pesë të mëngjesit u ngrita nga shtrati dhe u vesha.

Pyeta vajzën e gardarrobes se sa vonesë kishte treni dhe ajo më tha se kishte dy orë vonesë. Ajo ishte meleze, dhe unë vuna re se fytyra e saj ishte e brengosun dhe e frigsueme me rrethe t'errta nën sy, ndërsa syt i ishin zgjanue prej nji farë frige të pandërpreshme.

„Çka ka ndodhë?", pyeta.

„Asgja, zonjë. Ndoshta nuk kam fjetë mirë", u përgjegj ajo.

E vështrova me vemendje dhe u përpoqa me i dhanë nji prej shêjave tanë. Ajo iu përgjegj atij sheji, dhe unë u sigurova.

„Diçka e tmershme do të ndodhi në Çikago," tha. Qe, ky treni i rrejshëm para nesh. Jemi vonue për shkak të tij dhe për shkak të trenëve me trupa".

„Trenë me trupa? „pyeta unë.

Ajo luejti kokën. „Plot âsht vija e hekurudhës. Gjithë natën i kemi mbërrijtë dhe kalue. Dhe të gjithë shkojnë në Çikago. Dhe kur ata shkojnë nëpër vijën hekurudhore kryesore — don me thanë se do të bâhet puna lamsh."

„E kam të fejuemin në Çikago", shtoi ajo tue më kërkue ndjesë. „Njani nga tanët, shërben në ushtrin nacionale, dhe po frigohem për tê."

Vajza e shkretë: i fejuemi i saj ishte në nji nga ata tre regjimentet kryengritse.

Hartmani dhe unë hangrëm mëngjesin së bashku në vagonrestaurant, dhe unë hajsha me zor. Koha ishte vrantë, treni, si ndonji rrëfe e kobshme fluturonte nëpër dritën e përhimtë të mëngjesit të hershëm. Madje edhe Zezakët të cilët na shërbejshin, e kishin kuptue se do të ndodhte diçka e tmershme. Diçka i ndrydhte randë, gëzimi i natyrës së tyne kishte humbë, shërbejshin hutueshëm dhe pa u ngutë, dhe i flitshin në vesh njani tjetrit në mënyrë të zymtë në nji skaj të kuzhines. Hartmani e shifte situatën pa kurrfarë shprese.

„Çka me bâ?" pyette për të njizetën herë, tue rrudhë krahët pafuqishëm.

I tregova nëpër dritare. „Shiqoni gjithçka âsht përgatitë. Të jeni të bindun se i mbajnë kështu nja tridhet -dyzet mila jashta qytetit në çdo vijë hekurudhore".

Tue folë këte mendonte për trenat me trupa në vijën hekurudhore kryesore. Ushtarët zijshin mëngjezin në tokë përbri binarëve të hekurt. Ata ngritën kokën me kureshtje kur kaluem fluturimthi për brî tyne tue mos e paksue shpejtsin e tmershme.

Gjithçka ishte e qetë kur u futëm në Çikago. Ishte e qartë që nuk kishte ndodhë ende kurrgjâ. Në nji stacion të periferis muerëm fletoret e mëngjezit. Në to nuk kishte kurrgjâ, dhe megjithatê kishte mjaft për

ata që dijnë të lexojnë midis rreshtave. Shihej se teksti ishte shkrue dhe rregullue për lexuesat e zakonshëm. Dora dinake e Thembrës së hekurt ndihej në çdo shtyllë. Nga pak qëllohej dobsija e rrethit të blinduem t'oligarkis. Asgja e përcaktueme, kuptohet. Qëllimi ishte që lexuesi të zbulonte vetë këto synime. E gjithë kjo ishte bâ me shum marifet. Në bazë të rregullimit këto gazeta të mëngjesit të datës 27 tetuer ishin kryevepër.

Nuk kishte lajme të vendit. Kjo gjâ, vetëvetiu, ishte nji ide e shkëlqyeshme. Kjo gjâ e mbështillte Çikagon në nji misteriozitet dhe te lexuesi i zakonshëm krijonte përshtypjen se oligarkija nuk din me dhanë lajme lokale. Kishte edhe paralajmërime — të rrêjshme — kuptohet — mbi kryengritjet an'e mb'anë vendit, me lajme lavduese të mëshefuna në mënyrë të ngathtë mbi masat ndëshkimore që do të merren. Kishte lajme mbi shkatrrimin e shum stacioneve të telegrafave pa tela, me shpërblime të mëdha të shpalluna për kapjen e fajtorëve. Kuptohet se kurrfarë stacionesh nuk ishin hjedhë n'ajr. Kishte lajme për masa të shumta të ngjajshme të cilat i përgjigjeshin planit të revolucionit. Synohej që shokët të tanë në Çikago të krijohet përshtypja se kishte fillue revolucioni i përgjithshëm sadoqë shum hollsi ishin dhanë vetëm për t'u hutue lexuesi. Për njeriun e painformuem ishte e pamundshme që të mos kishte përshtypjen, të papërcaktueme, por të sigurtë se i gjithë vendi ishte pjekë për revolucion i cili kishte fillue të plasi.

Ishte shpallë se besëthyemja e mërcenarëve në Kaliforni ishte kaq serioze sa pesë-gjashtë regjimente ishin shpërnda dhe çformue, se mercenarët me familjet ishin përzanë prej qytetit të tyne dhe ishin dërgue në periferina vorfanjake të puntorëve. Dhe pikërisht mercenarët në Kaliforni në të vërtetë ishin mâ besnikët e të gjithëve! Por, si mund ta dinte këte Çikago e shkëputun prej botës tjetër? Mandej në gazeta ishte hartue për çudi nji telegram i cili përshkruente kryengritjen e popullit në Njujork, kryengritje së cilës i ishin shoqnue edhe kastat puntore. Telegrami përfundonte me kumtimin (të trilluem që të mos besohet në të) se trupat janë zotët e situatës.

Dhe si kishin veprue oligarkët në fletoret e mëngjezit ashtu kishin veprue edhe në mija gjana tjera. Këte e muerëm vesh mâ vonë, si për shembull, lajmet sekrete t'oligarkis, të cilat vijshin nëpërmjet telit me kohë gjatë pjesës së parë të natës, dërgue me qëllim të caktuem për të mbërrijtë në veshët tanë.

„Besoj se Thembrës së hekurt shërbimet tona nuk do t'i nevojiten", tha Hartmani tue lëshue gazetën, kur u fut treni në stacion." Kanë humbë kohë, tue na dërgue këtu. Asht e qartë se planet e tyne po realizohen mâ mirë se sa kanë pritë ata. Tash mund të fillojë ngadalë në çdo çast."

Kur mbërrijtëm, ai u kthye e shiqoi kah pjesa e mbrame e trenit.

„Këtê edhe e kam pritë", murmuroi." E paskan shkëputë at vagon në stacionin e periferis".

Hartmani ishte ndryshë shpirtnisht në mënyrë të pashpresë. Orvatesha që ta kthjelloj, por ai nuk ua vinte veshin përpjekjeve të mija, dhe kur kaluem nëpër stacion, filloi të flasi menjiherë me të shpejtë, me nji zâ të heshtun. Në fillim nuk mujta ta kuptoj.

„Nuk isha i sigurtë", thonte, „dhe nuk i kam thanë kurrkujt gjâ. Kam vra mendjen javë me radhë dhe nuk mund të jem i sigurtë. Shiqoje Noultonin. Dyshoj në tê. Ai e din sekretin e numrit mâ të madh të strehimeve tona. Mban në duert e veta jetën e qinda njerëzve tanë, dhe unë jam i mendimit se ai âsht trathar. Mâ tepër e parandjej se sa e dij. Por, më dukej sikur ditt e fundit kam vû re nji farë ndryshimi në te. Asht rrezik se mos na ka trathtue ose se do të na trathtojë. Gati jam i sigurtë për këtê. Nuk do të ja thojsha kurrkujt asnji fjalë për këtê, por po më duket disi se nuk do ta qes kryet gjallë prej Çikagos. Keni mendjen te Noultoni. Përgatitnja kurthën. Hetoni. Nuk dij kurrgja mâ tepër. Ky âsht vetëm dyshim, dhe deri më tash nuk ia kam dalë në krye të gjejë as provën mâ të vogël." Pikërisht në këtë çast duelëm në rrugë. „Mbani në mend", përfundoi Hartmani seriozisht, „keni mendjen te Noultoni."

Dhe Hartmani kishte të drejtë. Nuk shkoi asnji muej, dhe Noultoni e pagoi me krye trathtin e vet. Shokët tanë e dënuem dhe e egzekutuen në Molvoki.

Nëpër rrugë mbretnonte qetsi — qetsija absolute. Çikagoja ishte e vdekun. Nuk kishte buçitje dhe bumbullimë komunikacioni. Nëpër rrugë nuk kishte madje as karroca. Tramvajat dhe hekurudhat nuk komunikojshin. Vetëm aty-këtu nëpër trotuar dukej ndonji kambsor, madje as ata nuk ndaleshin pa nevojë. Ecshin me të shpejtë dhe me punë në rrugën e vet, por në lëvizjet e tyne ishte diçka jo të vendosun, sikur pritshin se do të rrenoheshin shtëpijat mbi ta, ose se do të sharonte trotuari nën kambët e tyne ose se do të flutorojshin n'ajr. Mirëpo, disa rrugaça ngarendshin atykëtu, në syt e tyne shifej padurimi i mëshefun në pritjen e ngjarjeve të çuditshme dhe tronditse të cilat do të zhvilloheshin.

Diku nga jugu, nga nji largsi e madhe mbërrijti deri te na nji krismë shurdhuese prej nji eksplodimi. Kjo ishte e gjitha. Përsëri heshtje, sadoqë ata rrugaçat u tronditën nga kjo krismë dhe filluen të përgjojnë si kaproj të vegjël. Dyert e të gjitha ndërtesave ishin të mbylluna, kapakët mbi dritaret e dyqaneve të mbyllun. Por, në rrugë shifeshin shum policë dhe rojtsa, dhe kohëmbaskohe përbri nesh vrapojshin patrullat mercenare me automobila.

Hartmani dhe unë u pajtuem se nuk âsht nevoja që t'u paraqitshim shefave të shërbimit sekret të vendit, E dijshim se mosparaqitja do të arsyetohet nga ngjarjet. Kështu shkuem në nji kuart të madh puntorësh në jug, tue shpresue se atje do të bijmë në kontakt me njianin prej shokëve. Tepër vonë! E dijshim këtë. Por nuk mujshin me qëndrue duerlidhë në këto rrugë tmersisht të qeta. Ku do të jetë Ernesti, mendova. Çfarë ndodh në qytetet e kastave puntore dhe të mercenarëve? Në fortese?

Dhe si përgjegje pyetjes sime u ndëgjue nji poterë e madhe, e hatashme, e paqartë për shkak të largsis së madhe, e ndërpreme nga nji varg eksplodimesh.

„Fortesat", tha Hartmani. „Zoti u ndihmoftë atyne tri regjimenteve!"

Në nji rrugë kryq pamë nji shtyllë tymi në drejtim të thertores. Në rrugën kryq tjetër pamë edhe disa shtylla tjera të ngjajshme tymi kah perëndimi. Mbi

qytetin e mercenarëve pamë nji ballon lufte të madh të lidhun dhe pikërisht ndërsa po shiqojshim ai plasi dhe copat në flakë bijshin për tokë. Nuk mujtëm me spjegue këtë tragjedi n'ajr. Nuk mujshim me përfundue nëse në ballon ishin njerzit tanë apo anmiqt. Në veshët tanë mbërrijti njifarë zhurme e papërcaktueme, sikur diku larg të vlonte ndonji kazan i madh, dhe Hartmani më tha se këta janë mitraloza dhe pushkë automatike.

Dhe rreth nesh mbretnonte ende qetsija. Rreth nesh nuk ndodhte kurrgjâ. Pranë nesh kalonte policija dhe patrullat me automobila, dhe nji herë disa automobila me mjete zjarmfikse, siguisht tue u kthye nga ndonji zjarm. Nga nji automobil nji oficer pyeti diçka, dhe na ndëgjuem se si nji nga zjarmfiksat u përgjegj: „Nuk ka ujë! Kanë hjedhë n'ajr gypat kryesorë"!

„Kemi shkatrrue ujësjellsin"! tha Hartmani tronditshëm. „Po të mundemi me bâ të gjitha këto në nji orvajtje të ngutshme t'izolueme e të pasukses, çfarë do të bâjshim atëherë në nji orvajtje të bashkueme, të pjekun në mbarë vendin?

Ky automobil me oficerin i cili pyeti zjarmfiksat shkoi me të shpejtë mâ tutje. Menjiherë u përhap nji krismë shurdhuese. Automobili, me gjithë njerzit, u ngrit në nji re tymi dhe ra përsëri në tokë si nji grumbull rrënimesh dhe trupash të vdekun.

Hartmani fërkonte duert prej gëzimit. „Mirë âsht puna! Mirë âsht! „Më flitte vazhdimisht në vesh. „Proletariatit ata po duen me i dhanë mësim sot, por edhe ai do t'u jap mësim atyne".

Policija vraponte drejt atij vendi. Atje qëndroi edhe nji automobil tjetër patrulle. Përsa më përket mue, isha jerm. Më kishte hutue befasija e gjithë kësaj që ndodhte. Si ndodhi? Nuk dijsha se si, megjithse kisha shique drejt n'at automobil. Isha hutue aq tepër saqë për nji çast nuk isha e vetëdijshme se na kishte mbajtë policija. Papritmas pashë se nji polic po përgatitej ta vritte Hartmanin. Por, Hartmani qe gjakftoftë dhe jipte parullat e sakta të njoftjes. Pashë se si u ndal revolveri, u lëshue, dhe ndëgjova se si polici murmuroi me paknaqsi. Ishte shum i zemruem dhe mallkonte gjithë shërbimin sekret. Gjithmonë vetëm na pengon,

thonte polici, ndërsa Hartmani i përgjigjej dhe i spjegonte me mburrje si i ka hije shërbimit sekret, se si policija âsht e ngathtë.

Në çastin tjetër mora vesh se çfarë kishte ndodhë. Rreth automobilit të shkatrruem ishte tashmâ nji grup i tanë njerzish dhe dy vetë e çojshin oficerin e plagosun për ta dërgue te ai automobil tjetër. Atëherë të gjithë i përfshini paniku dhe ata u shpërndanë në t'ikun nga të gjitha anët tue vrapue me nji frigë të marrë, tue braktisë oficerin të plagosun mbasi e hudhën në tokë. Iku edhe polici i zemruem iksha edhe unë, ikte edhe Hartmani tue mos dijtë sepse, të kapluem prej të njajtës hatá të marrë, tue dashtë me ikë nga ky vend.

Në të vërtetë nuk kishte ndodhë asgjâ, dhe u sqarue gjithçka. Njerzit ktheheshin të turpnuem, por syt e tyne të friguem ngriheshin kah dritaret e shumta të ndërtesave të nalta, të cilat ngriheshin nga të dy anët e rrugës, si mure të thepisuna të njij gryke mali. Nga njana prej këtyne dritareve të panumërta u hodh nji bombë. Por, prej cilës? Bombë tjetër nuk ishte, ishte vetëm friga e saj.

Mbas kësaj shiqojshim ato dritare hetueshëm dhe frigshëm. Nga cilado prej këtyne mund të dilte vdekja. Në çdo njanën prej këtyne ndërtesave mund të kishte pusina. Kjo ishte nji luftë në xhunglën moderne, në qytetin e madh. Çdo rrugë ishte grykë mali, çdo ndërtesë mal. Nuk ishim fort ndryshe prej njerëzve primitivë, përkundër automobilave luftarakë, të cilët rrëshqitshin përbrî nesh.

Mbas njij qoshje hasëm nji grue. Ishte e shtrime në rrugë në nji pellg gjaku. Hartmani u krrus mbi te dhe e kundronte, unë u ktheva e tmerueme dhe gjithçka m'u turbullue prej hatas. M'ishte shkrue që at ditë të shof shum të vdekun, por as masakrimi i madh nuk më kishte trondítë sa ky i pari trup i mjerë, i cili, braktisun këtu, qëndronte shtrimë pranë kambëve të mija në kalldram. „Qenka goditë në krahnuer", tha Hartmani. Shtrëngue në parzëm, ashtu si mbahen fëmijt, ajo mbante nji paketë të madhe letrash të shtypuna. Dukej sikur edhe tash nuk donte të ndahej prej asaj çka kishte

vdekë, sepse kur Hartmani mujti me nxjerrë këtë paketë, pamë se këto ishin proklamata të shtypuna të revolucionarëve.

„Nji shoqe e jonë", thashë.

Por Hartmani vetëm shante Thembrën e hekurt dhe na vazhduem rrugën mâ tutje. Policija dhe patrullat na ndalojshin shpesh, por meqenëse i kishin të njoftuna shejat se si me u marrë vesh, mujshin me ecë mâ tutje. Nuk bijshin mâ bomba nga dritaret, dhe dukej se edhe kambsorët e fundit ishin zhdukë nga rruga. Heshtja n'afërsin tonë direkte bâhej gjithnji mâ e madhe. sadoqë ai kazani gjigant vlonte dhe gërgëritte pa ia nda në distancë, sadoqë tingujt e dobët t'eksplodimeve vijshin nga të gjitha anët, kurse shtyllat e tymit ngriheshin gjithnji e mâ kobshëm drejt qiellit.

KAPTINA XXIII

NJERZIT E HUMNERËS

Papritmas çdo gjâ disi ndryshoi. Nji njehonë trishtimi fluturoi n'ajri. Pranë nesh nxitojshin automobilat, dy, tre, nji dyzinë dhe prej tyne na hiqshin vërejtjen me të bërtitme. Njani prej tyne u kthye me të shpejtë me nji shpejtsi të madhe nja njiqind metra para nesh, dhe nji çast mâ vonë, pak mâ larg mbas tij nji bombë bani nji gropë të madhe. Pamë se si policët duelën tue vrapue në rrugët e tërthorta dhe dijshin se po vinte diçka e tmershme. Ndëgjuem ulurimën e këtij tmeri gjithnji e mâ të fuqishme.

„Po vijnë shokët tanë trima, tha Hartmani.

Kur edhe automobili i fundit i luftës kaloi para nesh pamë ballin e kolonës së tyne e cila mbushte rrugën prej murit në mur. Automobili u ndal për nji çast para nesh. Duel nji ushtar prej tij tue mbajtë me kujdes diçka në duer. Këtë gjâ ai e lëshoi gjithashtu me kujdes në nji olluk pranë trotuarit. Mandej u fut përsëri në automobil dhe u zhduk me të shpejtë Hartmani vrapoi drejt ollukut dhe u përkul kah objekti i lanun.

„Larg prej këndej!" ma hoqi vërejtjen.

Pashë që po bante diçka shpejt me duer. Kur u kthye, në ballë i kishin dalë pika të mëdha djerse.

„E demontova", tha, „dhe madje pikërisht në çastin e fundit. Ai ushtari ishte i ngathtë. E kishte përgatitë për shokët tanë, por nuk kishte lanë mjaft kohë. Do t'eksplodonte para kohe. Tash nuk do të eksplodojë mâ fare".

Tash zhvillohej gjithçka me të shpejtë. Përtej rrugës dhe diçka mâ larg para nesh pashë se si nalt në nji ndërtesë kishin qitë krenët do njerëz. Porsa i tregova Hartmanit për ta, kur përtej asaj pjese së fasadës së ndërtesës, ku dukeshin ata krenë, duel nji valë e tanë zjarmi e tymi, dhe ajri u dridh prej eksplodimit. Mveshja e gurtë e ndërtesës vende — vende ishte thye dhe nën te shifej konstrukcioni i hekurt. Çastin tjetër zjarmi edhe tymi kaluen edhe përtej fasadës së ndërtesës përtej rrugës Midis eksplodimit ndëgjuem krismën ulurese të revolverave dhe pushkëve automatike. Ky luftim n'ajr zgjati disa minuta, mandej u qetsue. Ishte e qartë se në njanën prej këtyne ndërtesave ishin shokët tanë, kurse në tjetrën mercenarët. Por na nuk mujshim me dijtë shokët tanë, kurse në tjetrën mercenarët. Por na nuk mujshim me dijtë se në cilën anë ishin tanët.

Në këtë kohë ajo kolona në rrugë gati ja mbërrini te na. Kur balli i saj kaloi midis atyne dy ndërtesave të cilat luftojshin në mes tyne, që të dy ndërtesat u gjallnuen përsëri: prej njanës bijshin bombat në rrugë, ndërsa ndërtesa tjetër sulmonte, dhe ajo e para i përgjigjej sulmit. Kështu muerëm vesh se në cilën ndërtesë gjindeshin shokët tanë. Ata kryejshin mirë punën e vet dhe shpëtuen nga bombat ata që ishin në rrugë.

Hartmani më kapi për dore dhe më futi në nji portë të madhe.

„Nuk janë këta shokët tanë!" më bërtiti në vesh.

Duert e mbrendshme të portës ishin të mbyllme me çels dhe me shul. Nuk kishim se ku me ia mbajtë. Nji çast mâ vonë balli i kolonës kaloi pranë nesh. Nuk ishte kjo kolonë por nji bandë, nji lum i tmershëm i cili mbushte rrugën, njerzit e humnerës, të dejun prej pijes dhe padrejtsis, të cilët mâ në fund ishin ngritë dhe ulurojshin tue kërkue gjakun e zotnijve të tyne. Shifsha njerzit e humnerës edhe mâ parë, shkojsha në kuartetet

e tyne dhe kujtojsha se i njof. Por tash e kuptova se po i shifsha për herë të parë. Mospërfillja e tyne e heshtun ishte zhdukë. Ishin ngjallë — sqenë e tmershme, prej së cilës nuk mund të shkëputej syni. Njerzit e humnerës kalojshin parasyve të mij si valët e vnerit të furishëm. Ulurojshin dhe ungrojshin, t'etshëm për gjak dhe të dejun prej alkoolit të marrun prej dyqaneve të thyeme e të plaçkituna, të dejun prej urrejtjes, të çmendun prej etjes për gjak — burra, gra, fëmij, të grisun e të shkyem, me ndërgjegje t'errsueme e të harbueme, gjithçka hyjnore e shlyeme nga fytyrat e tyne, gjithçka satane e vulosun në ta, majmuna dhe tigra, anemikë dhe tuberkuloza, dhe kafshë kaleshe tërheqse të mëdha, me fytyra të vyshkuna prej të cilave lugati shoqnuer kishte thithë langun e jetës, fytyra t'ajuna prej sëmundjevet dhe shkatrrimit, shtriga të dobta dhe koka të vdekunish me mjekrra si patriarkë, të rij të sëmundë, pleq të sëmundë, fytyra satanike, të shtrembnueme e të dreqnueme, përbindsha të shëmtuem, shkatrrue prej sëmundjes dhe të gjitha tmereve t'ûjës së përhershme — renegatë, baltë e jetës, hordhí djallzore e cila ishte tërbue, uluronte, lëshonte klithma.

Po pse jo? Njerzit e humnerës nuk kishin se çka me humbë përveç mjerimit dhe vuejtjeve të jetës. Po më fitue? Kurrgjâ përveç knaqsis përfundimtare, të hatashmë të hakmarrjes. Dhe ndërsa po i shiqojsha m'u kujtue se në këtë vërshimë të pandalshme të lavës se njerëzve ka njerëz, shokë dhe trima, detyra e të cilëve âsht që ta ngacmojnë bishën e humnerës dhe t'ia ngarkojnë anmikut në qafë që t'i japin punë.

Dhe atëherë me mue ndodhi diçka e çuditshme. Te unë u bâ nji farë shndërrimi. M'u largue friga e vdekjes dhe për mue edhe për të tjerët. Isha në qef si përçudi, nji qenje krejt e re në jetën e ré. Kurrgjâ nuk kishte randsi. Çashtja jonë kësaj here kishte humbë, por ajo do të vazhdojë të jetojë, gjithmonë e freskët dhe gjithmonë e ndritshme. Dhe kështu ,në stuhín e tmerit të çasteve tjera, mujta me pá qetsisht rreth vehtes. Vdekja nuk donte me thanë kurrgjâ, jeta nuk donte me thanë kurrgja. Isha kundrues i interesuem i ngjarjeve, dhe ngandonjiherë kur vërshima më tërhiqte me vehte,

isha edhe pjesëmarrës kureshtës. Sepse, shpirti im ishte ngritë deri në yjt e ftoftë dhe kishte kuptue ndryshimin objektiv të vleftës. Sikur ai të mos kishte bâ këtê, e dij se kisha vdekë.

Kishte kalue gati nji kilometër e tanë hordhije kur na vunë re. Nji grue, me fustana krejt lecka-lecka, me faqe të futuna thellë krejt mbrenda me sy si shigjeta të përcllueme, vështroi Hartmanin dhe mue. Ajo lëshoi nji piskamë me zanin e ashpër dhe u vërsul kundër nesh. Nji pjesë e bandës u shkëput prej të tjerëve dhe iu vû mbas. Dhe tash, ndërsa po i shkruej këto radhë, po më duket se po e shof para sysh: ishte shkëputë para gjithë të tjerëve, flokët e thime i fluturojshin rreth kokës në shllunga të holla e të ngatrrueme përposhtë ballit i pikonte gjaku prej nji plage nën flokë, në dorën e djathtë mbante nji sëpatë të vogël, ndërsa dora e majtë, e dobët dhe e rrudhun, si kamba e verdhë e ndonji zogu grabitqar, rrëmbente si e shtangueme nëpër ajr. Hartmani këceu para meje. Nuk kishte mâ kohë për spjegim. Ishim të veshun mirë dhe ky ishte nji shkak i mjaftueshëm. Grushti i tij fluturoi dhe e goditi at grue midis syve të ndezun flakë. Fuqija e grushtit e hudhi ate mbas, por ajo ra në gardhin prej trupash t'atyne që vijshin mbas saj dhe këceu përsëri përpara, e trullueme dhe e pafuqishme ndërsa sëpata të cilën e kishte ngritë përpjetë ra pa kurrfarë fuqije mbi shpatullën e Hartmanit.

Në çastin tjetër nuk ndiejsha mâ se çfarë po ndodhte. Grumbulli i njerëzve më mposhti. Vendi i ngushtë rreth nesh u mbush me zhurmë, shamje, klithma. Mbi mue u lëshuen grushtat. Duert rrëmbejshin dhe shkyejshin fustanin dhe mishin tim. Ndiejsha se më bâjshin copë e grimë. Më shtypshin, ma zijshin frymën. Midis asaj rrëmuje më rroku nji dorë e fuqishme dhe filloi të më tërheqi me rrëmbim. Nga presioni dhe dhimbja e humba vetëdijen. Hartmani kurr mâ nuk doli i gjallë prej kësaj porte. Më kishte mëshefë mue dhe vetë merrte grushtat kryesorë. Kjo gjâ më shpetoi, sepse rrëmuja ishte aq e madhe sa nuk mund të bâjshim mâ kurrgjâ, veçse me më kapë dhe me më ndukë marrzisht.

Kur erdha në vehte, u gjeta midis nji lëvizjeje t'e-

gër. Gjithçka rreth meje lëvizte në të njajtin drejtim. Më kishte përfshi vërshima e tmershme dhe më bante më vehte, dhe unë nuk e dijsha se ku më shpinte. Ndiejsha se si nji ajr i pastër po më ledhatonte fytyrën dhe se si hapeshin kënaqshëm mushknit e mija. E dobët dhe gjysëm e pakun, ndiejsha nji farë dore të fuqishme se si më mbante për beli më ngrinte përpjetë dhe më tërhiqte. Kambët e mija më ndihmojshin fare pak. Para vehtes pashë shpinën e setrës së nji njeriut. Tegeli i mesëm në kët setër ishte shkepë nga nalt deri poshtë dhe hapej e mbyllej në ritmin e hapave të këtij njeriu. Kjo gjâ m'interesoi jashtzakonisht shum do kohë deri sa erdha në vehte. Mandej ndjeva se po më dhimbshin fytyra dhe hunda dhe se po më pikonte gjaku nëpër faqe. Kapelën nuk e kisha. Flokët ishin shkapërderdhë dhe më fluturojshin nëpër fytyrë, ndërsa dhimbja në flokë më kujtoi nji dorë e cila n'at rrëmujë te porta më kishte kapë për flokësh e më tërhiqte. Krahnori dhe duert m'ishin bâ futë në shum vende dhe më dhimbshin.

Gjithnji e mâ fort fillojsha me ardhë në vedi, dhe n'ecje u ktheva dhe pashë njeriun i cili më mbante. Ai më kishte nxjerrë prej rrëmujës dhe më kishte shpëtue.

„Mos u mërzitni!" tha ai me nji zâ të marrun. „Ju njofta menjiherë."

Unë nuk mujta me e njoftë, por përpara se sa të përgjigjesha, shkela në diçka të gjallë që ishte bâ palmuç nën kambët e mija. Ata që ishin mbas meje më shtyjshin përpara, kështuqë nuk mujsha me pa poshtë e me njoftë, por e mora me mend se do t'ishte ndonji grue e cila kishte ra për tokë dhe të cilën e shkelshin me mija kambë, njana mbas tjetrës në kalldrem.

„Mos keni marak", përsëriti ai" unë jam Gartvejt."

I ishte rritë mjekrra, ishte dobsue, ishte i ndytë, por m'u kujtue si nji djalosh i fuqishëm i cili para tri vjetsh kishte kalue disa muej në strehimin tonë në katundin Glen Elen. Si shêj se edhe ai âsht në shërbimin sekret të Thembrës së hekurt më kumtoi parrullat e këtij shërbimi."

„Do t'ju nxjerr prej këndej, porsa të më paraqitet rasti, përpiqej me më bindë. „Por, keni kujdes si të shkoni. Kurrsesi nuk duhet të zini në thue e të bini."

At ditë gjithçka ndodhte shpejt, dhe ai grumbull njerzish u nda aq shpejt dhe më ra randë. U ndesha ashpër me nji grue të trashë para vehtes (ai njeriu me setrën e shkepuñ ishte zhdukë), ndërsa ata përmbrapa u sulën në mue. Mbretnonte nji zhurmë ferri — klithma, të shame, gjëmime për vdekje, dhe, mbi të gjitha, ndëgjohej gërgëritja e mitralozave dhe batarja joritmike të pushkëve. Në fillim nuk mujta me kuptue asgjâ. Njerzit bijshin palmuç majtas e djathtas rreth meje. Ajo grue para meje u krrus dhe ra, tue u rrokë shtangueshëm për bark. Pranë kambëve të mija dridhej nji njeri në luftën për vdekje.

Vuna re se ishin në krye të kolonës. Nji kilometër kolone ishte zhdukë — ku e si, këte nuk kisha mujtë me e marrë vesh kurr. As sot nuk e dij se çka ndodhi me at grumbull të madh prej nji kilometër njerzish — a thue e zhduku ndonji maqinë e tmershme lufte apo u shpërndanë dhe u zhdukën nji nga nji, ose ikën. Por, qe, na ishim në krye të kolonës në vend që t'ishim në mes, dhe breshni i plumbave fishkllonte pranë nesh e shlyente jetën tonë.

Porsa vdekja rralloi rrëmujën. Gartvejt tue më mbajtë gjithnji fuqishëm përdore tërhoqi nji grup që kishte mbetë gjallë në nji hymje të gjanë të nji ndërtese te disa zyra. Këtu mbrapa, mbas dyerve, na shtypte rëmuja e krijesave të mbushuna plot frymë. Do kohë mbetem në kët pozitë. Situata nuk ndërronte.

„Bana punë me mend", më qante hallet Gartvejti. „Në rrugë ndoshta do të kishim mujtë me pasë edhe pak fat, por këtu nuk do të kemi kurrfarë shprese. Na mbetet vetëm me bërtitë: „Vive la Revolution!" (Rrnoftë revolucioni!).

Atëherë filloi ajo që pritte. Mercenarët vritshin pamëshirë. Mâ së pari, kur u zmbraps rëmuja, dukej se do të na dërmojshin, por meqenëse vrasjet vazhdojshin, shtypja filloi të dobsohet. Të vdekunit dhe të plagosunit për vdekje bijshin për toke dhe bâjshin vend. Gartvejt mbështeti gojën në veshin tim dhe më tha diçka, por n'at zhurmë të tmershme nuk mujta me ndëgjue se çka thonte. Ai nuk pritte. Më rroku e më shtrini për dhe. Mandej kapi nji grue gjysëm të vdekun dhe e

hudhi mbi mue, e mandej me shum të shtyeme e të shtrënguemе u fut edhe ai pjesërisht pranë, dhe pjesërisht përmbi mue. Nji grumbull të vdekunish dhe të plagosunish për vdekje filloi të krijohet përmbi ne dhe nëpër kët rrëmujë, tue kukatë dhe tue prekë me dorë shkojshin rrëshganas ata që kishin mbetë ende gjallë. Por edhe këta gati ishin tue vdekë, dhe u krijue nji farë gjysëm-heshtjeje, e ndërpreme me vikama, rrënkime dhe të gërhatuna.

Sikur të mos ishte Gartvejti, mue do të më dërmojshin. Në kët pozitë dukej e pakuptueshme se do të mund ta bâjsha at bartë mbi vehte dhe të mbetsha gjallë. Megjithate, por dhimbjevet, ndiejsha edhe nji farë kurreshtje. Si do të marrë fund kjo? Çfarë vdekje do të kemi? Kështu hoqa të zezat e ullinit në kët masakër të Çikagos. Deri atëherë vdekja për mue ishte vetëm nji teori, por mâ vonë u bâ nji fakt i thjeshtë e i parandsishëm, se ishte aq i lehtë.

Por mercenarët ende nuk ishin të kënaqun me veprën e tyne. U futën në portë, vritshin të plagosunit dhe kërkojshin të shëndoshët të cilët, si dhe na, bâheshin si të vdekun. Më kujtohet nji njeri derisa nuk ia preu fjalën revolveri. Mandej nji grue e cila sulmonte nga nji grumbull, tue sha e tue gjuejtë. Qiti gjashtë plumba para se ta vritshin, sadoqë nuk mujtëm me dijtë se çfarë dami u suell. Na mujshim me përcjellë vetëm me vesh kët tragjedi. Çdo çast ishte i mbushun me sqena të tilla tronditse, çdo sqenë përfundonte me krismë revolveri. Ndërkohë ndëgjuem ushtarët se si flitshin e shajshin, tue hallakatë kufomat, ndërsa oficerat i shtyjshin që të nguten.

Mâ në fund ia mbërrijtën grumbujt edhe te na, dhe meqenëse tërhiqshin të vdekunit dhe të plagosunit filluem me ndie se shtypja po paksohej. Gartvejti filloi t'i thotë me zâ parullat për t'u marrë vesh. Në fillim nuk e ndiejshin. Ai atëherë ngriti zanin.

„Ndëgjoni!" Ndëgjuem se si tha nji ushtar. Dhe mandej nji zâ i ashpër i oficerit: „Qëndro atje! Kujdes!"

„Ah sa i ambël ishte ajo puhija e parë e ajrit të pastër kur na nxuerën! Në fillim foli Gartvejti, kurse

mue më muerën në pyetje të shkurtë për të provue se a isha në shërbimin e Thembrës së hekurt.

„Vërtet, agjentat provokatorë", përfundoi oficeri. Ai ishte i ri ende pa i ra brisk fytyrës, sigurisht adet i ndonji familje të randsishme oligarhike.

„Asht e vështirë detyra jonë", murmuritte Gardvejt. „Do të përpiqem që ta braktis dhe të futem n'ushtri. Ju ushtarakët bâni kokrrën e qefit".

„Dhe e meritoni", u përgjegj oficeri i ri. „Unë kam diçka lidhje dhe do të shof a mund të bâj diçka për ju. Do t'u tregoj se si ju kam gjetë".

Ai shënoi emnin dhe numrin e Gardvejit e m'u drejtue mue.

„Po ju?"

„Ah, unë do të martohem, dhe atëherë do t'i la të gjitha këto punë", u përgjegja gëzueshëm.

Dhe kështu biseduem ndërsa vrasjet vazhdojshin edhe mâ tutje. Kjo tash, kur i shkoj nji sy dhe shof, âsht si nji andërr, por atëherë ishte gjâja mâ e natyrshme në botë, Gardvejti dhe oficeri i ri iu futën nji bisedimit të gjallë mbi ndryshimin midis t'ashtuquejtunës luftë moderne dhe luftimeve të tashme nëpër rruga dhe luftës nëpër ndërtesat qiellgërryese që zhvillohej nëpër gjithë qytetin. Unë i ndëgjojsha me vemendje, tue ndreqë flokët dhe fustanin e grisun. Dhe gjatë të gjithë kësaj kohe vazhdojshin vrasjet. Krismat e revolvereve ngandonjiherë shurdhojshin bisedimin, dhe Gardvejit dhe oficeri i ri detyroheshin me përsëritë ate që kishin thanë nji herë.

Përjetova tri ditë të komunes së Çikagos. Vëllimi i saj dhe vëllimi i masakrimeve të bame mund të merret me mend kur të them se mbrenda tri ditve nuk kam pasë kurrgja tjetër përveç vrasjes së njerëzve të humnerës dhe betejash n'ajr midis ndërtesave të ndryshme të nalta deri në qiell. Në të vërtetë nuk kisha pa kurrgjâ nga vepra heroike e shokëve tanë. Kisha ndëgjue ekpslodimet e minave dhe të bombave të tyne, kisha pa tymin e djegëjeve që shkaktojshin dhe kjo ishte e gjithë. Në të vërtetë kisha pa sqenën e nji vepre së madhe e cila zhvillohej n'ajr: sulmi i shokëve tanë nga ballonat përmbi kështjellë. Kjo ndodhi ditën e

dytë. Nëpër kështjella ata tre regjimentet kryengritse të mercenarëve ishin asgjasue deri te njeriu mâ i fundit. Kështjellat ishin plot e përplotë me mercenarë besnikë të Thembrës së hekurt, drejtimi i erës ishte i favorshëm, dhe ballonat tanë ishin ngritë nga nji ndërtesë e naltë deri në qiell të qytetit.

Mbas daljes nga Glen Eleni Bidenbahu kishte gjetë nji eksploziv shum të fuqishëm — „ekspeditë", si e quente ai. Këtë armë e përdorshin ballonat. Ishin këta ballona me ajr të ngrohtë, të ngathtë dhe të punuem shpejt e shpejt, por i shërbejshin qëllimit. Gjithçka kam shique nga maja e nji ndërtese të naltë deri në qiell. Balloni i parë nuk i qëlloi kështjellat dhe u zhduk jashtë qytetit, por për te mâ vonë muerëm vesh edhe diçka tjetër. Në te ishin Bertoni dhe Osalivani. Kur u lëshuen hasën pikërisht përmbi nji tren me trupa, i cili me shpejtsin mâ të madhe çante rrugën drejt Çikagos. Lëshuen të gjithë „ekspeditën e vetë në lokomotivë. Tollovina që ishte shkaktue prej eksplodimit kishte bâ të paaftë këtë vijë hekurudhore për disa dit. Dhe ajo që âsht mâ interesante âsht fakti se balloni, çlirue prej barrës, fluturoi përsëri në naltsina dhe u lëshue mbas nja dhetë kilometrash dhe që të dy trimat mbetën shëndoshë e mirë.

Balloni tjetër nuk ia duel në krye. Fluturonte dobët. Fluturonte shum ulët dhe ishte bâ shportë prej plumbave para se të mbërrinte fortesën: Në tê ishin Herfordi dhe Ginisi dhe ata u banë cop'e grimë bashkë me arën në të cilën ranë. Bidenbahu ishte tepër i dëshpruem — na gjithë këtë punë e muerem vesh mâ vonë — dhe ishte ngritë vetë në ballonin e tretë. Edhe ai fluturonte ulët, por pat fat, sepse ushtrija nga toka nuk ia doli në krye me damtue seriozisht ballonin e tij. Shof sikur tash të rrij n'at ndërtesën e madhe, at qese të fryeme se si notonte nëpër ajr, dhe nën te si ndonji pikë e vogël qëndronte varun nji njeri. Kështjellën nuk mund ta shifsha, por ata rreth meje në pullaz më thanë se pikërisht tash gjindet përmbi te. Nuk pashë se si binte „ekspedita" kur e shpërtheu. Por pashë se si u ngjit balloni përpjetë menjiherë kah qielli. Menjiherë mandej u ngrit nji shtyllë e madhe ekspluzioni n'ajr,

dhe u ndëgjue krisma e tij. Bindenbahu i urtë shkatrroi nji fortesë. Dy ballona tjerë u nisën në të njajtën kohë. Njenit i plasi „ekspedita" n'ajr. Kjo tronditje e rrëzoi edhe ballonin tjetër dhe ai ra drejt n'at fortifikatë ende të paprekun. As simbas planit nuk mund të ndodhte mâ mirë, sadoqë dy shokët tanë në ballon sakrifikuen jetën e vet.

Por, mâ mirë të kthehemi te njerzit e humnerës. Përvoja ime âsht kufizue në ta. Ata, të tërbuem, thershin e shkatrrojshin kudo nëpër qendër të qytetit, por asgjasoheshin edhe vetë. Dhe asnjiherë nuk ia kishin dalë në krye me depërtue deri në pjesën oligarkike të qytetit n'anën e Perëndimit. Sado dame që kishte pësue qyteti në qendër, për oligarkët, grat dhe fëmijt e tyne ishte shkrue që të mos ndiejshin kurrgjâ. Më kishte tregue se fëmijt e tyne në kohën e këtyne ngjarjeve të tmershme luejshin nëpër parqe dhe se luejshin ma së forti dhe mâ me qef ate që bâjshin pleqt e tyne në të vërtetë — shkeljen e proletariatit.

Mercenarët panë se nuk ishte lehtë me luftue në të njajtën kohë me njerzit e humnerës dhe me luftue me shokët tanë. Çikago ishte besnik i traditave të veta, dhe sadoqë u asgjasue nji gjeneratë revolucionarësh, ajo tërhoqi me vehte gati nji gjeneratë të tanë anmiqsh. Kuptohet se Thembra e hekurt mëshifte shifrat, por simbas nji çmimi shum të matun ishin vra afër njiqind e tridhetë mijë mercenarë. Por për shokët tanë nuk kishte shpresë. Në vend që të ngrihej i gjithë vendi solidarisht, ata ishin krejtsisht vetëm, dhe oligarkija në rast nevoje mund të hidhte kundër tyne të gjitha fuqit. Dhe kështu, për çdo orë, për çdo ditë dërgoheshin në Çikago me qinda mija mercenarë me trena që s'u shifej fundi.

Dhe njerëz të humnerës kishte tepër shum! Të lodhun nga masakrimet, ushtarët filluen nji lëvizje të madhe përfshise, e cila kishte për qëllim që njerzit e grumbulluem nëpër rruga t'i shpinte si kafshët në liqenin Miçigen. Në fillim të kësaj lëvizjeje Gartvejt dhe unë e takuem at oficerin e ri. Kjo lëvizje përfshise me të vërtetë nuk pat sukses në saje të punës së shkëlqyeshme të shokëve tanë. Në vend të grumbullit të madh të njerëzve të cilin kishin ndërmend të mblidhe-

shin, mercenarët dëbuen në liqe vetëm katërdhetë mijë të mjerë. Shpeshherë kur mercenarët mblidhshin nji bandë njerzish të humnerës dhe e dëbojshin drejt liqenit, shokët tanë kalojshin në sulm, dhe njerzit e humnerës ikshin nëpër gropën që do të krijohej në këtë mënyrë në rrjetën e ngrehun rreth tyne.

Menjiherë mbas takimit me oficerin e ri Gartvejti dhe unë patëm rast që ta shofim këtë ngjarje. Formacionet e fuqishme trupash pengojshin at grumbull njerzish në të cilin ishim edhe na që, mbasi e detyrojshim që të tërhiqet, t'ikë në drejtim të jugut e të Lindjes. Trupat me të cilat ishim ndeshë mbrojshin daljen kah Perëndimi. E vetmja rrugë, ende e lirë, çonte në veri, dhe grumbulli i njerzëve u nis kah Veriu drejt liqenit, ndjekë nga tri anë nga zjarmi i mitralozave dhe i armëve tjera, automatike. Nëse kishte parandie se shtyhej në liqê, ose kjo ishte nji lëvizje e pavetëdijshme e përbindshit nuk e dij, por grumbulli i njerëzve papritmas kaloi nji rrugë të tërthortë kah prendimi, u kthye përsëri në rrugën e parë dhe erdhi përsëri në shtegun prej kah ishte nisë dhe i cili të çonte në jug drejt kuartit të madh vorfanjak.

Në këtë kohë Gartvejt dhe unë u përpoqëm që të depërtojmë në Perendim dhe të dalim prej zonës së betejave të rrugës. Në këtë orvajtje përsëri u rrasëm në luftimet mâ t'ashpra. Kur mbërrijtëm deri në nji qoshe, pamë se si po na afrohej grumbulli me t'uluritunа. Gartvejt më kapi për dore, dhe pikrisht posa kishim marrë vrapin kur ai u ndal para rrotave të disa automobilave të luftës, t'armatosun me mitraloza, të cilët i shkojshin ndesh grumbullit të njerëzve. Mbas tyne vijshin ushtarët me pushkë automatike. Derisa u rregulluen ata, grumbulli tashma mbërrijti afër tyne dhe dukej sikur do t'i kapërdinte para se të mbërrijnë me marrë ndonji masë.

Aty-këtu ndonji ushtar qitte me pushkë, por ky zjarm i aty-këtueshëm nuk ia kishte dalë në krye me ndalue hardhin. Ajo afrohej, tue uluritë si bishë e tërbueme. Dukej sikur mitralozat nuk mund t'ia fillojnë punën. Automobilat me të cilët ishin montue mitralozat kishin zanë të gjithë rrugën dhe ushtarët ishin të dety-

ruem që të zijshin pozita mbrenda, midis automobilave dhe nëpër trotuare. Vijshin gjithnji e më tepër ushtarë dhe na në kët rrëmujë nuk mujtëm me u largue. Gartvej më mbajti për dore, u mbështetëm mbas murit të nji ndërtese.

Kur mitralozat hapën zjarm, grumbulli i njerëzve të humnerës memzi ishin nga pesë-gjashtë metra larg. Kurrkush nuk mund të mbetej gjallë para kësaj vale zjarmi të vdekjes. Grumbullimi sulmonte edhe më tutje, por nuk mund të shoknte përpara. Ai u shndërrue në nji pirg, në nji kodër dhe në nji valë gjithnji më të madhe të vdekunish e të plagosunisht për vdekje. Ata përmbrapa sulmojshin përpara, dhe grumbulli rrasej përmbrenda në vetëvehten prej murit në mur. Hardhija nxirrte të plagosunit burra e grá, përmbi kreshtën e asaj vale të tmershme, dhe ata shtyheshin përposhtë pjerrsinës së saj të përparshme deri sa mos haseshin në automobila dhe në kambët e ushtarëve. Ushtarët përfundojshin punën me bajaneta kundër këtyne të mjerëve, të cilët luftojshin me shpirt, sadoqë kisha pa dhe njanin, i cili këceu në kambë dhe e kapi nji ushtar me dhambë për fyti. Mandej që të dy ushtari dhe shkllavi ranë në gjak.

Zjarmi pushoi. Puna ishte krye. Hardhija u pengue n'orvajtjen e vet marroqe që të depërtojë. U dha urdhni që të çlirohen rrotat e maqinës së luftës. Ata nuk mund të ecshin përpara përmbi at dallgë të vdekunish, prandej duhej të ktheheshin në rrugën e tërthortë. Ushtarët nxirshin të vdekunit prej rotve. Dhe në kët çast ndodhi diçka e papritun. Më vonë e muerëm vesh se si ndodhi kjo gjâ. Nji rrugë më larg gjindeshin në nji ndërtesë nja njiqind shokë tanë. Ata, nëpër kulme dhe nëpër ndërtesa, afroheshin deri sa u gjetën pikrisht përmbi kokat e ushtarëve të rrasun në grumbull. Dhe atëherë fillon kundër masakrimi.

Pa kurrfarë lajmërimi u lëshue breshni i bombave nga pullazi i ndërtesës. Automobilat fluturuen në copa grime, bashkë me ta edhe shum ushtarë. Na, bashkë me ata që mbetën gjallë, ia dhamë vrapit. Pak më tutje shpërtheu zjarmi kundër nesh në nji ndërtesë tjetër. Poashtu sikur kishin mbulue ushtarët rrugën

me të vdekun skllavësh, poashtu tash kishin mbulue me trupat e vet. Plumbat sikur nuk na kapshin ne, mue dhe Gartvejtin. Si edhe përpara, kërkuem edhe tash strehim në nji portë. Por këtë herë Gartvejti nuk donte me lejue asnji befasi. Kur pushoi pëlsitja e bombave, ai filloi me qitë kryet e me vështrue.

„Hardhija po kthehet!" më foli ai me të madhe. „Duhet të zhdukemi."

Ikën tue u mbajtë përdore tue zanë në thue dhe tue rrëshqitë nëpër trotuarin e gjakosun dhe tue u ngutë drejt nji qoshje. Poshtë drejt rrugës së tërthortë pamë se si po ikshin edhe do ushtarë. Kurrkush nuk i sulmonte. Don me thanë rruga ishte e hapun. Prandej për nji çast u ndalëm dhe shiquem mbas. Grumbulli po afrohej ngadalë. Ndalej, tue u armatosë me pushkët e ushtarëve të vramë dhe të plagosunve. Pamë edhe fundin e atij oficeri të ri, i cili na pat shpëtue. Ai memzi ngriti brrylin dhe filloi të gjuejë me revolverin e tij automatik.

„Më shkoi huq gradimi", tha tue qeshë Gartvejti, kur nji grue me nji satër kasapi në dorë iu vërsul oficerit të plaguem. „Hajde. Ky nuk âsht drejtimi ynë, por disi do të dalim".

Dhe na ikshim drejt lindjes nëpër rrugë të vdekuna, të gatshëm që, mbas çdo qoshje, me hasë në diçka të papritun. Në jug nji zjarm i hatashëm ndriçonte qiellin dhe na e dijshim se këtu po ndizej kuarti i madh vorfanjak. Mâ në fund më lëshuen kambët në trotuar. Nuk më kishte mbetë mâ fuqi dhe nuk mujsha me ecë mâ tutje. Isha e rrahun, e mundueme dhe çdo pjesë e trupit më dhimbte, por megjithate nuk mujta të mos qesh kur Gartvejti, tue mbarue cigaren, më tha:

„Po shof se si jam tue ju shpëtue për faqe të bardhë, por nuk po mundem me i ra në fije kësaj situate. Nuk po mundem me e kapë as prej kreje as për bishti. E gjithë kjo âsht vetëm nji pështjellim. Sa herë që orvateshim me ikë, gjithmonë ndodhte diçka dhe na detyroheshim me u kthye. Jemi shum afër atij vendi ku ju kam nxjerrë prej asaj porte. Gjithçka âsht përzie, edhe miqt edhe anmiqt. Kaos. Kurr njeriu nuk din se kush gjindet në këto shtëpija të mallkueme. Nëse orvatesh

me pa, të pëlcet bomba mbi krye. Orvatu me shkue qetë nëpër rrugë, do të hasish në ndonji bandë dhe të vrasin mitralozat, ose do të hasish në mercenarët, dhe të vrasin shokët e tu nga kulmet. Po atëherë, mbas gjithë kësaj, del hordhija dhe të vret."

Ai luejti kokën dëshprueshëm, ndezi cigaren dhe u ul pranë meje.

„Sa i unshëm që jam", shtoi ai' „do të mund të hajsha edhe gurë."

Menjiherë mandej u ngrit dhe filloi të kërkojë ndonji gur nëpër rrugë. U kthye me nji gur dhe theu dritaren e nji dyqani mbas nesh. .

„Asht kat-përdhes e nuk vlen shum", tha mbasi më ndihmoi që të futesha nëpër dritare, „por sidoqoftë âsht gjaja mâ e mirë që mund të bajmë tash. Ju fleni pak, dhe unë do të përgjoj rreth vedit. Tashmâ, do t'ju shpëtoj, por më duhet kohë, kohë, shum kohë — më duhet me hangër diçka."

Ishim futë në nji dyqan saraç. Gartvejti më rregulloi nji shtrat me batanije kali në dhomën e punës, larg përmbrapa. Që të shtohet edhe mâ tepër mjerimi u çfaq te unë edhe nji dhimbje e fortë e kres, dhe isha e lumtun që mujta me i mbyllë syt e me u përpjekë që të flejë.

„Do të kthehem", tha Gartvejti tue u nisë. „Nuk shpresoj se do të bij me vehte ndonji automobil, por sidoqoftë pak ushqim".

Dhe qysh nga ai çast Gartvejtin nuk e pashë mâ për tre vjet. Në vend që të kthehet, ate e kishin dërgue në spital me nji plagë në krahnuer, dhe me plagën tjetër në muskujt e qafës.

KAPTINA E XXIV

ANKTHI

Natën e kalueme, në „shekullin e XX" nuk mbylla syt, dhe tash, pak për këtë arsye e pak nga lodhja, kam fjetë si topi. Kur u zgjova për herë të parë, ishte natë. Gartvejt nuk ishte kthye ende. Kisha humbë orën dhe nuk kisha ide për kohën. Ndërsa qëndrojsha shtrimë me sy të mbyllun, ndëgjova të njajtën rraptimë të dobët eksplodimesh t'ardhun prej së largu. Tmeri shpërndante harbimin e vet. Dola nëpër dritare në rrugë. Qielli ndriçohej nga zjarmet e mëdha dhe rruga ishte e ndritshme si ditën për diell. Njeriu pa kurrfarë vështirsije mund të lexonte edhe shkronjat mâ të vogla. Në disa rrugë mâtutje ndëgjohej plasja e bombave të vogla të dorës dhe gërgëritja e mitralozit, kurse nga larg ndëgjohej nji varg i pashkëputshëm i eksplodimeve të fuqishme. U futa përsëri nën plafat dhe më muer gjumi.

Kur u zgjova për të dytën herë, nëpër dritare depërtonte nji dritë e verdhë e turbullt. Agonte dita e dytë. Dola në rrugë. Qielli ishte mbulue me tym atykëtu ishte i ndriçuem me nji farë drite të zbehtë. N'anën tjetër të rrugës kalonte tue iu marrë kambët nji skllav i mjerë. Me njanën dorë shtrëngonte fort ijën, mbas vedi lente gjurmë gjaku. Syt i shetitshin nga të gjitha anët, prej tyne dilte nji farë frige e tmeri. Njiherë më

shiqoi drejt në sy dhe në fytyrën e tij pashë përkushtimin e heshtun të bishës së plagueme. Më vuni re, por midis nesh nuk kishte kurrfarë afiniteti, dhe, të paktën te ai nuk kishte kurrfarë bashkëndjenje dhe mirëkuptimi, sepse u frigue në mënyrë të dukshme dhe vazhdoi rrugën. Prej kurrkujt në botë nuk mund të shpresonte ndihmë. Ishte skllav në ndjekjen e madhe kundra skllevëve që kishin organizue zotnijt kapitalista. Gjithçka që mund të shpresonte, gjithçka që kërkonte ishte nji strehim ku mund të futej e të mëshifej si ndonji kafshë. Rraptima e madhe e qerreve të spitalit, të cilat kalojshin përbri qoshes, e friguen së tepërmi. Qerret e spitalit nuk ishin për njerëz si ishte ai. Tue rrënkue prej dhimbjeve ai u përplas për nji portë. Nji çast mâ vonë duel përsëri dhe me nji përpjekje dëshpruese vazhdoi rrugën mâ tutje tue iu marrë kambët.

U ktheva dhe u futa në plafa, dhe prita edhe nji orë Gardvejtin. Dhimbja e kres nuk më kaloi. Përkundrazi m'u shtue edhe mâ tepër. Vetëm me nji orvajtje të madhe të vullnetit ishte e mundshme të hapsha syt e të shifsha rreth vehtes. Dhe kur hapsha syt vështrojsha, më kapshin dhimbje të paduruershme. Përveç kësaj më dukej sikur më qëllonte dikush me çekiç në krye. E dobët, tue u tërheqë rrëshqanas, dola nëpër dritare dhe u nisa rrugës, instiktivisht dhe me hamendje, tue u përpjekë me ikë prej kësaj kasaphaneje të tmershme. Edhe mbas kësaj sikur më zuni ankthi. Ngjarjet e orëve të kalueme më kujtohen ashtu si i kujtohet njeriut ankthi. Shum ngjarje janë gdhendë ashpër në kujtesën time, por midis këtyne sqenavet të pashlyeshme gjinden periudha kur nuk kam qenë në vehte. Se çfarë ka ndodhë n 'ato periudha nuk dij as që do ta marr vesh kurr.

Më kujtohet se në nji qoshe zuna m'thue në kambët e njij njeriu. Ky ishte ai i mjeri i cili ishte përshkue përbrî strehimit tim. Sa mirë më kujtohen duert e tij të mjera, vajtuese dhe neje-neje në kalldrëm, — duer që mâ tepër ishin thundra dhe kthetra se sa duer, të deformueme e të shtrembnueme prej punës së vështirë gjatë gjithë jetës së tij, me nji shtresë të trash kallosh si brina nëpër shpullakat e dorës. Dhe kur erdha në

vehte dhe u nisa mâ tutje, këqyra fytyrën e kësaj krijese dhe pashë se ishte ende i gjallë, sepse syt e tij gjysëm të vetëdijshëm më këqyrshin e më shifshin.

Mandej në kujtesën time erdhi nji shprazti e hirshme. Nuk dijsha kurrgja, kurrgja nuk shifsha, vetëm shkojsha tue m'u marrë kambët përpara, tue kërkue sigurim. Sqena tjetër e ankthit tim âsht nji rrugë e heshtun të vdekunish. Hasa në te papritmas, si has udhtari papritmas në lum. Vetëm se ky lum nuk rridhte. Ishte ngrî në vdekje. Në gjithë rrugën shtriheshin të vdekun, sipërfaqja e rrafshtë, e ndërpreme aty-këtu me grumbullin e trupave. Të mjerët njerëz të përsekutuem humnerë. Skllavët e përsekutuem ishin shtri si lepujt në Kaliforni mbas gjuetis kolektive.[1]) Këqyra përposhtë rrugës dhe përpjetë rrugës. Kurrkund lëvizje, kurrkund shêj gjallnije. Ndërtesat e qeta me dritare të shumta vështrojshin këtë sqenë. Dhe njiherë, vetëm nji herë pashë se si në këtë lum të vdekunish lëvizi nji dorë, Betohem se pashë se si lëvizte çuditshëm me nji lëvizje përpëlitse të luftës në vdekje e sipër, dhe me te ngrihej nji krye, i përgjakun, i tmershëm në mënyrë të papërshkrueshme, i cili hodhi do fjalë të pakuptueshme, mandej ra dhe nuk lëvizi mâ.

Më kujtohet nji rrugë tjetër me ndërtesa të qeta në të dy anët dhe paniku që më solli në vehte, kur pashë njerzit e humnerës, por këtë herë nji lum i gjallë, i cili rridhte dhe m'afrohej. Dhe mandej pashë se nuk kisha përse të frigohem. Lumi rridhte ngadalë; dhe prej tij ndëgjoheshin kukatje e rënkime, mallkime, llomotitje pleqnije, vikama histerike dhe të marra, sepse ishin shum të rij e shum të vjetër, të dobët e të sëmundë, të pandihmë e të pashpresë, të gjithë sakatët e kuartjerit vorfanjak. Zjarmi në kuartjerin e tyne të madh në jug i kishte dëbue dhe nxjerrë në ferrin e luftimeve të rrugës dhe unë nuk e dij dhe kurr nuk e mora vesh se ku ishin dhe si muer fund puna e tyne.[3])

Më kujtohet në mënyrë jo të qartë se theva nji dritare dhe u mëshefa në nji dyqan për t'i shpëtue kësaj bande të cilën e ndiqshin ushtarët. Mandej në nji rrugë tjetër të qetë, afër meje ra nji bombë, dhe sadoqë vështrova rreth e rrotuell, nuk mujta me pa asken

Kujtimi im tjetër i qartë fillon me ndëgjimin e krismës së njij pushke dhe menjiherë kuptova se nji ushtar më gjuente mue prej nji automobili. Plumbi i parë nuk më qëlloi, dhe në çastin tjetër bërtita e dhashë sheja njohjeje me duer. Të kujtuemit tim t'udhtimit me automobil âsht fare e paqartë, por në te thuret nji sqenë e qartë. Në krismën e pushkës s'ushtarit që rrinte pranë meje pashë Xhorgj Millfordin, të cilin e kisha njoftë në rrugën Pell, i cili ra ngadalë në nji trotuar. Ndërsa po rrëzohej, ushtari shprazi edhe nji pushkë dhe Millfordi u bâ dyzash, mandej shtyni trupin dhe ra përmbys. Ushtari qeshi, automobili nxitoi mâ tutje.

E para gjâ e cila më kujtohet mbas kësaj ishte se si më zgjoi nji njeri prej gjumit të randë, tue shetitë andej — këndej pikrisht përbrí meje. Fytyra i tregonte përpjekje e mundim, djersa prej ballit i rrithte nëpër hundë. Me nji dorë shtërngonte fort tjetrën në krahnuer, dhe ashtu si shetitte gjaku i pikonte nëpër dysheme. Mbante uniformë mercenarësh. Nga jashtë, nëpër muret e trasha depërtonte krisma e dobsueme e bombave. Gjindesha në nji ndërtesë, e cila luftonte me nji ndertesë tjetër.

Nji mjek erdhi me ia lidhë plagët ushtarit të plagosun, dhe atëherë mora vesht se ishte ora dy mbas dreke. Dhimbja e kres më kishte kalue, dhe mjeku u ndal në punën e vet për të më dhanë ndonji bar për të më qetsue zemrën dhe për të më ndihmue, Më zû gjumi përsëri, dhe mandej më kujtohej dhoma në majën e ndertesës. Luftimet e afërta kishin pushue, dhe unë vështrojsha sulmin e ballonave kundra fortifikatave. Dikush më kishte përqafue me njenën dorë, unë isha mbështetë krejtsisht në te. Më dukej krejtsisht e natyrshme se ky duhej t'ishte Ernesti, dhe më kujtohet se pyetsha vehten se si kishte përcllue flokët dhe vetullat.

U gjetëm krejt rastsisht në këtë qytet të tmershëm. Atij as që i shkonte mendja se kisha braktis Nju Jorkun, dhe mbasi kaloi nëpër dhomën ku flijsha, në fillim nuk mundte me besue se isha unë. — Nuk pashë mâ sende tjera nga Komuna e Çikagos. Mbas sulmit të ballonave Ernesti më dërgoi në midisin e ndertesës ku fjeta at mbas dite dhe gjithë natën. Ditën e tretë e

kaluem në shtëpi, kurse ditën e katërt lamë Çikagon, meqenëse Ernesti kisthe marrë prej pushtetit nji automobil dhe lejën për dalje prej qytetit.

Kryet kishte pushue të më dhimbte, por isha shum e lodhun me shpirt e me trup. Rrijsha n'automobil mbështetë n'Ernestin, dhe kundrojsha me mospërfillje ushtarët se si përpiqeshin me nxjerrë automobilin prej qytetit. Luftimet vazhdojshin ende, por vetëm nëpër disa vende të përkufizueme. Aty-këtu shokët tanë mbajshin blloqe të tana, por njisit e mëdha të trupave këto blloqe i rrethojshin dhe i ruejshin. Kështu shokët tanë ishin të rrethuem në qinda kurthash të shkëputuna dhe trupat ngadalë i zotnojshin. Me u dorzue do të thonte me vdekë, sepse nuk kishte mëshirë dhe kështu shokët tanë mbroheshin trimnisht deri në njeriun e fundit.[3])

Sa herë që i afroheshin ndonji çerdheje të këtillë qëndrese, rojet do të na kthejshin dhe na dërgojshin me kalue tërthoras. Nji herë midis dy pozitave të forta, të cilat i mbajshin shokët tanë, mujtëm me kalue vetëm nëpër nji pjesë të djegun të qytetit. Nga të dy anët ndëgjojshim britmën e luftës, ndërsa automobili përshkonte midis gërmadhave të mbytuna në tym dhe mureve të pjerrun. Shpeshherë rrugët ishin të zanuna me male gërmadhash të cilat na duhej me i kalue tërthoras. Gjindeshim në nji labirint gërmadhash dhe shkojshim përpara fort ngadalë.

Thertoret (kolonija e puntorëve, vetëm thertore e gjithçka tjetër) ishin shndërrue në gërmadha të mbytuna në tym. Larg djathas nji zonë e gjanë tymi errsonte qiellin. Qe qyteti i Pullmanit, tha ushtari shofer, ose ajo që ka mbetë prej qytetit të Pullmanit, sepse qyteti âsht rrenue krejtsisht. Ky ushtar shkonte atje me automobilin e tij dhe dërgonte urdhna, ditën e tretë mbas dite. Atje, tha ai, janë zhvillue luftimet mâ të vështira dhe nëpër shum rrugë nuk mund të kalohet prej të vdekunve.

Mbasi u kthye rreth mureve të rrenueme të njij shtëpije, automobili u ndal para nji grumbulli të vdekunish. Ky grumbull i përngjante me të vërtetë nji dallge të detit. Na u bâ e qartë se çka kishte ndodhë këtu. Kur duel hordhija mbas qoshes, pritën mitraljo-

zat nga rruga e tërthortë, nën nji kand të drejtë, krejt për s'afërmi. Por edhe ushtarët pësuen dame. Sigurisht që të ketë eksplodue ndonji bombë e harrueme midis tyne, sepse grumbulli, ndalue deri sa u krijue ajo dallgë të vdekunish, kaloi përtej kreshtës së dallgës dhe hodhi përpara, si nji dallgë shkumbe, skllevët luftarë. Skllevët dhe ushtarët gjindeshin shtrimë së bashku, shpartallue e raskapitë rreth gërmadhave dhe nëpër gërmadha dhe pjesëve t'automobilave e mitraljozave.

Ernesti duel prej automobilit. Shiqimin e tij e kishin tërheqë dy shpatulla nën nji këmishë pambuku dhe skaji i njoftun i flokëve. Unë në këtë çast as që shiqojsha se ku po shkonte, dhe mbasi filluem të udhtojmë me të shpetë, ai më tha:

„Ai ishte episkopi Morhaus."

Shpejt duelëm prej qytetit në fushat e gjelbërta, dhe unë u ktheva dhe shiqova edhe nji herë qytetin plot me tym. Ndëgjova dobët prej së largu krismën e mbytun t'eksplodimit. Atëherë mbështeta kryet në krahnorin e Ernestit dhe ia shpërtheva vajit për luftën tonë të humbun. Dora e Ernestit mbi mue flitte qartë për dashunin e tij ndaj meje.

„Tash për tash e humbun,zemra ime", tha ai „por jo përgjithmonë. Mësuem diçka. Nesër lufta jonë do të ndizet përsëri, e forcueme në mendje dhe në disciplinë."

Automobili u ndal te nji stracion hekurudhuer. Këtu duhej të merrshim trenin për Nju Jork. Ndërsa po pritshim në peron gjëmuen tre trene që shkojshin për në prendim, drejt Çikagos, plot me puntorë të mjerë, të pakualifikuem, njerëz të humnerës.

„Skllevët për rinderitimin e Çikagos", tha Ernesti. „Sepse, si po sheh, të gjithë skllevët e Çikagos janë vra."

KAPTINA E XXV

TERRORISTAT

Vetëm mbasi u kthyem Ernesti dhe unë në Nju Jork, dhe kur kaluen disa dit, vetëm atëherë mujtëm me marrë vesh për fatkeqsin e madhe që kishte gjetë lëvizjen tonë. Pozita ishte e vështirë dhe gjaku ishte i shumët. Në shum vende an'e mbanë atdheut ishin bâ kryengritje skllevësh dhe masakrime skllevësh. Numri i dëshmorëve ishte rritë tmersisht. Kudo ishin bâ masakrime të panumërta. Malet dhe krahinat e pabanueshshme ishin mbushë plot me t'ikun dhe njerëz të nxjerrun jashtë ligjit, dhe ata ndiqeshin dhe asgjasoheshin pa mëshirë. Strehimet tona ishin plot me shokë, për kryet e të cilëve Thembra e hekurt paguente shpërblime. E informueme prej spiunëve të vet, Thembra e hekurt kishte dërgue ushtrin në shum strehime tona.

Shum prej shokëve tanë kishin humbë besimin dhe ishin dhanë mbas masave të vogla teroristike. Falimenti i shpresave të tyne i kishte sjellë në dëshprime të mëdha dhe ata në këtë dëshprim ishin t'aftë për gjithçka. Ishin çfaqë edhe shum organizata teroriste pa kurrfarë lidhje me ne dhe na shkaktojshin kokëçamje të mëdha.[1]) Këta njerëz të mashtruem bâjshin flî jetën e tyne në mënyrë të marrë, shpeshherë na prishshin planet dhe ngadalsojshin organizimin tonë.

Dhe nëpër gjithë këtë kaos qarkullonte Thembra e hekurt, e qetë dhe e ftohtë, tue dridhë gjithë dhoqnin në ndjekje kundra shokëve tanë, tue spastrue radhët e mercenarëve, kastave puntore, të shërbimit të vet sekret, tue dënue pa mëshirë dhe smirë, tue i durue pa bâ fjalë të gjitha humbjet që ia kishte shkaktue ahmarrja, tue i mbushë shprazsinat në radhët e veta po me ato shpejtsi me të cilën ato edhe baheshin. Dhe krahas me këte, Ernesti dhe udhëheqsat tjerë punojshin palodhshëm në riorganizimin e forcave të revolucionit. Madhështija e kësaj detyre mund të kuptohet, nëse kemi parasysh.[2])

SHËNIMET (FUSNOTAT) E KAPTINËS SË I

[1] Revolucioni i dytë, në pjesën më të madhe, ka qenë vepër e Ernest Everhardit, megjithse, si kuptohet, ai bashkëpunoi me udhëheqsit europianë. Burgimi dhe egzekutimi i mësheftë i Everhardit ka qenë një ngjarje e madhe në pranverën e vjetit 1932. Por ai e kishte përgatitë kaq themelisht revolucionin sa shokët e tij komplotista mujshin me zbatue planin me pak hutim e shtymje kohe. Mbas egzekutimit t'Erverhardit, grueja e tij shkoi në kasollën e Uejk Robin Lloxhit në një shtëpizë në Malet Sonoma, të Kalifornis.

[2] Ajo këtu, padyshim, mendon për Komunën e Çikagos.

[3] Tue shprehë evarin e plotë ndaj Avisa Everhardit duhet pranue se Ernest Everhadi ka qenë vetëm një nga udhëheqsat e aftë që kanë gatue planin për Revolucionin e Dytë. Dhe na sot, tue shique mbrapa nëpër shekuj mund të themi qetsisht se Revolucioni i Dytë nuk do të përfundonte me më pak fatkeqsina edhe sikur t'ishte gjallë Ernest Everhardi.

[4] Revolucioni i Dytë ka qenë me të vërtetë ndërkombtar. Ka qenë një plan madhshtuer — tepër madhshtuer, sa të kishte mujtë ta përgatitte gjeniu i njij njeriu të vetëm. Puntorija në të gjitha oligarkit e botës ka qenë e përgatitun të ngrihej në kushtrimin e dhanun. Gjermanija, Italija, Franca dhe e gjithë Austrija e Azija — kanë qenë vende puntorësh shtete socialiste. Ato qenë të gatshme ta ndihmojnë revolucionin. Ato këte e banë me sa mujtën dhe prandej, mbas shuemjes së Revolucionit të Dytë, oligarkit e bashkueme të mbarë botës dërmuen edhe këto vende dhe qeverit e tyne socialiste zevendsuen me qeveri oligarkike.

[5] Xhon Kaninghem, i ati i Avisa Everhardit, ka qenë profesor n'Universitetin shtetnuer në Berkli, të Kalifornis. Dega e tij ka qenë fizika, mirëpo ai ka bâ gjurmime të shumta origjinale dhe ka qenë një shkenctar shum i dalluem. Kontributi i tij kryesuer shkencës qenë studimet e tija rreth elektroneve dhe vepra e tij monumentale „Identifikimi i materjes dhe i energjis". Në këtë vepër ai padyshim dhe përgjithmonë, ka argumentue se njisit ekstereme të matjerjes dhe t'energjis janë identike. Këtë ide e paraqitën edhe përpara, por nuk e argumentuen ser Oliver Loxh dhe hulumtuesa tjerë në fushën e re të radioaktivitetit.

[6] N'at kohë ishte zakon që njerzit të bâjshin gara për të holla. Luftojshin me duer. Kur njani binte i pakun ose i vdekun prej të qëlluemeve, ai tjetri që mbetej gjallë merrte paret.

[7] Këto fjalë jo të qarta kanë të bajnë me një zezak, muzikant të verbët, i cili , në një mënyrë sensacionale, zgjoi interesimin e

tanë botës në gjysmën e dytë të shekullit nandëmbëdhetë t'epokës së krishtenë.

[8] Fridrih Niçe, filozof i marrë i shekullit nandëmbëdhetë t'epokës së krishtenë, i cili ka zbulue kokërrza të parendueme të së vërtetës, por deri në vdekje âsht surullatë rreth qarkut të madh të mendjes njerzore, vdiq në çmendinë.

[9] Pedagogu i mirënjoftun, që ka jetue aty nga fundi i shekullit nandëmëdhetë dhe fillimi i shekullit njizetë t'epokës së krishtenë, ka qenë kryetar i Universitetit Stenford, hajrat privat i asaj kohe.

[10] Monisti idealist i cili ka qenë për nji kohë të gjatë enigmë për filozofët e asaj kohe, tue mohue qenjen e materjes, por argumetet e të cilit mâ në fund u hodhën poshtë kur u arguenmtuen filozofisht faktet e reja shkencore empirike.

[11] Termeti i madh i vjetit 1906 i cili shkatrroi qytetin e San Franciskos.

[12] Këto fjalë kanë të bâjnë me nji zakon t'asaj kohe. Sikur në betejat e egra shtazarake për jetë e vdekje, luftari i munduen të hidhte armën, ngadhnjyesi ishte i lirë me zgjidhë a donte me e lanë gjallë apo me e mbytë.

[13] Në këtë kohë shum klerikalë janë përjashtue prej punës, sepse kanë predikue nji doktrinë të papranueshme. Janë përjashtue sidomos kur predikimet e tyne kanë pasë ngjyrë socialiste.

[14] Rojtarët mercenarë të huej të Luigjit të XVI, mbretit të Francës, të cilit ia ka pre kryet populli.

KAPTINA E II

[1] N'at kohë ndryshimi midis vendasve dhe të huejvet âsht nënvizue në mënyrë të theksueme dhe me urrejtje.

[2] Ky libër âsht shtypë vazhdimisht tinëz në kohën e tre shekujve të qeverimit të Thembrës së hekurt. Disa eksemplarë të botimeve të ndryshme gjinden edhe në bibliotekën nacionale n'Ardis.

[3] N'at kohë grupe plaçkitsash mbajshin të gjitha mjetet e komunikacionit në duer të veta dhe merrshin prej publikut të holla për leje në lidhje me përdorimin e këtyne mjeteve.

[4] Grindje të këtilla kanë qenë shum të shpeshta n'ato perioda të paarsimueme dhe anarkiste. Ngandonjiherë puntorët refuzojshin me punue. Kapitalistat ngandonjiherë u ndalojshin puntorëve me punue. N'ashpërsi dhe turbullime, për shkak mospajtimesh të tilla u asgjasuen pasunina të shumta dhe shum njerëz humbën jetën. E gjithë kjo âsht e pakuptueshme për ne, njisoj e pakuptueshme si zakoni tjetër i atyne kohëvet, me fjalë tjera, zakoni i njerëzve nga klasat e ulta që të thyejnë dhe të dërmojnë mobiljet kur përlaheshin me grat e veta.

[5] Lese fer

[6] Fjala proletariat vjen etimologjikisht prej fjalës latine *proletari*, emën të cilin Servius Tullius u pat dhanë, me rastin e caktimit të taksave popullsis, atyne të cilët për shtetin të randsishëm vetëm si edukuesa të stërnipave (proles); me fjalë tjera, nuk ishin të randsishëm as për pasuni, as për pozitë, as për ndonji aftsi speciale.

[7] Kandidati për guvernator i Kalifornis në listën socialiste me rastin e zgjedhjeve në vjeshtën e 1906-tës t'epokës kristiane. Me

origjinë englez, shkrimtar i shum librave mbi ekonomin politike dhe filozofin dhe nji nga udhëheqsat socialistë t'asaj kohe.

[7] Nuk ka faqe më të tmershme në histori se sa sjellja me skllavët, fëmijt dhe grat, në fabrikat engleze në pjesën e dytë të shekullit XVIII t'epokës kristiane. Në nji ferr të këtillë industrial janë krijue disa prej begative më të mëdha t'asaj kohe.

[8] Everhardi kishte mujtë me parashtrue nji shembull më të mirë: rasti kur kisha ka mprojtë haptas skllevët para t'ashtuquejtunës „Luftë e kryengritjes". Këtu po japim disa shembuj t'atillë, të zgjedhun nga dokumentat e asaj kohe. Me 1835 asambleja e përgjithshme e kishës presbiteriane kishte vendosë që „skllavnija âsht e njoftun edhe në dhjatën e vjetër e të re se zoti nuk e dënon". — Shoqata baptiste e Çarllstonit me 1835 u kishte deklarue deputetëve: „E drejta e zotnijve, që të veprojnë si të duen me kohën e skllavëve të vet âsht pranue qartë prej Krijuesit të botës i cili, padyshim, mundet me dhanë të drejtën e pronës çdokujt që dëshiron". Hirsija e tij E. D. Sajmini, doktor teologjije dhe profesor në kolegjin metodistik në Randolf-Mekon në Virgjinia, ka shkrue: „Citatet e librit të shêjtë vërtetojnë, në mënyrë të padyshimtë, të drejtën e pronës përsa u përket skllavëve, sëbashku me të drejtat sekondare të zakonshme. Asht theksue qartë e drejta e shitjes dhe e blemjes. Pra, marrë përgjithsisht, nëqoftëse mbështetemi në doktrinën ebraike të cilën e ka shkrue vetë zoti, ose në praktikën uniforme të njerëzve të të gjithë shekujve, ose n'udhzimet e dhjatës së re dhe të ligjit moral, do të vijmë në përfundim se skllavnimi nuk âsht nji gjâ imorale. Kur konstatuem se skllevët e parë afrikanë nuk janë sjellë n'Amerikë në mënyrë joligjore, e drejta që fëmijt e tyne të mbahen në skllavni del si nji pasojë e domosdoshme. Nga kjo shohim se skllavnimi, që egziston n'Amerikë, âsht i mbështetun në drejtsi".

Nuk âsht kurrfarë çudije që po këtë ton kisha e ka përdorë disa vjet me radhë më vonë në lidhje me mprojtjen e pronës kapitaliste. Në muzeun e madh n'Askardë gjindet nji libër me titull: „Esejet rreth vleftës" shkrue nga Henri Van Dajke. Libri âsht botue në 1905 t'epokës kristiane. Si mund të shohim, Van Dajk siguisht do të ketë qenë njeri kishe. Ky libër âsht nji shembull i mirë të cilin Everhardi do ta quente botëkuptim borxhez. Vini re ngjajmënin midis deklaratave të paraqituna më nalt të Shoqatës baptise të Çarllstonit dhe fjalëvet që vijojnë të Van Najkut, shtatëdhetë vjet më vonë: „Bibla na mëson nëse bota i takon zotit. Ai i jep çdokujt pasunin simbas qejfit të vet, në pajtim me ligjet e përgjithshme."

[9] N'at kohë ka pasë shum mijë të tillë tregtarë të vorfun t'ashtuquejtun „torbaxhij" — shitsa cikrrimtarë shetitës. Ata bâjshin gjithë mallin e vet prej nji dere në derë tjetër. Kjo donte me thanë me derdhë energjin në mënyrën më të marrë. Shpërndamja e mallit ishte e çregulueme dhe joracionale sikundër edhe i gjithë sistemi shoqnuer.

KAPTINA E III

[1] Shprehje përshkrimi i shtëpijave të shkatrrueme dhe të lanuna mbas dore, në të cilat jetonte numri më i madh i puntorëve t'asaj kohe. Pronarëvet ata u paguejshin rregullisht qiran, e cila ishte tepër e madhe kur kemi parasysh vleftën e shtëpijave t'atilla.

[2] Vjedhja n'at kohë ishte jashtëzakonisht e shpeshtë. Secili vidhte pasunin e kujt mundte. Pronarët e shoqatave vidhshin simbas ligjit, ose legalizojshin vjedhjet e bame, ndërsa klasat e më të vorfunëve vidhshin jashtë ligjit. Nëse nuk ruhej, kurrgjâ nuk ishte e sigurtë. Për mbrojtjen e pronës shërbejshin shum njerëz si rojtsa. Shtëpijat e pasanikëve ishin si njifarë kasaforte apo kështjelle. Përvehtsimi i pasunis personale të huej nga ana e fëmijve tanë sot konsiderohet si nji gjurmë e fundit e përjetueme e asaj vjedhjeje e cila, n'at kohë, ishte nji dukuni e përgjithshme.

[3] Fillimi dhe mbarimi i kohës së punës për puntorët shënohej me fishkllime t'ashpra të sirenave t'avullit që ia shkatrrojshin nervat njeriut.

[4] Detyra e avokatëve të shoqnive akcionare ishte që t'u shërbejnë pasionevet çfrytzuese të këtyne shoqnive me anë mjetesh të pandershme. Gjindet e shkrueme se Teodor Ruzvellti — n'at kohë kryetar i Shteteve të Bashkueme — në fjalimin e tij të mbajtun me rastin e promocionit të tsudentave t'universitetit të Haruardit, në vjetin 1905, ka thanë: „Na të gjithë e dijmë se, ashtu si qëndron punat sot, shum jurista nga má influentët dhe të paguem má së miri në çdo qendër pasunije e ndiejnë si detyrë të tyne të veçantë për të krijue plane të guximshme e t'afta, me anën e të cilave, klientat e tyne pasanikë, individët apo shoqatat, mund të shtrëmnojnë ligjet që janë aprovue me rregullue administrimin e pasunive të mëdha n'interes të publikut".

[5] Shembull tipik për luftën vrastare që shtypte gjithë shoqnin. Njerzit plaçkitshin njani tjetrin si ujq të tërbuem. Ujqit e mëdhej hajshin të vegjlit dhe Xheksoni në kopen shoqnore, ishte i fundit midis ujqve të vegjël.

[6] Shprehjet e fuqishme që ishin n'at kohë e folme e zakonshme janë interesante se na tregojnë jetën që bâhej nën „kthetrat e përgjakuna". Këtu nuk âsht fjala për mallkimin e Smithit, por për foljen „me capërlue" që përdorte Avisa Everhard.

[7] Kjo gjâ ka të bâjë me votat që kanë fitue socialistat në votimet e 1910-tës në Shtetet e Bashkueme. Rritja e numrit të këtyne votave tregon qartë se si rritej partija revolucionare. Në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës, socialistat kanë fitue në vjetin 1888 2.068 vota në vjetin 1902 127.713, në vjetin 1904 435.040, në vjetin 1908 1,108.427, kurse në vjetin 1910 1,688.211 vota.

[8] Në therrjen e tmershme si midis ujqish nuk ishte kurrkush përherë i sigurtë n'at kohë sado pasuni që të kishte grumbullue. Nga friga që kishin për begatit e veta njerzit kishin trillue mënyra sigurimi. Për ne, në këtë kohë kulture, idena të tilla janë qesharake, të pamundshme dhe primitive. Por n'at kohë të të siguruemit ishte nji gjâ fort serioze. Gjaja má interesante mbi të gjitha këto ishte se kapitalet e shoqnive siguruese i plaçkitshin dhe i bâjshin rrush e kumbulla po ata nëpunsa, të cilëve u ishte dhanë besimi me i ruejtë.

KAPTINA E IV

[1] Përpara se të kishte lindë Avisa Everhard. Xhon Stjuart Milli kishte shkrue në veprën e vet „Mbi lirin": „Kudo që t'egzistojë ndonji klasë në ngritje e sipër, pjesa má e madhe e moralit rrjedh prej interesave të saj që ka si klasë dhe prej ndjenjave t'epërsis si klasë."

[2] *Irish (Ajrish) bull* — kondtradikcion verbal, të gabuem qesharak në të folun, ishte për nji kohë të gjatë dobsi naive e Irlandezëve të vjetër.

[3] Shtypi i përditshëm i vjetit 1902 shkruente se kryetari i trustit të qymyr-gurit t'Antarktikut, Xhorxh Beri kishte parashtrue këtë parim: „Të drejtat dhe interesat e puntorëve do t'i mbrojnë ata të krishtenë, të cilëve zoti bashkë me zgjuetsin e pakufishme u ka besue interesat e pronës në shtet".

[4] Fjala s h o q n i këtu âsht përdorë në kuptimin e ngushtë që përdorej përgjithsisht për të dhanë kuptimin brumbujve të praruem t'asaj kohe, të cilët nuk punojshin kurrgja, veçse hajshin jashtë nga qypat e mjaltit të puntorëve. Shoqnija (kompanija) ishte nji themelatë e pasunikëve, të cilët luejshin kështu ,në vend se me punue.

[5] „Këtu të holat e ndyeta!" — ky ishte botëkuptim i njoftun i kishës n'at kohë.

[6] *„Horizonti"* — e përjavshme kritike e asaj kohe, në numrin e 18 gushtit 1906, përshkruente rrethanat nën të cilat e kishte humbë krahun nji puntuer. Hollsinat e këtij përshkrimi janë shum të ngjashme me hollsinat e rastit të Xheksonit, për të cilat ka shkrue Avisa Everhard.

KAPTINA E V

* *Filomat* — fjalë greke, që don me thanë dashamirë i dijes.

[2] Në këtë kohë egzistonte zakoni që të mbusheshin shtëpijat plot me gjana të ndryshme qelqi e porcelani. Njerzit ende nuk kishin zbulue mënyrën e thjeshtë të jetesës. Dhomat e tyne ishin muzej që kërkojshin përpjekje të mëdha për të mbajtun pastërtin. Në shtëpi mbretnonte djalli i pluhnit. Pluhni mblidhje në mija mënyra, kurse për pastrimin e tij kishte vetëm dy-tri mënyra.

[3] Anulimi i testamentit ishte nji nga vetít karakteristike t'asaj kohe. Me grumbullimin e pasunive të shumta për pasanikët çfaqej edhe çashtja e vështirë se çka do të bâjshin me pasunin e vet mbas vdekjes së tyne. Puna e testamenteve dhe anulimi i tyne shkojshin krahas si shkojnë fabrikimi i mburojave dhe fabrikimi i armëve. Kërkoheshin avokatët mâ t'aftë për t'i shkrue testametet të cilat nuk ishte e mundshme t'anuloheshin. Por këto testamente anuloheshin gjithmonë, shpeshherë i anulojshin po ata avokatë që i kishin hartue. Mirëpo në klasën e pasanikëve mbretnonte lajthimi se ishte e mundshme me u përpilue testamenti i paanuleshëm. Dhe kështu, brez mbas brezi ata synojshin me e realizue këtë lajthim. Ky ishte nji synim i ngjajshëm me synimin e alkimistave të Kohës së Mesme për të gjetë gurin e zgjuetsis.

[4] Asht shkrue nji kolekcion librash të çuditshme dhe qesharake që klasa puntore të krijonte nji ide të gabueshme mbi klasën sunduese.

[5] Njerzit në këtë kohë ishin skllavë të fjalës. Ata ishin aq skllavë servilë sa për ne sot âsht nji gjâ e pakuptueshme. Në fjalë egzistonte njifarë magjije, mâ e fuqishme se magjija e fallxhijve. Shpirti i tyne ishte kaq i mbytun në mjegull dhe në nji kaos t'atillë sa mjaftonte nji fjalë e vetme me hedhë poshtë at përfundim që ishte mërrijtë e mbështetej në përvojë, llogaritje e të menduem përgjatë gjithë jetës. Nji fjalë e tillë ishte edhe fjala „utopí". Mjaftonte vetëm me shqiptue këtë fjalë për me u asgjasue ndonji plan përmirsimi dhe përtrimje ekonomike, sadoqë t'ishte hartue me arsye. Pjesa mâ e madhe e popullsis ishte prû në gradën e çmendjes me fraza si janë „dollar i ndershëm" e „nji copë buké e mjaftueshme". Të farktuemit e frazave të tilla konsiderohej si vepër gjeniale.

[6] Në fillim këta ishin detektiva privatë, por bâheshin shpejt njerëz të shitun të luftës për kapitalistat dhe, mâ në fund, bâheshin mercenarë t'oligarkis.

[7] Barnat me patent ishin rrena me patent, të cilat gënjejshin botën si magjit (të bamet) dhe indulgjencat (faljet e mëkateve) në Kohën e Mesme. I vetmi ndryshim ishte se barnat me patent ishin mâ të damshme dhe kushtojshin mâ tepër.

[8] Qysh në vjetin 1912 masa të gjana të botës jetojshin në besim se ato sundojnë shtetin me anën e kokrrave të veta të votuesit. Mirëpo, shtetin e sundojshin t'ashtuquejtunat maqina politike. Në fillim zotnjit e maqinave merrshin prej kapitalistave të mëdhej haraçe shantazhi për legjislaturë, por shpejt kapitalistat e mëdhej

panë se u bie më lirë të bâhen pronarë të maqinave politike dhe që shefat e maqinave t'i marrin me rrogë.

[9] Më 1906 Robert Hanter u dallue për librin e tij „Mjerimi" se në Shtetet e Bashkueme kishte dhetë milion njerëz që jetojshin në mjerim.

[10] Me rastin e regjistrimevet të popullsis në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës në vjetin 1910 (regjitsrimi i fundit, rezultatet e të cilit janë shpallë), âsht konstatue se numri i fëmijve-puntorë âsht 1,752.187.

[11] Me tregue mënyrën e atëhershme të botëkuptimit po paraqesim këtë definicion të „Fjalorit cinik" (vjeti 1906) të njifarë Ambroz Birs, mizantropit të njoftun dhe t'afirmuem t'asaj kohe: „Karteç" emën. Argument të cilin ardhshmënija përgatit si përgjegje për kërkesat e socializmit amerikanë".

KAPTINA E VI

[1] Prangat — Në këtë mënyrë janë pague skllavët e Afrikës, gjithashtu edhe kriminelët. Vetëm mbasi u zbatue vllaznimi midis njerëzvet, prangat duelën prej përdorimit.

[2] Sadoqë sikur as Everhardi nuk kishin parapa natyrën e këtyne ngjarjeve, prapseprap kishte njerëz të cilët, madje edhe para kohës s'Everhardit, kishin vû re hijen. Xhon K. Kelhaun ka thanë: „Ka ardhë në pushtet fuqija e përbame prej interesave shum të ndryshëm dhe të fuqishëm, mâ e madhe se vetë populli. Ata i mban grumbull fuqija kohezive e tepricavet të mëdha nëpër banka". — Kurse njoftsi i mirë i njerëzve, Abraham Linkolni, ka thanë pak përpara se sa të bahej kunora e tij: „Po shoh se në t'ardhmen e shpejtë po afrohet kriza që më trondit dhe më ban të dridhem për sigurimin e vendit tim . . . Kompanit kanë marrë hov të madh, mbas tyne do të vijë periudha e korupcionit në pozita të nalta dhe fuqija e të hollave në vendin tonë do t'ia dali në krye me vazhdue sundimin e vet, tue përfitue në bestytnit e popullit derisa pasunija të mos grumbullohet në disa duer dhe të mos sharrojë republika."

[3] Ky libër, „Ekonomija dhe edukata", âsht botue këtë vjet. Prej tij egzistojnë vetëm tre egzemplarë: dy n'Ardis, nji n'Asgard. Ai flet imtsisht dhe gjansisht mbi nji faktor në lidhje me mbajtjen e rendit të stabilizuem, me fjalë tjera mbi bestytnit kapitaliste përsa i përket univerzitetit dhe shkollave të rregullta. Ky libër ka qenë nji akuzë logjike dhe e randë kundra gjithë sistemit t'edukimit, i cili në shpirtnat e studentave kishte zhvillue vetëm idet të cilat u shkojshin për shtat regjimeve kapitaliste, dhe përjashtonte të gjitha idet të cilat për këto regjime ishin të damshme dhe subversive. Libri tërhiqte vëmendjen e përgjithshme dhe u ndalue menjiherë nga ana e oligarkis.

KAPTINA E VII

[1] Nuk ka mënyrë që të konstatohet emni i organizatës që shënojnë këto shkronja.

[2] Ishin të nevojshme vetëm disa çaste që të kalohen me anije prej Berkli në San Fransisko. Këto dhe qytetet tjera në gji ishin praktikisht nji bashksi e vetme.

[3] Oskar Vajld, nji nga mjeshtrit e gjuhës angleze në shekullin XIX t'epokës kristiane.

KAPTINA E VIII

[1] Zbritja e çmimit shitës deri në çmimin e kushtimit dhe madje nën këte. Në këtë mënyrë kompanitë e mëdha, mujshin me shitë për nji kohë më të gjatë se sa të voglat dhe kështu të shtypin kompanit e vogla në tregti. Aspak dallavere jo e zakonshme e konkurencës.

[2] Në këtë kohë janë bâ përpjekje të mëdha që bujqit të cilët vorfnoheshin gjithnji e më tepër, t'organizoheshin në nji parti politike të vetën, qëllimi i së cilës do t'ishte shkatrrimi i trusteve dhe i kompanive me nji legjislaturë t'ashpër. Të gjitha këto orvatje kanë falimentue.

[3] Trusti i parë i madh me sukses, më i vjetër se sa tjerët gati për nji gjeneratë të tanë.

[4] Falimentimi — sidomos veprimi i cili i bante të mundshme njeriut me mshefë borxhet e veta, mbasi nuk ia dilte në krye me konkurencën. Rezultati i kësaj ishte zbutja e kushteve tepër barbare të luftës shoqnore të përgjakshme.

[5] Habeas Corpus — ligji anglez i vjetit 1679 simbas të cilit asnji shtetas britanik nuk mund të burgosej e të mbahej në burg pa vendimin e gjyqit ose të hetuesis.

[6] Everhardi ka të drejtë përsa i përket hollsive kryesore, por gabon në lidhje me datën e paraqitjes së këtij ligji para asambles. Ligji i âsht paraqitë asambles jo me 30 korrik, por me 30 qershuer. Proçesverbalet e asambles janë këtu n'Ardis dhe na tregojnë se ligji përmendet me 30 qershuer, me 9, 15, 16 dhe 17 dhetuer 1902 dhe 7 e 14 kallnuer 1903, gjâ që njerzit e punës në këtë mbramje nuk dijshin aspak mbi këtë ligj, kjo nuk âsht kurrfarë çudije. Pak kush ka dijtë për te. E. Antermen, nji nga revolucionarët, e shpalli më 1903 në Xhirard, në Kanzas, broshurën „Ligji mbi ushtrin rezerve". Kjo broshurë qarkulloi pak midis puntorëve, mirëpo, ndashmënija midis klasave ishte tashma aq e madhe sa njerzit e klasës së mesme nuk kishin ndëgjue aspak për këtë broshurë dhe kështu nuk njifshin as ligjin.

KAPTINA E IX

[1] Everhardi këtu shpreh qartsisht shkaqet e të gjitha mjerimeve të puntorëve n'at kohë. Në ndamjen e prodhimeve të përbashkta, kapitali donte me marrë sa më tepër, puntorët dojshin me marrë sa më tepër. Konflikti rreth ndamjes ishte i papajtueshëm për derisa egzistonte sistemi kapitalist i prodhimit, puna dhe kapitali nuk pushojshin së grinduni rreth ndamjes së prodhimeve të përbashkta. Kjo për ne âsht sot qesharake, por ne nuk duhet të harrojmë se jemi shtatë shekuj larg këtyne kohëve.

[2] Disa vjet përpara Teodor Ruzvelt kryetar i Shteteve të Bashkueme pat deklarue: „Asht i nevojshëm nji reciprocitet më liberal dhe më i gjanë në blemje dhe shitje të mallnave, në mënyrë që prodhimet e tepërta të mund të vendosen në mënyrë më të favorshme jashtë vendit." Ky prodhim i tepërt të cilin e përmend ai âsht, natyrisht, fitimi i sistemit kapitalist jashtë dhe përtej fuqis qëndruese të kapitalistave. Në këtë kohë senatori Mark Hana (Mark Hanna) ka thanë: „Prodhimi i mallnave në Shtetet e Bashkueme në vjet âsht më i madh për nji të tretën se sa shpenzimet." Kështu edhe senatori Kensi Dipju (Chauncey Depew) ka thanë: „Populli amerikan prodhon në vjet 2 milion dollarë mallna më tepër se sa shpenzon."

[3] Karl Marksi — heroj i madh intelektual i socializmit, ebrej gjerman i shekullit XIX, bashkëkohuer i Xhons Stjuart Millit. Neve sot na duket e pabesueshme se mendimtarët dhe shkenctarët e

njoftun botnorë e përqeshin Marksin edhe për nji gjeneratë të tanë mbas shpalljes së zbulimeve të tij në fushëm e ekonomis. Për arsyet e teorive të veta, Marksi ishte përzanë prej vendit të vet dhe pat vdekë në migracion n'Angli.

[4] Rasti mâ i hershëm i njoftun i përdorimit të kësaj fjale për shejin e oligarkis.

[5] Kjo ndamje e shoqnis prej Everhardit pajtohet me ndamjen e Lisjen Sejniellit (Lucien Sanial) nji nga ekspertat statistikë t'asaj kohe. Ai, simbas regjistrimit të popullsis në Shtetet e Bashkueme të vjetit 1900 në këtë mënyrë ka llogaritë numrin e këtyne klasëve simbas profesioneve të veta. Klasa plutokratike 250.251, klasa e mesme 8,429.845, klasa e proletariatit 20,393.237.

[6] Standard Oil dhe Rokfeller (Rockefeller) — këqyrë fusnotën[3] në faqën 84.

[7] Qysh më 1907 konsiderohej se Shtetet e Bashkueme i sundojnë njimbëdhetë grupe, por ky numër âsht paksue me shkrimjen e pesë grupeve hekurudhore në nji shoqatë supreme të të gjitha hekurudhave. Këto pesë grupe të shoqnueme kështu, së bashku me aleatët e vet financiarë dhe politikë ishin: 1. Xhems J. Hill (James J. Hil) hekurudhat e veriperëndimit, 2. grupi i hekurudhave të Pensilvanis, drejtor financiar Shif (Schiff), me firmat e mëdha bankare në Filadelfi dhe Nju Jork; 3. Hariman, me këshilltarin Frik (Frick) dhe këshilltarin politik Odell, vijat e transportit të jugperëndimit dhe të brigjevet të jugut të Pacifikut; 4. Grupi hekurudhuer i interesit të familjes Gould; 5. Mor (Mure), Rid (Reid) dhe Lids (Leeds) të njoftun si grup i ishujve „Rock Island". Këta oligarkë të fuqishëm kishin dalë prej konfliktit të konkurencës dhe ishin nisë në rrugën e pashmangshme të bashkimit.

[8] Institut special për ryshfete, kërkesa dhe koruptime të ligdhanësave të cilët ishin vu me mprojtë interesat e popullit.

[9] Dhetë vjet para këtij fjalimi t'Everhardit, Dhoma e tregtis në Nju Jork kishte botue nji buletinë prej të cilit po nxjerrim këte: „Hekurudhët kontrollojnë absolutisht legjislaturën në shumicën e shteteve federale t'unionit, ato emnojnë dhe pushojnë senatorët, deputetët, guvernatorët në Shtetet e Bashkueme dhe praktikisht diktojnë politikën e qeveris së Kombeve të Bashkueme."

[10] Rokfelleri ka fillue punën si nji proletar dhe me anë të kursimit të mirë dhe me afsi të madhe ka mbrrijtë të bâhet trusti i parë mâ i përsosun, trusti Standard Oil. Duhet të japim këtë paraqitje karakteritike të historis s'atyne popujve për të tregue se sa ndihej nevoja për shitjen e tepricave të Standard Oilit në lidhje me asgjasimin e kapitalistave të vegjël, gjâ që shpejtsoi thyemjen e sistemit kapitalist. Dejvid Graham Filips ishte nji shkrimtar radikal i asaj kohe. Ky fragment i shkrimit të tij asht nxjerrë prej revistës „Saturday Evening (Posta e të shtunes mbrama) me 1 tetor 1902. Kjo âsht e vetmja kopje e kësaj reviste që âsht ruejtë deri në ditët e sotshme, por megjithate në bazë të përmbajtjes dhe pamjes së saj mund të përfundojmë se do të ketë qenë nji nga revistat mâ popullore me nji shitje të madhe. Qe fragmente:

„Nji ekspert i dalluem para dhetë vjetësh ka çmue t'ardhunat e Rokfellerit 30 milion dollarë në vjet. Ai kishte mbrrijtë çakun e investimeve rentabile të fitimit n'industin e vojgurit. Kështu pra, këto shuma kolosale të hollash ma se 2 milion dollarë në muej — i përkitshin vtëm Devison Rokfellerit. Problemi i investicioneve të reja të këtyne të hollave ishte bâ gjithnji e mâ serioz. Mâ në fund u shndërrue në nji brengë të madhe. T'ardhunat e vojgurit u rritën dhe u rritën vazhdimisht, kurse rrethanat për investime të shëndosha ishin të përkufizueme, madje edhe mâ tepër të kufizueme se sa sot. Dhe kështu Rokfelleri, jo prej ndonji dëshire të veçantë për fitim, filloi që t'i degzojë punët e veta prej vojguri

në lami tjera. Për këte ishte i shtrënguem nga presioni i vërshímit të pasunis të cilën magnati i tyne monopolist e tërhiqte në mënyrë të pashmangshme. Kishte formue nji shtab për studimin dhe kërkimin e rrethanave për investime. Flitet se shefi i këtij shtabi kishte nji rrogë vjetore prej 125 mijë dollarësh.

,,Kalimi i parë i randsishëm i Rokfellerit nga fushat voigurore dhe gjetja e tyne, në fusha tjera ka qenë interesimi i tij për hekurudha. Më 1895 trusti i Rokfellerit kontrollon nji të pestën e rrjetës hekurudhore të shtetit. Po çka âsht sot e tij, dhe çfarë kontrollon? Ai ka fjalën e parë në të gjitha hekurudhat e mëdha të Nju Jorkut në veri, lindje, perëndim përveç nji hekurudhe në të cilën ka pjesë me pak milion dollarë. Gjithashtu âsht pjestar në të gjitha vijat kryesore hekurudhore të mëdha të cilat nisen nga Çikago. Ka pjesën kryesore në nji numër të madh vijash që shpien drejt Oqeanit Pacifik. Votat e Rokfellerëve e bâjnë zotin Morgan aq të fuqishëm, sadoqë mund të thuhet se atyne u âsht mâ i nevojshëm truni i tij se sa këtij votat e tyne — për tash, dhe për kombinacion në pjesën mâ të madhe përban ,,bashkësin e interesave".

,,Por vetë hekurudhat nuk kanë mujtë aq shpejt ta thithin këtë vërshim të fuqishëm ari. Dy milion e gjysë dollarësh në muej të Xhon D. Rokfellerit shtoheshin në katër, pesë, gjashtë milion dollarë në muej, në shtatëdhetë e pesë milion dollarë në vjet. Vojguri për ndriçim ishte shndërrue i tani në fitim. Riinvestimi i t'ardhunave jipte t'ardhuna prej shum milionave në vjet.

,,Rokfellerët filluen me u përzie edhe në fushën e gazit të dritës dhe t'elektrikut, kur këto industrina u zhvilluen deri sa të lejojshin investime të sigurta. Dhe tash pjesa mâ e madhe e popullit në Shtetet e Bashkueme çdo mbramje, porsa të prendojë dielli, duhet të fillojë me pasunue Rokfellerët, me cilindo mjet ndriçimi që të përdori. Rokfellerët mandej kanë fillue me u dhanë huana farmerëve. Flitet se Xhon D. Rokfelleri përpak sa nuk ka qa kur rrethanat e favorshme para disa vjetsh u kanë bâ të mundshme farmerëve të shpëtojnë prej hipotekave, sepse tetë milion dollarë, për të cilët kishte mendue se i kishte bâ shtëpi me interes të mirë për shum vjet me radhë, menjiherë u gjetën përsëri para dyerve të tij tue i kërkue me ankesë ndonji shtëpi të re. Kjo kokëçamje e tij edhe mâ e madhe se si të shpëtojë brezin prej t'ardhunave të veta të vojgurit dhe brezin e brezit të vet dhe brezin e këtij brezi — ishte e tepërt për dispozicionin e njij njeriu me stomak të dobët...

Rokfellerët janë interesue për miniera, për hekur, qymyrguri, bakër dhe plumb; për kompanina të tjera industriale; për tramvaja, për huana shtetnore, krahinore dhe lokale, për industrin e ndërtimit të vaporave dhe për telegrafa, për toka, për pallatet e nalta deri në qiell, për banesa, hotele, për lokale pune, për shoqnina siguruese dhe për banka. Gadi nuk kishte mbetë asnji lami në të cilën milionat e tyne të mos ishin futë në veprim...

,,Banka e Rokfellerit — banka nacionale e qytetit — âsht vetvetiu banka ma e madhe në Shtetet e Bashkueme. Nga ajo janë mâ të mëdha vetëm Banka angleze dhe Banka franceze. Depozitat e përditshme mbrrijnë mesatarisht në disa qinda miliona dollarë, dhe ajo drejton huanat me afate të shpejta në Uoll Strit dhe në borsen e akcioneve. Por ajo nuk âsht e vetme. Ajo âsht vetëm kryesorja në nji varg të tanë të bankave të Rokfellerëve të cilat përfshijnë katërmbëdhetë banka dhe kompani trustesh në qytetin e Nju Jorkut, dhe bankat kanë fuqi të madhe dhe ndikim të madh në çdo qenjër monetare të shtetit.

,Xhon D. Rokfeller ka akcione të Standard Oilit në nji vleftë prej katër-pesë milion dollarësh simbas çmimit të tregut. Afër njiqind milion ka në trustin e çelikut, dhe gadi po aq vetëm në nji sistem hekurudhuer, gjysmën e kësaj shume në nji tjetër e tjerë e tjerë, derisa njeriut mos t'ia fillojë dhimbja e kres prej shifrave. T'ardhunat e tij të vjetit të kaluem janë njiqind milion dollarë. Asht nji pyetje e madhe nëse të gjitha t'ardhunat e Rotshildit (Rothschilds) sëbashku mbrrijnë kaq. Dhe këto t'ardhuna shtohen edhe mâ tepër me këcime të mëdha."

KAPTINA E X

[1] Autokratija, në përëndim të pushtetit të saj, kishte organizue në kohën e revolucionit rus t'ashtuqujtunat Qindshe të zeza, banda reakcionare, të cilat sulmojshin grupet revolucionare dhe në rast nevoje provokojshin turbullime dhe rrenojshin pasunina në mënyrë që autokracîs t'i jepshin rast me nxjerrë ushtrîn në rrugë.

[2] Në regjimet kapitaliste këto kohë të vështira kanë qenë të pashmangshme. Kjo për ne âsht diçka e pakuptueshme. Lulzimi gjithmonë ka tërheqë me vehte mjerimin. Natyrisht, kjo ishte pasojë e grumbullimit të tepruem të fitimeve të pashpenzueme.

[3] Simbas detyrës së tyne, simbas veprimit të tyne, simbas gjithçkafjes përveç emnit, grevëthyesit ishin ushtrija private e kapitalistave. Ata ishin t'organizuem mirë dhe t'armatosun mirë, dhe mbaheshin gjitmonë të gatshëm që të dërgoheshin me trene speciale e të niseshin menjiherë në cilëndo krahinë qoftë të shtetit, ku bâjshin grevë puntorët ose që nxirreshin nga ana e punëdhansave jashtë fabrikave. Por, vetëm në këto kohna të pakuptueshme mund të ndodhte edhe nji gjâ kaq e pabesueshme që nji udhëheqës famëkeq i grevëthyesave, njifarë Farli, në vjetin 1906 ka shkue me trene të jashtëzakonshëm përtej gjithë Amerikës, prej Njujorku deri në San Fransisko me nji ushtri prej dymijë e pesëqind grevëthyesash krejtsisht t'armatosun dhe të përgatitun për të thye grevën e puntorëve të tramvajeve në San Fransisko. Kjo ishte nji shkelje flagrante e ligjëve të vendit. Fakti se ky dhe me qinda veprime të ngjajshme mbeteshin të padënueshme, tregon se si aparati i gjyqeve ishte krejtsisht në duertë e plutokracis.

[4] Shtallat — Me rastin e njij greve ministrash në gjysmën e dytë të shekullit XIX ndodhi që trupat mbyllën shum grevista nëpër shtalla. Këtë zakon dhe këtë emën e sollën edhe në shekullin XX.

[5] Prej Rusije pat ardhë vetëm emni i Qindsheve të zeza, jo edhe ideja. Ato u krijuen prej agjentave të mshefë kapitalista dhe u futën në përdorim në kohën e luftës së puntorëve në shekullin XVIII.Në lidhje me këte nuk mund të ketë bisedim. Asnji autoritet má i vogël i këtyne kohëve se sa Karolf D. Raj, i besueshëm i puntorëve në Shtetet e Bashkueme në librin e tij „Lufta e klasës puntore" thotë se „në disa prej grevave të mëdha historike vetë punëdhansat nxitshin në dhunime", se fabrikantët provokojshin me dashje grevat në mënyrë që të çliroheshin prej tepricave të veta, se agjentat e pundhansave në kohën e grevave provokojshin me dashje zjarme për të shtue turbullimet. Nga këta agjenta të mshefë të pundhansave e kanë origjinën. Qindshet e zeza, dhe má vonë ato u banë agjenta provokatorë armë e tmershme e oligarkis.

[6] Voll Strit, nji rrugë në Njujork në të cilën gjindet Borsa dhe ku organizimi jo i arsyeshëm i shoqnive u kishte lejue kapitalistave që të merreshin me punë të mshefta.

KAPTINA E XI

[1] Nji nga vaporet e para me të cilat kanë ardhë kolonistat për zbulimin e botës së re. Mbasardhsat e këtyne kolonistave të parë do kohë mburreshin për së tepërmi për origjinën e tyne, por me kohë edhe gjaku i tyne u përhap dhe në të vërtetë qarkullonte në damarët e gjithë Amerikanëve.

[2] Se kush âsht autori i kësaj poeme kurr nuk do të merret vesht. Ky fragment âsht vetëm nji pjesë që na ka ra në dorë.

KAPTINA E XII

1. Njifarë gjelle meksikane, e cila përmendet në librat e atyne ditve, merret me mend që të ketë qenë me shum byberna. Recepti nuk âsht ruejtë.

KAPTINA E XIII

[1] *Vilhelm Randolf Herst*, nji milioner i ri nga Kalifornija, i cili ishte bâ pronari mâ i fuqishëm i gazetave në Shtetet e Bashkueme. Fletoret e tija shtypeshin në të gjitha qytetet e mëdha dhe i drejtoheshin klasës së mesme mâ të vogël në numër dhe proletariatit. Hersti kishte shum dashamirë sa mbërrijti me futë në duer të veta lëvozhgën boshe të partis demokratike. Mori nji qëndrim jo të zakonshëm, tue predikue njifarë socializmi të langshëm, shoqnue me njifarë kapitalizmi mikroborgjez të pacaktuem. E gjithë kjo ishte si me petulla n'ujë dhe ai nuk kishte kurrfarë shpresash për sukses, sadoqë për nji kohë të shkurtë shtini plutokracin në halle të mëdha.

[2] Shpenzimet e botimit të reklamave n'at kohë të pakrye ishin jashtëzakonisht të nalta. Vetëm kapitalistat e vegjël bâjshin konkurencë dhe prandej shtypshin reklama. Meqenëse midis trustesh nuk kishte konkurencë, nuk ishte as nevoja për reklama.

[3] Skllavnimi i katundarëve të lirë në Romën e vjetër as për s'afërmi nuk âsht bâ aq shpejt sa skllavnimi i farmerëve dhe i kapitalistave të vegjël n'Amerikë. Shekulli ka pasë hov të madh, ndërsa në Romën e vjetër nuk ka egzistue nji hov i këtillë.

Shum farmerë, në dëshirën e tyne të pahesap për tokë, të gatshëm për të tregue se deri në ç'masë mund të bijnë poshtë, janë orvatë që të shpëtojnë tokën e vet tue u tërheqë krejtsisht prej tregu. As që shitshin gjâ, as që blejshin gjâ. Midis tyne filloi të çfaqet shkëmbimi politik i mallnave. Vuejtjet dhe mundi i tyne ishin të tmershme. Kjo kishte zhvillue nji lëvizje të tanë. Mënyra me të cilën plutokracija fitoi, ishte e vetme dhe e thjeshtë. Ajo në saje të rrethanave që kishte gjithë pushtetin në duer të veta, ua shtoi taksat. Të hollat ishin ana e dobët e këtyne farmerëve. Meqenëse nuk shitshin kurrgjâ as nuk blejshin, nuk kishin as të holla dhe mâ në fund vendi i tyne falimentonte në pagimin e taksave.

[4] Kjo bumbullimë ndëgjohej prej nji kohe të gjatë. Qysh prej vjetit 1906 Lord Averberi, Englez, në Dhomën e lordëve t'Anglis ka deklarue: „Shqetsimi n'Europë, përhapja e socializmit ngritja e kobshme e anarkizmit, të gjitha këto janë vërejtje që u bâhen qeverive dhe klasave sunduese se rrethanat për puntorët n'Europë po bâhen të padurueshme dhe se, po dëshiruem që t'i shmangemi revolucionit, duhet të marrim masa që të shtohen mëditjet, të paksohet numri i orëve të punës, të zbriten çmimet e nevojave jetsore. „Në komentin e vet fjalimit të Lordit Averberi fletorja e spekulantave borsista amerikanë, shkruente: „Këto fjalë i ka shqyptue nji aristokrat dhe antar i nji instituti mâ konzervativ n'Europë. Për këtë arsye ato janë mâ të randsishme. Në këto fjalë ka mâ tepër ekonomi të mirë politike se sa në shumicën e librave. Këto fjalë janë vërejtje. Kini kujdes, zotni, në Ministrîn e luftës dhe të marinës!"

Në të njatën kohë Sidni Bruks n'Amerikë në të përjavshmen e Harperit ka shkrue: „Nuk do të ndëgjoni që në Vashington të përmenden socialistat. Po si të ndëgjoni? Politikanët janë njerëz të cilët gjithmonë shohin të fundit se çfarë ndodh para syve të tyne. Ata do të qeshin me mue kur të profetizoj, dhe të profetizoj me vetëbesimin mâ të madh se socialistat me rastin e zgjedhjeve t'ardhshme për kryetarin e republikës do të fitojnë ma se nji milion vota."

[5] Qysh në fillim të shekullit XX organizata ndërkombtare socialiste mâ në fund formuloi qëndrimin e saj të studiuem për

shum kohë në lidhje me luftën. Teorija e saj shkurt e përmbledhun thonte. „Pse puntorët e njij vendi të luftojnë kundër puntorëve të vendit tjetër dhe në dobi të kapitalistëve të vet në të dy vendet?"

Me 21 maj 1905, me rastin e krizës politike midis Austris dhe Italis, socialistat e Italis dhe t'Austro-hungaris mbajtën mbledhje në Trieshtë dhe kërcnuen me grevë të përgjithshme nëse do të shpallej lufta. Kjo u përsërit në vjetin tjetër kur „Kriza e Marokut" kërcnonte se do ta tërhiqte në luftë Francën, Gjermanin dhe Anglin.

KAPTINA E XIV

[1] „Feudalizmi ynë qëllimmirë", libri i V. J. Gentit, botue me 1902. Gjithmonë thuhej se Genti u ka dhanë kapitalistave të mëdhej iden e oligarkis. Ky besim mbahej në literaturë tre shekuj të Themrës së hekurt, madje edhe në literaturën e shekullit të parë të Vllaznimit njerzuer. Na sot jemi t'informuem mâ mirë, por megjithate kjo gjâ nuk ndërron faktin se Genti âsht njeriu naiv mâ i ofenduemi për të cilin njeh historija.

[2] Po japim këta shembuj të vendimit drejtue kundër klasës puntore. Fushave të qymyr-gurit u kishte dalë zani i keq për përdorimin e fëmijve në punë. Klasa puntore ia kishte dalë në krye që në Pensilvani me 1905 të nxirte nji ligj me anën e të cilit nuk ishte i mjaftueshëm betimi i prindëve për vjetët dhe kualifikimet shkollore të fëmijve, por duheshin hollsi dhe provat tjera. Gjyqi krahinuer këtê e shpalli menjiherë si kundra kushtetutës, nën pretekstin se shkel nenin 14 të kushtetutës, sepse ban ndryshim midis individëve të së njajtës klasë, midis fëmijve përmbi dhe nën moshën katërmbëdhetëvjeçarë. Gjyqi i apelacionit aprovoi kët vendim. — Gjyqi në Nju Jork me 1905 e shpalli antikushtetues, ligjin me të cilin grave dhe fëmijve u ndalohej puna nëpër fabrika mbas tetë orësh pune natën, tue parashtrue si shkak se nji ligj i këtillë âsht „legjislaturë klase". — Bukëpjeksit n'at kohë kishin ditën e punës shum të gjatë. Organi legjislativ i Nju Jorkut kishte aprovue nji ligj me anën e të cilit dita e punës për bukëpjeksin ishte shkurtue në dhetë orë. Gjyqi suprem i Shteteve të Bashkueme shpalli më 1906 kët ligj si antikushtetues. Nji pjesë e vendimit të gjyqit suprem thoshte: „Nuk ka arsye justifikuese që të përkufizohet lirija e njerëzve ose e drejta e tyne që të lidhin kontrata të lira me të cilat të përcaktojnë kohën e punës në zanatin e bukëpjeksave."

[3] Xhems Farli, grevëthyes famëkeq i asaj kohe. Njeri mâ tepër trim se sa moral, dhe padyshim njeri i aftë. U ngrit nalt nën sundimin e Themrës së hekurt dhe mâ vonë kaloi në klasën e oligarkis. Me 1932 e ka vra Sara, burrin e të cilit e kan vra grevëthyesit tridhetë vjetë mâ përpara.

[4] Fuqija e parashqimit të zhvillimit ekonomik t'Everhardit ishte jashtëzakonisht e madhe. Ai shihte të qartë, sikur tashmâ të kishin kalue ngjarjet, besëthyemjen e shoqatave të privilegjueme rritjen dhe ramjen graduale të kastës, dhe luftën midis oligarkis në vdekje e slpër dhe të kastës puntore, në lidhje me kontrollin mbi maqinën e madhe drejtuese.

[5] Nuk mund që të mos adhurojmë fuqin e parashqimeve të Everhardit. Para se sa të lindte ideja në kokat e oligarkëve mbi qytetet madhshtore siç janë Ardis dhe Azgard, Everhardi kishte parapa qytete kolosale dhe nevojën e pashmangshme të krijimit të tyne.

[6] Ç'prej ditës së këtij profetizimi kaluen tre shekuj të pushtetit të Themrës së hekurt dhe katër shekuj të Vllaznimit njerzuer, dhe ne sot shkelin nëpër rrugat dhe banojmë nëpër qytetet të cilat i kanë ndërtue oligarkët. Asht e saktë se na sot

ndërtojmë qytete edhe ma madhështore, por qytetet madhështore t'oligarkëve qëndrojnë gjallë dhe unë po shkruej këto rradhë n'Ardes, në qytetin ma madhështuer të këtyne qyteteve.

KAPTINA E XV

[1] Të gjitha shoqatat puntore të hekurudhave kishin hy në këtë kombinacion me oligarkët. Duhet përmendë se politikën e plaçkitjes së fitimeve praktikisht për herë të parë e ka zbatue nji shoqatë hekurudhore në shekullin nandëmbëdhetë, me fjalë tjera shoqata e drejtuesave të llokomotivave. P. M. Artur ka qenë për njizet vjet kryetar i përgjithshëm i kësaj shoqate. Mbas grevës në hekurudhat e Pensilvanis me 1877 ai kishte parashtri nji plan simbas të cilit drejtuesit të llokomotivave duhej të merreshin vesht me drejtorin e hekurudhave dhe të veprojnë „simbas kokës së vet", pa lidhje me shoqatat tjera puntore. Ky plan pat sukses të madh sikundër ishte edhe shum egoist dhe simbas tij âsht farkue fjala „arturizim" për të dhanë kuptimin e plaçkitjes së fitimeve nga ana e shoqatave puntore. Kjo fjalë „arturizim", ka hutue për nji kohë të gjatë etimologët. Tash, shpresoj, origjina e saj âsht sqarue.

KAPTINA E XVI

[1] Albert Pokoku, gjithashtu grevëthyes i famshëm i kohës së vet, deri në vdekje i ka shty puntorët e minjerave të qymyrgurit që të nënshtrohen. Ate e trashigoi i biri Luj Pokoku, dhe kjo dinasti jo e zakonshme zbutsash të skllevëve për pesë gjenerata të tana ka sundue minierat e qymyrit. Pokoku i vjetër âsht i njoftun nën emnin Pokoku i I-rë, dhe âsht përshkrue kështu: „Me nji krye të gjatë e të ngushtë, rrethue me flokë bojë gështenje të thimun, dhe me mollza të daluna në fytyrë e me nofullën e poshtme të zhvillueme... me nji fytyrë të mjerë, me sy bojë hini pa shkelqim, me nji zâ metalik dhe me nji qëndrim të mepshtë." Ishte bir i njij familje të vorfun dhe kishte fillue karierën si pijetor. Mandej ishte bâ detektiv i nji shoqnije tramvajesh dhe ishte zhvillue gradualisht si nji grevëthyes profesional. Pokoku i V-të, i fundit prej kësaj dinastije. âsht vra me bombë në nji stacion pompash uji, me rastin e njij kryengritjeje të vogël në teritorin e Indianës. Kjo ka ndodhë në vjetin 2073 t'epokës kristiane.

[2] Këto grupe guerilesh ishin formue deri-diku simbas modelit t'organizatave ruse të revolucionit, dhe mbaheshin megjithë përpjekjet e parreshtuna të Thembrës së hekurt, për gjatë tre shekujve të sundimit të saj. Të përbame prej burrash e grash, t'enthuziasmuem nga qëllimi fisnik dhe të patrembshëm përpara vdekjes, grupet guerile kishin nji ndikim fort të madh dhe zbuteshin ashpërsin e egër të klasës sunduese. Puna e tyne nuk përkufizohej vetëm në luftën e padukshme me agjentat e mëshefte t'oligarkis. Edhe vetë oligarkët ishin të shtërnguem me ndëgjue urdhnat e grupeve dhe, shpeshherë, kur nuk ndëgjojshin, dënoheshin me vdekje. Po kështu ishte edhe me shërbtorët e oligarkis, me oficerat e ushtris dhe me udhëheqsat e klasës puntore.

Këta hakmarrsa t'organizuem dënojshin ashpër, por âsht shum interesant veprimi i tyne i matun dhe kritik. Asgja nuk bâhej pa arsyetim. Sikur të kapej ndonji njeri, ai gjykohej rregullisht dhe i jipej rasti me u mbrojtë. Nga e keqja, shum janë gjykue dhe denue në mungesë si âsht rasti me gjeneralin Lamton. Kjo ka ndodhë me 2138 t'epokës kristiane. Ai ka qenë siguresht nji nga mâ mizorët dhe mâ të këqijt e të gjithë mercenarëve të Thembrës së hekurt gjatë gjithë kohës së sundimit të saj. Grupet guerile e kishin lajmrue se e kishin gjykue, se âsht fajtor dhe se e kishin dënue me vdekje, e këtë mbas tri vërejtjesh që të pushojë veprimet e veta gjakatare kundra proletariatit. Mbas vendimit, ai ishte përpjekje me mija mënyra të ndryshme që të mprohet. Vjetët kalojshin dhe grupet guerile orvateshin kot sëkoti që ta ekzekutojnë dënimin. Shok mbas shoku, burra e gra, nuk ia dilshin në krye që

ta egzekutojnë denimin, dhe oligarkija vrante në mënyrën më mizore. Rasti Llamton solli përsëri në praktikë gozhdimin në kryq si një mënyrë ligjore egzekutimi. Por më në fund gjeneralit të denuem i mbërrijti vendimi. Një vajzë e re, Madlen Provans, kishte shërbye dy vjet në pallatin e gjeneralit si rrobaqepse shtëpije. Ajo mbas një torturimi të tmershëm e të gjatë vdiq në një qeli, e vetmueme. Por sot ajo qëndron në bronz t'amshuem në Panteonin e Vllaznis njerzore në qytetin e mrekullueshëm Serl.

Na,njerzit e soçem, të cilët mbi gjakderdhjen nuk dijmë kurrgja nga përvoja jonë, nuk duhet t'i dënojmë randë herojt e grupeve guerile. Ata kanë dhanë jetën e tyne për njerzimin, për ata nuk ka pasë sakrifica shum të mëdha, nevoja e paméshirshme i shtynte që në periudhën e gjakut të derdhin gjak. Grupet guerile ishin therr në sy për Thembrën e hekurt, të cilën ajo nuk mundte kurr me e nxjerrë. Everhardi ishte krijues i kësaj ushtrije jo të zakonshme, dhe veprat e saja mbajtja e saj me sukses gjatë tre shekujve dëshmon se ai e kishte organizue me sukses dhe meqenëse i kishte shtrue themel të fortë edhe gjeneratat e ardhshme mujtën me ndërtue n'at themel. Në një pikëpamje me gjithë punën e tij të madhe ekonomike dhe sociologjike dhe të veprës së tij të madhe si udhëheqës kryesuer i revolucionit, organizimi i grupeve guerile duhet të konsiderohet si më i madhi sukses i tij.

KAPTINA E XVII

[1] Po të njajta rrethana sundojshin edhe n'Indi në shekullin XIX t'epokës krishtene. Vendasit vdisshin prej ûje me miliona, ndërsa sunduesit e tyne u grabitshin frytet e punës së vështirë dhe shpenzojshin nëpër parada madhshtore dhe marrzina të ndryshme. Na sot me këtë kohë t'arsimueme, jemi të detyruem që të shuqemi për shkak të veprimeve të paraardhsave tanë. Kemi vetëm një ngushtim filozofik. Duhet ta kuptojmë periudhën kapitaliste n'evolucionin social si pakashum periudhën e herëshme të majmunavet. Njeriu duhej të kalonte nëpër dy faza në ngritjen e vet prej llomit dhe baltës së jetës organike të pazhvillueme. Ishte e pashmangshme që të mos ngjitej për njeriun shum llom e baltë dhe të mos shkundej lehtë.

[2] *Njerzit e greminës.* — Kjo shprehje âsht gatue prej gjeniut H. G. Vells në fund të shekullit XIX. Vellsi ka qenë profet social i shëndoshë, normal dhe i njerzishëm. Nga veprat e tija më të mëdha „Parashiqime" dhe „Krijimi i njerëzimit" janë ruejtë në tansi. Përpara oligarkëvet dhe Everhardit, Vells ka pasë ide për ngritjen e qytetevet madhshtore, sadoqë ai në shkrimet e veta i quen qytete kënaqsije.

[3] Avisa Everhard me siguri ka llogaritë se tregimi i saj do të lexohej në kohën kur ka jetue prandej nuk thot se si përfundoi gjyqi për trathti të naltë. Në këtë dorëshrim ka edhe shum raste tjera shembujsh se si janë bâ lëshime të njajta. Në gjyq janë nxjerrë pesëdhetë e dy deputetë socialistë dhe që të gjitë janë shpallë fajtorë. Për çudi, asnji prej tyne nuk âsht dënue me vdekje. Everhardi dhe njimbëdhetë të tjerë, midis tyne kanë qenë Teodor Donellson dhe Mati Kent, janë dënue me burgim të përjetshëm. Katërdhetë të tjerët janë denue me burgim prej 35-40 vjet, ndërsa Artur Simpson, për të cilin në dorëshkrim thuhet se në kohën e eksplodimit të bombës ishte i sëmundë prej tifos, ishte denue vetëm me pesëmbëdhetë vjet burgim. Dihet se ai ka vdekë prej ûje në një qeli, i vetmuem, kurse sjellja e tmershme kundra tij shpjegohet se ai ka qenë i pakompromis dhe rezistent dhe ka urrejtë tmersisht gjithë njerëzit që i kanë shërbye despotizmit. Ka vdekë në Havana të Kubës, ku ishin të burgosun tre vetë nga shokët e tij. Këta pesëdhetë e dy deputetë socialistë ishin të burgosun nëpër kështjellat dhe burgjet ushtarakë, dhe ishin të shpërndamë an'e mb'në vendit. Kështu Diboa dhe Vudsi dergjeshin në Portorika, Everhardi dhe Meriveder në Arkatrazë, një ishull në gjinin e San

Franciskos, i cili qysh prej shum kohësh shërben si një burg ushtarak.

Avisa Everhard duhej të jetonte edhe shum kohë që ta përjetonte shpjegimin e kësaj msheftsije. Para ma pak se njiqind vjetë dhe diçka ma tepër se gjashtëqind vjet nga vdekja e Avis Everhardit asht gjetë n'arhivat e vatikanit rrëfimi i Pervezit. Ndoshta vlen të thuhet diçka mbi këtë dokument t'errët i cili, kryesisht, asht interesant vetëm për historianët.

Pervezi ishte amerikan me origjinë fraceze, dhe me 1913 âsht dergjë në një burg të Nju Jorkut, sepse duhej të gjykohej për vrasje. Nga rrëfimet e tij marrin vesh se nuk ka qenë kriminel, por vetëm i rrëmbyeshëm, i ashpër dhe i prekshëm. Në veprimin e marrë të xhelozis ka vra të shoqen — një çfaqje fort e zakonshme n'at kohë. Ate e kishte kaplue tmeri i vdekjes, gjâ të cilën ai e tregon gjansisht në rrëfimin e vet. Që të shpëtonte prej vdekjes, ishte i gatshëm për gjithçka, dhe agjentat policorë e kishin bâ për vehte tue ia mbushë mendjen se n'at mënyrë nuk do t'i shpëtonte dënimit për vrasje me paramendim. N'at kohë për një krim të tillë dënohej me vdekje. Grat e dënueme viheshin në një karrikë të punueme në mënyrë speciale për këtë qëllim dhe mbyteshin me korentin e elektrikut nën mbikëqyrjen e një mjeku me ekperiencë. Kjo quhej elektrokucion dhe ishte shum e popullarizueme n'at kohë. Anastezija si një mënyrë egzekutimi nuk ka fillue t'aplikohej deri vonë.

Ky njeri, i mirë me zemër, por me një shtazaraki t'egër në sipërfaqen e natyrës së tij, dergjej në burg dhe pritte asgja mâ pak se vdekjen, dhe agjentat e Themrës së hekurt dojshin me ia mbushë mendjen që të hidhte një bombë në Kongres. Në rrëfim të vet ai deklaron qartas se ishte i informuem se bomba ishte e dobët dhe se nuk do të vritej kurrkush. Kjo pajtohet krejtsisht me faktin se bomba ishte e mbushun dobët dhe se nuk kishte vra asnjì, madje as Everhardin pranë kambëve të të cilit kishte eksplodue.

Pervezi ishte mëshefë në një galeri, e cila gjoja ishte mbyllë për shkak riparimi. Duhej të zgjidhte çastin kur me hedhë bombën dhe deklaron naivisht se i kishte interesue aq fort fjalimi i Everhardit dhe rrëmuja që kishte shkaktue ai sa gadi kishte harrue krejtsisht detyrën e vet.

Për veprën e tij jo vetëm se ishte lirue prej burgut, por i ishte dhanë edhe një rentë jetsore. Kësaj rente nuk ia kishte pa hajrin për shum kohë. Në shtatorin e 1914 e kishte kapë reumatizmi i zemrës. Vdiq mbas tri ditsh. Para se të vdiste kishte dërgue me thirrë priftin katolik, Padër Pjetër Darbenin dhe i ishte rrëfye. Priftit ky rrëfim iu duk kaq i randsishëm sa e kishte shkrue dhe kishte kërkue prej Pervezit që të bante be. Se çfarë kishte ndodhë mbas kësaj këte vetëm mund ta marrim me mend. Ky dokument siguricht ishte aq i randsishëm sa kishte mbrrijtë në Romë. Siguricht që do të ketë pasë ndikim të fuqishëm, prandej bota, shekuj me radhë, nuk kishte mujtë me zbulue. Shekullin e kaluem e gjet rasësisht një shkenctar i shkëlqyeshëm italian Lorbia, me rastin e hulumtimeve të veta në Vatikan.

Sot nuk ka kurrfarë dyshimi se Themra e hekurt âsht përgjegjse për bombën që ka eksplodue në Kongres në vjetin 1913. Madje se rrëfimi i Pervezit nuk kishte dalë në dritë, nuk do të kishte dyshim t'ardhshëm, sepse kjo vepër, e cila kishte dërgue në burg pesëdhetë e dy deputetë, pajtohet krejtsisht me veprat e shumta të tjera t'oligarkëve, dhe para tyne kapitalistave.

Kemi shembullin e vrasjes gjakatare dhe të tërbueme me anë gjyqi t'anarkistave naive, t'ashtuqujetunve anarkista të Çikagos në dekadën e parafundit të shekullit XIX. Në të njajtën kategori ban pjesë edhe djegia dhe rrëfimi i pronës kapitaliste nga ana e vet kapitalistave. Për rrenime të këtilla shpeshherë dënoheshin njerëzit e pafajshëm.

Në turbullimet e puntorëvet në dekadën e parë të shekullit XX midis kapitalistave dhe federatës së minatorëve të perëndimit janë zbatue taktika të ngjajshme ose edhe mâ të përgjakshme. Agjentat kapitalistë kanë hedhë n'ajr stacionin hekurudhuer n'Indenpendens. Trembëdhetë njerz kanë gjetë vdekjen dhe shum

janë plagosë. Dhe atëherë kapitalistat, meqenëse kishin nën kontrollin e vet aparatin legjislativ dhe gjyqsuer, të shtetit në Kolovado, akuzuen minitorët për këtë krim dhe gadi i dënuen. Romeni, nji nga ngjentat, sikundër dhe Pervezi, kur iu afruen agjentat kapitalistë, dergjej në nji burg në nji shtet tjetër, në Kansas, tue pritë gjykimin. Por me ndryshim prej rastit të Pervezit, rrëfimi i Romenit âsht botue qysh në kohën e jetës së tij.

Mandej po në këtë kohë, kemi edhe rastin e Mojerit dhe të Hejvudit, dy udhëheqsa puntorë të fortë dhe të patrembshëm. Njeni ka qenë kryetar e tjetri sekretar i Federatës së minatorëve të Perëndimit. Ish guvernatori Idaho ishte vra nën rrethana misterioze. Socialistat dhe minatorët akuzojshin haptas pronarët e minierave për këtë vrasje. Por, megjithate, në kundërshtim me kushtetutën federative dhe federale, dhe me anë komplotesh nga ana e guvernatorit t'Idehut dhe të Koloradës, Mojeri dhe Hejvudi u rrëmbyen me dhuni dhe u dërguen në burg e u akuzuen për vrasje. Eugjen Dobs, udhëheqsi kryesuer i socialistave amerikanë me këtë rast ka thanë: „Udhëheqësat e puntorëve, të cilët nuk lejojnë që të mashtrohen me ryshfete dhe të friksohen, duhet të vriten në pusi. I vetmi krim i Mojerit dhe i Hejvudit âsht se kanë qenë besnikë të patundshëm të klasës puntore. Kapitalistat kanë grabitë tokën tonë, kanë prishë politikën tonë, kanë fliqë gjyqet tona dhe kanë shkelë me çizme të randa mbi trupat tanë, dhe tash po përgaditen që të vrasin ata të cilët nuk duen t'i nënshtrohen me servilitet pushtetit të tyne. Guvernatorët e Idahes dhe të Koveradës vetëm se zbatojnë urdhnat e zotnijve të tyne plutokratë. Puntorët kundër plutokracis, këto janë frontet. Nëse plutokracija na jep grushtin e parë të dhunës, na do t'ia japim grushtin e fundit."

KAPTINA E XVIII

[1] Kjo sqenë qesharake ilustron qartas qëndrimin e zotnijve kapitalista. Ndërsa njerzit vdisshin uje, qejt kishin shërbtorë. Avisa Everhardi këtu kishte përgatitë nji maskeradë serioze. Ishte fjala për jetë a vdekje dhe për çashtjen tonë; prandej kjo sqenë duhet të pranohet si e saktë. Kjo âsht nji koment i mrekullueshëm i asaj kohe.

[2] Pullman — shëj vagonash luksozë t'asaj kohe, të quejtun kështu simbas emnit të çpiksit të tyne.

[3] Në kundërshtim me rrezikun e parreshtun dhe gadi të pazanun besë, Lora Rojlston kishte përjetue nji pleqni të thellë prej 91 vjetësh. Sikundër edhe antarët e dinastis Pokok ia dilshin në krye me i shpëtue dënimit të grupeve guerile, kështu edhe kjo ia dilte në krye me shpëtue prej dënimit të Thembrës së hekurt. Jeta e saj sikur ishte sigurue prej sulmesh dhe sikur i pëlqejshin rreziqet dhe turbullimet. Edhe ajo vetë ishte egzekutore e vendimevet që jepshin grupet guerile dhe ishte bâ nji nga figurat kryesore të revolucionit, njoftë me emnin Virgjina e Kuqe. Kur u plak dhe mbërrijti moshën 69-vjeçare, vrau Halklifin e përgjakshëm midis njerëzvet t'armatosun që e shoqnojshin dhe ia doli në krye me ikë gjallë e shëndoshë. Më në fund vdiq e qetë në pleqni në nji strehim të msheftë të revolucionarve në malet Ozrak.

[4] Sadoqë kemi kërkue në përshkrimet e asaj kohe të cilat janë ruejtë deri në ditt tona, nuk kemi mujtë me gjetë kurrgjâ mbi këtë Bidenbahun që përmendët këtu. Ai nuk përmendet kurrkund tjetër përveç në këtë dorëshkrim.

[5] Nëse udhtari kurreshtës don të niset kah jugu i Glen Elenit, do të gjindet në rrugën me lisa nga të dy anët. Këndej shkonte rruga e vjetër para shtatë shekujsh. Nji të katërt mile nga katundi Glen Elen, kur kalohet ura e dytë, n'anën e djathtë shihet, si nji shëj i vramë në tokën dallgë-dallgë, ujëgrryesja e thellë kundruell njij grupi brigjesh të mveshuna me pyje. Kjo ujëgrryese âsht

vendi ku në kohët e lashta të pronës private të tokës të çonte rruga përtej pronave të njifarë francezi të quejtun Shove, i cili në kohnat prrallore të nxjerrjes s'arit kishte ardhë në Kalifornі si pioner. Brigjet e mveshuna me pyje janë po ato brigje të cilat i përmend Avisa Everhard.

Termeti i madh i vjetit 2368 kishte rrenue shpatin e njanit prej këtyne brigjeve dhe e kishte hedhë n'at gropë e cila ishte bâ strehim i Ernestit dhe i Avisa Everhardit. Mbas gjetjes së këtij dorëshkrimi janë bâ gërmime, dhe ka dalë në dritë nji shtëpi, prej dy dhomash në tokë dhe të gjitha ato sende të cilat grumbullohen në shtëpi mbrenda nji banimi të gjatë. Janë gjetë ngapak edhe sende të randsishme, mjdis të cilave, vlen të përmendet edhe çpikja e Bidenbahit për mshefjen e tymit që përmendet në dorëshkrim. Kush interesohet për gjana të këtilla, le të lexojë broshurën e Arnold Bendamit, e cila do të botohet së shpejti.

Nëse nisëmi prej këtyne brigjeve të mveshuna me pyje dhe shkojmë edhe nji milë në drejtim të veriperëndimit mbërrijmë në vendin ku dikur ka qenë kësolla e Vejk Robinit, në vendin ku takohen Prroni i Egër dhe Prroni i Sonomës. Të përmendim përrëshqit se Prroni i Egër quhej Prroni i Grahamit dhe se këtu âsht shënue në hartat lokale të hershme. Por, ky emën i dytë i mbeti. Në kësollën e Vejk Robin Loxhit jetonte mâ vonë Avisa Everhard në periudha të shkurta kur e maskueme si agjent provokator i Themnrës së hekurt, mujti me luejtë rolin e saj midis njerëzvet dhe ngjarjevet pa u dënue. Leja zyrtare që Avisa Everhard të shpërngulet në kasollen e Vejk Robin Loxhit âsht ruejtë ende, dhe këtë leje e ka nënshkrue vetë dora e Viksonit, nji oligark i vogël i këtij dorëshkrimi.

KAPTINA E XIX

[1] Maksimi ishte bâ nji art i vërtetë n'at kohë. Revolucionarët në strehimet e veta kishin shkolla t'artit. Urrejshin mjete ndihmse si janë: perukat, mjekrrat dhe musteqet e rrëjshme dhe mjete të ngjajshme t'artistave në teatër. Loja e revolucionit ishte lojë për jetë a vdekje, dhe vetë mjetet ndihmse ishin kurtha. Maskimi duhej t'ishte i themeltë, i rranjosun në njeriun, pjesë e qenjës së tij, natyra e tij e dytë. Flitej se në këtë art mâ e fuqishmja ishte Virgjina e Kuqe, meritë e cila ia arsyeton karrierën e saj të gjatë dhe me sukses.

[2] Nji zhdukje e këtillë ishte nji nga tmerret e asaj kohe. Ajo çfaqej vazhdimisht si motiv në vjershat dhe tregimet. Kjo ishte nji çfaqje e paevituеshme e luftës së mshefтë, e cila zhvillohej me tërbim gjatë atyne tre shekujve. Kjo çfaqje ishte gati poaq e shpeshtë në klasën e oligarkis dhe në kastat e puntorëve, sa ishte e shpeshtë edhe për revolucionarët. Burrat, grat dhe fëmijt zhdukeshin pa lajmrim, pa gjurmë që kurr mâ kush të mos i shifte, fundin e tyne e mbulonte misteri.

[3] Diboa, bibliotekani i soçëm n'Ardis, âsht mbasardhësi direkt i këtyne dy revolucionarëve.

[4] Përveç kastave të puntorëve u çfaq edhe nji tjetër, kasta ushtarake. U krijue ushtrija e përhershme e ushtarëve profesionalista. Oficerat ishin antarë t'oligarkis, kurse ushtrija ishte e njoftun nën emnin merçenar. Kjo ushtri ishte krijue në vend t'ushtirs rezerve, e cila nën këtë regjim ishte tregue jopraktike. Jashtë shërbimit sekret të rregullt të Thembres së hekurt, ishte futë në zbatim edhe shërbimi sekret i mercenarëve si ndërmjetës dhe lidhje midis policis dhe ushtris.

[5] Vetëm mbas shuemjes së Revolucionit të dytë u ngritën përsëri Sanfranceskanët e Kuq. Atëherë ata lulzuen në gjenerata të tana. Mandej nji agjent i Thembres së hekurt ia doli në krye që të bâhet antar i shoqatës, mbërrijti që t'i mësojë të gjitha sekretet e tij dhe shkaktoi asgjasimin e tij të plotë. Kjo ndodhi në vjetin

2002. Antarët u mbytën nji nga nji për çdo tri javë, dhe trupat e tyne ekspozoheshin në nji koloni puntorësh në San Fransisko.

[6] Strehimi në Benton Harbor ishte nji katakomb hymja e së cilës ishte maskue me marifet më nji krue. Kjo âsht ruejtë sot mirë dhe vizituesi kurreshtës mund të shetisi sot nëpër labirintet e tij deri në sallen për mbledhjet ku siguristh zhvillohej sqena në të cilën shkruen Avisa Everhard. Pak mâ tutje gjindet qelija në të cilën janë ruejtë rrobet, dhe dhoma e vdekjes, në të cilën bâheshin egzekutimet e dënimeve. Edhe mâ tutje gjinden: galerit e gjata zik-zake, të gdhenduna në shkambin e fortë, me gropa të thellueme majtas e djathtas, në të cilat palue radhë mbas radhe, shtriheshin revolucionarët ashtu si i vejshin shokët e tyne para shum vjetsh.

KAPTINA XX

[1] N'at kohë në Turqi egzistonte ende poligamija.

[2] Ky nuk âsht lavdim i Avisa Everhardit. Gjithçka që ishte mâ bukur në botën artistike dhe intelektuale ishte revolucionare. Me përjashtim të nji numri të vogël muzikantash dhe kangtarësh dhe pak oligarkësh, të gjithë krijuesat e mëdhej, t'asaj kohe, emnat e të cilëve na janë të njoftun, kanë qenë revolucionarë.

[3] Madje edhe n'at kohë ende djathi dhe tlyeni baheshin në mënyrë primitive prej qumshtit të lopës. Ende nuk kishte fillue përgatitja e ushqimit nëpër laboratore.

[4] Në të gjithë literaturën dhe dokumentat e ruejtun t'asaj kohe vazhdimisht përmenden vjershat e Rudolf Mendenholit. Shokët e tij ia kishin ngjitë emnin „Flakë". Ai padyshim ishte nji gjeni i madh, por ne na kanë mbetë vetëm fragmente të çuditshme e të mrekullueshme të vargjeve të tija, të përmenduna në shkrimet e hueja. Ate e ka mbytë Thembra e hekurt më 1928.

[5] Rasti i këtij djaloshi nuk ishte aspak i jashtëzakonshëm. Shum burra të rij nga radhët e oligarkis, të shtymë prej ndjenjave të tyne të drejtsis ose sepse shkëlqimi i revolucionit tërhiqte shpirtnat e tyne, ia kishin kushtue jetën revolucionit për këto arsyena morale dhe romantike. Në të njajtën mënyrë luejshin rolet e veta edhe shum bij të fisnikëve rusë në revolucionin e hershëm në Rusi dhe në kohën mbas revolucionit.

KAPTINA XXI

[1] Në ditt e fundit të Thembres së hekurt mercenarët kanë luejtë nji rol të randsishëm. Ata kanë mbajtë ekuilibrin në luftën midis kastës puntore dhe oligarkis, tue kalue herë në njenën anë herë në tjetrën, si e kërkonte këte loja e intrigave dhe komploteve.

[2] Nga palidhshmënija dhe inkonseguenca etike e kapitalistave. lindi oligarkija me nji etikë të re, të qartë e të caktueme, t'ashpër e të ftoftë si çeliku, mâ të pamundshme dhe mâ pashkencore, por në të njajtën kohë edhe mâ të fuqishmen, e cila âsht çfaqë ndonjiherë në ndonji klasë tirane. Oligarkët besojshin n'etikën e vet, sadoqë biologjija dhe evolucioni i nxirrte në rrenë. Dhe ky besim i tyne u ndihmonte gjatë tre shekujvet që ta përmbajnë vërshimin e fuqishëm të përparimit njerzuer — fakt i madh, i thellë, enigmë për moralistat metafizikë, kurse për njerzit e botëkuptimeve materialistike shkak i shum çashtjeve dhe i shum meditacioneve.

[3] Qyteti Ardis âsht krye më 1942, qyteti Asgard me 1984. Ngritja e qytetit ka vazhdue pesëdhetë e dy vjet, gjatë së cilës kohë ishte e zanun me punë të vazhdueshme nji ushtri prej gjysë milioni sklavësh. Ky numër kohë mbas kohe u rrit në ma se 1 milion tue

mos llogaritë këtu me qinda mija antarë të kastës puntore dhe t'artistave.

[4] Midis revolucionarëvet ka pasë shum hirurgë, dhe ata bâjshin mrrekullina të vërteta. Ata — që të përdorim fjalët e Avis Everhardit, — mujshin me transformue njeriun në kuptimin e fjalës. Me zhdukë ndonji shêj ose të metë — kjo për ta ishte nji lojë e zakonshme. Ndryshojshin tiparet e fytyrës me aq kujdes sa nuk mbeteshin në fytyrë kurrfarë gjurmash të punës së tyne. Sidomos ndërrojshin me gjithë qejf formën e hundës. Shpërnguija e lëkurës dhe mbjellja e flokëve, kjo gjâ për ta ishte fare e zakonshme. Shprehja e fytyrës mund të ndërrohej si me magji. Ndërrojshin krejtsisht syt, vetullat, buzët, gojën, veshët. Me operacionin e aftë të gjuhës, fytit, mollzave dhe gavrave të hundës mujshin me i ndryshue krejtsisht njeriut ngjyrën e zanit dhe mënyrën e të folunit. Kohnat e vështira shkaktojnë nevoja të mëdha, dhe kirurgët e revolucionit ishin të aftë për këto nevoja. Midis tjerash, mund ta rritshin njeriun për nja 10—15 centimetra dhe ta paksojnë për tre-katër centimetra. Të gjitha këto që i bâjshin ata dikur sot nuk kanë vleftë. Sot mâ këto nuk na duhen.

KAPTINA E XXII

[1] Çikago në shekullin XIX ka qenë ferr industrial. Nji anegdotë interesante mbi Xhon Berns, udhëheqsin e madh anglez të puntorëvet dhe do kohë antarin e kabinetit britanik, ka mbërrijtë deri në ditt tona. Me rastin e njij vizite të tij Shteteve të Bashkueme t'Amerikës e ka pyetë nji gazetar në Çikago se çka mendon për këtë qytet. „Çikagoja", âsht përgjegjë ai, âsht „nji botim xhepi i ferrit." Do kohë mâ vonë, kur kalonte me anije për Europë, i âsht afrue nji gazetar tjetër, i cili ka deshtë me marrë vesh nëse Xhon Berns ka ndërrue mendim për Çikagon. „Po, e kam ndërrue mendimin", âsht përgjegjë Bernsi. „Tash mendoj se ferri âsht nji botim xhepi i Çikagos."

[2] „Tuventieth Century" — Ky tren atëherë gëzonte famë si treni mâ i shpejtë në botë. Ishte me të vërtetë ky nji tren shum në zâ.

KAPTINA E XXIV

[1] N'at kohë fushat ishin të banueme aq rrallë sa kafshët e egra shpeshherë bâheshin bela e vërtetë. Në Kaliforni mbahej zakoni i ndjekjes kolektive të lepujve. Nji ditë ishin mbledhë farmerët e njij krahine në nji rreth të madh dhe qarkullojshin në mesin e rrethit, tue ndjekë para vehtes me mija lepra në vende të rrethueme, të përgatituna për këtë qëllim, ku mandej burra e fëmij i mbytshin me qajak.

[2] Për nji kohë të gjatë âsht diskutue nëse zjarmi në krahinën vorfanjake të jugut kishte plasë rastësisht ose ishte vepër e mercenarëvet, por tash mâ në fund âsht vërtetue se krahinën vorfanjake e kanë djegë mercenarët simbas urdhnit të zotnijve të tyne kapitalista.

[3] Në shum ndërtesa shokët tanë kanë rezistue nga nji javë, në njanën prej tyne njimbëdhetë ditë. Çdo njanën prej këtyne ndërtesavet duhej sulmue si ndonji kështjellë, dhe mercenarët i futshin në dorë ngaposhtë, kat për kat. Këto ishin luftimet e vdekjes. Mshirë as që i jepej kuj as që pritej, kurse revolucionarët ishin në nji pozitë mâ të mirë, sepse ishin mâ nalt. Revolucionarët janë asgjasue, por humbjet nuk ishin vetëm n'anën e tyne. Proletariati krenar i Çikagos mbeti i denjë për lavdimet e veta të vjetra. Sepse, sado shum njerëz të tij që të kenë pësue, edhe ata kanë vra poaq anmiq.

KAPTINA E XXV

[1] Analet e historis së njij kohe kaq të shkurtë dëshprimi janë shkrue me gjak. Hakmarrja ishte motivi kryesuer, kurse antarët e organizatave teroriste nuk i jepshin randsi jetës së vet dhe nuk pritshin kurrgjâ nga e ardhmja. Në malet e perëndimit u çfaqën dhe u zgjanuen për gjatë gjithë bregut të Oqeanit Pacifik prej Panamas deri n'Alaskë t'ashtuquejtunit Danitë, kështu quheshin simbas engjujve hakmarrsa nga mitologjija mormone. Valkirët ishin gra. Ato ishin shum mâ të tmershme se gjithë tjerat. Në shoqatat e tyne pranoheshin vetëm ato gra të cilave Thembra e hekurt u kishte vra antarët e familjes. Ato shkojshin aq larg sa viktimat e veta i mbytshin me tortura. Nji organizatë tjetër e famshme e gravet ishin Vejushat e luftës. Organizatës së gravet Valkir i përgjigjej organizata e burrave Berzerker. Këta burra jetës së vet nuk i jepshin kurrfarë randsije, ata asgjasuen qytetin e madh mercenar Bellon, sëbashku me popullsin e tij prej mâ se 100 mijë banorësh. Bedllamitët dhe Hedllamitët ishin dy organizata fort të ngjajshme dhe t'afërta njana me tjetrën. Nji sekt i ri fetar i cili nuk u mbajt për shum kohë, quhej neri hyjnuer. Midis tjerëvet që të tregojnë çudin e seriozitetit të tyne të përhershëm, mund të përmendim Zemrat e përgjakshme, Bijt e mëngjesit, Hyjt e mengjesit, Flamingët, Tri qoshet trefishe, Tre shufrat, Rubonikët, Hakmarrsat, Komançët dhe Bijt e Nëntokës.

[2] Ky âsht fundi i doreshkrimit t'Everhardit. Aí ndërpritet menjiherë në midisin e fjalis. Sigurisht, se Avis Everhard do te ketë qenë e informueme për ardhjen e mercenarëvet, sepse ka pasë ende kohë që ta mshefi mirë doreshkrimin para se sa t'ikte dhe përpara se të kapej. Asht mëkat që nuk ka jetue sa duhet për ta mbarue këtë tregim, sepse në këtë rast, padyshim, do të sqarohej misteri i cili tash shtatë shekuj ka mbështjellë vrasjen e Ernest Everhardit.

SHËNIME PËR AUKTORIN

Xhek Londoni (Xhon Grifit London, 1876—1916), âsht nji nga shkrimtarët e shquem amerikanë, i cili kaloi nji jetë plot peripeti, mjerim e vuejtje dhe, mâ në fund, mbërrijti me krijue vepra letrare me famë botnore. Shkollim të rregullt nuk pat, mirëpo, në saje të vullnetit të pathyeshëm, tue studjue 19 orë në ditë, i dha privatisht të gjitha provimet e shkollës së mesme dhe u regjistrue në fakultet. Këtë nuk mujti me e krye sepse nuk kishte mjete materiale.

Kur në fund të shekullit të kaluem u përhap nëpër botë lajmi se në degët e lumit Jukon, n,Amerikën e Veriut, kishin gjetë depo të mëdha ari, aventurierët dhe njerzit naivë nga të gjitha anët e botës vrapuen kah rruga e Alaskës. Malarja e arit përfshiu me mija njerëz, madje edhe Xhek Londonin. N'ato vise të veriut të largët, Xhek Londoni muer me vedi libra të shumta, shkrue prej Darvinit, Marksit, Spenserit, Miltonit etj., për të plotsue shkollimin dhe zgjanue horizontin e vet menduer. Sikurse edhe shum të tjerë, ashtu edhe ai, këtu nuk gjeti kurrgjâ prej atij ari të përfëtyruem, por nga ana tjetër i la letërsis botnore vepra mâ të vlefshme se ari, vepra që flasin për at kohë e për at malarje. Vepra e parë, ku shifet përvoja e tij, âsht „Zani i egërsis" e mbas saj u botuen shum romane e tregime, të cilat emnin e Xhek Londonit e ngritën nalt në mbarë botën.

Prej veprave të shumta të Xhek Londonit shquhen mâ tepër: romani „Thembra e hekurt", romani autobiografik „Martin Idën, „Mbreti alkool", „Lakmija për ar" etj.

Xhek Londoni, posi protagonisti i romanit të naltpërmendun autobiografik „Martin Iden", në moshën katërdhetë vjeç bani vetëvrasje.

БИБЛИОТЕКА ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА ПУБЛИКА

XHEK LONDON

THEMBRA E HEKURT

Redaktor teknik
ALI REXHA

Korektor
SABIT KAPITI

Tirazhi 2000 copë.
U shtyp në dhetuer 1958 në shtypshkrojën
e Sipërmarrjes botuese—gazetare
„Rilindja" — Prishtinë.